MEZOPOTAMYA SİYASAL TARİHİ

SUAT GÖKALP

GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI

Suat Gökalp. 21 Mart 1971'de Ağrı Merkez'de doğdu. 1990'ların başında Özgürlük Hareketi ile tanıştı ve 1991'de aktif olarak mücadeleye katıldı. 1993 Kasım'ında tutuklandı ve TCK 125. madde uyarınca ölüm cezası aldı. 20 yıldır cezaevinde bulunmaktadır. Halen Bolu F Tipi Cezaevi'ndedir. "Bir deneme" olarak nitelendirdiği elinizdeki bu çalışma cezaevi koşullarında hazırlanmıştır.

Mezopotamya Siyasal Tarihi'nin dışında Suat Gökalp'in *Demokratik Komünalizm* başlıklı bir kitabının yanı sıra, *Özgürlük Dergisi*'nde yayınlanmış çeşitli makaleleri ve araştırma yazıları vardır.

BELGE YAYINLARI: 567
Kuramsal ve Siyasal İncelemeler Dizisi

MEZOPOTAMYA SİYASAL TARİHİ
SUAT GÖKALP

Kapak Tasarım I Hatice Yılmaz
Sayfa Düzeni I Aristan
Birinci Baskı I Ağustos 2007
İkinci Baskı I Şubat 2015
©
Baskı ve Cilt I Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok
No: 239 Topkapı / İstanbul 0 (212) 613 12 11
Sertifika No: 12491

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Cemal Nadir Sokak, Büyük Milas Han No: 121-130 D: 26-28
Cağaloğlu-Fatih / İstanbul
Tel: 0 (212) 517 44 53
E-mail: belgeyayinlari@gmail.com
www.belgeyayinlari.com.tr
Sertifika No: 11206

Suat Gökalp

MEZOPOTAMYA SİYASAL TARİHİ

belge
yayınları

Özgürlükçü ideallerimiz uğruna
adanmış bir ruhla direnip toprağa
düşünlerin anılarına ithaf olunur.

TEŞEKKÜR

Çalışmamın tümünün bilgisayara geçirilip temize çekilmesindeki yardımı dolayısıyla ağabeyim Naci Gökalp'e ve yayımlanması aşamasında emeği geçen tüm yayın emekçilerine teşekkür ederim. Bu çalışmaya çeşitli biçimlerde yardımcı olan birçok arkadaş oldu. Karalama yazıların temize çekilmesi aşamasında kimi zaman okuyarak, kimi zaman yazarak yardım eden Aiaattin (Alican) Çelik, Şerif Demir, C. Akyol, Eraslan Karataş, Ramazan Çeper, Lütfü Dağ'a ve yine çalışmayı okuyup eleştiri ve değerlendirmeleriyle katkı sunup tamamlayıcı olmaya çalışan Fekmez Kapçaç, Engin Çiçek, Hüseyin Alataş ve Sabri Ok'a teşekkür ediyorum. Ayrıca tüm çalışma süreci içinde gerek tartışma ve görüş alışverişi yoluyla, gerekse bir arada kaldığımız süreçlerde anlayışla yaklaşan ve destekleyen, adını buraya yazamadığım Bursa Cezaevi'ndeki tüm arkadaşlara da teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmanın 2. baskısı için incelik yapıp kitabın redaksiyonuna emek sarf eden C. Deniz Zarakolu yoldaşa içtenlikle teşekkür ederim.

İ Ç İ N D E K İ L E R

TEŞEKKÜR 5
ÖNSÖZ 9
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 13

GİRİŞ 19

I. BÖLÜM
TOPLUMSAL TARİHİN DOĞUŞU; TARİHİN TARİHÇESİ 27
I. Evren ve Doğanın Oluşumuna Dair 27
i. Birinci Zaman (570-225 milyon yılları arası) 32
ii. İkinci Zaman (225-65 milyon yılları arası) 34
iii. Üçüncü Zaman (65-1,6 milyon yılları arası) 35
iv. Dördüncü Zaman (1,6 milyon yılları ve günümüz arası) 36
II- İlk İnsansılarda Sosyolojik Evrime Geçiş 37
III- Tarihöncesi (Prehistorik) Süreçler 41
IV- Tarih Nedir? 45
V- Doğu'da ve Batı'da Tarih Kavrayışının Gelişimi 47
i) İlkçağ Tarihçiliği 48
ii) Ortaçağ Tarihçiliği 52
iii) Yeniçağ Tarihçiliği 54
VI- Materyalist Tarih Anlayışı 62
VII- Tarih Biliminin Sorunları 70
VIII- Bir Başka Tarih Yaklaşımı 78
IX- Tarih Alanına Dair Kimi Önemli Hususlar 89
i. Tarih Felsefesinde Amaç 89
ii. Tarihin İtici Gücü 89
iii. Tarih Yapıcılığı ve Tarih Yazıcılığı 89
iv. Tarih Bilinci 90
v. Tarihin Bilimsel ve Felsefi Yanı 91
vi. Tarih-Tarihçi İlişkisi 91
vii. Tarihte 'Büyük Adamlar'ın Rolü 92
viii. Tarihsiz Toplum-Halk Olur mu? 92
ix. Tarih Biliminin Yararlandığı Diğer Bilim Dalları 94
x. Tarihte Rastlantı 94
X- Sonuç 95

II. BÖLÜM
MEZOPOTAMYA'DA İLK KÜLTÜREL OLUŞUMLAR 99
I- Kürt Halk Tarihi Üzerine 100
i. İnkarcı Yaklaşım 101
ii. İlkel-Milliyetçi Yaklaşım 102
iii. Kürt Halk Tarihine Bilimsel Yaklaşım 103
iv. Halklaşma Diyalektiği ve Neolitik Devrim 106
II- Kalkolitik Çağ (Bakır Çağı) (M.Ö. 5500-3500 Arası) 110
i. Tel Xalaf Kültürel Aşaması (M.Ö. 5000 - 4000 arası) 111
ii. Obeyd/El-Ubaid Kültürel Aşama (M.Ö. 4200-3200 arası) 114
iii. Uruk Kültürel Aşaması (M.Ö. 3500-3000 arası) 117
III- Sümerler 121
IV- Xalaf ve Obeyd Kültürel Oluşumlarındaki
Protokürt Boylar 135
i. Horritler/Subariler, Hiksoslar 137
ii. Mitanniler 140
iii. Gutiler, Lulu/Lulumblar, Kassitler 142
iv. Nairiler/Urartular 145
v. Medler 146
V- Sonuç 148

III. BÖLÜM
ORTADOĞU KÖLECİLİĞİNDE SİYASAL TARİH 153
I- Köleciliğe Geçiş, Bölgenin Jeopolitik ve Kültürel Tablosu 154
i. Genel Hatları ile Köleci Sistem ve Köleciliğe Geçiş 154
ii. Ortadoğu Jeopolitiği ve Kültürel Tablosu 165
II- Bölgede Köleci Dönem Siyasal Tarihi 167
i. I. Evre: M.Ö. 3500-2350 168
ii. II. Evre: M.Ö. 2350-700 185
iii. III. Evre: M.Ö. 700-300 232

IV. BÖLÜM
ORTADOĞU'DA ARA DÖNEM: GREKOROMEN SÜREÇLER: 283
I- Makedon Egemenliği ve Sonrasında Ptolome, Selefkos/Antioklar . 283
II- Ortadoğu'da Part-Roma Egemenlik Savaşları 299
III- Sonuç 320
Kaynakça 323
Dizin 327

ÖNSÖZ

Her şeyin bir tarihi var. Evrenin, dünyanın, insanlığın, halkların, devletlerin... Tarihsiz hiçbir olayı, olguyu anlamak mümkün değil. Tek tek insanların bile bir tarihi var. İnsanların tarihleri hayatlarına karışır, hayatları bir tarih olur. Tarihi bilmeden bilim yapmak imkânsızdır. Nedir Tarih? Sadece geçmiş mi? Bir uzak zamanlar söylencesi mi? Bugünsüz ve geleceksiz tarih olur mu? Tarih insanın bilinci ve iradesi dışında bir olay mı? Tarih nedir sorusuna hemen her düşünür kendince bir cevap aramış, bulmuştur. Doğrusu bu sorunun tek bir cevabı olduğunu düşünmek de doğru değil. Sadece geçmişe hapsedilmiş bir tarih anlayışı da mahkûm edilmelidir. Ne kadar bilimsel temele dayanırsa dayansın, son tahlilde tarih, bir yorum meselesidir. Bir fizik ya da kimya gibi müspet bilimlerden değildir. Tarihe bakışta insanın durduğu yer, içinde bulunduğu zaman ve gelecek tasarımları belirleyicidir. O yüzden bir tarihçinin çalışmalarını okurken, incelerken, o tarihçinin tarihini de bilmek, nerede durduğunu ve nereden baktığını öğrenmek gerekir. Tarihe bakışta çarpıtma dediğimiz olay, bu gerçeklikle ilgilidir. Örneğin milliyetçi duygulara sahip bir tarihçi, istese de tarihe nesnel bakamaz. O, tarihi yorumlarken, hep bazı duyguların, önyargıların etkisinde kalacak, şu ya da bu kaygıyla hareket edecektir. Yine kurulu düzenle, iktidarla fazlasıyla yüz göz olmuş birisi kariyeri ne olursa olsun belli kalıplara hapsolmuş demektir.

Tarihte yöntem sorunu da önemlidir. Bugünden, bu zamandan geçmişe bakmak ve onu anlamaya çalışmak gerçekten de kolay bir iş değildir. Çünkü biz bu zamanın duygusu ve düşüncesi ile şekillenmişiz. Benmerkezci düşünce tarzı, yaşadığımız zamanın en iyi, içinde yaşadığımız toplumun en gelişkin toplum olduğunu fısıldıyor sürekli kulağımıza. O zaman eski olan her şey kötüdür, ilkeldir! Geleceği de bilmiyoruz zaten. Onun için de kafa yormaya gerek yok! O zaman günübirlik yaşamaya devam! Madem en iyisi bu, ötesini düşünmeye ne gerek var? Tarih biliminin en büyük açmazı budur. En büyük yöntem hataları da böyle yapılmaktadır. Geçmişe bugünün değer yargılarıyla yorumluyor, geleceği de bugünkü özlemlerimiz ve umutlarımızla tasavvur ediyoruz. İstesek de istemezsek de bugün her birimiz bir Türk, bir Kürt, İngiliz, Arap, Fransız gibi düşünüyor, yaşıyoruz. Sonra tarihi okuyor araştırıyoruz. Diyelim bir milyon yıl önceki atalarımızın ne Kürtlük, ne Türklük ve ne de İngilizlik gibi dertleri vardı. Neydi peki onlar? Kendilerini nasıl tanımlıyorlardı? Sadece gelişmiş hayvanlar mıydı? İnsanlık nasıl böyle halklara bölündü? Neden farklı farklı diller gelişti?

Bütün bu sorulara cevap bulmak hiç de kolay değil. Yine tarihe bakışta nesnel olmak da... Milliyetçiliğin gelişmesiyle hemen her halk, her devlet kendi tarihini yazdı ve deyim yerindeyse her şey birbirine karıştı. Aynı olayı bir Yunan ile bir Türk farklı anlatır. Çünkü kendine göredir. Yunanların 1829 hareketi onlara göre bir ulusal mücadele, Türklere göre bir isyan-ihanet hareketidir. Peki o korkunç "Ari" tarih tezlerine ne demeli? Şu anda bize gülünç gelebilir ama unutmayalım milyonlarca insan bu tezler uğruna kan dökmekten de geri durmadılar. 20. yy.ın dehşet verici jenosit uygulamaların arkasında Avrupa Üniversitelerinde hazırlanmış bu tarih tezleri yok muydu? İnsanlığa yönelik en büyük ihanet namuslu ve dürüst geçinen bilim insanlarınca yapılmadı mı? Unutmayalım Hitler'in ve faşizmin de bir tarihi var. Milliyetçilik ve ırkçılığın da...

Kürtler büyük bir aydınlanma yaşıyorlar. Son 30 yılda bir yandan özgürlük mücadelesi verirken; okudular, yazdılar, çizdiler. Trajediler,

umutlar, başarılar, acılar birbirine karıştı: 20. yy.ın son çeyreği onurlu bir isyana tanıklık etti ama Kürtlerin hâlâ açmazları var. Özellikle çok az okuyup, çok daha az yazıyorlar. Oysa gerçekten önemli bir teorik birikim yaratmış durumdalar.

Elinizdeki çalışma mütevazı bir çalışmadır. Daha çok anlatmaya değil anlamaya dönük yazılmıştır. Yazarının durduğu yer ezilenlerin yanıdır. Halkı ezilen mazlum bir halktır. Yazar kendisinin ve halkının tarihini öğrenmeye ve anlamaya çalışıyor. Bu çalışmanın eksiklikleri ve hataları olabilir. Ama önemli olan "anlama çabası"dır. Ayrıca kendi anlama çabasına okuyucuyu da katmaya çalışıyor. Çok sınırlı imkânlarla böylesi zor bir işe girişme cesareti gösterirken, ne kadar çaba gösterilirse gösterilsin, eksiksiz bir iş yapamayacağını biliyor. Eğer bu kitap tarihin başlangıcına ilişkin olarak okuyucuda bir merak ve ilgi yaratıyorsa görevini yapmıştır demektir.

Tarih bitimsizdir; tarihin sonu da gelmez. Ve en çok sorulması gereken soru şudur: Tarihin neresindeyiz? Sahiden de, halk, toplum, birey olarak biz tarihin neresindeyiz? Bu soruyu sorduğumuz anda köklerimizi anlamaya ve geleceğimizi tasarlamaya başlıyoruz demektir. Sonrası aklın, düşüncenin, inancın, onurun, özgürlüğün hiç bitmeyen hikâyesidir.

Hüseyin Alataş

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

"Tarih ve toplum devletlerin inşa, yıkılış ve bölünme sorunları etrafında incelenir. Tarihsel toplum gerçekliğinde en sığ yaklaşım modellerinden biri olan bu eğilim devletlerin resmî eğitim anlayışı olmaktan öteye rol oynamaz. Devleti meşrulaştırma ideolojisi rolünü oynamak esas amacıdır. Aydınlatıcı olmaktan ziyade, karmaşık tarih ve toplum sorunlarını perdelemeye hizmet eder. En itibarsız sosyolojik yaklaşım durumundadır."

Cilt 3, Sayı 19, A. Öcalan

Tarih, çoklu tanımlar içerir. Bunlardan birisi de toplumlar için öğretici-eğitici değer taşıması boyutuyla bir BELLEK olmasıdır. Toplumsallıkta gayri meşruluğu temsil eden, antitoplumsal bir "toplum düzeni(!)" olarak beliren devletçi iktidarcı eril düzen, toplumda zihinsel ve kültürel olarak çatallaşmaya neden olmuştur. Böylesi nitelik taşıyan devletçi düzen, oluşumundan güncele dek tarihsel toplumsallığa ait olan her türden kültürel, zihinsel, üretim sanatsal değere dönük çarpıtma, ters-yüz etme çabası sergilemiştir. Kendi gayri meşruluğunu gizleyip "meşruluk" yanılsaması yaratabilmek için toplumsal hakikatin karartılmasına yönelmiştir. Hakikatin karartılmaması ise toplumun belleksiz kılınması ve iktidarcı çıkarlara uyarlı çarpık "hakikat"in egemenliğine sokulması demektir. Belleksiz kılınan

toplumlar ise devletçi düzenin Tanrısal, dinsel kutsallıkların istismarı ile örtülüp albenili kılınmış "doğruları(!)"na riayet etmeye mecbur bırakılmış toplumlardır. Sonuçta verili "doğruluk(!)" sunumları tartışılmaz gerçeklik olarak algılanır olmuştur. Böylesi ezberler insan zihnine vurulan prangaları oluşturmakta, verili olanın esiri hâline getirmektedir. Daha iyinin, eşit, özgür, adil bir yaşam ve ilişkinin olabileceğini hayal etmeyi bile önleyici etki yaratmaktadır. Tarihsel Pozitivizm (Dinî Mutlakçılık) ve Bilimsel Pozitivizm (Olgusu Mutlakçılık) diye formüle edilen devletçi iktidarcı eril aklın ürettiği kurumlar bunu ifade etmekte, ama miatlarını da doldurmuş bulunmaktalar.

Bugün yeni bir tarih bakışı ve yorumuna ihtiyaç vardır. Her ne kadar verili yorumlar mutlaklaştırılarak tek doğru / tek hakikat diye kabul ettirilmek istense de, insanlığın ulaştığı düzey ve kuantum fiziğinin sunduğu ufuk, verili hakikat izahlarını anlamsızlaştırmış, tarihî veya bilimsel nitelikli mutlaklaştırıcı / pozitivist hakikat yorumlarını geçersiz kılmıştır. Mesela "bizim evrenimiz" dediğimiz evrenin dahi ancak %4.6'sını bilmekteyiz. %23'ünün "karanlık madde", %72'sinin ise "karanlık enerji" biçiminde tahmin ediyor oluşu, evrensel oluşumun hakikatine dair bildiklerimizin sınırlılığını ve izafiliğini göstermektedir. Üzerinde yaşadığımız dünya, güneş etrafında oluşan sistemin dokuz gezegeninden sadece birisi oluyor. Güneş sistemimiz ise galaksimizdeki 200 milyar yıldızdan biri olan güneşin etrafında kurulu. Her galaksi milyarlarca güneş sistemini, trilyonlarca gezegen ve gökcismini bağrında taşımakta. Böylesi iki-üç galaksi bir arada "Galaktika Yığınları"nı; bunların birbirine yakın olanları ise "Dev Yığınlar"ı oluşturmaktadır. Dev Yığınların birbirine yakın olanları da "Süper Dev Kümeleri" oluşturmaktadır. Bilim insanlarının şimdiye dek 3 binden daha fazla galaksi yığınının kataloğunu çıkardığı söylenmektedir. Süper Dev Kümeler evrenin yüzey boşluğunda yayılmış durumdalar. Bunları da bir yana bırakalım, evrene dair "Paralel Evren", "Bebek Evren" teorilerinden sonra, güncelde "Köpük Evren Modeli" kuramsal bir varsayım olarak öne çıkmaktadır. Bu teoriye göre; birbirinin içine geçmiş sonsuz sayıda evrenin varlığı söz konusudur.

Evrenler arasında karadeliklerin –kurt deliği olarak- diğer ucundaki akdelik yoluyla bir nevi köprü (geçiş güzergâhı) olduğu tahmin edilmektedir. Bağrında sayısız Süper Dev Kümeler'i barındıran her bir evrenin ise iç içe geçmiş olduğu düşünülmektedir. Hiper Uzay'ın boyutsuz boşluk olduğu sanılmaktadır. Bu hususları şunun için vurgulama gereği duyuldu; tahmin, öngörü ve varsayımları içeriyor olsalar da, böylesine devasa "gerçeklikler" karşısında, tüm "gelişmişliğimize" rağmen, insan türü olarak bildiklerimiz son derece sınırlı ve izafidir. Dolayısıyla ÖCALAN'ın ifade ettiği gibi, "insanın her şeyi bilebileceği iddiası metafizik düşüncenin bir kuruntusudur. Bu, Tanrı yaratımına benzeyen bir yaklaşımdır." Elbette hiçbir şey "bilinmezci" söylem ve aldatıcı akımların yanılgıları da çıkmaz yoldur. Kuantomik "olasılıklı bilinebilirlik" prensibi çok daha gerçekçi bir tutumdur.

Tüm bunlar ışığında bakıldığında modernist pozitivist bilginin izole edilmiş gerçekliği ile bütüncül olarak hakikatin anlaşılamayacağı rahatlıkla görülebilir. Tam da insanda odaklanma önem kazanmatadır. Çünkü, Öcalan'ın dediği gibi, "Evrenler İnsanda Dile Gelmektedir. (...) Evrenin yetkin kavranışı insanca yetkin kavranışdan geçer." Madde-enerji dönüşümü, zengin kimyasal bileşikler (fizik ve kimya yasaları) dahi insanda gözlenmektedir. Enerji-madde ilişkisinde anlam üretimi de insanda gerçekleşiyor. O hâlde evrenin/evrenlerin, Hiper-Uzayın varlığına algı sınırlarımızın zayıflığından doğan boşluğu, devasa yetersiz izahları insan üzerinde odaklaşarak iç-görü yöntemi ile bir nebze de olsa giderebilmek olasıdır, daha gerçekçidir. Toplumsal tarihe de bu bilinç ile yaklaşmak, toplumsal çatallaşma ve iki çizginin ilişki-çelişkisi üzerinden okuma yapıp anlamaya çalışmak çok daha yerinde olacaktır. Şu hâlde verili tarih yorumunun (tıpkı evrensel ve doğasal gerçekliğe olduğu gibi) toplumsal tarihe dair mutlakçı-kesinlikçi yorumları daima kuşku ile ele alınmalıdır. Sorgulayıcı yaklaşıma tabi tutup verili-yorumların yok saydığı ezilen halkların, dıştalanıp baskılanan cins olarak kadının ve emek tabakalarının tarih içindeki yerini araştırılması hakikatin izahına daha fazla katkı sunacaktır. Alternatif tarih yorumu böyle gelişecektir.

Bu çalışmada Öcalan'ın -izah etmeye çalıştığım- perspektifine dayanarak Mezopotamya özelinde toplumsal tarihin ve daha özelde ise Kürt Halk Gerçekliğinin incelenmesi hedeflenmektedir. Toplumsal tarihte çatallaşma meydana geldiğinden bu yana tarihsel-toplumsallığa (doğal topluma) ait değerler sistemine dayanarak devletçi-düzenin her türden tahakkümü ve sömürüsüne karşı direnişler daima vor olmuş, günümüzde de devam etmektedir. Doğal toplum gerçekliğine dayanıp, zamana-mekâna özgü gelişip kendini üreten bir çizgi olarak demokratik uygarlık güncelde kendisini demokratik-modernite biçiminde üretmektedir. Aynı şekilde, devletçi uygarlık zamana-mekâna özgü formlarla bir diğer çizgi olarak gelişip, güncel versiyonu olan kapitalist-modernite olarak varlığını sürdürmektedir. Toplumsal tarih esas itibari ile demokratik uygarlık ve devletli uygarlığın çelişkisi-çatışması üzerinden sürmektedir. Bu durum güncelde demokratik modernite ve kapitalist modernite mücadelesi biçiminde devam etmektedir. Zihniyet eksenli hakikat çatışması, toplumsal çelişkinin esasını oluşturmaktadır. Toplumsal tarihe Öcalan'ın formüle etmiş olduğu bu bütünsel perspektif üzerinden bakmak son derece önemli olacaktır.

Tarihsel süreçlerin parçalı ve birbirinden kopartılarak incelenmesi gerçekliğin tüm yönleriyle görülebilmesini ve eğitici sonuçların çıkarılmasını engellemekte; güncel yaşama, sistemsel yapıya dönük dönüştürücü müdahalede bulunabilmeyi önlemektedir. Bu nedenle, çalışmada "hakikat bütündür" perspektifi referans alındı. Elbette çalışma Öcalan'ın son 5 ciltlik Savunmaları'ndan önce yazıldığı için, son savunmaların perspektifi daha derinleştiren yönlerinden yoksunluğu içeriyor. Ve fakat, özü itabari ile bu perspektife dayanan bir muhtevayı içerdiği de açıktır. Bu yönüyle eksikliği-zayıflığı mevcut olan bir çalışmadır. Bununla birlikte, içerik olarak "Demokratik Uygurlık Manifestosu"nun perspektifi üzerinden tarihe bütüncül tarzda yaklaşımı içerdiği söylenebilir. Bü yüzden 2. Baskıda farklı bir düzenleme yapılmadı, çalışmanın orijinalliği korundu.

Devrim mücadelesine koyulan her grup, hareket, öncelikle toplumsal soruna dair yeni bir okuma yapar, bakış açısı geliştirir. Buna

göre izleyeceği yolu, kullanacağı yöntemi belirler, programını oluşturur. Programda tarih perspektifi başarının belirleyici faktörlerinden birini oluşturur. Kürt Özgürlük Hareketi'nde de tarihe bakış önemle ele alınmıştır. Öcalan, Savunmalar yoluyla bu bakışı adım adım örüp netleştirmiştir. Bu perspektif üzerinden tarihsel süreçlere eğilerek, anlayıp yorumlayabildiğim kadarıyla bir sunum oluşturmaya çalıştım. Evrensel ve doğasal oluşuma; onun bağrında özerk bir alan olarak inşa edilen toplumsallığa (ikinci doğaya); toplumsallaşma süreçlerinde beliren ilk kültür katmanları ve kültür gruplarına; bu kültür grupları içinden pro-etnik kolların gelişimi ve özgün halklaşmaların vücut bulmasına, dolayısıyla doğal toplum düzenine dair bir çerçeve oluşturuldu. Tarihin bir aşamasında antitoplumsal temelde devletçi-iktidarcı sapmanın nasıl gelişip form kazandığı ele alındı. Mezopotamya'da devletçi-iktidarcı yapıların belirip hem kendi aralarında hem de topluma karşı içine girdikleri çatışmalara değinildi. Buna karşın doğal toplumcu geleneğe dayanan direnişlerin nasıl belirip geliştiği işlendi. Tüm bu süreçler Sasani-Roma çatışmalarına kadar "1. Cilt" biçiminde tasarlandı. "2. Cilt" planı vardı. Ancak, Öcalan'ın son 5 ciltlik savunmalarının sunduğu derin perspektif nedeniyle, 2. Cilt yerine, bu çalışmayı daha da bütünleyecek geniş bir çalışmanın daha uygun olacağı kanaati oluştu.

Bu çalışmada özel olarak "Protokürt" gerçekliği ele alındı. Kürt halklaşmasının ilk öncülü olan kültür grupları hangileriydi, hangi kültür katmanlarına dayalı bir halklaşma yaşandı? Bu sorulara yanıt arandı. Kürt halklaşmasındaki iki temel kol (Zagros ve Mezopotamya) içinden hangi boylar çıktı; birbirleriyle, çevre topluluklarla ilişki ve çelişkileri neydi ve nasıl form kazandı, ne gibi sonuçlar yarattı? Tüm bunlara eğilindi. Tüm bu süreçlerde Protokürt boylar tarihsel akışa neler kattı ve hangi noktalarda zayıf kaldılar? Neden toplumsal birliklerini yitirdiler, sonuçları ne oldu? Bunlar incelenmeye çalışıldı. Bunların Mezopotamya'da hâlen sürmekte olan sorunlara nasıl kaynaklık ettiği irdelendi. Böylece geçmiş-güncel-gelecek bağlamı yakalanıp, incelemelerin güncele katkı sunucu niteliğe kavuşması hedeflendi.

Elbette çalışmanın yapıldığı süreçteki veriler, yine anlama-yorumlama düzeyim ile ilgili olarak bir tarih okuması yapıldı. Dolayısıyla eksikliği, yetersizliği olan bir çalışmadır. Bununla birlikte, tarihe yeni bir bakışla / yeni paradigmamızla yaklaşıp yorumlamada, yine kendi halk tarihimizi -bu okuma üzerinden- anlamada bir başlangıç olarak yararlanılabilecek bir çalışma olduğunu düşünüyor, en azından buna vesile olmasını umuyorum. Bu noktada okuyucuya yeni bir pencere açabiliyorsa, çalışma amacına ulaşmış demektir.

Suat Gökalp
27 Kasım 2013

GİRİŞ

"Tarih günümüzde gizli ve
biz tarihin başlangıcında gizliyiz."
A. Öcalan

Özgürlük bitimsiz bir arayıştır. Her arayış daha iyiye ve güzele ulaşmanın derin tutkusuyla örülüdür. Daha iyiye ve daha güzele ulaşma özlemi, uçsuz bucaksız bir geçmişe, tarihsel zamana uzanır. İnsanlığın en değerli çabası daha iyiye ulaşma özlemi uğrunda hasredilmiştir. Tüm bu çabalar insanlığın deneyimlerini ifade eder. Bu anlamda deneyim daha iyiye ulaşma idealinin mihenk taşı ve toplumsal gelişim diyalektiğinin en önemli faktörüdür. L. Da Vinci'nin dediği gibi "*Bilgelik deneyimin oğludur.*" Deneyimler birikimini bağrında taşıyan tarih, toplumsal gelişmenin beslendiği yaşamsal kaynaktır. İnsanlık bu kaynaktan doğru ve objektif temelde beslenip yararlanabildiği oranda günceli ve geleceği daha yaşanabilir kılmış ve bundan sonra da kılabilecektir.

Şüphesiz ki tarih alanı kapsam itibariyle hayli yoğunlukludur. İnsan-toplum tarihi olduğu gibi evrenin ve doğanın da birer tarihi vardır. Bu olgulardan oluşan ve bunların parçası olan ama, belirli zaman ve mekân içinde bu olgulardan kopan toplumsal tarih ise, ayrı bir yere

sahiptir. Bu çalışma genelde toplumsal tarih ve özelde ise Mezopotamya ve Kürdistan tarihinin incelenmesini içerecektir. Tarihin tarihçesi de belli boyutlarda ele alınarak çalışmaya dahil edilecektir.

İnsani toplumsal gerçeklikte tarih bilimi önemli bir yer tutar; günceli ve geleceği anlama, geleceği/yarını katlanabilir kılmanın rehberidir. Hata ve yanılgılardan arınma ve nasıl yaşıyorum sorusuna cevap oluşturma olanağı sunmaktadır. Bilinmezliğin panzehiridir. Etrafımızda dönüp devinen olay ve olgulara anlam verebilmemize olanak sunmaktadır. İnsanlar-toplumlar arasında çatışma kısırdöngüsünü aşabilmede çözüm perspektifi oluşturmaktadır. Geçmiş-güncel-gelecek üçlemesi içinde insana ait tüm değerlerin önem ve gerekliliğinin bilince çıkarılmasını sağlar. Bunlar bile tarih bilimine olan ihtiyacımızı görmek için yeterli sayılabilir. Bu hususta yaşanan asıl sorun, ifade edilen hususlara rağmen tarih alanına ilgisizlikten kaynaklı olarak, gündelik yaşam gerçekliği içinde körce yaşamda ısrar ediştedir. Nasıl yaşandığı, nereye varacağını düşünmeden ve yarının nelere gebe olduğu bilincinden uzak bir yaşamda ısrar eden tutumdadır. Bu gerçekliğe rağmen, "*özgür yaşıyorum*" yanılgısını üzerimizden atamamamız ise sorunun en acı yanını oluşturmaktadır.

Tüm bunların bir sonucu olarak, parçası olduğumuz doğadan kopmakta ve tahripkâr bir tutuma yönelmekteyiz. Bugünkü düzeye ne tür aşamalardan geçerek ulaşabildiğimizi düşünmemekteyiz. Nereye varacağımızı kestiremediğimiz bir bilinmez girdaba doğru hızla yol alırken dahi, umursamaz tutumumuzda ısrarcı olabilmekteyiz. Bu gerçekliğimiz tarih alanına karşı, içinde bulunduğumuz "*yabancılaşma*" ile bağlantılıdır.

Bu, en başta kültür düzeyiyle, bilinç yapısı ve bunu edinebilme olanakları ile ilgilidir. Ancak bunların en belirgin olanı, insanlık dünyasının ezici çoğunluğunu oluşturan kitlenin, egemen bir avuç elit zümre tarafından tarih alanına karşı yabancılaştırılmasıdır. Bu anlamda bütün insanlık düşünüldüğünde, küçük bir avuç elitin çıkarları uğruna, insanlığın nicel çoğunluğunun *belleksizleştirilmesi* yönünde sistemli bir politika yürütülmektedir. Çünkü tarih *bellek*tir! Sorgulama ve

muhasebe gücü edinmeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla insanlığını nicel çoğunluğunun böylesi bir gelişim göstermesi demek, insanlığının güncelini ve geleceğini elinde 'tutan' bir avuç elitin çıkar düzenlerinin tehdit edilmesi demektir. Bu yüzdendir ki bahsedilen elit tarafından insanlığın nicel çoğunluğunun bellek kazanmasının önüne geçebilmek amacıyla her türlü yol yöntem, medya ve eğitim olanakları ile devreye sokulmaktadır. Böylece istedikleri gibi at oynatabilecek, yaşanan her türlü gelişmenin kendi istedikleri biçimde algılanmasını sağlayabileceklerdir. Dolayısıyla belleksiz hâle getirilen yığınları güdebileceklerdir. Nitekim yaşananlar, bu konuda epey sonuç aldıklarını da göstermektedir.

Bu durum eski dönemlerde daha etkin olarak işletilmiştir. Ancak, geçmişten günümüze dek yetkinleşen insan bilinci karşısında sorun giderek aşılmakta, kitleler nezdinde daha olgun bir bakış açısı yakalanmaktadır. Yine de, esas hususlar itibariyle sorunun özü varlığını korumaktadır. Unutulmamalı ki bugün dahi her türlü sömürü ve egemenlik uğraşları "çağdaşlık", "barış" ve "demokrasi" gibi anlamlı kavramlarla cilalanmakta, kafa karışıklığı yaratılarak verili eşitsiz, hiyerarşik ve iktidar baskılı düzen sürdürülmek istenmektedir. Dolayısıyla tüm bunlar bilinçli olarak yürütülmektedir.

Bu yüzdendir ki, toplumsal özgürlük ve demokrasi mücadelesinin evrensel ayaklarından biri de tarih bilimi ile toplumun büyük çoğunluğu arasındaki bu bağın sağlam örülmesi üzerine kurulmak durumundadır. Çünkü, bu insanın ve insanlığın kendisiyle yeniden ve gerçekçi temelde dünü, bugünü, yarını ile daha sağlıklı buluşması anlamını taşıyacaktır. Böylelikle verili erkek egemen patentli tarih anlayışı pekâlâ aşılabilir.

Bu durumlardan dolayıdır ki her ulusal ve toplumsal mücadele, üzerinde yaşadığı coğrafya ve adına yola çıkılan toplumun sağlam bir analizi ile başlar. Analizin gerçekliği ve sağlamlılığı özgürleşme rotasının sonuç alıcı olmasında belirleyici rol oynayabilmektedir. Yanlış analizler yenilgiyi getirirken yerinde olan analizler zafer, başarı getirebilmektedir. Toplumlar tarihi bunun çarpıcı örnekleriyle doludur.

Özgürlükçü hareketler böylesi arayışlara girerken, hiyerarşi ve egemen güçler de boş durmazlar. Egemenlikleri altında tuttukları kitleleri belleksizleştirip tarih bilincinden yoksun kılmaya çalışırlar. Açıktır ki bir ulus (ya da sınıf, toplum vs.) kendi geçmişi ile artık yaşanan bir bağ kuramıyorsa sonu gelmiş demektir. Çünkü, yaratıcı canlılığın kaynağı geçmişin birikimindedir, deneyimler toplamındadır. Tarih bilincinden yoksunluk, tüm bunlardan yoksun olma anlamını taşır. Bu yüzden hâkim iktidar güçleri egemenlikleri altına aldıkları kesimlerin yarınını belirleyemez hâle getirebilmek için dünlerini karartmak isterler. Böylece bugünlerini anlayamaz duruma sokarlar. Zaten her türden egemenlik ve sömürgecilik temelde belleksizleştirme üzerine şekillenir. Bundan sonuç alındığı oranda egemenlik sisteminde kurumlaşma geliştirilir. Sonuçta adına asimilasyon ve iradesizleştirme denilen özünden boşaltma politikasına hayatiyet kazandırılır. Bu gerçeklik Kürt toplumsal yapısında da somut olarak görülebilmektedir. Kürdistan gerçeğinde yaşamış olan ve hâlâ yaşatılmaya çalışılan egemenlik politikalarının önemli hususlarından biri de tarih bilincinden yoksun kılmaktır. Yabancı egemen iktidar güçleri en çok kültürel gerçeklik üzerinde oynamışlardır. Bu yolla Kürtlerin tarih bilinçleri karartılarak, toplumsal değer yargıları yok edilerek yabancılaştırma dayatması içerisinde eritilmeleri hedeflenmiştir. Bu egemenlik sisteminde salt zenginlik kaynakları talan edilmekle sınırlı kalınmamakta, halklar açısından ayırt edici ve insanlık kültürünün çeşitliliğini ifade eden dil, kültür, tarihsel geçmiş gibi değer yargıları başkalaşıma uğratılmak istenmiştir. Türünün son örneği bir yabancı hâkimiyet sistemi uygulanmış, yok oluş dayatılmıştır. Bu yönü ile önemli özgünlükler içermektedir. Bu durum Kürtlerin toplumsal sorunlarının diğer toplumlarla kıyaslanamayacak düzeyde karmaşık ve ağır bir hâle gelmesine yol açmıştır.

Böylesine karmaşık ve yok olma ile yüz yüze bırakılmış bir ülke ve toplum gerçekliğinde tarihi anlayıp incelemeye çalışmak, önemli ve gerekli olduğu kadar zordur da. Büyük olanaksızlıkları, güçsüzlükleri göze almayı gerektirmektedir. Özellikle Mezopotamya gibi

eski medeniyetlerin ve ilk uygarlığın filizlendiği coğrafyada Kürt halk gerçekliğinin nerede ve hangi konumda bulunduğunun anlaşılması önemli bir yer tutmaktadır. Kürtler hangi kültür grubuna dayanmaktadırlar? Bölgede yerleşikler mi yoksa çokça söylendiği gibi "göçlerle" mi geldiler? Zamansal ve mekânsal olarak nasıl bir toplumsal arka plana sahipler? Bu anlamda Protokürt diye adlandırabileceğimiz kültür grupları hangileridir? Mezopotamya'daki diğer kültür grupları ile ilişki ve çelişkilerin temeli nasıl oluşmuştur? Mezopotamya'da "halk"laşma nasıl başladı? Halklaşma ve iktidarlaşma Kürt halk gerçeğinde nasıl vücut buldu? Kurulan iktidar biçimleri hangi nedenlerle ilgili olarak süreklilik kazanamadı? Özgürlükçü ve bağımsızlıkçı arayışlar nasıl gelişti ve yenilgilerin nedenleri nedir? Yakın tarih düşünüldüğünde bölge üzerinde çıkar hesapları güden sömürgeci emperyalist güçlerin şekillendirdikleri Kürt politikasının özü nasıldır? Kürt kapanında hangi güçler nasıl ve neden yer aldılar? Bunlar gibi daha birçok soruya cevap aranmasını gerektirmektedir tarih incelenmesi.

Karmaşık sorunlar yumağı olan Kürt toplumsal zemininde yükselen özgürlük hareketi, çok yönlü olma sorumluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Kazanmak ve başarılı olabilmek için, ortada duran sorunların kapsamlı ve derinliğine çözümlenmesi zorunluydu. Bu zorunluluk sağlam bir tarih bakışını, dogmatizmden uzak bir tarih bilincini gerektirmektedir.

Tüm bu alan çözüm bulma ve cevap olma temelinde gelişen 15 yıllık şiddetli bir mücadele süreci büyük bedeller pahasına da olsa önemli deneyimler getirmiştir. Böylece halk nezdinde güçlü bir tarihî perspektif oluşturulmuştur. Buna rağmen, tarih bilimi Kürt toplumu açısından hâlâ önemli bir çalışma ve inceleme alanı olarak durmaktadır.

Kürtler ve Mezopotamya halkları için Öcalan'ın tüm *Savunmalar*'ı tarihe ışık tutan bir derinliğe sahiptir. *Savunmalar*, tarihin objektif ve bilimsel temelde yaratıcı yorumunu sağlayan kılavuz gibidir. Hem genel insanlık tarihi, hem de bölge tarihi açısından sağlam bir

tarih bilincinin oluşturulmasında büyük olanaklar sunmaktadır. Öcalan'ın tarihin genel gelişim seyrini ana hatlarıyla ortaya koyması, tarih araştırmacıları için muazzam bir dayanak olmaktadır. Ancak tarihi anlamak, tarih bilinci kazanmak, bunu siyasetin ve yaşamın yol göstericisi hâline getirmek, toplumsal ve bireysel planda büyük çabalarla gerçekleşebilir. Öcalan bir kapı aralamıştır. Ama içinde bulunduğu koşullar dolayısıyla, her konunun ayrıntısına girme gibi bir olanağa da sahip olamamıştır. Zaten bunun bilinciyle, tarihçileri, bilim insanlarını göreve çağırmaktadır. Dolayısıyla yapılması gereken sürekli bir anlama, araştırma, inceleme çabası içerisinde olmaktır.

Tarih nedir? Bu soru incelenirken tarih ile ilgili tüm hususlara eğilmek ve tarihin tarihçesini incelemekle giriş yapmak başlangıç açısından daha anlamlı olabilir diye düşünüyoruz.

I. BÖLÜM

TOPLUMSAL TARİHİN DOĞUŞU
TARİHİN TARİHÇESİ

TOPLUMSAL TARİHİN DOĞUŞU
TARİHİN TARİHÇESİ

"*İyi bir tarih araştırmasını, zorunlu olarak köklü bir tarih felsefesi önceleyecektir.*"[1] Tarih herhangi bir olgu hakkında ve bu olguları ilgilendiren hususları geçmiş, güncel ve gelecek ağı içinde inceleyen bir bilim dalıdır. Bu anlamda salt toplumsal olguları kapsamaz. Elbette yaygın kullanım biçimi itibarı ile tarih dendiğinde ilk akla gelen Toplum Tarihi olmaktadır. Ancak daha geniş anlamda evren ve doğanın da bir tarihi vardır. Bu yüzden toplumsal tarih konusuna girmeden kısa vurgularla evren ve doğa tarihini ele almak yararlı olacaktır. Nihayetinde insan türü sosyal bir karakter kazanmadan önce genelde evren, özelde de doğa tarihi içerisinde varlık bulmuştur.

I. Evren ve Doğanın Oluşumuna Dair

Doğa tarihine nazaran evren tarihi hakkındaki bilgiler daha görecelidir. Çünkü evren tarihi hususunda katedilen teknolojik mesafe - bugün itibariyle dahi- hâlâ zayıf ve gereken çözümleyicilikten uzak bulunmaktadır. Bu gerçeğe rağmen, yine de evrenin oluşumuna dönük çeşitli kuramlar oluşturulabilmiştir.

Bu kuramlar insanlığın astronomi ile ilk ilişkilenmesiyle başlayan çabalarından, bugüne dek açığa çıkıp yetkinleşmiş biçimlere uzanmaktadır. Unutulmamalıdır ki, günümüzde daha somut ve

---

1 Afşar Timuçin, *Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları*

kanıtlanabilir hâle gelen her tez-düşünce, geçmiş birikimlerden yalıtılarak ele alındığında, hiçbir anlam ifade etmez. Evrem bilime dair eski çağlarda, Sümer, Mısır, Antik Yunan çağında, İslam Tasavvufçuları, Rönesans ve Aydınlanmacılarca geliştirilmiş incelemeler bugünkü kuramların öncüleri olarak ele alınmak durumundadır. Nasıl ki geçmiş bilgiler, günümüzde yetkinleşerek gelişiyorsa, geleceğe uzandıkça daha da açımlanmaya ve yenilenmeye uğrayacaklardır. Dolayısıyla evrenin oluşumuyla ilgili söylenenler mutlak olmayıp göreceliklik içerir. Ve bu anlamda her zaman tartışma konusu olacaktır. Bir fikir oluşturma amacıyla, kısaca bu konudaki görüşleri aktarmak yararlı olabilir.

Evrenin bileşimi için genelde gökadaları, yıldız sistemleri, yıldız grupları, yıldızlararası toz ve gaz bulutlarından oluşan "Bulutsular"dan söz edilir. Yanı sıra daha küçük gökcisimlerine, yıldız ve gezegenlere, uydulara, kuyrukluyıldızlara, göktaşlarına ve yine kütle çekim alanlarına işaret edilir. Günümüz bilim tekniği ile bu hususlar çeşitli deneyler sonucunda tespit edilebilen olgular durumundadır. Tartışmalar, ağırlıklı olarak evrenin oluşumu noktasındadır.

Bu tartışma Sümer-Mısır "Gökbilimcileri", Antik Yunan incelemecileri, Tasavvuf ve Rönesans Aydınlanmacılarınca geliştirilmiş düşünce ve tespitler temelinde 1900'lere dek taşınmış, belli bir olgunluğa ulaştırılmıştır. 1900'lerin başından itibaren bilim ve teknikteki ilerlemenin niteliksel dönüşüm yaşamasıyla, bu alanda daha büyük açılımlar yakalanabilmiştir. Nihayet 1916'da bu ilerlemeler çok daha somut izahlara kavuşturulmuştur. Einstein bu alanda bir çığır açabilmiş, ilk defa "göreceli kütle çekimi" kuramını geliştirip formüle etmiştir. Onun bu kuramını 1922'de Sovyet matematikçisi Friedman çeşitli denklemler yoluyla desteklemiş; 1927'de ise Georges Lemaire, bu deneyimlerden faydalanıp "genişleyen evren modeli"ni ortaya koymuştur. Einstein ve Friedman'dan sonra Lemaire, evrene dair şöyle bir kuram geliştirmiştir: Evren sürekli bir genişleme hâlindedir. Ancak, genişleme kütle çekimi kuvvetinin etkisiyle azalmaktadır. Buradan hareketle Lemaire'in karşısına şu soru çıkmıştır: Bu oluşumun bir

başlangıcı olmalı. Bu soruya cevap 1929'da astronom Edwin Hubble'la bulunur. Hubble, yaptığı çalışmalarda, evrendeki gökadalarının birbirinden uzaklaştığını gözlemliyor. Sonuçta Einstein tarafından ortaya konulan genel görecelilik kuramı bu gözlem sayesinde ilk somut kanıtına kavuşturulmuştur. Zira Hubble, yaptığı gözlemde gökada tayflarında "kırmızıya kayma" durumunu tespit etmiş, bunun ve gökadalarının birbirinden uzaklaşmalarının göstergesi olduğunu ve dolayısıyla da evrenin genişlemesinin kanıtı olarak ele alınabileceğini ifade etmiştir. 1948'de fizikçi George Gamow, Hubble'ın tezlerini de gözetip, bugün için genel kabul gören "büyük patlama" (***big bang***) modeline yakın bir tez geliştirmiştir. Bu teze göre evren, başlangıçta çok yoğun, aşırı derecede sıcak ve tekil bir durumda idi. Sonra patladı, genişledi ve soğumaya uğrayarak bugüne geldi. Ancak, bu patlamanın belirtilerinin tespit edilebilmesi gerekiyordu. O günkü teknik buna elvermemekteydi. Henüz yetkinleşmemişti. Daha sonraki yıllarda bu patlamanın belirtilerinin uzayda gözlemlenmesi yapılarak kanıtlanmış ve böylelikle bu model gelişerek genel kabul görmüştür.

Bu model karşısındaki en belirgin tez, yine 1950'lerde astrofizikçi H. Bondi, T. Gold ve onlardan ayrı olarak F. Hoyle tarafından geliştirilmiştir. Geliştirdikleri kurama "durağan hâl" demişlerdir. Bu kurama göre, değişmezlik içeren "kusursuz bir kozmoloji" vardır ve hangi yanından bakılırsa bakılsın, evrenin görünümü aynıdır. Bu kuramın sahipleri de gökada tayflarındaki "kırmızıya kayma" olayını, evrenin genişlemesi biçiminde yorumlamışlardır. Ama onlar, bu uzaklaşma sonucunda uzayda oluşan boşluğun, evrene sürekli katılan yeni maddelerin dolması sonucunda evrenin ortalama yoğunluğunun sabit kaldığını savunurlar. Bunun için de evrende "sabit hâl" olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu iki modelden bugün için genel kabul göreni, "genel görecelilik" kuramı ile "büyük patlama" modeline dayanan ve Einstein, Hubble, Lemaire ve Gamow'un araştırma ve tezlerinin ürünü olan 'genişleyen evren modeli'dir. Bu model temelde dört varsayıma dayanmaktadır: Kozmoloji ilkesinin geçerliliği, evrenin toplam kütlesinin

sabit olması, Hubble yasasının evrenin genişlediğini kanıtlayacak biçimde yorumlanması, genel görecelilik kuramının evrensel geçerliliği.

Tüm bunlardan hareketle şunları söylemek mümkündür: Tüm bilimsel, gözlemsel kanıtlar *büyük patlama* ile başlayan ve genişleyen evren kuramlarını desteklemektedir. Genişleyen evren modeline dair detay boyutlarda farklılaşan ayrı ayrı kuramlar da vardır. Ancak, bu kuramların tümü evrenin yaşamöyküsünün özü noktasında uyuşmaktadır. Bu yüzden de bu kuramsal modellere *Standart Büyük Patlama Modelleri* denmektedir.

Bugün için verili bilimsel gelişmelerin ışığında bakıldığında hâlâ aşırı yoğun ve tekil başlangıç maddesinin nasıl oluştuğu ve nasıl tekil bir hâl gösterdiği, hangi fiziksel süreç sonucunda bu tekil hâlin patladığı, patlamayı neyin tetiklediği gibi birçok konu tam olarak açıklanamamaktadır. Buna rağmen evrenin oluşumu ve evrimini izah etmede en geçerli model olarak genişleyen evren kuramı kabul edilmektedir. Yapılan tartışmalar, bu kuramın ayrıntılarını anlamaya, derinleştirmeye dönüktür, çünkü *büyük patlama* sonrasında evrenin "Yaşamöyküsü"nü izah eden senaryolar, gerçeğe yakın ve (bugün itibari ile) gerçeği en iyi izah eden model olarak kabul görmektedir. Tabii ki bilimin yenilenme gerçeğiyle bu düzeyin daha da farklılaşabileceği unutulmamalıdır.

Buna göre evrenin varoluşunu bilimciler *büyük patlama* kuramı ile açıklarlar. Buna göre başlangıçta varolan kozmik bir öz 13-20 milyar yıl önce kararlı hâlden kararsız hâle geçti ve Büyük Patlama meydana geldi. Bu patlama sonucunda yoğunlaşmış enerji çok büyük bir hızla yayılmaya başladı. Bu yayılmanın, yani evrenin nefes almasının günümüzde de devam ettiği ileri sürülüyor.

Dünya ise, 5-6 milyar yıl önce yıldızlararası toz bulutundan oluştu. İlk aşamada gevşek bir yapısı vardı ve büyük bir küre şeklindeydi. Ama yoğunlaşmanın artmasıyla giderek büzüldü ve küçüldü; küçülmesiyle birlikte büyüyen basınçla radyoaktif maddelerin de parçalanmasıyla sıcaklığı yükseldi.

Isınma sonucu akıcı hâle gelen maddeler ağırlıklarına göre dünyanın merkezinden dışarıya doğru dizildi. En ağır metaller, örneğin demir ve nikel merkeze yığılırken, hafif olanlar dışarıda kaldı. Zamanla dış kabuk (*Litosfer*) soğudu ve soğumayla birlikte kalınlaşıp ağır metalleri de taşımaya başladı. Artık canlı için gerekli mineraller hazırdı. Başlangıçta atmosfer oluşmamıştı, çünkü kütle azlığından dolayı gazlar uzaya kaçmıştı. Ancak ağır metallerle bileşik yapan elementler yerin üzerinde kalabilmişti. Bu nedenle henüz serbest oksijen yoktu. İçeride kızgın çekirdek, dış kısım, yani Litosfer, ince olduğundan, yanardağlardan dışarıya püskürüyordu. Yanardağlardan birçok minarelin yanı sıra %97'si su buharı olan gazlar da çıktı. Yükselen su buharının soğuyup yağmur olarak tekrar yeryüzüne inmesi ve bunun bir döngü şeklinde yinelenmesi ile yeryüzünde sıcaklık azaldı. Isının 100 derecenin altına düşmesiyle de sular yerküre de toplandı. Okyanuslar dış kabuğu sardı. Morötesi ışınların etkisiyle, yükselen su buharı içindeki oksijen ve hidrojen atomları açığa çıkıyordu. Hidrojen hafif olduğu için sürekli olarak uzaya kaçtı. Oksijenin büyük bir kısmı ise yüksek ısılı güneş ışınlarının bombardımanı sonucunda Ozon Tabakası'nı oluşturdu.

Sığ denizlerde aminoasit ve karbonhidrat moleküllerinin birikmesiyle bir 'organik çorba' meydana geldi. Bu organik çorbadan daha sonra fotosentez yapamayan, fermantasyon yöntemi yoluyla, *Ana Erob* olarak yaşamını sürdüren ilk basit organizmalar çıktı. İlk fotosentez yapan mavi-yeşil algler ise serbest oksijenin atmosfere verilmesini sağladı böylece canlı varlıkların basitten karmaşığa doğru evrimi başladı.[2]

Bu gibi değişik biçimlerde detaylandırılan bir çerçeve dahilinde evren ve dolayısıyla yerkürenin oluşumu ifade edilmekte, evrenin ve genelde yaşamın başlangıcı ortaya konmaktadır. Evren tarihi içinde şekillenen yerküremizin oluşumu ve kendisine ait bir tarihe kavuşması ise hayli çetrefilli aşamalardan geçerek günümüze uzanabilmiştir.

---

2 *Arkeo Atlas Dergisi*, Yıllık özel sayı 1, 2002

Yerkürenin öyküsü temelde dört zaman kesiti içerisinde bölümlendirilerek anlatılmaktadır. Bu dört zamanın öncesinde ise "ilkel zaman" diye ifade edilen ön süreç yaşanmıştır. İlkel zaman, günümüzden yaklaşık olarak 4-4,5 milyar yıl öncesini ifade eder. Ve birinci zamana dek (570 milyon yılına dek) devam eden süreçleri içerir. İlkel zaman kendi içinde *Arkeozoik* ve *Paleozoik* diye iki ayrı evreye ayrıştırılır. Arkeozoik evre 4,5 milyar yılından yaklaşık 2 milyar yılı arasındaki süreci kapsar. Bu evrenin 3,5 milyarlı yıllarında çekirdeksiz hücreli (*Prokaryodik*) canlılar ve 3,2 milyar yıllarında ise fotosentez yapabilen (*Proterozoik*) çekirdekli hücreliler (Eurokaryatikler), medüzler, mercanlar, sünger spikülleri oluşur. En eski kıta çekirdekleri de bu dönemde oluşmaya başlar. Bu dönem yoğun volkanik olaylar yaşanmakta, dağlar oluşmakta, yanardağlardan lav püskürtüleri yayılmaktadır. Bu anlamıyla 2 milyarlı yıllara dek dünya tam bir kaynar kazan gibidir.

i. Birinci Zaman (570-225 milyon yılları arası):

Bu zamana "Eski Hayvan Çağı" (Paleozoik) denmektedir. Bu zaman diliminde taşkömürü yatakları oluşur. Suda ve karada yaşayabilen omurgasızlar açığa çıkar. Birinci zaman altı evrede incelenmektedir:

1. ***Kambriyen Evre*** (570-500): Bu evrede sadece denizde yaşayabilen hayvan ve bitkiler vardır. Karidese benzeyen yüzücü kabuklular, halkalı solucanlar, yosunlar, süngerler ve ilk medüzler oluşmuştur.
2. ***Ordovisiyen Evre*** (500-430): Birçok yeni biçim türüyor. Bir tür "dallanma" yaşanıyor. Başlangıçtaki basit hayvan yapısı çeşitlenerek karmaşık bir hâl almaya başlıyor. Çenesiz zırhlı balıklar, dev kafadanbacaklılar, mürekkep balığı türünde hayvanlar oluşuyor ve mercanlar yoğunlaşıyor.
3. ***Silüriyen Evre*** (430-395): Bu evrede deniz akrepleri sudan çıkar. Sulu doğada yeşeren otlardan, yosunlardan sonra karada da oluşabilen bitki şekilleri beliriyor. Böylece

kimi bitki türleri karada da yaşamaya başlıyor. Ayrıca deniz ve tatlı su balıkları bollaşıyor.

4. ***Devoniyen Evre*** (395-345): Çeşitli balık türleri evrimleşme gösteriyor. Bu yüzden bu evreye "Balıklar Devri" de denmektedir. Bu balık biçimlerinden modern Kara Omurgalıları türeyip gelişiyor. Yine, karasal omurgalılardan "Kurbağagiller" de bu evrede bulunmaktadır.

5. ***Karbonifer Evre*** (345-280): Bataklıklar dünyanın büyük bir kısmını kaplamaya başlar. Aynı zamanda eğrelti otlardan oluşan ormanlar açığa çıkar. Evrim yoluyla Kurbağagillerden (Amfibi) ilk sürüngenler oluşur. İki önemli kanatlı böcek grubu ilk defa bu süreçte ortaya çıkar.

6. ***Permilyen Evre*** (280-225): Coğrafya ve iklimde değişmeler baş gösterir. İklim genelde soğuktur. Denizlerde yaşayan hayvanların -neredeyse yarısının- neslinin tükendiği belirtilmektedir. Oysa sürüngenler bollaşır ve Kurbağagillerin (Amfibi) yerini alırlar. Memeli benzeri türden sürüngenler ortaya çıkıyor.

Özetle birinci zaman, ilkel zamandan sonraki dönemde yerkürenin doğasal ve canlısal oluşum tablosunu ifade eder. Buna göre kıta çekirdekleri oluşmuş ve zengin hayvan toplulukları açığa çıkmıştır. Artık başlangıçtaki gibi salt deniz hayvanları ve bitkileri değil, ilk omurgalılar ve karada solunum yapabilen akrep türü hayvanlar da oluşmuştur. Yaşam artık karalara doğru kaymaktadır. 430 milyonlu yıllardan başlayarak karada yaşam olduğu ifade edilmektedir. Denizden karaya geçiş süreci, (100 milyon yıl gibi) hayli ağır gelişse de yine de ilerlemektedir. Ayrıca bataklıklar ve içinde yetişen eğrelti otlarından ormanlar oluşmuş, sürüngenler belirmiştir. Böylece denizlerden sonra karada ve havada iki kanatlı böcek türleri biçiminde yaşam başlamıştır. Birinci zamanın sonlarına doğru karalar yükselmiş, iklim kuraklaşmış ve bataklıklar kurumuştur. Böylece kurbağagillerin yerini alan sürüngenler, karaların tek hâkimi hâline gelmişlerdir.

ii. İkinci Zaman (225-65 milyon yılları arası):

Bu zamana "Orta Hayvan Çağı" (*Mezozoyik*) denmektedir. Bu süreçte sürüngenler karada hâkim hâle gelmişlerdir. Bu yüzden "Sürüngenler Çağı" da denmektedir. Üç evrede incelenmektedir:

1. ***Triyas Evre*** (225-193): Küçük gövdeli sürüngenler baskın durumdadır. Sürüngenlerden memelilerin türemesi bu süreçte başlamıştır. Dinozorların 'ataları' açığa çıkmıştır. Bugün bilinen birçok böcek türü bu dönemde türemiştir. Salyangoz, deniz kirpisi gibi hayvanlar yaşamaktadır.
2. ***Jura Evre*** (193-136): Dev Sürüngenler oluşmuştur. Timsah, kaplumbağa, kertenkele ve dinozor türleri belirerek yoğunlaşmıştır. Özellikle memeliler ayrı bir grup oluşturacak düzeyde yoğunlaşarak "özerklik" kazanmıştır. Böcekler ve sürüngenler bu dönemde yaşamaktadır.
3. ***Kreatase Evre*** (135-65): Çiçekli bitkilerin oluştuğu, dinozorların iyice geliştiği, kaplumbağa, yılan ve kertenkele benzeri bir canlı türünün, martının ve memelilerin yaşadığı bir evredir. Bu evrenin sonlarına doğru dinozorlar ve bunlar gibi birçok sürüngen türünün nesli tükenmiştir. Bu konuda birçok düşünce ileri sürülmektedir. En çok kabul görenine göre, yaklaşık 140 milyon yıl önce dünyaya bir meteor düşmüştür. Meteorun çapıyla ilgili olsa gerek, büyük bir toz bulutu yükselmiştir. Bu toz bulutu uzunca bir süre atmosfere güneş ışınlarının girişini engellemiştir. Sonuçta ani bir sıcaklık düşüşü olmuş, birçok bitki ve hayvan türü yok olmuştur.

Özetle ikinci zaman, esas olarak sürüngenler çağı olmuştur. Sürüngenlerden memeliler oluşmuştur. Kıtasal ayrışma gerçekleşmiştir. Önceleri tek kara parçası (*Pangae*) var iken, yaklaşık 200 milyonlu yıllarda bu ayrışma yaşanmıştır. Bu konuda çeşitli nedenler ileri sürülmektedir. Genel kabul gören husus, kuzeye ve güneye doğru milyonlarca yıl süren bir ilerlemenin olduğudur. Bu biçimde

Atlas Okyanusu oluşmuştur. 200 milyonlu yılların sonlarına doğru Alpler, Himalayalar ve diğer kayalık dağlar oluşmuştur. Zamanın gözde sürüngenleri dinozorlardır. 225 milyonlu yıllarda fiziksel olarak epey küçük ve hayli az sayıdalar. Sonraları dev gibi büyümüşler ve bu zamanın sonlarına doğru yok olmuşlardır.

iii. Üçüncü Zaman (65-1,6 milyon yılları arası):

Bu zamana "Yeni Hayvan Çağı" (*Neozoik*) denmektedir. Beş evre içinde incelenmektedir:

1. ***Paleosen Evre*** (65-54): İlk primatların, kemirgenlerin, etçil ve otçul memelilerin gelişmeye başladığı bir evredir.
2. ***Eosen Evre*** (54-38): Keseli memelilerin çeşitlendiği ve yoğunlaştığı, balina, yunus, kemirgenler, atların ataları ve fillerin çoğaldığı bir evredir.
3. ***Oligosen Evre*** (38-25): Geviş getiren hayvanların, köpek ve domuzun yaygınlaştığı, kuyruksuz iri maymunun atalarının belirdiği ve ilk balina türü yerine "dişli" balinanın geçtiği evredir.
4. ***Miyosen Evre*** (25-5): Gergedan, domuz, at ve antilopların geniş sürüler oluşturduğu ve primatların gelişimlerini sürdürdüğü bir evredir.
5. ***Pliyosen Evre*** (5-1,6): Afrika Savanları ortamında memelilerin geliştiği, insanın da içinde yer aldığı aile olan Homilid'in belirdiği, ayrıca 2.200.000 dolaylarında "ilk insan" olarak kabul gören Homo Habilis'in ortaya çıktığı bir evredir.

Özetle, üçüncü zaman, yani özellikle 5 milyon ile 1,6 milyon yılları arası itibarı ile, evrendeki yaşamın dönüm noktasını ifade eden süreçleri içermektedir. Memelilerin yaygınlaşıp çeşitlilik kazandığı, Primatların ve Hominidlerin varlık kazandığı, Alp, Himalaya ve kayalık dağ oluşumlarının son aşamalarının yaşandığı, Atlas ve Hint Okyanuslarının tam belirginleştiği, bugünkü bitki ve hayvan türlerinin

geliştiği bir zamandır. İnsanın atalarının belirip ilk alet yapan insanın, 5-1,6 milyon yılları arasında ortaya çıkması önemli bir dönemeç olacaktır.

iv. Dördüncü Zaman (1,6 milyon yılları ve günümüz arası süreçler):

Bu zamana "İnsan Hayvanı Çağı" (*Antropozoik*) denmektedir. İki evrede incelenmektedir. En Yeniçağ ya da Buzul Devri denen "Pleistosen" ve tüm Yakınçağ ya da buzul çağı sonrası denen "Holosen" çağdır.

1. ***Pleistosen Evre*** (1,6 milyon yılları ile 10 binli yıllar arası): Buzulların kuzeyden ilerlemesi üzerine memelilerin güneye indiği ve o dönemler memelilerden izole olarak yaşayan keselilerin bölgelerine yerleşmeye başlandığı bir evredir.
2. ***Holosen Evre*** (10 binli yıllar ve günümüz arası): İnsanların yerleşikliğe geçtikleri evredir.

Özetle Dördüncü Evre bugünkü deniz ve kara seviyelerinin oluşması, Buzul Çağı sonrası Güney Yarımküreye inen memelilerin böylesi bir ortamda -özellikle Holosen Evrede- ilk uygarlıkların temellerini atmaları, bitki ve hayvan yetiştiriciliğine geçmeleri ve dolayısıyla insan türüne ait bir tarihin belirginleşip başat hâle gelişini içermesiyle oluşmuş bir zamandır.

Sonuç olarak tüm bu dört zamana, ortak bir adlandırma ile Jeolojik Devirler denmektedir.

Ana çizgilerle aktarılan bu süreçler esasta, dördüncü zamana dek (içinde insan türünün atalarını da barındıran) "Doğa Tarihi"ni ifade eder. Dağlar, ovalar, bitkiler, hayvanlar ve tüm canlı türleri ile her şey Doğa Tarihi'nin bir parçası olup, Doğa Yasaları'na bağlı olarak varlıklarını sürdürebilmektedir. Şüphesiz Doğa Tarihi hâlen sürüyor ve sürecektir de... Ancak, konumuz açısından vurgulanan husus şudur: Dördüncü zamana dek, insan türü de dahil olmak üzere,

canlılarda hâkim olan ve Doğa Yasaları bağlamında yaşanan bir Biyolojik Evrim olmuştur. Oysa Dördüncü Zamanın *Pleistosen Evresinin* bir aşamasında, artık belirginleşmiş bulunan insan türünün ataları giderek Biyolojik Evrimin yanı sıra, "Sosyal Evrim" sürecine geçiş yapmaya başlamış ve ilk adımlarını atmışlardır. Bu anlamda Biyolojik Evrim ile Sosyal Evrimin ayrıştığı zaman dilimi, aynı zamanda, Doğa Tarihinde insan-toplum tarihine geçişi ifade etmektedir. Şüphesiz zaman kesitleri itibarı ile verilen rakamlar takribidir ve görecelik taşır. Ancak doğruya en yakın olan bilimsel verilerden hareketle ulaşılmış sonuçlar olup, genel kabul gördüğü de unutulmamak durumundadır.

II- İlk İnsansılarda Sosyolojik Evrime Geçiş

Tekhücreli canlılardan çokhücreli canlılara, omurgalı ve memeli, sürüngenlere dek uzanan bir evrim çizgisi vardır. Bu süreç kimi tarihçilere göre 100 milyon, kimilerine göre 60-70 milyon gibi bir süreyi kapsamaktadır. Genel planda ise, günümüzden 70 milyon yıl önce Prosimion türü bir orman faresi büyüyor. Nesne tutabilecek tarzda parmakları belirginleşiyor. İskelet yapısı bazen dik durabilecek biçime bürünüyor. Gözleri dünyayı ve nesneleri üçboyutlu görebilecek biçimde gelişim gösteriyor. Bu anlamda 10 milyon yıl boyunca biyolojik bir evrim yaşanıyor. 60-12 milyon yılları arasında yaşanan Biyolojik Evrim ise, canlıların daha da yetkinleşmesi yönünde ilerliyor. 12 milyon yılları arasında, büyük bir ihtimalle ormanları kurutan genel bir kuraklık sonucu, canlı türü orman yaşamını terk ederek yere inmek zorunda kalıyor. Yere indiğinde artık "sopa kullanabilen", "taş atabilen" durumundadır. Aşağı indirdiğinde, goril, şempanze, babun, orangutan gibi türleri de kapsayan, aşağı indiğinde yüksek Primatlar Ailesinin üyesi bir Hominid durumundadır. Adına "Roma Maymunu" (*Roma Pithecus*) denen bu canlı, 2-2,5 milyon yıl önce Afrika'dan dünyaya yayılıyor.[3]

---

3 Alaeddin Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*

"*Evrim kuramının Antropolojiye uyarlanmasıyla ilkel primatların, yani insanların ilk maymunsu atalarının, 60 milyon yıl önce oluştukları, 20 milyon yıl önce de iklimsel koşullar sonucu Doğu Afrika'dan ilkel araçlarla iki ayağı üstünde yürüyen türün gelişme gösterdiği kanıtlanmaktadır. Yaklaşık 3 milyon yıl öncesinden Doğu Afrika, Kızıldeniz ve Akdeniz'in çöküntülerini takiben ciddi bir yayılmanın gerçekleştiği de kanıtlanmaktadır. 1 milyon yıla yakın bir süreden beri Doğu Akdeniz ve Toros-Zağros kavisinde (...) gittikçe artan bir yoğunlaşma temel rol oynamaktadır. Günümüzün Asya ve Avrupa insanının kökeninde bu olgu genetik olarak da kanıtlanabilmektedir.*"[4]

Bu Roma Maymunu Hominid yayılma döneminde farklı çevresel koşulların da etkisiyle üç türde farklılaşmaya uğramıştır. Fakat bu türlerden sadece *Homo Habilis* yani eli işe yatkın insan, kalabilmiştir. Bu tür, takriben günümüzden 3 ile 1 milyon yıl gibi bir zaman dilimi öncesi *Homo Erectus*'a (Dikilen İnsan) dönüşerek evrim geçiriyor. Daha sonra, günümüzden 500 bin yıl öncesinde *Homo Sapiens*'e (Akıllı İnsan) dönüşüyor. En son olarak da 50 bin yıl öncesinde *Homo Sapiens*, *Sapiens*'e (günümüz insanı) doğru evrimleşiyor.

İnsanın yeryüzünde belirip ilk alet yapmaya başlaması günümüzden 2 ile 1,5 milyon yıl öncesine dayanıyor. Bu tarih, pleistosen evrenin ortaları sayılmaktadır. Buna göre artık uzun bir zamandır (10 milyon yıl gibi) ağaçtan inilmiştir. Sürü hâlinde ve toplayıcılık yapılarak bir yaşam sürdürülmektedir. Tarihçi Gorden Childe bu durumu, ilk insanlarda önemli bir yer tutan *Pithekantropus* (Jawa İnsanı) özelinde vurgulamaktadır.[5]

Buna göre bu insan türü artık konuşuyor ve anlamı toplumca onaylanan sesler çıkarabiliyor. Bu tür ilk ve orta Pleistosen evrenin Hominididir. Başlangıç itibariyle sayıları hayli sınırlıdır. Bu türün çağdaşı diğer canlılar ise, mamut, mağara ayısı, kaplan, suaygırıdır. Çin'in Pekin kenti dolaylarındaki Çu-Ki-Ti-En mağarasında tespit

4 Abdullah Öcalan, *Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru.*

5 Gorden Childe, *Tarihte Neler Oldu.*

edilen kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla *Sinanantropus* denen insan türünün artık ateşi denetleyip kullanabildiği belirtilmektedir. Bu dönemin Hominidleri salt toplayıcılardır ve "çekirdek taş aletleri" denen fazla işlenmemiş, çok az düzeyde fiziki değişime uğratılmış doğal nesneleri kullanmaktadırlar.

İnsan türünün sosyal yönde evrimleşmesinde ateşin denetimi önemli bir yere sahiptir. "*Ateşin denetim altına alınması ve alet yapımı, fizik ve kimya bilimi olarak ortaya çıkacak gelenekleri başlatırken, ilkel insanın orman ile ilgili olarak edindiği bilgi birikimi içinde Botaniğin ve Zoolojinin, Astronominin ve Klimatolojinin kökleri yatmaktadır.*"[6] Ateş ile ilişkilenmiş ilk Hominidler yaklaşık 140 bin yıl önce, yani Pleistosen evresinin sonlarına doğru, mağaraları yuva ediniyorlar. Bu dönemde, Buzul Çağı koşullarına uyarlanmış, *Homo Sapiens*'den farklı bir insan türü olan *Neanderthal*'ler yaşamış ve bu çağın sonlarında ise türleri tükenmiş; yeni iklim ve çevreye uyum sağlayamayarak yok olmuşlardır.

Tüm bu vurgulardan da anlaşılacağı gibi, evrim içinde yetkinleşen insan türünün araç yapma sürecine kadar edinmiş oldukları kazanımlar esasta biyolojik evrim dahilinde ele alınabilir. İnsansıların önceli olan canlıların ağaçtan (ormandan) inmesi, araç kullanmayı öğrenip bunu "sistemli" bir şekilde kullanmaya başlaması gibi gelişmeler, sosyal evrimin önem kazanmasını ifade etmektedir. Araç yapma, insansı nitelik edinme (fiziksel açıdan), zamanla sosyalleşmeye yol açmakla beraber, biyolojik evrimin sosyal evrim karşısında ikincil plana düşmesini doğurmuştur. Sosyal evrimin yetkinleşmesi, tecrübe ve deneyimin (önce taklit, sonrasında dil ve yazı ile) sonraki kuşaklara aktarılması ile daha belirgin bir hâl alabilmiştir. Bu yetkinleşme açısından ağırlaştırıcı bir unsur olarak insan fizyolojisi öne çıkabilmiştir. İnsanlarda kafatasının geç sertleşmesi, beynin ancak ağır ağır büyüyerek gelişmesine olanak sunmaktadır. Bu yüzden insanlarda bebeklik süresinin ve dolayısıyla

6 *A.g.e.*, s. 34.

öğrenim süresinin uzaması söz konusudur. Bu düşünüldüğünde sosyal evrimin uzaması ile ilgili önemli bir etken de anlaşılabilir olmaktadır.

Sonuç olarak ilkel zaman da dahil olmak üzere, jeolojik devirlerin sonunda Dördüncü Zamanın *Pleistosen Evresi* içinde başlayan ve belli bir süre sonra biyolojik evrime baskın çıkan sosyalleşme süreçleri, doğa tarihinden ayrışan ve insana ait olan toplumsallaşma tarihinin, *Prehistorya*'nın başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. "*Doğa tarihi, her biri yaşamak için daha elverişli, besin ve barınak bulmak açısından daha güçlü ve bu nedenle çoğalabilen yeni türlerin olagelişini izler. İnsan tarihi, insanın, kendi türünü güçlendiren ve çoğaltan ve böylece uyumunu ve gücünü sağlamlaştıran yeni endüstrileri ve yeni ekonomileri yaratışını anlatır.*"[7] Tarihçilerce *Prehistorya* diye adlandırılan ve yazılı tarihöncesi diye bilinen bu süreçler, esasta toplumsal tarih kapsamında ele alınmak durumundadır. Doğadan ayrı/özerk, doğaya her yönüyle tabii olmaktan çıkıp, onun dışında ve kendisine ait, kendi becerileri ve eylemleriyle şekillenen, bu eksendeki olayları içeren bir tarih süreci böylece gelişim göstermiştir.

Prehistorya süreçlerine geçmeden önce, bir noktayı hatırlatmakta yarar var. Toplumlar tarihi bağlamında yapılan tarihsel bölümlenmeler ve adlandırmalar, ilk bakışta hayli karmaşık gelebilir. Bu farklılıklar jeolojik, arkeolojik, ideolojik inceleme alanlarına göre oluşmaktadır. Örneğin, jeoloji bilimi bu bölümlemeleri eski çağda kullanılan taşlara göre adlandırma, yani *Cilalı Taş Çağı*, *Tunç Çağı*, *Bakır Çağı* v.s. diye ayrım yapmaktadır. Arkeolojide *Eski Taş* (*Paleolotik*), *Orta Taş* (*Mezolitik*) ve *Yeni Taş* (*Neolitik*) *Çağı* biçiminde adlandırma ve bölümlemeler vardır. Zihniyet eksenli ele alındığında *Mitolojik*, *Metafizik* ve *Pozitif Bilim Çağı* diye adlandırma yapmak mümkün. Genelde sınıflı devletli iktidar süreçleri bakımından ise, *İlkel Komünal*, *Köleci*, *Feodal*, *Kapitalist*, *Sosyalist* toplum biçiminde ele alınmaktadır. Karmaşık gibi gözüken farklı bölümleme ve adlandırmalar

7 Gorden Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 20.

bu nedenlerle ilgilidir. Biz esas olarak primatlardan kopuşla başlayan ve hiyerarşik sınıflı/devletli sürece dek gelen dönemlerin tümünü *Doğal Toplum* ve sonrasını ise Sınıflı İktidar süreçleri biçiminde ele almanın daha gerçekçi olacağını düşünüyoruz.

III- Tarihöncesi (Prehistorik) Süreçler

"Tüm insan tarihinin ilk öncülü, doğal olarak canlı insan bireylerinin varlığıdır."
K. Marx

Tarihöncesi kavramı 'Tarihsel süreç nereden başlar?' sorusuyla ilgili olan yoğun tartışmalara konu olmuş bir husustur. Küçümsenmeyecek bir zaman kesiti için, tarih denince ilk akla gelen yazılı tarihî bilgi ve böylesi süreçler olmuştur. Bugünkü kavrayışa gelene kadar çok zaman geçmiştir. Güncel kavrayışa gelebilmek için yoğun tartışma ve araştırmalar yaşanmıştır. "*Tarihöncesi, insan olarak tanımlanabilen canlıdan, yazının ortaya çıkıp yoğun olarak kullanıldığı döneme kadar geçen süreyi kapsar. Bu süreç insanlık tarihinin 4-4,5 milyon yıl süren en uzun parçasıdır. Tarihöncesinin başlangıcı insanın ortaya çıkışı olsa da bu sınır çok kesin değildir. İnsanın biyolojik özelliklerini kazanması yaklaşık 5-5,5 milyon yıl öncelerinden başlar. Ancak ilk aleti yapması ve alet yapmak için geçirdiği deneyimi bir sonraki kuşağa aktarması daha sonraları, 1-1,5 milyon yıl sonra gerçekleşir.*"[8] Bu süreç tekdüze olmayan, uzun bir süreyi kapsayan, her şeyin sürekli değişim ve gelişme içinde olduğu bir süreçtir.

Tarih insanla başladığı için, insani toplumsal olayları içermektedir. Daha önce de vurguladığımız gibi evrelerin ve tüm canlıları içinde barındıran doğanın da birer tarihi vardır. Belli bir zaman kesitinde, insani toplumsal olaylar anlamında toplum tarihi, bu olgulardan ayrışmış, farklılaşmış ve özgünlük kazanmıştır. Dolayısıyla insanlaşma

8 *Arkeo Atlas Dergisi*, Yıllık Özel Sayı: 1, 2002, s. 24.

sürecinin başlangıcı bir anlamda insan türünün doğa tarihinden ayrı olarak, kendine ait bir tarihe kavuşmasını ifade etmektedir. Öncesinde doğaya her yönüyle tabii olup pasif durumda olan bir canlı grubu durumundaydı. Özne değil, adeta "nesne" konumunda varlığını sürdürmekte; güdüsel temelde yaşayıp, doğanın eklentisi konumundaydı. Diğer canlı türlerine nazaran zayıf ve dezavantajlıydı. Ancak, insansı canlı türünde diğer canlılarda bulunmayan önemli bir avantaj bulunmaktaydı; gelişmeye elverişli beyin!

Beyin yapısı insansı türün doğa ve doğadaki diğer canlılar karşısındaki zayıflığı ve varlığını koruma ihtiyacı ile koşullanarak gelişmiş, işlevsellik kazanmıştır. Böylelikle, 'insan' diyebileceğimiz bir tür, diğer canlı türlerinden ayrı bir kol olarak ayrışmıştır. Böylece insan türü barınma ve yeme içme sorunlarını kendi başına çözmeye başlamıştır. Bu amaçla ilk 'eylem'e girişmiş, bu eylem içinde beyin yapısı/aklı (primitif düzeyde) yetkinleşmeye başlamıştır. Bu yetkinleşme insanlık tarihinin başlangıcıdır da aynı zamanda. Bu anlamda insana dair her türlü olay, insanlık tarihinin konusudur. "*Tarih, insanlar zamanının geçişini, mevsimlerin değişimi, insan ömrü gibi doğal süreçlerin terimleriyle değil de, insanın bilinçli olarak içine karıştığı ve bilinçli olarak etkileyebildiği belli olay dizilerinin terimleriyle düşünmeye başladığı zaman başlar.*"[9]

Bu vurgulardan da anlıyoruz ki, insani toplumsal karakterli olayların geçmişi yazılı tarih ile sınırlandırılamayacak kadar eskiye uzanır. Dolayısıyla yazının bulunup kullanılışı ile özdeş tutulamaz. Yazılı tarihin geçmişi, yazılı olmayan tarihî süreçlere nazaran çok daha kısa zaman dilimini ifade eder. Bu yüzden tarih alanı "Yazılı Tarih" ve "Yazılı Olmayan Tarih" süreçleri olarak iki biçimde ele alınmak durumundadır. "*Tarih, tarihçilerce ilk yazılı belgelerden önceki ve sonraki dönemler olarak Prehistorya ve Historya olmak üzere iki ana kesime ayrılır.*"[10]

---

9 Eduard Hallet Carr, *Tarih Nedir?*

10 Gorden Childe, *Tarihte Neler Oldu?*

Prehistorik dönem toplulukları, toplumsallaşmanın belli bir yetkinlik aşamasını yakaladıklarında, içinde bulundukları dönemin olanakları ölçüsünde başlarından geçen insani toplumsal karakterli olay ve olguları kendilerine has yöntemlerle kalıcılaştırmanın yolunu bulmuşlardır. Bugün bizler günümüzden on binlerce yıl öncesine ait yaşanmış olayları bilebiliyorsak, bu "kalıcı kılma" sayesindedir. Dolayısıyla yazısız toplumların da bir tarihi vardır. *Prehistorya* diye ifadelenen süreçler, bu tarihî kesitleri içermektedir. Yazısız toplumların yaşadıkları olayları kendilerinden sonraki kuşaklara aktarma yöntemleri, onların inanç durumlarının, toplumsallık ve üretim koşullarına bağlı olarak şekillenmiştir. En somut yöntemleri ise mitolojiler yoluyla olabilmiştir.

Mitolojiler yazısız toplumların tarihinde önemli yere sahiptirler. Bugün dahi devletsiz toplumlarda önemli işlevler yüklenmekte ve anlam içermektedir (Kürt halk tarihinde bunu çarpıcı biçimde gözlemlemek mümkündür). Mitolojiler ilk yazılı tarih destanlarının da esin kaynağı olmuştur. M.Ö. 3000'lere dayanan *Gılgamış Destanı*, kendisinden önceki birçok mitolojik anlatımdan beslenmiştir. Tıpkı Homeros'un ünlü *İlyada* ve *Odyseus* destanlarının Eski Yunan söylencelerine esin teşkil etmesi gibi.

Yazısız dönem toplumlarında yazılı tarihin yerini mitolojiler doldurmaktadır. Bu durum düşüncenin henüz büyü-sihir karakterli oluşuyla ilgilidir. Sorgulayan düzeyde yetkinleşmiş bir düşünce henüz gelişmemiştir. Toplumsallaşma düzeyi zayıftır. İnsan toplulukları yaşadıklarını kalıcı kılma, bu anlamda 'kaydetme' ihtiyacını güçlü bir biçimde istemler. Başlangıçta mitolojiler bu ihtiyaç ve istemlere bağlı bir gelişme göstermiştir. İşlevleri bu eksende olmuş, önemli rol üstlenmişlerdir. Zaten bu rol ve etki ile bağlantılı olsa gerek, sonraları hiyerarşik-iktidar süreçlerinde toplumu sınıflı düzen konusunda ikna da yine mitolojiler olumsuz yönde kullanılmıştır.

İlk dönem toplulukları doğa olaylarına bakışlarını, bu olaylarda neler hissettiklerini ve ne tür bir ruh hâlini yaşadıklarını mitolojilerde dile getirmişlerdir. Yaşam tarzlarını, yeme, içme ve barınma gibi

sorunlarını nasıl çözdüklerini, çözerken ne tür zorluklarla karşılaştıklarını mitolojiler yoluyla kalıcılaştırmışlardır. Korkularını, sevinçlerini, vahşi hayvanlara karşı hangi biçimde ve nasıl cesurca karşı koyduklarını; yine, avlanmalarını, doğumlarını, ölümlerini mitolojiler yoluyla aktarmış, kalıcılaştırmışlardır. Açıktır ki bu, bilinçli olarak 'gelecek kuşaklara aktarma' biçiminde gelişmemiştir. Doğası gereği insan zayıftır. Zayıflıklarını aşmaya çalışırken çevresinde anlam veremediği, çözerek anlamak istediği birçok soru ile karşı karşıya kalmıştır. Böylesi bilinmezlik örgüsü içinde, anladığı ya da öyle sandığı şeyleri mitoloji/söylence biçiminde işlemeleri onlarda manevi rahatlama ve moral güç oluşturmuş, kültürel boyutta yetkinleşmelerini sağlamıştır.

Açıktır ki, mitolojiler salt inançsal olgular değildir. Bu anlamda bir görecelik taşırlar. Her mitoloji, kaynağını yaşanmış gerçekliklerden alır. Ancak genelde mitolojilerde öne çıkan soyutlamalar, inançsal durumdan kaynaklı abartılıklar sonuçta hikâye biçiminde algılanmalarına yol açmaktadır. Evet, nesilden nesile aktarıldıkları için belli bir farklılaşmaya uğrarlar. Kimi zaman bazı bölümleri silinir, bazı kısımları aşırı öne çıkarılır. Ama yine de önemli oranda güncele taşıyabilmişlerdir. Dolayısıyla her mitoloji bağrında önemli gerçeklikler taşır ve yazılı tarihin oluşturulmasında önemli bir 'kaynak' durumundadır. Fakat bilimsel süzgeçten geçirilmesi ve analiz edilmesi daha gerçekçi ve yararlı olacaktır.

Özetle yazısız toplumların tarihine *Sözel Tarih* demek daha anlamlı olmaktadır. *Sözel Tarihin* aktarım aracı mitolojilerdir. Mitoslar devletsiz toplumların kendi tarihlerinin yok olmasını önlemede ve bu yolla yaşadıkları olaylarının yazılı tarih süreçlerine aktarılmasında temel rol oynamıştır. Genel planda *Sözel Tarih* bağlamında mitolojilerin dili yeterince çözümlenmemiştir. Günümüzde -ve yeterli olmasa da- *Sözel Tarih* dönemlerine ait bilgiler, *Yazılı Tarihin* şafağında yer alan destanların belgelenmesi ve arkeolojik çalışmalarla açığa çıkartılmaktadır. Bugün için tarih biliminin en önemli görevlerinden birisi mitolojilerin dilinin çözülmesidir. Eski çağ toplumlarının yaşamında mitolojilerin rolleri ve işlevlerinin anlaşılması, dolayısıyla o

çağlara ait bilgilerimizin derinlikli ve kalıcı kılınması için mitolojilerin dilinin çözümlenmesi oldukça önemli olmaktadır.

"Tarihöncesine"ne dair kısaca bunları belirttikten sonra şimdi tarihin kendisinin nasıl tanımlandığını ele almak gerek. Tarih alanının bir bilim, bir felsefe biçiminde ele alınışının "tarihçesi"ne bakabiliriz.

IV- Tarih Nedir?

"Tarihi bilimdışı yaşayan,
tarihin pasını yaşıyor demektir."
A. Öcalan

Tarih alanının felsefi bir izaha kavuşup bilimsel nitelik kazanması ve hepsinden önce de tanımlanması bir çırpıda olmamıştır. Tanımlanmanın kendisi dahi hayli uzun, zorlu ve karmaşık bir zaman kesitine dayanmaktadır. Tarih alanını incelerken bu arka planı başlangıçtan günümüze dek gelişimini ana hatlarıyla ele almak gerekmektedir.

Tarih sözcüğünün Kürtçe karşılığı '*Dirok*'tur. Kavramın Kürtçe Etimolojik çözümlenmesi yeterli düzeyde yapılmamıştır (En azından biz rastlayamadık). Dolayısıyla bu hususa dair vurgu düzeyinde de olsa, mantıksal bir çerçeve öne sürmekle yetineceğiz. *Dirok* sözcüğünün ilk hecesi olan '*Dî*' muhtemelen *Dü-Düv-Dûr*'ün türdeşidir ve 'uzak' demektir. İkinci hecesi olan '*rok*', günümüz Kürtçe'sinde *Ro-Roj*'un türdeşidir ve 'Gün-Günler' anlamını taşıyor. Bu anlamda *Dirok*, "uzak günler", geçmişte kalan günler" anlamında kullanılmış olsa gerek.

Sözcüğün Türkçe'de kullanılan anlamı Arapça'dan geliyor. Arapça tarih sözcüğü '*Erh*'ten gelir. Erh, tarih atmak demektir. *Erh* sözcüğünün anlamdaşı olan '*Esatir*' sözcüğü ise 'Efsane-Masal' anlamını taşır. Sözcüğün Almanca karşılığı '*Geschichte*'dir, anlamı 'olmak'tır ve 'tarih' anlamında kullanılmaktadır. Sözcüğün İngilizce karşılığı '*History*'dir. Fransızca'da ise '*Histoire*'dir. Sözcük İngilizce

ve Fransızca'ya Latince'den geçmiştir. Helence '*Historia*', araştırma, bilgi aktarma ifadesinden türetilmiştir. Anlamdaş sözcüğü ise '*Historien*'dir. Anlamı 'bildirme, sunma'dır. Sözcüğün İtalyanca karşılığı '*Storia*'dır. Ve 'bildirme', 'haber alarak bilgi edinme' demektir.[11]

Bu örneklerden yola çıkıp tümünün ortak anlamını ve kesiştiği noktaları ele aldığımızda, tarihin tanımına ilişkin olarak, geçmiş olayları bilme, öğrenme, bunları masal-hikâye ve efsane yoluyla kalıcı kılma, nesilden nesile aktarma biçiminde bir tanım ve kimi fikirler edinme mümkündür. Fakat, bu kavrayış ilkçağdan güncele doğru sürekli yetkinleşmekte ve giderek gerçek anlamına ulaşmaktadır. Şimdi bu gelişim seyrini çeşitli tanımlarla ele alabiliriz. Bu tanımları, her çağın tanımını en belirgin ifade etmiş bulunan kişiliklerin ağzından aktararak ele almak daha açıklayıcı olacaktır.

İlkçağda Sümerli şair-edebiyatçı Ludingirra'ya ait olduğu sanılan tabletlerde tarih tanımı olarak ele alabileceğimiz, 'Ulus'un gerçekliğinin diğer kuşaklara aktarılması diye bir ifade kullanıldığı tespit edilmiştir. Greklerde Platon/Eflatun'a göre, tarihi geçmişte kalan düşünceleri haber verme ve gözlenen, tanık olunan olayların bilgisidir. Heradot'a göre, tanık olunan ve öğrenilen şeylerin anlatılmasıdır. Thukidides'e göre ise, geçmişte kalan insani ve toplumsal olayların doğrudan gözlem yoluyla tanıklığından edinilen bilgi demektir.

Ortaçağ tarihçilerinden Agustinus'a göre tarih, Âdem'in ilk günahından, İsa'nın kurtarıcı olarak insanlara görünüp kurtuluşun yolunu göstereceği kıyamet ve *eskaton*'a, yani Tanrı mahkemesine kadar olan süreçtir. Origenes'e göre, Hıristiyanlık öncesi yaşanan insani olaylardır ve Hıristiyanlığın yararlanıp ders çıkaracağı bir geçmiştir. İbni Haldun'a göre insan yaratılıştan kıyamete kadar Tanrı'nın çizdiği plana göre akıp giden bir 'zaman süreci' içindedir. Bu zaman süreci Tarihtir.

Yeniçağ tarihçilerinden J. Bodin'e göre tarih, geçmişte olup bitenler bilgisi ve bu olayların doğru anlatımı ile edinilen bilgi etkinliğidir.

---

11 Bkz. G. Aksoy, *Tarihi Yazılmayan Halk Kürtler*, Avesta Yayınları.

Melanchton'a göre, senaryosunu Tanrı'nın yazdığı ve yönettiği bir oyundur. Luther'e göre, Tanrı ile şeytan arasındaki savaş alanıdır. Bacon'un tarih kavrayışı, insani ve toplumsal yaşam bilgisi biçimindedir. Leibniz'e göre tarih, ancak sınırlı ve daima eksikliği bulunan olası bilgilerdir ve sınırlı bir 'bilim' olabilir. Zedlerr'e göre tarih, bizden öncekilerin deneyimlerini bölük pörçük bir araya getirme tarzıdır. Thomasius'a göre bize yabancı çağların duygu ve düşüncelerini kavramada yardımcı olan bir tarzdır. Iselim, tarihi, doğal durumdan, vahşilikten ahlaki duruma doğru bir ilerleme sürecidir diye tanımlamaktadır. Herder'e göre tarih, mutlak varlığın uyumlu bir evrimidir ve bir defaya mahsus olaylardan oluşmaktadır. Bu anlamda 'tarih tekerrür etmez' fikrini savunmaktadır. Hegel'e göre tarihin özü, insanın özgürlük bilinciyle yaptığı eylemdir. Marx ve Engels'e göre tarih, sınıfların çatışmalarından ibarettir. Edward Hallet Carr'a göre tarih edinilmiş becerilerin kuşaktan kuşağa iletilmesi için de bir ilerlemedir.[12] Abdullah Öcalan'a göre ise tarih, yaşamın, insanlığın yaşıdır; insanlık tarihi insanın yaşıdır.[13]

V- Doğu'da ve Batı'da Tarih Kavrayışının Gelişimi

Tüm bu tanımlamalar esasta tarih olgusunun gelişip yetkinleşmesi ve çağlara özgü olarak kazandığı niteliğin göstergesi oluyor. İlkçağ tanımlamalarına baktığımızda, belirgin olarak öne çıkan husus kavrayıştaki sınırlılıktır. Ağırlıklı olarak olayların gözlemlenmesi ve anlatımı, bilgi olarak yararlanılması ve sınırlı düzeyde yorumlanması biçiminde ele alınmaktadır. Yine Doğu'da ve Batı'da yapılan yorumların zamansal ve mekânsal farklılıkları bulunmaktadır. Bu hususu da gözetmek gerekmektedir. Tabii ki ortak yanları vardır. Örneğin, yaşanılan olayların birbirinden bağımsız ve devinip duran "olaylar yığını" gibi ele alınması, "döngüsel olaylar zinciri" denmesi gibi. Fakat belirtilen nedenlerden kaynaklı olan kimi özgünlüklerin olduğu da

12 Tanımlamalar için bkz. Edvuard Hallet Carr, *Tarih Nedir?*

13 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

açıktır. Bu hususları biraz daha somut olarak ele almak, konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

i) İlkçağ Tarihçiliği:

Bu dönem tarihçiliği "döngüsel tarih" diye ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda olayların bir 'tekerrür'den ibaret sayıldığı görülebilmektedir. Dolayısıyla tarihsel olayların başlangıcı, sonu ve nereye varacağı henüz netleşmemiştir. En azından başlangıçta böyledir. İlkçağ tanımlamaları dönemin genel gelişim düzeyine bağlı olarak doğa, evren ve toplumsal olaylar hakkındaki kavrayışın sınırlılığına göre yorumlanmaktadır. İnsani toplumsal olaylar gözlem ve anlatım eksenli bir bilgi dalı olarak ele alınmış ve yararlanılabilecek bir düzeye kavuşturulmuştur. Bu bilgi dalı, yazının kullanılmasıyla beraber giderek önem kazanacaktır. Sümerlerde yazı M.Ö. 3000'lerde kil tablet üzerine ve ekonomik-idari ihtiyaçlar temelinde 'resim-yazı', yani *Piktografi* biçiminde kullanılmıştır. Ancak yazının geliştirilip sistemli kullanılır hâle gelmesi daha sonralarıdır. Resim-yazı sonrası daha kullanışlı olan fonetik yazıya geçilmiştir. Özellikle M.Ö. 2500'lere gelindiğinde Sümer yazı tekniği her çeşit zor konuları, tarihî ve edebi kompozisyonları yazmaya uygun hâle getirmiştir. Yazının gelişmesinde Sümer okulları önemli rol oynamışlardır. M.Ö. 3000'lerde resim-yazı döneminde kimi resimli kil tabletleri dışında fazla 'yazılı belge' yoktur. Ancak, M.Ö. 2500'lere gelindiğinde Sümerya'nın Şuruppak kentinde 'okul kitapları' kullanıma sokulmuştur. Bunlar önemli belgeler niteliğindedir. Tapınağa bağlı organlar konumundaki okulların amacı sarayın ve tapınağın teknik işlerinin yürütülebilmesi için yazıcı, arşivci, yönetici, muhasebeci gibi teknik kadrolar yetiştirmektedir. Bu amaçla ilgili olarak yapılan birçok iş belgelenmektedir.

Buradan hareketle tarih yazıcılığını M.Ö. 2500'lerden başlatmak olasıdır. Fakat bu tür bir yazıcılığın günümüzdeki anlamda bir yazıcılık ile karşılaştırılamayacağı da açıktır. Çünkü o dönem yaşanan olayların, gelişmelerin nedenlerini inceleyen bir yazıcılık henüz yoktur. "Sümer Tarihçiliği" diyebileceğimiz dönem yazıcılarına göre,

tarihsel olaylar "Tanrıların planları" dahilinde işlemektedir. Dolayısıyla değişmezler. Tanrısal planlama nasıl ise öyle de işleyecektir. Yine yazıcılar, arşivciler dönemin önemli siyasi, dinî, askerî olaylarını not etseler de, bu olaylar arasındaki bağları kuramamaktadırlar. Dolayısıyla sosyal ve kültürel eksende gelişen tarihî olayların "bilinçli" bir yazımın olmadığı görülebilmektedir. Yazım işi daha çok efsane, destan, ağıt, atasözü, hikâye türünden yazım biçiminde gerçekleşmektedir. Tüm bunlar tarih alanı açısından sınırlı düzeyde bir belge-veri anlamını taşımaktadır. "*Tarihsel olarak kabul edilmeye en yakın belgeler, heykeller, kabartmalar, koniler, silindirler, vazolar ve tabletler üzerine yazılan olaylar, Tanrılardan yardım beklemek amacından doğan bir yan üründür.*"[14] M.Ö. 2500'lerde Sümerya'da yaşayan yazıcı Ludingirra, yaşadığı çağda tanık olduğu olayları (taş tabletler biçiminde) yazdığı, "günlük"de nedenlerini ele almadan ve derli toplu olmayan bir tarzda ve yorumlamadan aktarmaktadır. Yaşanan olayları ele alışı hikâyeseldir. Yine bir başka yazılı belge olan Sümer Yaratılış Destanı'nın Babil versiyonu *Enumaeliş*'de Sümer/Babil toplumunun ve ülkesinin oluşum tarihi anlatılır. Bu boyutuyla Mezopotamya uygarlığındaki dünya kavrayışının tüm ipuçlarını bu destandan çıkarmak mümkündür. Destanın Sümerce orijinalinin yazılışı M.Ö. 2600'lerde ve Babil versiyonu ise M.Ö. 1700'lerdedir. Bir diğeri ise M.Ö. 2700'lere ait olayların anlatıldığı *Gılgamış Destanı*'dır. Yine M.Ö. 2200'lerde yazılmış *Sümer Krallar Listesi* önemli bir belge olarak günümüze ulaşmıştır.

Doğu'da en eski "belgeler" arasında M.Ö. 3000'lere tarihlenen eski Mısır inancında önemli yer tutan *Ölüler Kitabı* da yer almaktadır. Kitapta ölümden sonra bir yaşamın varlığından bahsedilmektedir. Papirüslere yazılmış *Ölüler Kitabı*'nda soyluların öldükten sonra öte dünyada -hayattayken yaşadıkları şeylere dair- Tanrı Osiris'e hesap verecekleri anlatılmaktadır. İçeriği böyle olan kitapta ölüm öncesi yaşama dair belirgin bir 'yargı' olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir

14 S. Noah Krammer, *Tarih Sümerlerde Başlar*, s. 31.

ifade ile ölüm öncesindeki tarihsel zamanın henüz çözümlenemediği görülmektedir. Yine M.Ö. 2170'li yıllarda Mısır'da yaşayan bilge İpuver yaşadığı dönemin olaylarını, iç ve dış savaşları, toplumsal karmaşayı, düzenin bozuluşunu 'egemen sınıfların' ayrıcalıklarını kaybettiklerini, ticaretin yapılamadığını, üretimin durduğunu ve böylece bir felaketin yaşandığını ağıt biçiminde dile getirmektedir. Budizm ve Hinduizmde de benzer bir durum söz konusudur. *Tevrat*'ta ise 'seçilmiş kavim' Yahudilere Tanrı tarafından sınav mahiyetli bir zaman sürecinin tanındığı belirtilmektedir. Öte yandan Babil'deki Belos Tapınağında (M.Ö. 280'lerde) çalışan Beresios adlı bir rahip ise, Mezopotamya Uygarlığı boyunca biriken belgeleri toplayarak *Babilonya Tarihi* adı ile yazılı hâle getirmiştir. Bu eseri ağırlıkla Mezopotamya mitoslarına dayalı olarak oluşturmuştur. Bu dönem bölgede Selefkos egemenliği vardır, eser onlara verilmiştir. Aktarmaya çalıştığımız böylesi somut yazılı belgeler ve yazının böylesi amaçlar için kullanılmaya başlanması sonucunda, yaşanan toplumsal olaylar artık "döngüsel" tarzda değil, Tanrı tarafından ortaya konan "zaman süreci" ile ölçülmekte, giderek "çizgisel" karakter kazanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal olaylar görece anlamda daha yetkin bir kavrayış ile ele alınmaktadır.

Batıdaki yaklaşım da Doğu'daki yaklaşıma benzer biçimde gelişmektedir. Tarih hususunda ön planda yer alan, temelde Doğu felsefesinden etkilenmiş ve felsefi gıdasını oradan almış olan Platon tarih konusunda Anaksemenderes, Thales ve Anaksimenes'den etkilenmiş ve bunlardan büyük oranda yararlanmıştır da. Platon böylesi bir birikim ile tarihi tanımlamış ve insanın başından geçen olaylar hakkında tecrübe edinmesini sağlayan bilgi diye ele almıştır. Bu kendi içinde önemli bir gelişimi ifade etmiştir. Heradot bunu bilgilerin kayıt edilmesi ve hikâyelendirilmesi biçiminde ele almıştır. Böylece elde edilen bilgilerin geleceğe aktarılması sağlanır. Thukidides, her ikisinin sentezi biçiminde ele alır tarihi. Ona göre tarihî olayların değerlendirilmesi ve yorumlanmasını iç içe ele almak gerekmektedir. Elbette kendisi bunu sınırlı düzeyde yapabilmiştir.

Özetle, İlkçağda tarih kavrayışı insanın doğa ve toplum olayları hakkında henüz çok fazla bilgi sahibi olmadığı ve çoktanrılı dinsel inançların etkisi altında, teknik düzeyin ise emekleme aşamasında bulunduğu bir zaman-mekân içinde gelişebilmiştir. Bu yüzden 'sınırlı' bir kavrayıştır. Yaşananlar dönüp devinen ve bir 'tekerrür'den ibaret olan bağlantısız olaylar yığını biçiminde kabul edilmektedir. Toplum yaşamı, üretim ve sosyal ihtiyaçların daha düzenli kılınması temelinde ve yaşanan olayların kaydedilmesi, bunların unutulmayıp tecrübe hâline dönüştürülerek kullanılması anlayışıyla daha da gelişmiştir. Böylece bu çağın tarih kavrayışı, yani başlangıcındaki ana karakteristiği dolayısıyla döngüsel tarih, genel sosyal düzen kazanmaya paralel olarak, zamanla yetkinleşecek ve 'çizgisel' bir karaktere kavuşacaktır. İlk önceleri toplumsal olayların bağlantıları kurulamazken, gelinen/ulaşılan düzeyle beraber geçmiş-güncel-gelecek bağlantısı, sınırlı da olsa yakalanacaktır.

Doğu'da bu dönemde yaşanan olayların kaydı şairler ve yazarlarca yapılır. Ancak, bu kayıtlar çoğunlukla Krallık belgelerinde toplanır. Bu durum Doğu iktidar gerçekliği ile ilgili bir özgünlüktür. Dolayısıyla Batı'da olduğu gibi, birey düzleminde 'tarihçi/yazıcı'lar fazla tanınmamaktadırlar; nadirdir ama uygarlıksal gelişmenin nispeten daha geç geliştiği Batı'da, felsefe çağının yakalandığı dönemlerde yaşanmış ve yaşanmakta olan olayları kaydeden kişiler isimleri ile de tanınmaktadırlar.

Tarih felsefesindeki bir biçimde 18. yy.a dek uzanmış ve ancak yakın dönemde çözümlenebilmiş 'çift anlamlılık' hususu, kaynağını ilkçağdan alır. İlkçağ tarih kavrayışı çift anlamlılık içerir. Birincisi, tanık olunan doğal olayların bilgisidir. İkincisi, insani toplumsal olaylar hakkında edinilen bilgilerdir. İnsani toplumsal olaylar bilgisi de, doğrudan ve dolaylı edinilen bilgi, yazılı olarak edinilen bilgi biçiminde farklı ele alınmaktadır. Antikçağda tarih yazıcılığı, tarihi yasa anlamında herhangi bir yasaya bağlı olmayıp, olaylar bireysel ve rastlantısal biçimde algılanmaktadır. Bu yüzden yazılanlar çoğunlukla destan türü edebi-şiirsel bir dil ile yazılmıştır. Yazılı bilgi tarih

yazıcılığının da, *Historya* grafiğinin temelini oluşturmuştur. Genel olarak Mezopotamya, Mısır, Antik Yunan ve Roma'da bu hususlar belirgin olarak görülebilmektedir. Yine Roma'da tarihi olayları 'kaydedenler' ile 'yazıcılık' yapanlar ayrı biçimlerde ele alınıp konumlandırılırlar. Yazıcıların farkı, kaydedenler gibi salt 'aktarıcı' olmamaları, yazdıklarını edebi bir dile kavuşturarak, geçmişte ve genelde de yaşanan olaylardan ders çıkartılabilecek yoruma tabii tutmalarındadır. Bu sürece dair son bir vurgu yapmak gerekir: Felsefi gelişimin başladığı, diğer bir ifade ile belirginlik kazandığı Batı'da tarih alanı belli yasalara bağlı ele alınmadığından, felsefeden ayrı değerlendirilmiştir. Tarih-Felsefe karşıtlığı söz konusudur. Bu çelişki uzun süre devam edecektir.

ii) Ortaçağ Tarihçiliği:

Batı'da Hıristiyanlık, Doğu'da İslamiyet ekseninde şekillenen bir tarih kavrayışı söz konusudur. Bu kavrayışta dinsel motifler yoğundur. İnsani toplumsal olayların Tanrısal irade tarafından ve önceden yazılarak yönlendirildiğine ve dolayısıyla insan iradesinin bu gelişmelerde yön verici olmadığına inanılmakta, kaderciliğe boyun eğilmektedir. Bu yüzden insanların yaşanan olaylara ve sisteme karşı gelmekten ziyade, egemenlerce önceden belirlenen kurallara koşutsuz boyun eğmeleri gerektiği, dinî ifade ile maskelenerek özümsetilmek istenir. Bu durum felsefi izahlarla akla uygun kılınmaya çalışılır.

Bu tarih kavrayışı ile İlkçağın döngüsel tarih anlayışı -büyük oranda- aşılacaktır. Döngüsellik sözcüğünün kendisinin de anlaşılacağı gibi, İlkçağ kavrayışında yaşanan insani toplumsal olayların başı ve sonu yoktu ve bir amaç doğrultusunda hareket etmemekteydi. Bu yüzden yaşanan olaylardan yola çıkılarak geleceğe dönük fikir edinmek fazla olası görülmemekteydi. Oysa Ortaçağda tarih anlayışı 'çizgisel' bir karakter edinmiştir. Buna göre tarih, dinsel bir amaç yönünde işlemektedir. Başlangıcı ve sonu vardır. 'Yaşam ve ölüm' arasındaki zaman kesitini içermektedir. Bu yaklaşımın açığa çıkmasında çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçişin rolü önemli bir yer tutmaktadır.

Ancak, unutulmamalı ki, ulaşılan bu kavrayış düzeyinin temel tuğlaları nihayetinde İlkçağ kavrayışında yaşanan son ilerlemeler ile döşenmiştir.

Batı'da Agustinus (M.S. 54-430), Hıristiyan dinindeki tarih kavrayışına damgasını vurmuştur. Zaten kendisi Hıristiyan kilisesinin ideologudur. Agustinus insanlığa hitaben, yaşadıkları her şey için Tanrı'ya karşı sorumlu olduklarını unutmamalarını söyler. Tüm yaşamın bir 'sınav' olduğu ve bu sınavın Âdem'in ilk günahından *Eskaton*'a uzanan zamanı kapsadığını ifade eder. Augustinus'a göre Tanrı, zamanın dışındadır ve sonsuzdur. İnsan ise ölümlü ve sonludur. İnsan ruhu ilk günah ve *Eskaton* arasında gidip gelmektedir. Bu anlamda tarih, ilk günahtan *Eskaton*'a uzanan zaman süreci olmakta; başı sonu olan ve bir amaca doğru yönelen çizgisel karakter taşımaktadır. Ayrıca bu olaylar bir süreklilik içermektedir. Bu yaklaşım çizgiselliği içermesi boyutuyla modern tarihin de temelini oluşturmuştur. Modern tarihte de olaylar 'nedensel' olarak birbirine bağlı ve süreklilik içeren olaylar dizisi biçiminde ele alınmaktadır.

Bu yaklaşım Batı'da kilise tarafından felsefe ile temellendirilmiştir. Kilise, skolastik felsefe ile her tür düşüncenin önünü kesip egemenlik çıkarlarını bu anlayışla muhafaza etmiş; kurulu düzenini Tanrı maskesi ile kutsamıştır. Her tür karşı çıkışı yine Tanrısal kaynaklı otoriteye dayandırarak baskı ile ezme yoluna gidebilmiştir.

Doğu'da, İslami sistemde de benzer nitelikte çizgisel karakterli tarih kavrayışı söz konusudur. Buna göre tarih, yaratılıştan kıyamete kadar Allah'ın çizdiği plan dahilinde akıp giden zaman kesitidir. Bu çizgisel zaman kesiti tarihtir. Yaşamın hesabı Allah katında görülecektir.

İslam tarihçiliği başlangıçta hadislerin toplanmasıyla oluşmuştur. Hadisler ise ağırlıklı olarak Hz. Muhammed'in yaşamını, etkinliklerini ve savaşlarını anlatan bilgileri içermektedir. Hz. Muhammed sonrası, özellikle Emeviler ile başlayan ve İslami özden uzak gericileşme sürecinde tarihsel gerçekler Hıristiyanlıkta olduğu gibi bu kez de İslam inancı ardına gizlenerek tersyüz edilmiş; yaşanan

baskı, zülüm ve halklara dayatılan imha yaklaşımları kutsanmıştır. İslam öncesi süreçler ise adeta yok sayılmıştır.

Doğu'daki çizgisel tarih kavrayışında da, insanlar başı sonu belli olan çizgisel yaşam kesitinde Allah'a karşı derin bir sorumluluk bilinciyle yaşamalıdırlar. Böylece geçmiş-güncel-gelecek kesitlerin tümünden sorumlu kılınmışlardır.

Özetle, Doğu'da ve Batı'da kimi özgünlüklere sahip olarak ifade bulan çizgisel tarih, tarih alanında önemli bir gelişim aşaması olup tarih kavrayışında daha ileri bir düzeyi yakalamaya hizmet etmiştir. Ancak gerek Hıristiyanlığın katılaşıp skolastik felsefe ile tutuculaşması ve gerekse İslamiyetin Emeviler ile muhafazakâr tutum ve geri duruşa girmesi sonucu, daha fazla gelişim imkânı bulamamış ve yetkinleşememiştir. Sonrasında modern tarih gelişecektir.

iii) Yeniçağ Tarihçiliği:

Yeniçağda tarih kavrayışı büyük oranda gerçek kulvarına doğru ilerlemeye başlamıştır. Ortaçağdan çıkışta toplumsal yaşamda ve pozitif bilimlerde, bilimin her alanında olduğu gibi, tarih alanında da önemli açılımlar yapılmış, modern tarih kavrayışı geliştirilmiştir. Öncelikle dinsel dogmaların etkisinden sıyrılma mücadelesi yürütülmüştür. Tarih alanına ilk başta kuşku ve temkinlilik ile yaklaşılmış, daha sonraları ise faydacılık tarzında yaklaşımlar gösterilmiştir. Buna rağmen sonuçta birçok açıdan tarih alanı ile ilgili sorunlar çözümlenmeye başlamış ve daha geniş izahlar geliştirilmiştir. Bilindiği gibi bu dönem İbni Haldun, Machiavelli, Luther, Melancton, Bacon, Hobbes, Descartes, Spinoza, Locke, Leibniz, Zedler, Thomasius, Hume, Voltaire, Herder, Kant, Fichte ve Hegel gibi düşünürler birçok alanda önemli açılımlar sağlamışlardır. Elbette tarih alanına ilişkin olarak da önemli açılımlar yakalamış ve katkı sunmuşlardır. Şüphesiz ifade edilen düşünürlerin tarihe bakışlarını detaylı aktarmak yararlı olurdu. Ancak çalışma kapsamı dolayısıyla daha çok kategorilere ayırıp, aşama aşama Yeniçağ tarih kavrayışını işlemekle yetineceğiz.

Modern tarihin kuramcıları her ne kadar Batılı düşünürlerse de, esasta bu sürecin önünü açıp ilk adımı atan İbni Haldun'dur. Diğer bir ifade ile Aydınlanma sürecinin de gıdasını aldığı kaynak olan Tasavvufçulardır. Aydınlanmanın şafağında Doğu'da tasavvuf ile önemli bir felsefi düzey yakalanmıştır. Ve Tasavvufçular içinde giderek İbni Haldun öne çıkmaktadır.

İbni Haldun "*İlm-al ü Ümran*" (Ümran ilmi) ile bir tür sosyoloji çözümlemesi yapar. Böylece tarih hususunda klasik İslam tarihçiliğini aşan, modern tarihin ve pozitif bilimlerin yetkin kılınmasını sağlayan önemli düşünsel açılımlar sunar. Nihayetinde Batı Rönesans'ı ideolojik kültürel gıdasını Doğu tasavvufunda bulmuş, Antik Yunan filozoflarının eserlerini de yine Tasavvufçu düşünürlerin çevirileriyle, tekrardan edinebilmişlerdir. İlk çeviriler Nasturiler eliyle yapılmıştır. Ve 12. yy.dan başlayarak Avrupa'da bilim ve felsefeye karşı ilginin uyanmasında ve güç kazanmasında çeviri başlıca etken olmuştur. Arapça'dan Latince'ye yapılan çeviriler arasında ünlü Arap bilginlerine ait çalışmalar yanında birçok Yunan klasiği de yer almıştır.[15] Unutulmamalı ki, Batı'da bu dönem Antik Yunan düşünürleri okunması dahi kilise tarafından yasaklanmıştır.

Haldun'un geliştirmiş olduğu Ümran İlmi, "*...Toplumsal örgütlenme biçimlerini, toplumsal grupları, kurumları, egemenlik tarzlarını, mülkiyet ilişkilerini, ekonomik düzenlerini, v.b... inceleyen bir bilimdir.*"[16] Böylesi bir çözümleme düzeyine sahip olan İbni Haldun, yaşadığı 14. asrın tarih yazıcılığını da eleştirmiştir. Yaşanan "hikâyelendirme tarzı"nın aşılmasından yanadır. Tarih incelemesinde tekil olayların gerçek anlamlarının anlaşılabilmesi için, tek tek 'tekil olaylar'ın aralarında bağların kurulması gerektiğini belirtmiştir. Aksi hâlde edinilecek bilginin yanıltıcı olabileceğine işaret etmiştir. İbni Haldun'a göre tıpkı doğa olayları arasındaki nedensellik bağının varlığı gibi toplumsal olaylar arasında da ilişki ve bağ vardır. Yine her tarihsel

15 Prof. Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, s. 68, Remzi Yayınları.

16 *A.g.e.*, s. 68.

olayın, içinde geliştiği toplumun analizi temelinde anlatılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamıyla Haldun, toplumsal olayların 'neden ve nasıl'ına cevap aramaktadır. Sorunu böyle ele aldığından dolayı tarihçiliğin felsefe ile temellendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Böylece pozitivist tarihçiliğe öncülük etmiştir. Haldun, tarihin incelenmesinde nedensellik bağlarının bilimsel izahını araştırıp açığa çıkarmaya çalışmıştır. Bu yönüyle dini aşmıştır. Felsefesindeki dinî motifler, biraz daha din dışı bir çıkış zemininin yokluğu ile ilgili olsa gerek. Yine de felsefesinde dinsel ölçüler zayıftır. Bu anlamda genel olarak Haldun için şunu söylemek mümkündür: O, Ortaçağdan Yeniçağa geçişin ara aşamasına öncülük eden bir pozisyondadır.

Batı'da, İbni Haldun sonrası süreçlerde, 15. yy.ın sonu ve 16. yy.ın başlarında monarşi ve laikleşme süreçlerinde adına politik tarihçilik denilen ulusal tarihçilik gelişim göstermiştir. Bir adım ötesinde -aydınlanma/akıl çağı döneminde- bilimselliğin ve nesnelliğin modern yorumunun açığa çıktığı görülecektir.

Bu yüzyıllarda (15-16. yy.lar) dinde reform öne çıkar ve laikleşme hızlanır. Tarih alanı artık bir ders olarak okullarda yer edinir. Ancak tarihin konusu hâlâ "bilim" olarak ele alınmamaktadır. Daha çok, dönemin hümanist ahlak anlayışını besleyen edebi yazarlık biçiminde benimsenmektedir. Zaten tarih yazıcılığı üzerinde teoloji hâlâ etkin durumdadır. Dönem yazıcılığı, kent eksenli geliştirilmektedir ve kentlerin, kralların tarihini yazmakta, konu edinmektedir. Bu yaklaşımın özü ile tarihsel olaylardan bu zümrelerin çıkarları yönünde yararlanma ve sistemlerinin/devletli iktidar yapılarının meşrulaştırılmasını içermektedir.

Politik tarihe damgasını vuran Machiavelli'dir. O tarih yazıcılığını devletler arasında yaşanan çelişki ve çatışmaların politik nedenlerini incelemeye yöneltmiştir. Böylece ulusun birliğini amaç hâline getirmiştir. Birliğin tarihsel kökenini açığa çıkarıp güçlendirmek istemiştir. Dönemsel ihtiyaçlar, Monarşik düzen içinde de olsa, bir birliği gerektirmektedir. Machiavelli de bunu sağlamaya çalışmıştır. Yaşanan düşünsel ve teknik gelişime paralel, kilise skolastiğinde ifade bulan

Hıristiyanlık eksenli, Grekoromen ve Hıristiyan eski tarih kavrayışı ve dolayısıyla Melanethon ve Luther'ce ele alınan Teolojik-Tanrısal tarih kavrayışı da bu biçimde aşılmıştır.

Bu dönemde Doğu'da iktidar yapısı olarak önder konumda olan güç Osmanlılardır. Osmanlı iktidarı içinde de 'tarihsel kaygılar' çok farklı değildir. Özgünlükler olsa da esasta iktidarın 'meşruiyetini', padişahların yüceliğini kutsama misyonu ile görevlendirilmiş bir tarihçilik vardır. Vakanüvislerin, tarih yazıcısının görevi budur. Tarihçiler padişaha hizmetle yükümlüdürler. Gözlem ve eleştiri(!) ile bu görevlerini icra ederler. Ama bir şartla(!), yöneticinin 'iyi niyetini' ve iktidarını sorgulamadan... Gerek *Gazavatname*'leri, askerî zafer belgelerini, gerek *Şeyhname*'yi şiirsel yazılı resmî belgeleri, gerekse *Menkibname*, kahramanlık öyküleri, *Seyahatname*, gezi notları ve *Nasihatname*'leri, ders çıkarma amaçlı eleştirel yazıları yazan vakanüvislerin yorumları önceden sarayca/iktidar yönetimince belirlenmiş ve temel perspektif sunulmuştur. "*Osmanlı İmparatorluğu tarihsel varlığı ve devlet ve iktidar anlayışı, sarayda resmî bir konumu olan Osmanlı tarihçisinin ya da vakanüvisinin dünya görüşünün temelini oluşturuyordu; bu kişi ya da kişiler, padişahlar tarafından içinde yaşadıkları hükümranlığın olaylarını yazmakla görevlendiriliyorlardı.*"[17]

Kısacası böylesi bir tarihçiliğin nesnelliğinden ve bilimselliğinden bahsedebilmek zordur. Aşık Paşazade Neşri gibi tarihçilerin önlerine konan görev böyledir. Bu yaklaşım Doğu tarihçiliğinin uzun süre kısırdöngü içinde debelenmesine yol açar ve yaşanan durumun gidişatını belirler. Yani 'ısmarlama' bir tarihçilik şekillenmiştir.

Tüm bunlara rağmen, 15.-16. yy.'da tarih alanında önemli düzeyde sorgulama da yapılmıştır. Tarih nasıl ele alınmalı ve hangi kategoride yer edinmeli? Bilim midir, felsefe mi? Psikoloji alanında mı, sosyoloji alanında mı incelenmeli? Buna benzer daha birçok konu tartışılmaya başlanıp ele alınmış, muhasebe konusu yapılmıştır. Yapılan sorgulamalar, tarih alanının bilimsellik ve nesnellik kazanmasında

17 Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih*, s. 41.

rol oynamış, dinsel etkilerden kurtarılmasında etkili olmuştur. Feodalizmi aşma ve bir ara aşama olan monarşilerin temellendirilmesinde de önemli bir etken olarak işlev kazanmıştır.

16. yy.'ın sonu ve 17. yy.'ın ilk çeyreğinde, geçmişin (15. ve 16. yy.'ın) sorgulamacı tarih yaklaşımı aşılacak; bilimsel gelişmelerle birlikte, kuşkucu bir bakışa/yaklaşıma yerini bırakacaktır. Bu yeni yaklaşıma 'kuşkucu tarih' denmesi ise batılı tarihçilerin tarih alanının bilimsellik temelinde ele alınamayacağının, ancak deney bilgisi temelinde işlevsel kılınabileceğini savunmalarıyla ilgilidir. Tarih bilgisinden yararlanılabileceğini, fakat tamamen güvenilemeyeceğini yoğunca belirtmelerinden kaynaklıdır. F. Bacon, Hobbes, Descartes, Spinoza, Locke ve Boyle'nin yaklaşımları genelde bu eksendedir. Benzer yaklaşıma sahip olmakla beraber, kısmen Leibniz'de özgün bir ifade görülmektedir. Leibniz'e göre tarih, "sınırlı bir bilim"dir. Çünkü sınırlı ve olası bilgilerden oluşmaktadır. Zedler, Thomasius, Hume gibi düşünürler ise bir yandan tarih alanını sorgulayıp nasıl ele alınabileceğine dönük araştırmalar yapmakta, diğer yandan ise -bu 'güvensizliğe' rağmen- tarihten nasıl ders/sonuç çıkarılabileceği yönünde çalışma yürütmektedirler.

Açıktır ki bu kuşkuculuk dönemin özgünlüğü ve bilimsel-teknik gelişmenin düzeyiyle bağlantılıdır. Zihnî ve bilim-teknik alanlarında ulaşılan düzey, henüz toplumsal gelişimin sınırlarının sistemli bir çözümüne olanak sunan gelişkinlikte değildir. Düşünce alanında Rönesans ile birlikte yeniden bir doğuş yaşansa da, kilise skolastiğinin zihnî yapı üzerinde bırakmış olduğu dogmatik körlük tümüyle aşılmaktan uzaktır. Üstelik körlük ve dogmatizm bireylere özgü bir sorun değil, sistemseldir. Dolayısıyla aşılması da bir anda olamamaktadır. Buna rağmen kuşkucu filozofça yaklaşımdan da anlaşılacağı gibi, yoğun bir sorgulama ve muhasebe söz konusudur. Bu yönde arayış ve tartışmalar tarih alanının bilimler sistemi içindeki yerinin doğru saptanmasına büyük katkılar sunmuştur. Böylece Tanrısal-Dinsel tarih kavrayışının etkileri büyük oranda giderilmiş ve bu etkilerden sıyrılabilmiştir. Genel planda tarihten önemli bir eğitim değeri

biçimde dersler çıkarılabildiği görülmektedir. Tüm bunlar deney ve gözlem yöntemiyle edinilebilmektedir. Buna rağmen tarihin çift anlamlılığı, yani deney bilgisi-haber bilgisi olarak sürmektedir. Yine, tarih alanı hâlâ yüzeysel, rastlantısal ve yasallaşmayan bilgi alanı olarak görülmektedir. Dolayısıyla, 'filozofça kuşkuculuk' bir yaklaşım tarzı olarak hâlâ varlığını korumaktadır.

18. ve 19. yy.'a gelindiğinde, tarihe yaklaşımda gelişmiş olan 'kuşkucu' ele alış tarzı varlığını sürdürse de, giderek ağırlık kazanan yaklaşım 'faydacılık' olacaktır. Faydacı yaklaşım, Aydınlanma çağının hizmetinde gelişip öne çıkmaktadır. Yükselen yeni sınıf burjuvazi açısından, faydacılık teşvik edilir. Öyle ki bu dönemde "tarih bilgisi olmadan insan zekâsı kör kalır" türünden, şiarlar bile geliştirilmiştir.

Faydacı tarih yaklaşımı en belirgin olarak devlet alanında görülür. Devlete hizmet edecek bir eğitim-öğretim sistemi içinde ele alınan tarih alanı önemli bir işleve kavuşur ve gelişim gösterir. Bu gelişim ifadesi görecelik taşır. Çünkü bu dönem tarih alanı bilimsel nitelik kazanma yönünde mesafe olsa da, tarihî olayların belli kesimlerin çıkarları yönünde kaydedilip yorumlanması sonucu gerçeklerin altüst oluşuna da yol açtığı görülmektedir ve bu yaklaşım 1750'lere dek revaçta tutulmuştur.

18. yy.'da yaşanan teknik gelişime paralel olarak doğabilimlerinde de önemli gelişmeler yaşanır. Eskiye nazaran ulus olgusu daha fazla önem kazanır. Batı'da kilise eksenli ve dinsel motifli 'dünya birliği' yerine 'ulus' gerçekliği öne çıkar. Avrupa'da her toplum kendi özgünlüğü içinde ulusal bütünlüğünü inşa etme çabasına yönelir. Böylece ulusal dil, kültür ve sınırların ve en önemlisi ortak geçmişin/tarihin açığa çıkarılması kaygısı başat kılınır. Her ulus kendi varlığını ve birliğini daha güçlü kılmak için çalışır ve ulusal tarih yazılımına yönelir. Ulusal tarih yazıcılığı zirveye taşınır. Tarih konulu çalışma alanı büyük bir ilgi odağı hâline gelir. Böylesi ihtiyaçlar temelinde tarih alanına dönük yoğun araştırma-inceleme süreci başlatılır. Tarihin bilimsel karakterinin doğru ele alınmasında, bu süreçte yakalanan

tartışma düzeyinin katkısı olmuştur. Tarih-felsefe karşıtlığı çelişkisi yine bu dönemde çözümlenecek; "tarih felsefesi" deyimi dile getirilmeye başlanacaktır. İlerleyen bölümde daha geniş ele alacağımız Avrupa benmerkezci tarih yaklaşımı bu dönemin ürünüdür. Genel gelişmelerin seyri böyledir.

Rousseau, Voltaire, Wegelin, Herder, Kant, Ficthe ve Hegel bu dönemin filozofları olarak tarih alanına ilişkin önemli açılım ve tespitlerde bulunmuşlardır. Tarihsel olayların nedenselliği hususunda belli sonuçlara ulaşmışlardır. Tarihsel olayların genelde bir ilerleme seyri içinde bulunduğunu, bu ilerlemenin 'vahşilik'ten, yani doğallıktan ahlakileşmeye doğru gelişim izlediğini, ilerleme içerisinde insani toplumsal olayların bir amaca doğru yol aldığı gibi tespitlerde bulunmuşlardır. Devamla, bahsedilen 'ilerleme' içinde toplumda bir bozulmanın yaşandığını vurgulamışlardır. Tarihî bilginin toplumsal yaşamdaki yerine değinmişlerdir. Bu boyutuyla tarih ile toplum yaşamı bağlantılandırılarak incelenmeye başlanmıştır. Tüm tarihsel olayların temelinde insanın yer aldığı, insanın özgürlük bilinci ile yaptığı eylemin tarihin temeli olduğu belirtilir. Özel ve genel tarih ayrıştırılması ve ilişkisi üzerinde çözümlemeler geliştirilmiştir. Bu konuda 1830'larda Alman tarih okulu özgün bir yaklaşım geliştirmiştir.

Buraya kadar aktardığımız ve öz itibariyle idealist tarih olarak nitelendirilebilecek olan bu yaklaşımı şöyle toparlayabiliriz:

Başlangıçta gelecek perspektifi olmayan ve yaşanan insani toplumsal olayları anlık olaylar olarak algılayan bir kavrayış vardır. Zamanla bu kavrayışa aktarma işlevi kazandıran yaklaşım açığa çıkmıştır. Daha da ilerleyerek, zihnî ve teknik ilerleme ışığında daha geniş perspektiften bakılarak insani toplumsal olaylar anlamında tarih alanının özgünlükleri olduğu ve tarihsel olayların birbiri ile bağlantılı olduğu ifade edilmeye başlanmıştır. Tüm bu özgün gerekçeleri bağrında taşıyan genel ve bütünlüklü bir tarih kavrayışına ulaşılmıştır. Tıpkı doğa olaylarında olduğu gibi insani toplumsal olaylarda da bu olaylara yön veren yasaların bulunduğu, bu yasaların kimi zaman ahlaki ve estetiksel değerler ile, kimi zaman ise

sosyopsikolojik gerçeklerle açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Fakat bu yasaların oluşum mantığı ve hareket noktası son tahlilde Tanrı'ya, 'mutlak varlık'a dayandırılmakta ve bütünlüklü bir izaha kavuşturulamamaktadır. Yine de yoğun tartışmalar yürütülüp önemli araştırma-incelemeler yapılmış, tarih alanında derinleşmeye çalışılmıştır. Tarihe karşı kimi zaman "kuşkucu" yaklaşım sergilenerek anlaşılmaya çalışılmış, kimi zaman ise "faydacı" tutum takınılarak yararlanılabilmiştir.

Özellikle aydınlanma/akıl çağı süreci içerisinde ve burjuvazinin de çıkarı gereği teşvik ettiği bir aşamada, kuşkucu ve faydacı yaklaşımlar yoluyla idealist tarih kavrayışı en ileri düzeye kavuşturulmuştur. İnsani toplumsal olayların doğa tarihinden ve doğal olaylar zincirinden ayrı ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. İnsani toplumsal olayların belli 'nedensellikler' içerdiği ve yasalara sahip olduğu, böylece oluşan olayların kültürleşme doğrultusunda sürekli ilerlediği ve bir amaca dönük gerçekleştiği savunulmuştur. Yine, tarihte her tekil olayın özgünlük içerdiği, ama tüm bu tekil olayların da genel bir tarih içinde anlam kazandığı, böyle ele alındığında insani toplumsal olayların daha fazla anlaşılabileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla özel ve genel tarih biçiminde ayrıştırmanın mantığı netleştirilmiştir. Tarih yazıcılığı boyutunda yaşanan yanılgılara değinilerek doğru yaklaşımın nasıl olabileceğine dair görüşler ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, idealist tarih anlayışı, tüm bu boyutlarıyla materyalist tarih felsefesinin maddi temelini oluşturmuştur. Şüphesiz kendi içinde açmazları ve yetersiz tespitleri vardır. Bunlar "tarih biliminin sorunları" başlığı altında ele alınmaya çalışılacaktır. Fakat zihnî planda diyalektik akışın bir sonucu olarak materyalist tarih de, idealist tarihin doğru tespitlerinden esinlenmiş, yanılgılarının eleştirisi temelinde kendi çözümünü üretebilmiştir. Bu anlamda tarihin idealist yorumu, tarih alanının bilimsel ve felsefi düzeye kavuşturulmasında önemli bir yer tutmaktadır.

VI- Materyalist Tarih Anlayışı

"Biz tek bir bilim tanırız, o da Tarihtir."
K. Marx-F. Engels

Materyalist tarih kavrayışını formüle eden kuramcılar Marx ve Engels'tir. Bilindiği gibi her kavram kendinden önceki kuramların hem eleştirisi ve hem de esinlenmesi temelinde şekillenir. Materyalist tarih anlayışı da idealist tarih yaklaşımından esinlenmiş ama eleştirisi temelinde daha bilimsel yaklaşım olarak açığa çıkmıştır.

Marx ve Engels'in yaşadıkları 19. yy. '*tarih yüzyılı*' olarak kabul edilir. Bu dönem tarih alanında yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Bu döneme dek tarih biliminin en önemli çelişkisi olarak yaşanmış olan tarih-felsefe karşıtlığı büyük oranda aşılmıştır. Özellikle sanayi devriminin ikinci evresinde (1830-1870) yaşanan önemli bilimsel ve teknik gelişmeler tüm bilim dallarının kendi alanlarında büyük açılımlar sağlamaktadır.

1870'li yıllar tekelci kapitalizmin açığa çıkıp gelişmeye başladığı süreçleri ifade eder. Buna bağlı olarak, özellikle de Avrupa'da sömürü sistemi toplum nüfusunun ezici çoğunluğunu pençesine almış durumdadır. Toplumsal yaşam olanakları ağırlaşmış, toplum içi çelişkiler belirginlik kazanmış ve bu çelişkiler çatışmalara dönüşmüştür. Böylesi durumlar, sorunların çözümüne dönük büyük bir 'arayış'a yol açmıştır. Arayış en temelde verili sömürü sisteminin en ağır faturasını ödemek zorunda bırakılan emek cephesinde yaşanmaktadır.

Emek cephesindeki arayışlar başlangıçta ilkel tepki hareketleri biçiminde gelişmiş, zamanla emekçilerin ve daha genel olarak da ezilen insanların çıkarları etrafında birleşmeyi sağlayan örgütsel zemine kavuşmuştur. Bu örgütsel zeminler, ifade edilen arayışın ideolojik planda alternatif oluşturma çabalarının ifadeleri hâline gelmişlerdir. Bu örgütlenmeler zamanla partiler biçiminde belirginlik kazanır. Böylece emek cephesi de kendi siyasal taleplerini içeren programına kavuşmuştur. Bu sıradan bir program değil adeta 'kurtuluş'

perspektifidir. Dolayısıyla program birçok hususu içermektedir. Konumuzla bağlantılı olan en önemli etmen ise yeni bir tarihsel yaklaşımı içermesidir. Bu, materyalist tarih yorumudur. Bu anlamda materyalist tarih yorumunda dönemin sorunları ve çözüm arayışları önemli düzeyde etkili olabilmiştir.

Bahsedilen 'arayış'ın özü, varolan sorunların kaynağını açığa çıkarma ve çözüm yöntemini oluşturmayı ifade etmektedir. Böylelikle ağır sömürü ve baskı sisteminin nedenleri ve ilk oluşum mantığı irdelenmiştir. Geçmişe uzanma ihtiyacı önem kazanmıştır. Amaç, geçmişi inceleyip güncel ile bağını kurmak ve geleceği daha yaşanılabilir kılmak ve bunun çözümünü oluşturabilmektir. Böylesine derin toplumsal sorunların çözüm beklediği bir aşamada, bahsedilen ihtiyaçlar sonucu kapsayıcı ve çözümleyici bir yaklaşımla geçmişe uzanılmış, materyalist tarih perspektifi ve felsefesi açığa çıkarılmıştır.

Bu perspektife dair Engels'in yorumu şöyledir: "*Tarihsel materyalizm, bütün tarihsel olayların sonsuz nedenlerini ve büyük itici gücünü toplumun ekonomik gelişmesinde, üretim biçimlerindeki dönüşümlerinde ve bunların ardından toplumun farklı sınıflara bölünmesinde ve bu sınıfların birbirlerine karşı savaşımlarında arayan bir görüştür.*"[18] Dolayısıyla tarihsel materyalizm, tarihsel-toplumsal gelişmenin 'yasalarını' inceleyen felsefi bir bakıştır. Diyalektik yöntemi esas alarak gelişimin yasalarını, temel dinamiklerini ve özelliklerini, ilişki ve çelişkilerini bir bütünlük içinde ele alıp inceleyen ve bilimsel izaha kavuşturan bir perspektiftir. Tarihsel materyalizm, diyalektik materyalist yöntemin toplumların tarihine uyarlanmasıdır. Konuya kendi gelişim seyri içerisinde ve kimi ana hatlarıyla bakmak daha açıklayıcı olacaktır.

Marx'a göre tarih, "(...)*Kendi amaçları peşinde koşan insan etkinliğinden başka bir şey değildir.*"[19] Dolayısıyla tarih insanla başlamakta

18 F. Engels, *Seçme Yapıtlar.*

19 K. Marks, *Alman İdeolojisi.*

ve onun amaçlarıyla ilgilenen bir alan olarak ele alınmak durumundadır. Bu yüzden tarihi anlamak için ilk insanların amaçlarının ne olduğunu sorgulamak gerekmektedir. Tarihsel Materyalizm buna cevap oluşturma temelinde ete kemiğe büründürülmüştür.

Tarihsel materyalist kavrayışta oluşturulmuş bu cevap şöyle özetlenebilir: Çokça söylendiği gibi hayvanlar âleminden henüz kurtulmaya çalışan insan türü için en temel sorun yeme içme ve barınma sorunudur. O dönem için zayıf olan insansı türler için bu sorunların çözümü hiç de kolay değildir. Özellikle diğer canlılara nazaran birçok fizikî dezavantajın bulunması, durumu daha da zorlaştıran bir etken olmaktadır. Aslanın pençesi, kurdun dişleri, şahinin keskin görüş yeteneği ve hızı vardır. Bu gibi özellikleri aracılığıyla bu canlılar tehlikelerden korunabilmekte, yiyecek temin edebilmekte ve varlıklarını sürdürebilmektedirler. Oysa ilk insanlar kendileri dışındaki, istisna türler hariç, canlı türlerine oranla hayli zayıftırlar. Yine, afetler ve bağrında taşıdığı diğer canlı türleri ile beraber doğa tam bir "muamma"dır; tehlikelerle örülüdür. İnsanlar, tüm bunlara rağmen, yaşayabilmek ve soyunu sürdürebilmek için ihtiyaçlarını temin etmek zorundadırlar. Bu soy sürdürümü ve dolayısıyla yeme-içme-barınma sorunlarının çözümlenmesi ilk insanlar için en temel amaçtır. Doğal olarak ilk eylemleri de bu amaç için gelişecektir. Başlangıçta bu 'eylem', diğer tüm canlı türlerinde olduğu gibi yaşama güdüsü/soy sürdürme güdüsü ile yönlendirilmektedir. İşin içine 'bilinç' durumunun girmesiyle bu işlerde yetkinleşme yaşanacak ve kendilerini toplumsal-sosyal varlık hâline getirecek olan gelişim içine girilecektir. Bu gelişim, ilk insanlar açısından içinde bulunan dezavantajlarla da koşullanmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında, temel besin ihtiyaçlarının temini amacıyla içine girilen çabanın ilk insanın eylemini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Asalakça da olsa, insanın ilk "üretim", yani avcılık-toplayıcılık işine girişi böylece sağlanmıştır. Yine, insanın diğer canlılara nazaran en önemli üstünlüğü olan ve henüz gelişme zeminine kavuşmuş bulunan beyni, bu faaliyet içerisinde yetkinleşmiş ve gelişmiştir. İnsanlarda akıl erdemi böylece belirginleşecektir.

Tarihsel materyalist yoruma göre, insan türü üretim içinde gelişip toplumsallaşır. Toplumsal yaşam karmaşıklaşan ilişki ağını ifade eder. İnsanlar yeni olaylarla karşılaşırlar. Bu aşamada olaylar artık yeni bir karakter kazanır; insani toplumsal karakterli bir hâl alır. İnsani toplumsal olaylar demek, insanlığın kendilerine ait bir tarihe kavuşması, böylesi bir tarihin başlaması demektir. Bu hususlardan dolayıdır ki, materyalist tarihe göre, "*tarihin özü insan etkinliğidir.*" Ve "*toplumsal yaşama egemen olan şey ihtiyaçların giderilmesine yönelik 'iş'tir.*"[20]

Tüm bunlardan çıkan sonuç şudur: Üretim, tarihin olabilirliliğinin ana koşuludur. Üretim içinde ise üretim güçleri ve işbölümüne dayalı üretim ilişkileri doğmuştur. Tüm insanlık tarihi, bu tabana dayanmaktadır. İnsani toplumsal olaylar olarak bu tabanın bağrında tarihsel yasalar şekillenmiştir. Bu yüzden de en zorunlu tarih yasaları ekonomik yasalardır. Ekonomi yaşamsaldır; yaşamsal ihtiyaçların temini faaliyetidir. Bu faaliyet içinde şekillenen yasalar, insani toplumsal olayları yönlendirmektedir ve tarihsel materyalizme göre bu yasalar her çağda yeni bir biçime kavuşmaktadır. Ayrıca tarihsel olayların gelişiminde inişli çıkışlı kimi süreçler yaşansa da sürekli bir ilerleme söz konusudur. Bu ise insanın yetkinleşme serüvenini ifade etmektedir. Dolayısıyla geriye/eskiye dönüş, olayların tekrarı olamaz. Bu olaylar arasında benzerlikler olsa da esas itibariyle her olay yeni bir durumu ifade etmektedir.

Materyalist tarihe göre, yasaları oluşturan maddi-ekonomik ilişkiler aklı da oluşturur. Akıl, "*maddi ilişkilerin belirlediği bir bilinç durumu*"dur. Ve ilk eylemden itibaren gelişim ve yetkinleşme hâlindedir.

Materyalist tarihe göre, zorunlu tarih yasalarını bağrında taşıyan ekonomi içinde maddi ilişkiler doğar. Maddi ilişkiler, üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini ifade eder. Üretim güçleri, iş aygıtlarını, makinelerini, tekniğini, insani tecrübe ve beceriyi kapsar. Üretim ilişkileri, üreticiler ve üretim araçlarına sahip olanların üretim içindeki sınıfsal

20 *A.g.e.*

ilişki ve pozisyonlarını ifade eder. Üreticiler ile üretim araçlarına sahip olanlar arasındaki çelişkiler toplumsal sınıfları oluşturur. Bu ise "*kesintisiz bir sınıf savaşımı*" demektir. Tarih, özelde yazılı tarih, bu sınıf savaşımının kendisidir. Bu durum ise tarih içindeki kavgaların kaynağını ifade eder. Marx, sınıf kavgaları sonrası yaşanan devrimleri "*tarihin itici gücü*", "*tarihin lokomotifleri*" diye niteler. Ancak nihayetinde devrimleri oluşturan da insan iradesidir, der.

Materyalist tarihte vurgulanan "*zorunlu tarihsel yasalar*" ile "*iradi müdahale*" arasındaki çelişki önemli tartışmalara yol açmaktadır. Bu durum materyalist tarihçe şöyle açıklanmaktadır: Her iki husus karşılıklı bir ilişki ve etkileşim hâlindedir. Kısaca özetlersek, materyalist tarihe göre ekonomik biçim ve yasalar gelip geçici tarihsel biçim ve yasalar olup değişir. Üretim, insanlar arasında doğal bir 'bağlantı' oluşturmaktadır. Bu 'bağlantı' etrafında oluşan toplumun üretim tarzı da her çağda kendine özgü yanlara sahiptir. Diğer bir ifade ile, toplumun temeli üretim biçimidir. Bu biçim ekonomik altyapıdır. Altyapı üstyapıyı belirler ve oluştuktan sonra ise üstyapı altyapıyı şekillendirir. İkisi arasındaki denge bozulduğunda yeni bir evreye girilir. Bahsedilen denge bozulması, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyle ilgilidir. Böylesi durumlarda bir ekonomik biçimden başka bir ekonomik biçime geçiş yapılır. Geçişler çoğunlukla sınıf kavgaları ve bunların ürünleri olarak açığa çıkan "*evrimsel ilerlemeler*" temelinde gelişir. Her yeni evre kendi biçimini şekillendirir. Bu biçim içinde ifadeye kavuşan toplumsal yasalar insan bilincinden bağımsızdır. Ve tarihsel zorunluluğa bağlı gelişmektedir. Tarihsel zorunluluk insan eylemlerinden doğan bir zorunluluktur. Yani, insani etkiden bağımsız bir zorunluluk değildir. Ancak, tarihsel zorunluluklar insanlar tarafından ortadan kaldırılamaz ve yenileri de yaratılamaz. Tüm bunlara rağmen, insanlar bu yasaları bilebilir, keşfederek tarihin akışına olumlu olumsuz yönde etkide bulunabilirler. Dolayısıyla insanlar kendileri dışındaki bu yasaları öğrenip tanıdıkça ve onları genel insanlık çıkarları doğrultusunda kullanabilecekleri oranda özgürleşebilirler. Buradan çıkan sonuç şudur: İnsani etki ile

tarihsel-toplumsal yasalar birbirini yadsımaz/dışlamaz. Toplumsal değişim, insani etkinin tarihsel yasa doğrultusunda 'işe' karışması ve müdahalesi ile gerçekleşir. Dolayısıyla toplumsal yasaların işlemesi insani etkiyle olmakta, insani etki bu yasaları işleten ve hızlandıran, kimi zaman ağırlaştıran bir işleve sahiptir. Bahsedilen çelişkiye, bu biçimde izah getirilmektedir.

Sonuç olarak, materyalist tarih anlayışı öncelikle tarihin bilinebilir olduğunu savunur. İnsanlık tarihinin ilk öncülü olarak "*canlı insan bireylerinin varlığı*"nı gösterir. İnsanın 'geçim' için araç üreterek hayvanlar âleminden ayrıldığını ve maddi yaşamını kendi iradesiyle üretmeye başladığını, bu üretim biçimi içinde toplumsal karakterli bir yaşam şekillendiğini ortaya koyar. Açığa çıkan bu ekonomik yapıda ise tarihsel olaylara yön veren yasaların bulunduğunu ve dolayısıyla üretim içinde yetkinleşen insan aklının bunu keşfedebileceğini savunur. Bu temel çerçeve içinde, tarihsel materyalizm, insani toplumsal olaylara yön veren gücün "Tanrı", "ahlaksal ide'ler", "mutlak varlık" gibi soyut şeylerin değil aksine bizzat insan eylemi içinde şekillenen 'yasalar' olduğunu ileri sürer. Buna göre tarihsel yasalar, tarihsel ilerleme yasası (inişli çıkışlı özgün durumlar yadsınmaz), toplumsal zorunlu uygunluk yasası (üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki ilişki ve çatışmalar)dır. Bu perspektiften hareketle toplumsal olayların bilinebileceği, geleceğe etkide bulunabileceği savunulmaktadır.

Şüphesiz tarihsel materyalizm tarih alanını birçok yanılgılı idealist etkiden arındırmış ve daha bilimsel bir izaha kavuşturmuştur. Halklar ve emek ekseninden tarihsel olaylara bakabilme ve geleceğe yönelme de önemli bir ufuk oluşturmuştur. Fakat yetersiz ve yanılgılı yanları da mevcuttur. Tarihsel materyalizme karşı 'güncelleştirme' görevi, bugün için önemli bir gereklilik hâlini almıştır. Bunu yapabilmek ise eleştirel olmayı gerekli kılıyor. Biz de, daha çok Abdullah Öcalan'ın yaptığı eleştiriler temelinde kimi hususları kısa vurgularla ele alıp değinmeye çalışacağız.

Materyalist tarih yorumunda her şeyden önce, toplumsal gelişim ve değişimlerde ve toplumsal geçiş süreçlerinde ideolojik kimliğin

rolü yeterince ele alınmamıştır. Oysa toplumsal yaşam, ideolojik kimlik ve ekonomik altyapı içinde şekillenen gelişmelerle yönlenmekte, bu iki etkenin derin etkisi altında gelişmektedir. Bu gerçekliğe rağmen, klasik materyalist tarih yorumunda ideolojik kimlik göz ardı edilebilmiştir. Marx ve Engels'in yaşadıkları çağın derin ekonomik çelişkilerinin etkisiyle ilgili olsa gerek, tarih alanı, salt ekonomik bakış içinde ve ekonomik yasalarla izah edilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımda Sümer, Mısır gibi ilk sınıflı uygarlıklara dair verilerinin/kanıtlarının henüz açığa çıkartılamamış olmasının da payı vardır. Bunların yeterince açığa çıkarılamaması ve dolayısıyla incelenememiş olması, bahsedilen yaklaşımı etkilemiştir. Çünkü, Sümer ve Mısır'ın ilk sınıflı uygarlığı gerçekleşmelerinde ideolojik kimliğin, toplumsal yaşam ve toplumsal sistemlerin şekillenmesini nasıl belirlediği bugünkü arkeolojik kazı ve belgelerde rahatlıkla gözlenebilmektedir. Hiyerarşik yapılar, toplumları derin bir mitolojik ikna gücüne ulaşarak, zihnî planda Tanrısal sistemin yeryüzü tasavvuru kurgusu ile aldatarak, iktidarlaşma, sınıflaşma ve devletleşmelerine ideolojik temel oluşturarak egemenlik kazanabilmiştir. Apayrı inceleme konusu olduğundan burada ele almayacağız ancak materyalist tarih yaklaşımında, toplumsal olayların izahında salt ekonomi ele alındığından ideolojik kimliğin rolü yeterince irdelenememiş, göz ardı edilebilmiştir.

Bu durumla bağlantılı olarak insanlık tarihi ile sınıflı uygarlık tarihi adeta özdeş kılınmıştır. "*Tarih, sınıfların çatışmasından ibarettir*" tanımı, sınıflı uygarlık gerçeği için bir anlam ifade etse de, genel insanlık tarihini izah etmede yetersiz bir tanım olmaktadır. Çünkü insanlık tarihi çok daha geniş zaman dilimlerini kapsamaktadır. Kabaca bir orantı yapmak gerekirse, sınıflı uygarlık, genel uygarlık tarihinin ancak %2'sini ifade etmektedir. Bu 'kısa' zaman dilimi dışında, bir de %98 gibi geniş bir zaman dilimi adeta unutulmuş, farklı ele alınmıştır. Materyalist tarih yorumu, ağırlıkla ekonomik yasalar ve sınıflı uygarlık izahatlarına boğulduklarından, bu ilk süreçler yeterli düzeyde çözümlenmemiş, genel insanlık tarihindeki yeri ve önemi

ifadeye kavuşturulmamıştır. Bu süreçler Engels tarafından ele alınsa da onun izahları Henry Morgan'ın "*yabanıllık*", "*barbarlık*" süreçleri yönlü tespitlerini daha bilimsel ifadelere kavuşturmaktan öte götürememiştir. Bu durum, ilkçağlara olan ilginin de yeterince artırılmamasına yol açmıştır. Bu süreçlerin yeterli ve derinlikli biçimde çözümlenerek izaha kavuşturulamaması demek esas itibariyle insanlık tarihinin, özelde ise sınıflı-iktidar süreçlerinin anlaşılamaması, bu yönde yapılan tespit ve kuramların yanılgılara mahkûm kılınması demek olacaktır. Nihayetinde güncelde yaşanan sorunların nedenleri arasında devlet, iktidar, sınıflaşma olgularına ilişkin kuramların, hatalı tespitlerin payı önemli yer tutmaktadır. Sorunların çözümü, hataların giderilmesinin 'ipuçları' tarihin derinliklerinde bir sır perdesi olarak bırakılmıştır.

İnsanlık tarihinin %98'ini oluşturan süreçlerin doğru ve yeterli çözümlenememesi, bu sürçlerin aktif üyesi olup üretim ve yaratımda başat durumda bulunan kadın/ana gerçekliğinin de açığa çıkarılamamasına yol açmıştır. Dolayısıyla kadının nasıl ezilen bir cins hâline getirildiği, kadının esas olarak ezilen pozisyonu ile sınıfsal açıdan ezilen pozisyonda olmanın arasındaki bağ derinlemesine izah edilememiştir. Kadının ilk 'ezilen cins' hâline getirilişi, ezilen sınıf gerçeğinin öncülü olduğu hususu yeterli bir ideolojik izaha kavuşturulamamıştır.

Bir başka yanılgı tarihsel olayların gelişiminin ilerlemeci tarzda ele alınışında görülmektedir. Bu ele alış, belli bir noktadan sonra aşırı determinist tarza kayılmasına yol açmıştır. Elbette "*tarih günümüzde gizli ve biz tarihin başlangıcında gizliyiz*"[21] ifadesinden de anlaşılacağı gibi, geçmişi bilimsel yolla analiz edip, güncel ve geleceğe dair gerçekçi tespitlerde bulunabiliriz. Ancak bu tespitler, esas itibari ile birer öngörü olur ve ütopik tasarım anlamını taşır. Bu öngörüler için kesin/mutlak gerçekleşecek demek yanlıştır. Çünkü toplumsal değişim ve geçiş dönemlerinde "*kaos aralığı*" vardır. Bu aralıktan

21 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

düz, çizgisel bir ilerleme her zaman mümkün değildir. Bu kaotik zaman süreçlerinde, gelişmeler öngördüğümüz yönde gelişebileceği gibi, tersi bir gelişim de yaşanabilir. Bunda birçok etkenin ilişkileri, etkilenen güçlerin mücadele düzeyleri belirleyici olacaktır. Daha ileri bir sistem olabileceği gibi, daha geri de olabilir. İlerleme-gerileme kavramları izafidir, kaldı ki sürekli ilerleme tespiti evrensel değişim kuramına uymaz. Aşırı nedensellik ve düz çizgi de kesintisiz ilerleme yaklaşımını "*Tanrısal Yasa*" anlayışından alır. Bu determinist yaklaşım sınıflaşmayı 'zorunlu' sayarak yaşanan sömürü ortamını da 'zorunlu idi' ile açıklamaya yol açar. Açık ki devlet, sınıf, zor gibi olgular toplumsal ilerlemenin kaçınılmaz evreleri olamaz. Bu, doğal/komünal toplum gerçeğini ve günümüzde de doğal/komünal değerler ile direnen ezilen cins-sınıf-halklar gerçeğini yok saymak, küçümsemek anlamına gelir.

Bu ve benzeri temel başlıklar materyalist tarih yorumunun güncelleştirilmesi noktasında göz önünde bulundurulması gereken başlıklardır. Mevcut durumda ele alındığında materyalist tarih yorumu kapitalist toplum kalıpları içinde kalmış, tüm tarihe bu çerçeve içinden bakılarak yaklaşılmıştır. Bu yüzden de bütünlüklü bir uygarlık çözümlemesi yapılamamıştır. Ancak yine de Engels'in deyimiyle, "(...)*Materyalist tarih yorumu öğretici bir kılavuzdur; her şeyin kalıbı, kaldıracı değildir.*"[22] İfade edilen eksikliklere rağmen hâlâ öğretici olan bir kılavuzdur. Fakat güncelleştirilmesi önemle ele alınmak durumundadır.

VII- Tarih Biliminin Sorunları

İdealist ve materyalist tarih kavrayışları tarih olgusunun bilimsel ve felsefi izaha kavuşturulmasını sağlamıştır. Geçmişten doğru öğrenip güncele ve geleceğe yanılgılardan arınmış bir şekilde yürünebilmesi için büyük katkıda bulunmuşlardır. Buna rağmen önemli yanılgılar da beraberlerinde var olagelmiştir. Materyalist tarih yorumuna

22 F. Engels, *Seçme Yapıtlar*, Cilt 3

dair bu konuda kimi vurgular yapmıştık. Bu yüzden, şimdi idealist tarih yaklaşımının ve günümüzde iktidar yapılarınca da yoğun biçimde kullanılan biçimine dönük bazı hususları ele almak istiyoruz. Tarih bilimi gerek zihnî, gerek yöntemsel ve gerekse iktidarsal çıkarlar gibi nedenlerle bugün alabildiğine hata ve yanılgılarla iç içe bırakılmış durumdadır. Elbette konu geniştir. Buna rağmen, çalışma kapsamını gözeterek kimi kısa vurgular yapmak da bir o kadar gereklidir.

Belki de en öncelikli yanılgıların başında yöntem tartışmasına boğulma durumu vardır. Kuşkusuz, belli bir döneme kadar yöntem sorunu ele alınıp netliğe kavuşturulmalıydı. Ve bunda yadırganacak yan da bulunmamaktadır. Ancak bu yönde yapılan tartışmalar belli bir olgunluğa/doyuma ulaşmasına rağmen, bu konunun hâlen birincil planda tutulması önemli bir yanılgı olmuştur. Çünkü yöntem sorununda boğulma durumu, tarih alanının önemli bir görevi olan somutun -somut durumun- ele alınıp incelenmesini önlemiş, ikincil plana itebilmiştir. Oysa tarih çalışmasının ağırlıklı yanı, insanlığın toplumsal gelişmesinin somut olarak incelenmesine oturtulmalıydı. Elbette bu konuda hiçbir şey yapılmadı denemez. Fakat yapılanların oldukça sığ ve tekdüze tespitler ile tekrarlandığı, bunların derinleştirilmesine dönük incelemelerin tali planda kaldığı da bir o kadar gerçektir. Tarihsel süreçlerin/olayların dinamik bir seyir içinde olduğunu göz önüne aldığımızda, yapılan incelemelerin de anbean yenilenmesi gerektiğini, anlık ve dönemsel gelişmeleri ve yeni 'gerçekleşmeleri' doğru tespit etmeyi zorunlu kıldığını görmek mümkündür. Sürekli olarak somutu inceleme gerekliliğini şart koşan bir faktör daha vardır: Bilimsel ve teknik ilerleme. Çağımızın bilim-teknik ve iletişim eksenli niteliği sayesinde geçmişe dair her geçen gün (arkeolojik kazılarda) yeni belge ve bilgiler elde edilmekte, bu da, daha geniş yorumlara olanak sunmaktadır. Dolayısıyla somuta dair daha derinlemesine araştırmalar yürütmek gerekmektedir.

Esasta her bilim özelde ise tarih bilimi, toplumsal gelişim sorunlarında yaşanan açmazların cevaplandırılıp çözümlenmesi ve bu ihtiyaçlara yanıt olabilmesi ile ilgili olmalıdır. Tarih biliminin üzerinde

en çok durması gereken hususlar, bunlar olmalıdır. Oysa, ifade edilen yöntem tartışmalar nedeniyle toplumsal sorunlara çözüm geliştirme ve güncel ihtiyaçlara cevap olabilecek bakış açısı sunma gibi asli görev ve işlevinden uzak hâle getirilmiştir. Kaldı ki, yöntem sorunuyla bunca uğraşılmasına rağmen, bu konuda da bütünlüklü bir çözüm geliştirilememiştir. Tarihsel olayların daha iyi anlaşılabilmesi için yapılmış bulunan bölümlemeler, adeta zaman olgusunu aradan çıkarmış gibidir. İnsani toplumsal olayların hem zaman ve hem de içinde bulunulan süreçlerle olan bağı gereken sağlamlıkta kurulamamıştır. Açığa çıkan her gelişmenin dönemin genel gelişimiyle ilişkisi tali planda tutulmakta, bu ise dönemlerin anlaşılmasını güçleştirmekte, 'soğuk ve ruhsuz bir tablo'ya yol açmaktadır. Aynı şekilde her dönem değerlendirilmesinde bir önceki dönem görmezden gelinerek adeta inkâr edilmekte; gerçekliği sınırlandırılabilmekte ve çarpıtılabilmektedir. Bu yetersiz hatalı yaklaşımın temelinde yatan neden ise, 'tarihçi'nin içinde bulunduğu dönemin çıkarlarına hizmet edecek bir yaklaşım sergilemesi; ulus, sınıf (v.b.) gibi kaygılardan hareketle sübjektif yorumlara kayması; tarihe böylesi bir içerik, yorum kazandırılmaya çalışılmasıdır.

Bir diğer sorun tarihe yaklaşımda takınılan 'benmerkezci' tutumda açığa çıkmaktadır. Normalde tüm uygarlıkların doğasında bencilce bir tutum vardır. Burada kastedilen benmerkezci tutumun bununla ilgisi olsa da, çok daha özgün yanlara sahip bulunmaktadır. Özgünlüğü, Avrupa eksenli gelişen ve bilinçli bir ideolojik tercih sonucu öne çıkmasındadır. Ve temelinde ırkçı bir zihniyet taşımasındadır.

Bu tutumda da tüm uygarlıksal gelişmede görülen 'kendi sistemini' en ideal ve meşru gösterme kaygısı vardır. Nihayetinde bu durum en bilimsel olma iddasındaki reel sosyalizmde de görülmüştür. Oysa ifade etmeye çalıştığımız tutum, kapitalist-emperyalist sistemin ideologlarınca formüle edilmiş ve bu uğurda tarih bilimi de kötü kullanılmıştır. Bu anlamda Avrupa'nın benmerkezci tutumu bilimsel etik değerlerle çelişik bir karakter taşır. Gelişimi 1800'lerin ortalarında olmuştur. Dönem Avrupa'sında burjuva sisteminin uluslar özgülünde

kendisini kurumlaştırmaya çalıştığı ve tarihsel temelini güçlü kılmak isteği görülmektedir. Dönemin "faydacı" tarih anlayışı da, bu sorunun açığa çıkmasında kullanılmıştır. Yaratılan tahribat büyüktür. Ve ideolojik içerikli olarak dayatılmaktadır. Bu anlamda "*Batı uygarlığının emperyalist yanının en tehlikeli yönü ideolojik egemenlik yönüdür.*"[23]

Adına "Ari model" denen ırkçı bakış açısı, ifade edilen bu dönemin ürünüdür. Avrupa'nın öne çıkma emelleriyle ilgili olarak geliştirilen bu zihniyet, zamanla tam bir ırkçı tutuma büründürülmüştür. Tarih alanının bilimsel niteliği, objektif olma ve etik ölçüleri dışlanmış ve çiğnenmiştir. Bu yol yöntem ile, uygarlıksal gelişim diyalektiğinin halkaları koparılmış, tüm gelişmeler Avrupa uluslarının çıkarları ekseninde formüle edilmeye çalışılmıştır. Ve tarihsel anlayışlarının temeline böylesi bir yorum oturtulmak istenmiştir. Maalesef bu konuda önemli mesafe de katedilmiştir. Böylelikle uygarlıksal gelişmede Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları es geçilmiş, görmezden gelinmiştir. Tarih Antik Yunan ile başlatılmıştır. Dolayısıyla tarihsel olaylar arasındaki ilişkiler, yer ve zaman gerçekliği çarpıtılmıştır.

Açıktır ki, tarihin başlangıcının doğru konmaması, uygarlık çözümlenmesinin ve toplumların uygarlıksal gelişmedeki yerlerinin doğru ifadelendirilmesini engelleyen olumsuz bir rol oynar. Nihayetinde yakın zamana dek tarih alanında yaşanan başat durum da buydu. Bu anlamda tarihi Antik Yunan'la başlatan anlayış ve tutumun yanlışlığı önemle ele alınmalıdır. Kaldı ki, Antik Yunan düşünürlerinin temel eğitimlerinin aldıkları ve esinlendikleri kaynakların Doğu uygarlıkları ve uygarlık merkezlerinin olduğu, bugün için artık her çevre tarafından kabul edilmektedir. Bu gerçeği bizzat bu düşünürlerin kendi yazıt ve belgelerinden takip edebilme olanağı da bulunmaktadır. "*Eski Yunanlar, Doğu dünyasının kültür alanı içerisinde olduklarını, kültürlerinin Mısırlı ve Fenikeli kaynaklarını biliyorlardı.*"[24] Özellikle Mezopotamya'da, Babil'de ilk düşünsel gıdalarını

23 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

24 Martin Bernal, *Kara Athena.*

aldıklarını belirtmektedirler. Bunun için, bir kez daha vurgulamak gerekirse, 19. yy.'ın ortalarından itibaren öne çıkarılan benmerkezci ve çarpıtmalı tarih anlayışı, bilinçli bir ideolojik tercih ve seçimin sonucudur.

Ari modele dair Martin Bernal'in ağırlıklı olarak Levanten merkezle eleştirellik içeren tez çalışması bulunmaktadır. Mezopotamya boyutunda eksik tespitleri olsa da, Ari Modelin içyüzünü iyi ele almıştır. Şöyle bir ifadede bulunmaktadır: "*Ari modeli hem Yunanistan tarihinin hem de Yunanistan'ın Mısır ve Levanten ile olan ilişkilerinin 19. yy.'daki dünya görüşüne, özellikle sistematik ırkçılığa uygun hâle getirilmesini sağlamıştır. O zamandan beri* Weltanschaung*'un (dünya görüşü) çekirdeğini oluşturan 'ırk' ve Avrupalıların kategorik üstünlük kavramları hem ahlaki olarak hem de bulgusal olarak saygınlığını yitirmiştir. Dahası, Ari modelin artık günah ve hata olarak nitelendirilmesi gereken bir ilişkinin mahsulü olduğunu söylemek yanlış olmaz.*"[25] Önemli düzeyde gerçekliği ifade eden bu tespitler, her geçen gün daha fazla açığa çıkmakta ve anlaşılmaktadır.

Bu eğilim, özellikle Almanya'da ırkçı tutum sahipleri eliyle daha da yüceltilmeye çalışılmıştır. Avrupa'nın/Avrupalı ulusların çıkarlarının her şeyin önüne çıkarılmasının ürünü olarak geliştirilmiştir. Örneğin Almanya'da ulusalcı bir tarih anlayışının oluşturulmasında *Göttingen* ve *Prusya* okulları öne çıkmış ve misyon yüklenmiştir. Bu okullar çalışmalarını "üstün ırk" temeline oturtmaya ve bu yönlü düşüncelerini ispatlamaya çalışmış[26] ve uluslarına tarih temelli kimlik kazandırmak istemiştir. Bu Alman tarihçiliği etkisini Doğu Avrupa'da da yaygın kılabilmiştir.

Bugün arkeolojik kazılarla elde edilen bilimsel bulgular tarihin Sümerler'de başladığını kanıtlamış durumdadır. Buna rağmen, ifade edilen çarpıtılmış tarih anlayışının dünya ölçeğinde başat kılınmasına dönük uğraşılar sürmektedir. Bu yüzdendir ki, bahsedilen Avrupa

25 *A.g.e.*

26 Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih.*

benmerkezci çarpıtılmış tarih anlayışı ve bu tutumun tahripkâr etki ve sonuçları yeniden ele alınarak düzeltilmek durumundadır. Tarih biliminin ve tarihçilerin en önemli görevlerinden biri de bu olsa gerek.

Bir diğer sorun, güncel tarih yaklaşımları ve yorumlarında genelde Yakınçağı, özelde ise güncel çağı, içinde bulunulan zamanı 'her şey' sayan, buna karşın geçmiş çağları 'hiçbir şey' sayıp göz ardı eden anlayışta açığa çıkmaktadır. Bu yaklaşım sistemsel çıkarların gözetilmesi temelinde sınıflı iktidar güçlerince ideolojik yönlendirme yoluyla teşvik edilmekte toplumda da hâkim kılınmak istenmektedir ve tarih bilimi de bunun için kötü bir tarzda kullanılmaktadır. Bilim yuvaları olması gereken üniversiteler aracılığıyla bu yanılgılı ideolojik tutum tarih bilimi ile temellendirilmek istenmektedir. Tarih bilimi, insani toplumsal olayların gerçekliğini aydınlatıp açığa çıkarmakla ilgili olmak durumundadır. Oysa bu ideolojik saptırma sonucunda gerçekler perdelenmekte ve yanlış yorumlanarak "toplumsal körlük" başat hale getirilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle tarih bilimi açısından işlevsel anlamda zıddına dönüştürülme tehlikesi gündeme sokulmak istenmektedir.

Bu yaklaşımda ilkçağlar kötülenir, 'vahşi dönem' denilip dışlanırken, 'güncel' olan her şey sayılmaktadır. Böylesi bir mantık ve anlayış çeşitli yollarla tüm insanlığa benimsetilmek istenmektedir. Geçmiş kötülenerek güncelin doğru anlaşılabilmesi engellenmekte ve böylelikle güncelin hata ve olumsuzluklarından arındırılabilmesi güçleştirilmektedir. Bir anlamda geleceğe dönük yürüyüşümüzde güncelin olumsuzluklarını da beraberimizde taşımamız dayatılmaktadır. Bu ise sakıncalı ideolojik yönlendirme olup toplumsal diyalektik ile de çelişen bir dayatmadır. Açıktır ki, "*tarihe yaklaşımda ilkel olanın hep kötülenmesi, 'vahşi dönem-geri dönem' olarak değerlendirilmesi, bugünün ise sürekli yüceltilmesi tehlikeli bir felsefi yaklaşımdır.*"[27] Elbette bu, kapitalist sistemin bir amaç güderek geliştirdiği bir tutumdur.

27 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

Bu amacın özü ise, sorgulama yeteneği dumura uğratılmış, geçmiş ile bağını koparmış, maneviyattan uzaklaştırılmış, gelecek beklentisi köreltilmiş ve umudu karartılmış bir toplum gerçekliği yaratmaktır. Sistem böylesi 'muğlak' bir ortamda kendisini insanlığın ulaşabileceği en ileri, en ideal düzen olarak kabul ettirme çabası içindedir. Sistemin sahibi sınıflı iktidar eliti bu yolla adeta sınırsız ve vahşi sömürü çarkları için dikensiz gül bahçesi oluşturmak istemektedir. Adına postmodernizm denen ve adeta çağın yeni 'kültürü' olarak savunulan şey, ifade etmeye çalıştığımız yaklaşımın formülasyonunu ifade etmektedir. Bu ideolojik çarpıtmanın tarih bilimi ile izah edilmeye çalışılması ve "*Tarih bitti*," "*tarihin sonu*" gibi tespitlerin öne sürülmesi esas olarak yaratılmaya çalışılan hedefin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Verili sistemin 'ebedi'liğinin mesajı verilmek, ulaşılanın en ideal düzen olduğu beyinlere kazanmak istenmektedir. Bu yüzden 'tarihin sonu/başı' gibi hususlara doğru ve bilimsel izah getirmek, geçmiş-güncel-gelecek arasındaki bağlantıyı yerinde kurmak ve tümünde netleştirmeyi sağlamak, tarih biliminin önündeki güncel görevleri olmaktadır.

Belki de tüm yanılgı ve olumsuzlukların kaynağı olarak belirtebileceğimiz husus, verili tarihin egemen sınıf karakterli oluşu kadar, egemen cins anlamında erkek karakterli oluşudur. Bu sorunun istenilen düzeyde ele alınmayışı, olması gereken çözümleyiciliğe kavuşturulmaması egemen erkek anlayışıyla ilgilidir. Mevcut hatalı tarih yorumu ve kavrayışının hâlen değiştirilmemesi bunun dışavurumu ve göstergesidir. Erkek egemen karakterli tarih anlayışı tarihsel olaylar ağı ve dönemleri içinde kadının yok sayılması yanılgısını doğurmuştur. Öyle ki, insanlık yaşamının büyük bölümünü içeren ve üretimdeki pozisyonundan dolayı kadının başat olduğu Neolitik devrim süreçleri de dahil, tüm bu süreçler ele alınırken kadının adı ve rolü yeterince anılmamıştır. Tanrıçalar gerçekliği bulgular ile gözler önüne serilmesine rağmen bu süreçler çözümlenmemiş, yüzeysel vurgularla geçiştirilmiştir. Dolayısıyla egemen cins olarak erkeğin başat olduğu sınıflı-iktidar süreçlerinde kadının durumunu tahmin

etmek güç olmasa gerek. Tüm bu süreçlerde kadın, esamisi bile okunamaz hâle getirilerek yok sayılmış, nesne olarak görülmüş ve küçümsenmiş, tarihin dışında bırakılmıştır. Güncelde cins çelişkisi temel bir sorun hâlini almıştır. Bu durum gözetilerek kadının tarihsel rolü ve tarihsel süreçlerde yüklendiği işlev yeniden ele alınmak ve nesnel, gerçeklere uygun olarak ortaya konmalıdır. İnsanlık nüfusunun yarısını oluşturan kadınları tarih dışı sayan bir 'insanlık tarihi' büyük bir paradokstur. Bu yüzden erkek egemen patentli tarih anlayışının fiilen de bir anlamının kalmadığı görülmelidir. Bu tarih alanının gündeminde olması gereken ve çözüm bekleyen bir başka görev oluyor.

Benzer bir durum ezilen ve sömürülen halklar ve emek cephesi için de geçerlidir. Halkların ve yoksul sınıfların tarihsel süreçler içindeki rolleri ve yaşadıkları zorluklar adeta görmezden gelinmiştir. Tarih yazıcılığı devlet eliyle şekillenip gelişimini bu merkezlerde sağladığı için, işlevi de egemen iktidar güçlerinin lehinde ve çıkar perspektifi doğrultusunda olmuştur. Halkların ve ezilen sınıfların toplumsal gelişmelerde oynadıkları rol, itici güç olma misyonları hiçe sayılmış, gerçeklikleri yadsınmış, nesne konumunda gösterilmişlerdir. Buna karşın, yaşanan tüm baskı, sömürü ve katliamcı uygulamaların gerçekleştiricileri olan egemen iktidar güçleri, devletler egemen erkek anlayışlı tarihsel yorumlarda her şeyin 'yaratıcıları', uygarlıkların 'insan gücü', tüm olumlulukların 'sahibi ve üreticileri' gibi gösterilmiştir. Tarihe böyle kaydedilmiştir. Böylesine çarpıtmalı bir tarihsel yorum söz konusudur ve hâkim bir anlayış olarak hâlâ ısrarla varlığını sürdürmek arzusundadır.

Ortaçağın çizgisel tarih anlayışı ile belirginlik kazanan Tanrısal Yasalar ile tarihe izah getiren yaklaşım, Avrupa düşünce sistematiğinde derin etki yaratmıştır. Günümüze dek süren tarihî katı nedensellikler, düz çizgisel ilerlemeler ile ele alan bu tarihsel kavrayış, kaynağını Tanrısal Yasallıktan almıştır. Toplumsal geçişlerde kaos aralığını yadsıyan katı nedensellikler, yasalar ve mutlak determinist yaklaşımın nedenleri ve doğurduğu sonuçlar kısmen materyalist tarih

başlığı altında ele almaya çalışmıştık, tekrar etmeyeceğiz. Dolayısıyla tarih alanında bu katı determinist yorumların çıkarılması gereklidir. Tarihsel dönemler arasındaki kaotik geçiş süreçlerine kuantum kuramı ekseninde yeni yorumlar kazandırılarak, özünde 'kaderciliğe' terk edilen geleceğimizi inşa etme çalışmalarına daha gerçekçi ve bilimsel bakabilmenin çözümleyici düzeyi yakalanmalıdır.

Tarih bilimi açısından bugün itibariyle yoğun bir tartışma ve arayışın sürdüğü açıktır. "*Tarihin sonu*" diyenler olduğu gibi, tarihî ilerleme, düz, çizgisel gelişim yasası olamaz, diyenler de vardır. Akademik zeminde çok daha farklı yöntemsel ve kuramsal tartışmalar yürütülmektedir. Tüm bunları özel olarak inceleme yanlışlığını ve doğruluğunu ele almak çalışmamızın kapsamı dışındadır. Bu kısa vurgularla konuya kendi açımızdan değinme gereği duyduk. Ancak şunu söylemek mümkündür: Bu tartışmalar günümüzde ulaşılan zihnî ve bilim teknik alanındaki düzey ve gelişmişlikle ilgilidir. Yaşanan genel değişimler, tarih alanına da yansımakta, yeni arayışlara yol açmaktadır. Asıl olan şudur ki, bu arayış ve tartışmalar tarihin sonuna değil, aksine tarih alanını daha yetkin kılınmasına işaret etmektedir.

Sonuç olarak, ifade edilen yanılgıları günümüz tarih yorumundan çıkarmak; ezilen halkların ve sınıfların, ezilen cins olarak kadının rolünü doğru tanımlayarak ortaya koymak ve yeni bir tarih yorumuna ulaşmak, tüm bilimlerin anası tarih biliminin önünde acil bir görev olarak durmaktadır. "*Verili tarih yeni bir yoruma muhtaçtır.*" Bilimin varlık ve gelişimi koşulunun toplumsal sorunlarla ilgili olmaktan geçtiği bilinmektedir. Tarih bilimi de bu sorunlara çözüm üreterek kendini yenileyip güncele ve geleceğe dönük daha çözümleyici bir perspektif üretebilmek zorundadır. Dolayısıyla tarih bilimi alanı açısından sorun artık salt yöntem sorunu olmaktan çıkarılmalı, somut durumun ele alınması ve enerjinin bu kanala aktarılması gerekmektedir.

VIII- Bir Başka Tarih Yaklaşımı

Abdullah Öcalan'ın tarih anlayışı ve felsefi yorumu esasta diyalektik materyalist bir iz taşır. Tarihin temelinde insanın bilinçli emeğin

ve çabasının bulunduğunu, tarihin büyük oranda bilinebileceğini savunur. Bu ve birçok boyutta materyalist tarih kavrayışından esinlenme vardır. Ancak, idealist ve materyalist tarih anlayışının eksik ve yanılgılı yanlarının eleştirisi temelinde çağdaş bir yorum geliştirmiştir. Bu yönüyle çağın analizi ve insanlığın yaşadığı sorunlar ekseninde materyalist tarih güncelleştirilmiştir. Yeni ve yaratıcı bir perspektif sunmuştur. Öcalan'ın tarih anlayışı ve derinliği ciddi bir yoğunlaşma ve kavrama gücü gerektirmektedir. Bu da çalışmamızın kapsamını aşan bir durumdur. Bu yüzden sadece bazı ana başlıklara vurgu yaparak incelemeye çalışacağız.

"*Tarih Biliminin Sorunları*" başlığı ile ele alınan sorunlar Öcalan tarafından yoğun biçimde çözümlenmiş ve aşılması için gerekli olan perspektif sunulmuştur. Yöntem tartışmasına takılıp somutun göz ardı edildiğini; bunca yöntem tartışması yapılmasına rağmen doğru yöntemin dahi tutturulamadığı; dönemler arası bağların yeterince kurulamadığı; çeşitli amaçlar güdülerek günceli öne çıkaran yaklaşımların geliştirildiği ve geçmişin göz ardı edildiği; Avrupa benmerkezci zihniyetin tarih alanına nasıl ve neden sokulduğu; erkek egemen tarih anlayışının özelde kadını ve genelde ezilen halkları ve sınıfları yok sayıp tarihsel rollerini hiçe saydığı ortaya konulmuş ve tüm bu hususların eleştirisi yapılmıştır. İdealist ve materyalist tarih kavrayışında yaşanan yetersizliğe rağmen, tarih bilimine önemli ivme kazandırdıkları ve görmezden gelinemeyeceği vurgulanmıştır. Aksine Öcalan'da öne çıkan asıl kaygı tamamlayıcı olma yönündedir. "*Şüphesiz tarihin doğru yorumlanmasında Marx ve Hegel'in yöntem arayışları büyük önem taşır. Bunlar geçerliliklerini de yitirmiş olmaktan hâlâ uzaktır.*"[28]

Öcalan, tarihe yaklaşırken en başta tarihin başlangıcının doğru belirlenmesi üzerinde durmuştur. "*Başlangıcı doğru konulmayan tarih ve toplumsal varlık, asla doğru tanımlanamayacaktır. Doğru tanımlanamayan tarih ve toplum da sürekli bir tehlike ve bunalım kaynağı*

28 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

olmaktan kurtulamayacaktır."[29] Bu temelde günümüzde hâlâ varlığını koruyan Avrupa benmerkezci, saptırılmış tarih yorumunu eleştirmektedir. Gelişen bilim, teknikle beraber, arkeolojik çalışmalarda tarihin başlangıç dönemlerine dair veriler giderek artmaktadır. Bu verilerden hareketle, Sümer uygarlığını, sınıflı-iktidar süreçlerini yazılı tarihin başlangıcı olarak belirtmektedir. Tarih çözümlenmesi bu temel üzerine oturmaktadır.

Toplumsal sorunların çözümünde yaşanan sorunların doğru konması önemlidir. Bu konuda oluşacak bir yanılgının varolan sorunların daha da karmaşık hâle gelerek yüzyıllarca devam etmesine yol açacağı açıktır. Nihayetinde kökü çok eskilere dayanan ve (Kürt sorunu, Filistin-İsrail, v.b.) hâlen çözümlenememiş birçok sorunun günümüzde varlığını koruması bunun en somut göstergesidir. Abdullah Öcalan, tüm bu gerçeklerin doğru analizi üzerinden hareket edip, tarihin başlangıcının doğru konması hususuna önemle eğilmiştir.

Öcalan, Doğu uygarlıklarının tarihin başlangıcına beşiklik ettiğini, bu uygarlıkların belli bir olgunlaşma süreci sonrasında yaygınlık kazandıklarını ve kültürel anlamda farklı coğrafyalara taşındığını, bu yeni coğrafyalarda daha üst düzeyde bir sentezin oluştuğunu belirtmektedir. Böylesine bir uygarlık gelişimi içerisinde her toplumun yeri, konumu ve misyonu gerçekçi temelde ele alınarak ifadeye kavuşturulmuştur. Elbette salt başlangıcın doğru konması yetmemektedir. Çünkü başlangıç bir ana kaynak olabildiği gibi, birkaç ana kaynaktan da oluşabilmektedir. Yine, ana kaynakları besleyen birçok yan kollar olabilir. Sorunun bir de böyle ele alınması, bahsedilen kaynakların ilişki ve çelişkileri tüm bağlantılarıyla beraber ve karşılıklı etkileşim içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Durum bu iken, güncel tarih kavrayışında bu hususun yeterince ve yetkince işletilmediği; ifade edilen kimi bilinçli tercihler sonucunda görmezden gelinerek saptırıldığı görülebilmektedir. Temel olan ile tali olan karıştırılmış, kimi kaynaklar aşırı abartılırken, kimileri hiçleştirilebilmiştir.

29 *A.g.e.*

Tarihsel süreçlerde özel kesitler olsa da tümünün bir bütünlük içerisinde ele alınması da yeterince sağlanamamıştır. Öcalan, "*Tarih bir bütün olduğu gibi bu bütün içinde her parçanın yeri ve değeri vardır. En küçük bir topluluğun ve en sıradan bir bireyin bile değeri yadsınamaz*"[30] demektedir. Aynı şekilde dönemlerin kendi aralarındaki bağlarla ilgili olarak, "*(...) Her dönemin diğerlerinden ne alıp verdiği, bir diğeri olmaksızın var olup olamayacağını abartmadan ve küçümsemeden gerçekte olduğu gibi bir değerlendirme sorunu günümüzde de canlılığını korumaktadır. Bu anlamda bilimsel tarih henüz emekleme aşamasındadır, denildiğinde belki de doğru söylenmektedir*"[31] demektedir.

Öcalan'ın tarih anlayışında geçmiş-güncel-gelecek arasındaki bağın doğru kurulması, önemli bir yer tutmaktadır. Daha önce de vurguladığımız gibi, egemen zümrelerce geliştirilen, sübjektif bir dayatma olarak günceli her şey ve geçmişi ise hiçbir şey sayan yaklaşım söz konusudur ve bu yaklaşım her geçen gün topluma sirayet ettirilmektedir. Bu dayatma, toplum nezdinde tarih alanına dair ilgiyi de azaltabilmektedir. Sistemin sömürü çarkı içinde tutulan insanlık, geçmişinden kopartılıp belleksizleştirilerek güncelin esiri kılınmak istenmektedir. Duygu, düşünce ve yaşam tarzı boyutunda insansal öze, geçmişe, deney-tecrübe birikimini bağrında taşıyan tarihe karşı yabancılaştırılması hedeflenmektedir. Toplumsal değer yargıları ve maneviyattan soyutlanarak gündelik basit çıkarlara ve güdüselliğe esir kılınmış, toplumsal değer tanımayan bir duruma sokulmak istenmekte insanlık! Tarihî köklerinden bihaber kılınmış insan-toplum yaratmak, esas itibariyle, çağa uyarlanmış sömürgeci iktidar politikasıdır. Özgünlüğü, çağa ve toplumların gelişim düzeyine uygun kılınmasındadır. Kapitalizmin ilkel/ilk aşamasının kaba-retçi ve sınırsız şiddetle yürütülmesi yoluyla iradesiz kılma politikası yerine, inceltilmiş ve 'albenili' kılınmış yeni bir politikasıdır bu. Bu politika ile

30 *A.g.e.*

31 *A.g.e.*

toplumun günceli her yönüyle önemsemesi ve yarının nasıl olacağını ve neler getirebileceğini düşünemez hâle getirilmesi sağlanmak istenmiştir. Bu anlamıyla geleceğe/yarına dair umut bırakılmamıştır. Toplum derin sessizlik içinde bir bilinmeze doğru yürütülmek istenmektedir. Günümüzde sınıflı iktidar güçlerince yaratılmak istenen ve belli düzeylerde sonuç da alınmış olan insan-toplum tipolojisi budur. Dolayısıyla çözüm, geçmişi ile 'küstürülmüş' toplumdan geçmişi ile 'barışık' insan-topluma ulaşmaktan geçmektedir.

Bu nedenle Öcalan, tarih anlayışında günceli her şey sayan ve geçmişi reddeden ideolojik-politik dayatmaya karşı da güncelin geçmiş ve gelecekle doğru ilişkilendirilmesine dönük kendi perspektifini geliştirmiştir. Bu perspektifi özetle şöyle ifade etmektedir: "*İnsan ne kadar başlangıç hâlindeyse o kadar sonuç olmalıdır. Başlangıçla bugünü, hatta dünü anlamlı birleştirmek; bir felsefi yaklaşım olarak daha değerlidir.*"[32] İnsansal-toplumsal gelişme ancak geçmiş-güncel-gelecek üçlemesi içerisinde, bir bütün olarak ele alındığında anlam kazanacaktır. Bugün yaşamakta olan toplum tablosunun olumsuzluklarından arınmak, tarihin başlangıcıyla nesnel temelde yeniden ilişkilenmekle mümkündür. Salt maddiyata dayalı yaşama esir kılınmış insan-toplumun aşılabilmesi için, geçmişe karşı içinde bulunulan yabancılaşmanın giderilmesi gerekir. Bunun için geçmiş-güncel-gelecek üçlemesi arasındaki bağın doğru kurulduğu bir tarihsel kavrayışın başat hâle gelmesi önem taşımaktadır.

Ancak bu yolla toplum, tarihe karşı daha ilgili kılınabilir. Öcalan bu konuda "Tarih başlangıcında gizlidir. Başlangıcını çözemeyenlerin tarih bilgisi tüm felaketlerin nedeni olan cehaletin de temelidir" demektedir. Dolayısıyla salt güncellikle sınırlı bir tarih kavrayışı büyük sakıncalar içermektedir.

Öcalan'ın tarih yaklaşımında kadının yok edilmiş misyonunun yeniden gün yüzüne çıkarılmasına önem verdiği görülmektedir. Denilebilir ki insanlık tarihinde hem en uzun hem de en köklü devrimsel

32 A. Öcalan, *Tarih Günümüzde Gizlidir.*

gelişmelerin yaşandığı süreçler, "Neolitik Devrim" diye anılan süreçlerdir. Neolitik dönem sosyolojik gerçekleşmenin temellenerek belirginleştiği bir süreç oluyor. Günümüzde ezilen cins konumunda bulunan kadın, görkemli Neolitik Devrim süreçlerinin adeta katalizörüdür. Buna rağmen erkek egemen patentli verili tarih kadının tüm tarihsel süreçlerdeki misyonunu, rolünü görmezden gelmekte, adeta silmektedir. Öcalan, buradan hareketle, kadın sorunu ve kadının özgürleşme problematiğini temel ideolojik hususlardan biri olarak ele almıştır.

Öcalan, tarihsel süreçler içerisinde ezilen sınıfların ve halkların yok sayılmasını da eleştirmekte ve kendi tarih perspektifinde buna özenle eğilmekte ve "*(...)Tarihî siyasal iktidarın etrafındaki önemli olayların kroniği olarak kavramanın tarihsel temelimiz olamayacağı açıktır. Ancak sistemin bütünlüklü kavranması ve ders alınmasında değeri olabilir*"[33] demektedir. Bilindiği gibi verili tarih yazılımı, toplumsal diyalektikte ikilemin sadece hiyerarşik ve devlet bağlantılı ayağını dile getirir. "Doğal Toplum"[34] gelenekli halkların ve ezilen sosyal kesimlerin direnişini görmezden gelir. Kısmen dar sınıf mücadelelerı işlense de, bu yetersiz kalmaktadır. Çünkü 'barbar' diye nitelenen, esasta bağımsız ve eşitlikçi göçebe toplulukların etnisite temelli direnişleri, toplumsal kaos aralıklarında, geçiş süreçlerinde belirleyici etkenler olarak rol oynayabilmiştir. Bu anlamda etnisite ve ezilen sınıf direnişlerinin tarihteki yeri yeniden ele alınmak durumundadır.

Öcalan bu hususta şunları söylemektedir: "*Esas almamız gereken tarih hiyerarşik ve sınıflı toplumsal gelişmede zıt kutbu yaşayanların tarihidir. Tüm resmî-siyasi tarihler onların varlığından ya hiç bahsetmezler ya da bir anarşi grubu, hikmeti olmayan kalabalıklar, amaçları için her türlü istismara layık sürüler olarak görürler. Kuru,*

33 A. Öcalan, *Bir Halkı Savunmak.*

34 Doğal Toplum ya da ilkel komünal düzen, insansı canlıların da yer aldığı primat ailesinden kopuş ile başlayan ve hiyerarşik toplumun ortaya çıktığı M.Ö. 3000'lere dek süren uzun toplumsal zaman süreci içerisinde yaşayan insan toplulukları düzenidir.

soyut, idealist olduğu kadar zalimce duygusal bir tarihtir bu tarih. Tarihimiz, doğal toplumdan başlayıp hiyerarşi ve siyasal iktidara karşı duran etnisite, sınıf, cinsiyet mahkûmlarının her tür düşünce ve eylemlerine dayanarak anlam bulabilir." Bu anlamda tarihin ele alınışında iktidar yapıları ekseninde gelişen olayların ele alınışı kadar, etnisitelerin ve yoksulların sosyal karakterli direnişlerinin de olduğu gibi işlemesi gerekmektedir.

Tarih biliminin güncel ile ilişkilendirilerek, güncel yaşama ve âna katkı sunabilmesi, bunun için alabildiğine sadeleştirilmiş bir üslupla toplum nezdinde benimsenir hâle getirilmesi önemsenmelidir. Tarih bilimi eksenli geliştirilen ve hâlen de yürütülmekte olan 'yöntem' tartışmalarının ağırlıklı olarak kurumsal/akademik zeminlerde yapılmış olması, sonuçta, tarih alanının dilini ağırlaştırmıştır. Bu yüzden de toplum nezdinde karmaşık ve anlaşılması güç bir hâle getirilmiştir. Yaşanan bu durumun eleştirisi temelinde tarih bilimi salt soyut/kuramsal bir olgu olmaktan çıkarılmalı, bir anlamda yaşamsal rehber hâline getirilmelidir. "*(...)Tarih temel günceli başarısızlıklardan arındırmada önemli bir çözüm gücü olabilir.*"[35] Bu temelde ele alındığında verili tarih anlayışının birçok açıdan engel durumda olduğu pekâlâ görülebilmektedir. Öcalan'ın yaklaşımı, insanlığın güncel yaşamına katkı sunan bir pozisyonda bulunmaktadır. Olması gereken derinlik ve sadelikle topluma günceli ve ânı başarısızlıklardan arındırma perspektifi sunulmaktadır.

İnsanlık tarihinde onca özgürlük mücadelesi verilmesine ve bu yönde önemli deneyimler oluşmasına rağmen, bunlar genel insanlık açısından birer rehber hâline dönüştürülememiştir. Bunda da, toplumların somut tarihî gerçeklerinin doğru bir tarih kavrayışı ve çözümleyiciliğine ulaştırılamaması en büyük engelleyici etken olmuştur. Bu bağlamda ele alındığında tarih-devrim ilişkileri karşımıza çıkmaktadır. Devrimler özgün bir hatta ilerler. Dolayısıyla bu yürüyüşte ilk hata bazen son hata olabilmektedir. Bu yüzden yaşanan her yanlış bir

35 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

başarının mihenk taşı hâline getirilmek durumundadır. Aksi durumda yanlış yanlışı besleyecek, kaybediş büyük çaplı olabilecektir. Bu gibi özgünlük ve hassasiyetler, her devrimsel kalkışmanın sağlam bir analize ve derin tarihsel temele sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. "*(...)Tarihsiz bir devrim, devrim değildir. Tarihi anlamayan ve yeni bir tarih yaratamayan devrimler yenilgiye götürür; içi boştur.*"[36]

Bilindiği gibi toplumsal açıdan devrim, ulusal-toplumsal sorunların doğurduğu ihtiyaçlar temelinde ve bunların çözümüne dönük yapılan iradi müdahalelerdir. Bu yüzden her devrim hareketi, esas aldığı ulusun/toplumun sorunlarını ve bunların kaynağını irdeleyerek gelişir. Bunun için ilgili toplumun tarihini ve tarihsel gerçekliğini analiz eder. Sorunların tarihsel arka planını derinlikli bir biçimde çözebilmek ise güçlü bir tarihsel ve felsefi bakışa/kavrayışa bağlıdır. Böylesi sağlam tespitler yaparak öne çıkan devrim hareketleri yanılgılarını asgari sınırda tutarak başarıya ulaşabilmişlerdir. Ancak, tarihsel örneklerin de ortaya koyduğu gibi, tespitler de yaşanan yanılgılar sonuçta devrimci çıkışları/hareketleri yenilgilere taşıyabilmektedir. Bu gerçekler temelinde ele aldığımızda, Kürdistan toplumsal gerçekliğinde Abdullah Öcalan'ın tarih bilimini neden önemle ele aldığını görmek daha anlamlı olmaktadır. Öcalan, yaşanan her tıkanma sürecinde tarihe uzanmayı tarihsel analizler temelinde geçmiş-güncel diyalektik ikilemi bağlamında çözümlemeler yaratarak geleceğe daha güçlü yüklenmeyi tarih yaklaşımında önemli görmekte ve derinliğine ele almaktadır.

Öcalan'ın tarih kavrayışında tarih bilgisinin bireylerin yaşamına yansıması üzerinde de durmaktadır. Bu temel anlayışla devrimci mücadele faaliyetleri içerisinde görev ve sorumluluklara yaklaşmanın önemine vurgu yapmaktadır. Toplumsal sorunların çözümü yönünde pratik-politika yürütülmesinin daha anlamlı olacağı üzerinde önemle durmaktadır. Böylesi bir bilincin bireylerin yaşamında oturmuş bir tarz hâline getirilmesini önemsemektedir. Bu tarzın bir yaşam alışkanlığı

36 A. Öcalan, *Tarih Günümüzde Gizlidir.*

hâline getirilmesi için sürekli bir sorgulama içinde olunmasının gerektiğini belirtmektedir. Genelde her insan, özelde ise devrimci mücadele içerisinde yer alan insan kendisine şu soruları sormalıdır:

* *Tarih bilincim nedir?*
* *Tarih bilinçli insan eylemi ise günlük yaşamım ile tarih bilincim hangi düzeyde örtüşüyor?*
* *Pratik sonuçlar itibari ile yaşam ve mücadele pratiğim ile tarih yapan durumda mıyım yoksa bozan durumda mı?*
* *Yaşadığım yenilgileri aşma çabam ne durumda?*

Bu tür sorular her mücadele insanı için ânı tarihleştirme, tarihî deneyimlerden yola çıkarak ânı kazanma ve bu tarzı pratik-politik faaliyetlere başat kılmayı sağlayabilecektir. Aksi hâlde tarihle oynanması kaçınılmaz olur ve bunun suçu, özellikle vicdani planda ağırdır.

Öcalan, tarih anlayışında katı nedenselliğe ve düz, çizgisel ilerlemeye yer vermez. Bu yaklaşımı eleştirmektedir. Ancak, tarihin bilinemezciliği biçimindeki agnostik yaklaşıma da karşıdır. Agnostik eğilim ve kesin determinist eğilime karşıdır. Her iki eğilimin de derin yanılgılar taşıyan mantık hataları ile örülü olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Öcalan'dan kimi uzun pasajlar aktarmak daha açıklayıcı olacaktır:

> "*...Kökenini Tanrısal yasa anlayışında bulan ve batı düşünce sisteminde sıkı bir nedensellik ve düz çizgide kesintisiz ilerleme anlayışı...kuantum ve kozmos fiziğindeki gelişmeler ile artık geçerliliğini yitirmiştir. Gelişmenin diyalektiğinde 'kaos aralığı' her olguda kendini göstermektedir. Niteliksel değişimler bu aralığı gerekli kılmaktadır. Bu da kesintisizliğin düz, çizgideki sürekli ilerlemenin zihinsel bir soyutlama, metafizik bir yaklaşım olduğunu ortaya koyar. Aralıktan düz çizgisel bir ilerleme her zaman mümkün değildir. Birçok etkenin o aralıktaki ilişkileri çok sayıda ve çok yönlü gelişmelere yol açacaktır.*"
>
> "*...İnsan toplumunda bu aralıklara 'kriz bölgesi' denmektedir. Krizden nasıl bir toplumsal gelişmenin çıkacağını, ondan*

etkilenen güçlerin mücadele düzeyleri belirleyecektir. Çok sayıda sistem çıkabilir. Daha ileriye olduğu gibi geriye doğru da çıkabilir. Kaldı ki ileri-geri kavramı izafidir. Sürekli ilerleme evrensel kurama da uymamaktadır. Bu ilke geçerli olsaydı metafizik bir ideacılık geçerli olurdu. Mutlak doğrulardan bahsetmek evrensel oluşum ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Doğa mutlaklar ile gelişmez. Mutlaklık değişmezlik, aynılık demektir. Böyle şeylerin olmadığını varoluş tarzımız kanıtlamaktadır. İnsan toplumunda yasallık son derece esnek bir karaktere sahiptir. Bunun anlamı yasa aralıklarında sık ve çok sayıda yeni yasaların gelişim kaydedebileceğidir. Bununla bağlantılı olarak özgürlük düzeyinin gelişkin olması insan toplumundaki muazzam çeşitliliği açığa çıkarmaktadır. Esneklik özgürlüğü, özgürlük ise çeşitliliği doğurmaktadır. İnsan bu anlamda kendi yasallığını en çok ve en sık yapan doğa harikası bir varlıktır. Dolayısıyla insan toplumu da aynı zenginlikte ve bir sıklık ve çoklukla kendi sistem yasaların oluşturabilmektedir."

"Tarihsel toplum sistemlerini zorunlu yasaların sonucundan ziyade dönemlerin ideolojik, politik ve ahlaki duruşların mücadele tarzıyla bağlantılı kılmak daha çözümleyici bir yaklaşımdır."[37]

Abdullah Öcalan, konuyu bu temelde ele aldığı için, hiyerarşik ve devletçi toplumun doğal toplumdan zorunlu olarak çıkıp geliştiği yönündeki teorileri yanlış bulmaktadır. Yine böylesi bir anlayışın sosyalizmi de peşinen sınıf hâkimiyetine terk etmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Devletin sınıfın ve zorun toplumsal ilerlemelerinin kaçınılmaz evresi olarak ele alınamayacağını savunmaktadır. Böylesi bir yaklaşımın esas itibari ile doğal toplum içinde şekillenmiş olan eşitlikçi, özgürlükçü ve bağımsızlıkçı yaşam geleneğini; bu geleneğe dayalı olarak hiyerarşik ve sınıflı iktidar yapılarının çıkışından bu yana sürekli olarak direniş ve karşı koyuş içinde olan halkların ve ezilen sınıfların mücadelesini de yok saymak olacağını,

37 Aktarılan tüm pasajlar için bkz. A. Öcalan, *Bir Halkı Savunmak*.

anlamsızlaştıracağını belirtmektedir. Bu yüzden de, "*sınıfların varlığını kader olarak görmek, belki de farkında olmadan hâkim sınıfların ideologluğuna alet olmaktır*"[38] demektedir.

Sonuç olarak Öcalan'ın yaklaşımında tarih bilimi soyut ve toplumun yaşamsal gerçeklerinden uzak bir alan olarak ele alınmamıştır. Geçmiş süreçlerin, oldukları gibi ve tüm gerçeklikleri içinde incelenmesi, günceli ve geleceği daha anlamlı kılmanın kılavuzu hâline getirilmesinde yetkince işletilmiştir. Çağımıza adeta bir hastalık gibi dayatılan "geçmişi ret" ve "günceli yüceltme" yanılgısı ele alınıp çözümlenerek, aşılmasının perspektifi oluşturulmuştur. Tarih-toplum, tarih-devrim, tarih-an, tarih-insan ve insanın pratik yaşamı arasındaki bağlar diyalektik ölçüler temelinde ele alınıp yeniden içeriğe kavuşturulmuş, netleştirilmiştir. Tarih-tarihsel yasa, tarih-tarihsel zorunluluk, tarihsel ilerleme, tarihin sonu gibi hususlara dair güncel bilim-teknik düzeyin ulaştığı sonuçlar temelinde yeniden açıklık getirilmiş, eksikliklerin eleştirisi yapılarak, olması gereken yaklaşımın özü ortaya konmuştur. Ezilen cins olarak kadının, ezilen halkların ve sınıfların tarih içindeki yerlerinin nasıl ele alınması gerektiğine dair geniş açılımlar geliştirilmiştir. Böylece tarih biliminin günceli ve geleceği aydınlatma işlevine tekrardan kavuşması yönünde önemli bir yaklaşım açığa çıkarılmıştır. Tüm bu yönleriyle Öcalan'ın tarihe yaklaşımı, tarih bilimi alanında yeni bir tartışmanın ana eksenini gerçekçi temelde ortaya koymuştur. Elbette ki tartışılmaya, eleştiriye açıktır. Asıl olan basit kaygılara ve dogmalara kapılmadan, bilim etiğine bağlı kalarak güçlü bir tartışma geliştirip tarih bilimini tamamlama, daha yetkin kılma yönünde sorumlu yaklaşımın sahibi olabilmektedir.

38 *A.g.e.*

IX- Tarih Alanına Dair Kimi Önemli Hususlar

i. Tarih Felsefesinde Amaç: Geçmiş ve güncel arasında bağ kurarak geleceğe dönük öngörüler temelinde perspektif oluşturabilmelidir. "*Tarih yalnızca geçmiş ile gelecek arasında tutarlı bir ilişki kurulduğu zaman anlam ve nesnellik kazanır.*"[39] İnsanlığın geçmişini aydınlatma, bugününü anlamasını sağlama ve geleceğe dönük öngörüde bulunabilmesine olanak sunar. İnsansal yaşamın gelişimine açıklık getirip yorumlayarak, yaşanan olayların nedenini ve nasılını izah eder, karmaşık olmaktan çıkararak sade ve anlaşılır hâle getirmeye çalışır.

ii. Tarihin İtici Gücü: Bu konuda Marx şöyle bir çerçeve ileri sürmektedir: "*Tarih bir hiçtir; hiçbir zenginliği yoktur; savaşları yapmamaktadır. Tersine her şeyi gerçekleştiren, büyük bir zenginliğe sahip olan, tüm savaşları yapan, gerçek ve yaşayan insandır.*"[40] Dolayısıyla tarih insanların-toplumların eseridir. Tarih yapan eylem, insan iradesiyle belirlenmektedir. İnsanlar ve onların iradi müdahaleleri olarak devrimler, halkların ve sınıfların direnişleri tarihin itici güçleridir. En büyük itici güç olan insan, tarihin öznesidir.

iii. Tarih Yapıcılığı ve Tarih Yazıcılığı: Tarih yazıcılığı Sümer, Akad uygarlıklarında, başlangıçta çiviyazısının tapınakta hesap işleri için kullanılması sonrasında, esas olarak da toplumsal gelişmenin sınıflı-devletli evrelerine geçişle başlayan dönemlere rastlamaktadır. İnsani toplumsal olayların kaydedilmesi ile başlayan süreçleri ifade etmektedir. Tarihöncesi süreçlerin sonrasına ve devletleşmenin şafağına denk düşen zaman dilimleri içerisinde gelişim göstermiştir. Ancak yazının bulunuşu ile tarih yazıcılığı özdeş değildir. Sümerlerde yazı ilk bulunduğunda işlevi ağırlıklı olarak tapınak bünyesinde idari

39 Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*

40 Karl Marks, *Alman İdeolojisi.*

işler ve ekonomik hesaplarla sınırlı tutulmuştur. İnsani toplumsal olayların kaydedilmesi tarzında işlev kazanması daha sonradan gelişmiştir. Tarih yazıcılığı ilk dönem itibari ile teolojinin, tektanrılı dinlerin ve sonrasında ise ulusların-ulusçuluğun etkisi altında kalmıştır. Ancak esas gelişimi devlet eliyle sağlanmıştır. Ve devlet bünyesinde yoğunluklu bir işleve büründürülmüştür. Bu anlamıyla hiyerarşik ve sınıflı iktidar süreçleriyle yakından ilişkili olarak geliştirilmiştir. Tarih yapıcılığı daha özgündür. Ve insani bir duruma tekabül etmektedir. Çokça söylendiği gibi "*insanlar/toplumlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar.*" Bu anlamda tarih yapıcılığı esasta insanların-toplumların bilinçli eylemlerini ifade etmektedir. Toplumların geleceklerini inşa etmelerinde bizzat kendi duruşları ve bu yöndeki çabaları belirleyici olmaktadır. Bilinçli çaba ve iradeleriyle kendilerini kattıkları oranda başat hâle gelebilmişlerdir.

iv. Tarih Bilinci: Yazının bulunması ve devletleşmeyle birlikte, toplumsal olayların kaydının yapılması ve faaliyetin kurumsallığa kavuşmasıyla şekillenir. Hegel'in ifadesiyle "*kamusal geçmiş*"e dayanır. Dolayısıyla güçlü tarih bilinci demek, güçlü bir tarihsel kavrayış demektir. Dogmatizmden uzak geçmişin bilimsel muhasebesinden elde edilen sonuçları deneyime çevirebilen ve bunlardan çıkarılan sonuçlarla geleceğe daha doğru temelde yürüyebilmeye olanak sağlayan bir kavrayış demektir. Tarih bilincinden yoksun olarak güncele ve geleceğe yaklaşmak, bir anlamda kaderciliktir. Böylesi bir tavır ile günceli anlamak, sağlıklı öngörülerde bulunmak olası değildir. Bir nevi kör yürüyüştür. Tarih bilinci edinmemiş ya da edinmesi engellenmiş toplumlar kendi geleceklerini belirleyemezler. Bu yönüyle böylesi bir iradeyi sergilemekten uzak bırakılmışlardır. Sonuçta gündelik yaşama gömülürler ve dış güçlerce yönlendirilen nesne konumundan kurtulamazlar. Bu konuda tarihçi A. Toynbee, "*Bir halkın başına gelebilecek en büyük felaket, tarihinin başkaları tarafından yazılmasıdır*" demektedir.

v. Tarihin Bilimsel ve Felsefi Yanı: Tarih bilimi bütün insanlık tarihini konu edinir. Toplumsal olayların gelişimini somut veriler temelinde inceleyerek açıklamaya çalışır. Bu yönüyle bilimsellik içermektedir. "*Tarih, insan tarafından biçimlendirilmiş ya da insan üzerinde etkisini göstermiş, herhangi bir yerde ve zamanda olmuş şeyleri, bunlara ilişkin sözlü-yazılı kaynakları ve maddi kültür kalıntılarını analiz-sentez yöntemiyle eleştiri süzgecinden geçirerek, neden-sonuç ilişkileri içinden kavrayıp sistematik olarak açıklayan bir bilimdir.*"[41] Tarihin felsefi yanı ise insani toplumsal olayları, bunların anlamını, güncele akışını belli bir dünya görüşü ve düşünce disiplini içinde ele almasıyla ve toplumsal biçimleri ekonomik, siyaset, hukuk, etnografya, v.b. tüm boyutlarıyla kapsayıp bütünlemesiyle ilgili olarak belirmektedir. Her tür olayı bu çerçevede ele alıp çözümlemektedir.

vi. Tarih-Tarihçi İlişkisi: "*Tarihten önce tarihçiyi, tarihçiden önce de tarihçinin tarihini ve toplumsal çevresini incelemek esas olmaktadır.*"[42] Tarihî olayların aktarımı ve belgelenmesi tarihçilerce yapıldığından belli oranda görecelilik taşımaktadır. Bu yüzden her tarih araştırmasında öncelikli olarak incelenen eserlerin sorgulanması, şüphe payının bırakılarak incelenmesi gerekir. Çünkü belgelerde yer alan bilgiler tarihçinin sübjektif yorumundan kopuk değildir. Yanıltıcı olabilecek vurgular olabilir. Örneğin sömürgeci bir devletin ideolojik yönlendirmesi altında bulunan bir tarihçinin sömürge toplumunu ele alması ya da egemen sınıfın denetiminde ve etki alanında bulunan bir tarihçinin ezilen sınıfın sorunlarına yaklaşımı ne derece nesnel olabilir? Hemen belirtelim ki, 'taraf' olmak da görecelidir! Çünkü elbette tarihçi taraf olacaktır! Bir tarihçi genel insanlık sorunları karşısında, insanlığın geneline karşı sorumlu olmak durumundadır ve tarafı burasıdır. Ayrım gözetmeden her çevrenin, her bireyin rolünü, katkısını, engelleyici veya geliştirici yöndeki etkisini

41 Bayram İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi.*

42 Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*

nesnel ve gerçeklere bağlılık temelinde yapmak durumundadır. Böylesi bir tarihçilik için özgür irade ve bağımsızlıkçı kimliğe sahip olunması gerekir. Tüm bunlardan çıkan sonuç, okunan tüm eser ve incelenen her belgede temkinli olmak ve tarihçinin tümden etkisi altına girmeden -sorgulama payı bırakarak- okumak, doğru sonuç çıkarmak için gereklidir.

vii. Tarihte 'Büyük Adamlar'ın Rolü: İdealist zihniyete sahip olan çevrelerce kişilerin rolleri abartılabilmekte, kaba maddeci yorumlarda ise görmezden gelinerek hiçleştirilebilmektedir. Şüphesiz tarihsel-toplumsal gelişmelerde önderlerin rolleri vardır ve önemlidir. Dolayısıyla ne 'yok' saymak ve ne de 'abartmak' doğrudur. "Belirleyici mi, etkileyici mi" kısırdöngüsü de anlamlı olmaz. Tarihsel olayların akışı ve gerçekleşme biçimlerine önder kişiliklerin önemli etkide bulundukları; kimi zaman gelişmeleri ağırlaştırdıkları ve kimi zaman hızlandırdıkları; bazen büyük çözümleyici katkı sunup, bazen iyice ağırlaştırıp karmaşıklaştırabildikleri tarihsel gerçekleşmeler ışığında rahatlıkla görülebilmektedir. Açık ki, önderlerin rolleri toplumsal gereksinimler temelinde şekillenir. Bu ihtiyaçlara yanıt olabildikleri oranda gelişebilmişlerdir. Rolleri ve misyonları, kendilerinin de içinde bulundukları ulusun-sınıfın sorunlarının karakteriyle koşullanmaktadır. Gerisi kişilerin yaratıcı yeteneği, özellikleri ve çözümleyici olabilme gücü ile tamamlanmaktadır. Toplumsal altüst oluşun yaşandığı kriz/kaos ortamlarında liderlik etkisinin veya bireysel etkinin öne çıktığı, oysa normal süreçlerde liderlerin, bireylerin rollerinin azaldığı kurumlar aracılığı ile bu misyonun yürütüldüğü gerçeği, bu hususun anlaşılmasına belki de en iyi gösterge olmaktadır.

viii. Tarihsiz Toplum Halk Olur mu?: "*Neolitik çağın yazılı bir tarihinin olmaması, onu yaşayan halkların tarihsiz oldukları anlamına gelmez. Ancak yazılı bir siyasi tarihlerinin olmadığı anlamına gelir. Diğer yandan zengin bir kültür, mitoloji ve etnik tarihleri olduğu kesindir. Tarih, sadece yazılı ve siyasi içerikli değildir. Hatta gerçek ve*

anlamlı tarih insan toplumunu derinliğine etkileyen maddi ve manevi tüm kültür öğelerini kapsayan tarihtir."[43] Dolayısıyla tarihi tüm yönleriyle açığa çıkarılmamış ve bu anlamda henüz bilinmeyen, belgelenemeyen ve yazılmamış bir toplum, halk olabilir; ancak tarihsiz toplum, tarihsiz halk olmaz. Her halkın bir tarihi vardır ve tarih dışı bir toplum, halk tasavvur bile edilemez. Özellikle uzun yıllar sömürgeci egemenlik altında tutulan toplumlar açısından bu sorun büyük önem taşımaktadır. Farklı egemenlik ilişkileri altında tutulmak ve tarihsel gerçekliğin yok sayılmak istenmesi, bir toplum ve halk için varlığının reddi demektir. Böylesi bir statü içerisinde tutulan/tutulmak istenen halklar vardır. Ve Kürt halkının içinde tutulduğu durum bunun en iyi göstergesidir. Ancak böylesi bir statüde tutulmak istenen toplumlar, halklar kendi tarihlerini, tarihsel süreçlerini kendilerine ait mitolojilerinde korumaktadırlar. Devletleşemeyen toplumlarda söylencelerin yoğun olması bu durumla ilgilidir. Bir diğer yol ise arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkarılarak elde edilebilecek verilerle sağlanabilir. Ancak bu da bahsedilen bağımsızlık statüsünü dayatan yabancı hâkim güçlerce engellenebilmektedir. Devletsiz toplumların tarihini korumanın üçüncü bir yolu kendilerini egemenlik altında tutan yabancı hâkim güçlerin tarihlerinden yararlanmaktadır. Çünkü egemenlik altında tutulan toplumların durumu, farklılaştırılarak da olsa bir biçimde bu tarihe sızmıştır. Bu verilerin bilimsel süzgeçten geçirilmesi yoluyla da kimi bilgiler edinilebilmek olasıdır.

Bunlardan çıkan sonuç şudur: "*Tarihsiz toplum*" ifadesi tehlikelidir ve egemen güçler tarafından geliştirilmek istenmektedir. Bir toplum için geçmişine dair umutsuzluğa kapılmak, büyük moral kaybı demektir. Moral erozyonu, toplumlar için yıkım demektir. Geçmişe karşı karamsarlık ve geleceğe karşı umutsuzluk anlamını taşır. Bu duygu hâli ise gelecek için özgür yarınlar kurma inancını kırabilir, büyük bir toplumsal atalete yol açabilir. Bu yüzden böylesi toplumların geçmişindeki ilerlemeye/gelişmeye olan güven

43 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu*

duygularını koruyabilmeleri ve geleceğe dair özgürleşebileceklerine olan inançlarının diri tutulması önem taşımaktadır.

ix. Tarih Biliminin Yararlandığı Diğer Bilim Dalları: Tarih alanı, insani toplumsal olaylarla ilgili olan her konuyu ele alan kapsayıcılığı itibariyle inceleme ve yorumlarında alabildiğine bilimsel ve nesnel olmayı gerektiren bir bilim dalıdır. Bunun gereği olarak farklı bilim dallarından yararlanmaktadır. Tarihöncesi çağlardan kalma eserlerin, belge ve bulguların incelenmesinde arkeolojiden; jeolojik devirlerde yeryüzünde yaşamış varlıkları incelemede paleontolojiden; insan, hayvan ve bitkilerin yapılarını inceleyip organlarını ve bunların birbirleriyle ilgilerini kurmada anatomiden faydalanır. İnsanın kökeni, evrimi ve biyolojik özelliklerini, kültürel ve toplumsal yanlarını incelemede sosyolojiden; toplumsal farklılıkları anlayabilme de dilin rolünü analiz etme yoluyla lengüistikten; sözcüklerin kökeninin tarihsel olaylarla bağını kurarak yararlanmak ve bunların sosyal, etnik ilişkilerini anlamak için etimolojiden yararlanır. Bunların yanı sıra antropoloji, coğrafya, etnoloji gibi diğer birçok bilim dalından faydalanmaktadır.

x. Tarihte Rastlantı: Rastlantı belirleyici olmamakla beraber, tarih içinde belli bir yere ve role sahiptir. İnsani toplumsal olayların gidişatına etki yapmada, hızlanması veya gerilemesinde rol oynayabilmektedir. Ancak kökten bir değiştirme gücü bulunmamaktadır. Bu anlamda etkileyici bir faktördür. Bu konuda Marx, "*Dünya tarihi içinde eğer rastlantıya yer olmasaydı, çok gizemli bir niteliği olurdu. Bu rastlantı doğal olarak, gelişmenin genel eğiliminin bir parçasıdır ve öteki rastlantı türlerince dengelenir. Fakat hızlanma ya da gecikme başlangıçta hareketin başında bulunan bireylerin 'rastlantıya' bağlı nitelikleri de içinde olmak üzere bu tür 'rastlantısal öğelere' bağlıdır*"[44] diye belirtmektedir.

---

44 Karl Marks, *Alman İdeolojisi.*

X- Sonuç

Günümüz itibariyle tarih bilimi, dar anlamda salt yöntem tartışmalarına sıkıştırılmaktan kurtarılmak durumundadır. Esas işlevi olan somut'u inceleme temelinde işlevselliğe kavuşturulması önemli bir ihtiyaç hâline gelmiştir.

Elbette bir döneme kadar, yöntem sorununda netlik sağlamak için böylesi tartışmalar gerekliydi; yapıldı ve bu yadırganamaz. Nihayetinde tarih alanının ele alınışının nasıl olacağı bu tartışmalar sayesinde netleştirilebilmiştir. Bu tartışmalar içinde tarih alanı için ilk olarak insani toplumsal olaylar, tanımı yapılmış birbirinden soyut yaşam kesitleri sanılıp salt gözlem bilgisi olarak kabul edilmiştir. Zamanla bu bilginin sözlü aktarımının sağlanması birbirinden yalıtık tekil olaylar biçiminde ifadelendirilip döngüsel tarih kavrayışı açığa çıkarılmıştır. Bir adım ilerleyip başı sonu olan dinsel/tanrısal karakterli çizgisel tarih anlayışı ve bakışına ulaşılmıştır. Sonrasında tüm kuşkucu yaklaşımlara rağmen tarih alanının bilimsel-felsefi yanının olabileceğini tartışmak, tarihsel olayların çeşitli etkenlerce yönlendirildiği üzerine kafa yorarak ve tüm kavrayış darlıklarına rağmen tarihî bilgiden faydalanmayı bilmek anlamlıdır. Hegel, Marx ve Engels tarafından tüm bu tartışmaların zirveleştirilip daha bilimsel kılma çabaları gerekliydi. Ancak bu yönlü gelişmeler yakalanmasına rağmen hâlâ ısrarla yöntem üzerinde durmak, tüm çalışmaları salt bu hususa endekslemek yanlış olmuştur. Bu hata tarih biliminin asli işlevinden de uzaklaştıran sonuçlar doğurmuştur.

Şüphesiz yöntem tartışmaları ve bu yönlü çalışmalar bugün için de gereklidir. Ancak esas olarak birincil planda ele alınması gereken yan toplumsal gelişimin ve toplumların somut gerçekliğidir. Yöntem tartışması, buna hizmet edecek ve varsa bir tıkanıklık çözümleyici olacak tarzda işletildiğinde anlamlı olabilir. Tarih bilimi ve felsefesi, insani toplumsal gelişim ve ilerlemede "deneyimler birikimi" olarak bir kılavuzdur. Tarih alanının doğru ele alınışı ve yorumlanması, bu nedenle toplumlar açısından önem taşımaktadır. Özellikle, tarih incelemesi yapılırken, uygarlık gelişiminin hangi ana kaynaktan veya

kaynaklardan doğup geliştiği, yan kaynakların bu gelişmede nasıl rol oynadığı, aralarındaki ilişkilerin nelere yol açtığının açığa çıkartılması gerekmektedir. Yine hangi anlayış ve yaklaşımların toplumların gelişip yetkinleştirilmelerinde ilerletici, hangilerinin tıkatıcı ve geriletici olduğunun netleştirilmesi önem taşımaktadır. Her tür siyasal, sosyal, kültürel kurumlaşmaların icatların yine savaşların ne tür etkenler tarafından koşullandırıldığını inceleyip kaydetmek ve bu anlamıyla insanlığın geleceğe güvenle yürüyebilmesinin kılavuzu hâline getirilmek durumundadır tarih bilimi! İnsan-doğa-toplum ilişkileri, toplum-devlet-din-ideoloji ilişkilerine dönük günceli aydınlatabilecek perspektif sunacak duruma getirilmek zorundadır. "Somut durum incelenmeli" denilen şey budur.

Toplumsal anlamda tarih bilimi geçmişi köklerinden güncel zaman kesitine ve buradan geleceğe uzanan 'insanlaşma serüveni'ni konu edinir. Bu anlamda insana ait olan her hususta perspektif oluşturma misyonu ile yükümlüdür. Geçmiş-güncel-gelecek üçlemesini diyalektik bağlantıları içinde kurarak toplumların yaşamı konusunda gerekli olan çözüm olanakları ve deney-tecrübelerini sunabilecek rehber işlevi görmek durumundadır.

II. BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA İLK KÜLTÜREL OLUŞUMLAR

MEZOPOTAMYA'DA İLK KÜLTÜREL OLUŞUMLAR

"Her ne kadar parlak ve kalın bir çizgide olmasa da bir Kürt tarihi vardır. Bu tarihi aydınlatmadan günümüzü görmek ve içinden çıkılmaz hâle gelen bu gerçekliği teşhis ve tedavi etmek mümkün olmayacaktır."

A. Öcalan

Kürt halk tarihinin incelenmesinde önemle gözetilmesi gereken hususlar vardır. Bunlardan biri, bölge toplulukları ile iç içe ilişkilere sahip olması, diğeri ise halklaşma öncesi kültürel şekillenmelerin gerçekleşme biçimidir. Tarihin doğru anlaşılabilmesi için bunlarla bağlantılarının doğru kurulması gerekmektedir.

Kürt halk tarihinin Ortadoğu tarihiyle ilişkisi kendine özgü bir karakter taşır. Şüphesiz her kıta ve bölge için kendine has kıtasal karakteristikler öne sürmek ve böylesi genellemeler de bulunmak mümkündür. Ancak bu gerçekliğin yanında, her ülkenin ve toplumun kendi orijinalitesinin bulunması, ifade edilen gerçeklikle çelişmemektedir. Bu genel doğru Ortadoğu'da yaşanan iç içelik şahsında çok daha çarpıcı olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda, gerek genel ve gerekse bölgesel düzeyde, halksal gerçekleşmelere yaklaşmak önemlidir. Elbette halklaşma olgusu "saf ırk" temeline dayandırılamaz.

Çünkü halklaşma olgusu esas olarak kendisinden önce şekillenen kültürel oluşumlar üzerinde varlık kazanır ve gerçekleşme zeminine kavuşur. Bu kültürel grupların oluşumunun zamanla bir üst formatta ortaklaşıp kaynaşması biçiminde halklaşma belirginleşir; önce kültürel grupları içinde etnik kolların gelişimi yaşanır. Sonrasında bu küçük kollar belirli zaman ve mekân içerisinde daha üst bir sosyolojik forma kazanarak belirgin hâl alır.

Kısaca vurguladığımız bu iki husus, Kürt siyasal tarihinin iyi anlaşılabilmesi için önemle ele alınmak durumundadır. Bunların yanı sıra bir de Kürt halk gerçekleşmesine yaklaşım sorunu vardır ki, bu konuda da ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bu konuda yaşanan yanlış tutum ve yaklaşımlar, bahsedilen tarihsel süreç ve gerçekleşmelerin doğru anlaşılmasını önlemiştir. Açık ki, bilimsel ve nesnel temelde bir ele alış gerçekleştirilmeden, sağlıklı bir kavrayışa ve gerçekli çözüm perspektifine ulaşılamaz.

I- Kürt Halk Tarihi Üzerine

"Tarih doğru öğrenilmeden, gelecek kesinlikle kestirilemez. Bir tarihin ana hatlarıyla doğru kavranılması, günün ve geleceğin kazanılmasının temelidir. Tarihin hatalı, yanlış anlaşılması günün çok hatalı, yanlış anlaşılmasına yol açar."
A. Öcalan

Genelde Ortadoğu, özelde ise Kürdistan coğrafyası jeopolitik öneminden dolayı periyodik olarak işgal, istila ve talana maruz kalmıştır. Savaş, yıkım ve katliamlar eksik olmamıştır. Bölge üzerinde egemenlik amaçlı geliştirilen politikalar çeşitlilik içermiş; salt kaba uygulamalarla sınırlı kalmayarak çarpıtılmış kuramlar geliştirilerek bölge halklarına yok sayma, aşağılama ve kültürel reddediş gibi yaklaşımlarla bu politikalar tamamlanmak istenmiştir. İşgaller bu asimilasyonist anlayış ile ilhaka dönüştürülmek istenmiştir. Özellikle Kürdistan'da hâkimiyet

sağlamış her yabancı hâkim güç bu türden asimilasyonist politikaları periyodik olarak kullanılmıştır. Bu anlamda 'beyaz katliam' gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Kürt halk tarihinin incelenebilmesi için bu çarpıtmalı tarihin iyi görülmesi zorunludur. Bu tür anlayış ve zihniyet, geri ve bağnazca geçmişten beri sürdürülmekte, bugün dahi ısrar edilebilmektedir. Bu tutuma karşıtlık temelinde gelişen ve esas olarak tepkiyi ifade eden (Kürtlerde) 'ulus merkezli' yaklaşım, bir diğer yanlış tutum olmuştur. Özünde ilkel milliyetçi bir tarih perspektifi olan bu tutum tarihin doğru incelenip açığa çıkartılmasını doğru bir güncel ve gelecek perspektifi edinimini engelleyen sonuçlara yol açabilmiştir. Bu iki yanlış tutum yanında kimi 'ara tonlar'da vardır.

i. İnkârcı Yaklaşım

Yabancı egemen güçlerce geliştirilen bu yaklaşım özü itibarı ile "Kürt" diye nitelenen etnik bir olgu tanımaz. Bu tür söylemler -her bir yabancı hâkim güç açısından- egemen ülkenin birliğini bozmaya ve bölmeye dönük dış güçlerce geliştirilen oyunları ifade etmektedir. Ve Kürtler esas olarak egemen ulusun bir koludur. Aksini iddia etmek 'vatana ihanet'tir; dış güçlerin oyununa gelmektir.

Bu çerçevede bir görüşle Kürdistan'ın her bir parçası üzerinde hâkimiyet süren yabancı egemen uluslarca Kürt toplumu 'kendilerinden bir parça' sayılmıştır. Güney'de ve Güneybatı'da Arap, Doğu'da Fars ve Kuzeybatı'da ise 'Dağlı Türk' olarak nitelendirilmiş ve bu, Kürtlerin kendilerine de baskı, zor ve asimilasyonist eğitim sistemi ile adeta dikte edilmiştir. Bu dayatmaları desteklemek amacıyla 'tarihsel temel' oluşturulmaya çalışılmış ve kültürel başkalaşım devreye sokulmuştur. Kürt tarihine bilimsel veri olabilecek tarihî ipuçları, yani tarihî eserler, antik kazı yerleşimleri, vs. imha edilmeye çalışılmıştır. Birçok tarihî yerleşim alanı 'baraj yapımı' sonucunda sulara gömülmüştür. Kimi tarihî eserler yangından mal kaçırırcasına egemen ulus metropollerine taşınmıştır. Kısacası, etnik kimliği ve kültürü yok sayma gibi anlamsızca bağnaz bir amaç yolunda her türlü yol denenmiştir. Ancak, gerek özgürlük arayışı ve mücadelesi içinde yeniden

dirilişi yakalayan toplum ve gerekse gelişen bilim-teknik temelinde eski çağlarla ilgili olarak bulunan somut ve aydınlatıcı veriler karşısında bu geri zihniyet en azından fiilen kırılmıştır. Bugün bu yaklaşımın basitliği ve anlamsızlığı daha geniş çevrelerce görülebilmektedir. Nihayetinde bu politikaların sahibi olan çevreler bile bahsedilen kültürel yok sayış ve benzeştirme yönlü uğraşılarından vazgeçmekte, "Kürt realitesini tanıyoruz" diyen bir aşamaya gelmektedirler. Ancak, etnik ve kültürel gerçekliğin anayasal düzeyde tanınıp güvence altına alınmasından ısrarla kaçış hâlen yürürlükte tutulmak istenmektedir. Onlarca/yüzyıllarca süren ret, inkâr ve imha politikaları yine de bir çözülüşü göstermektedir. Bu zihniyet inkâr ve isyanı doğurmuş, bu ise kördüğüm hâlini alacak çatışmalı süreçleri başlatmıştır. Böylesi bir kısırdöngü sarmalında ne Kürtler egemen uluslara entegre edilebilmiş ve asimilasyon sonuçlandırılmış, ne de sorun çözümlenebilmiştir. Bilim ve vicdan dışı sağduyudan yoksun ilkel tutum ve politikalardan geriye kalan sadece yıkım, acı, gözyaşı ve karşılıklı olarak örülmüş duvarlar/önyargılar olmuştur.

ii. İlkel-Milliyetçi Yaklaşım

Kaynağını yabancı hâkim güçlerin inkâr ve ret yaklaşımlarına tepkiden alır. Aynı zamanda işbirlikçi aşiret üst tabakalarının kendilerine ait bir iktidar arayışlarıyla da yakından ilişkili bir tutumdur. Bir yanı yabancı egemen güçlerin 'hiçleştirme' politikalarına karşı kendini 'her şey' saymak iken, bir diğer yanı işbirlikçi aşiret elitinin kendini devletli ve dolayısıyla ülke pazarına sahip görmesiyle bağlantılı bir yaklaşımdır. Dolayısıyla nesnellik ve bilimsellikten ziyade duygularla ele alınmış bir politik tavır söz konusudur. Böylece tüm gelişmelerin merkezine uluslaşma konmakta, her şey ulus merkezli olarak değerlendirilmektedir.

Böylesine hesaplara dayalı abartılı bakışın öne çıkarılması, gerçekliğin doğru tanımlanmasını engelleyen ikinci etken olmuştur. Kürt halk realitesi 'saf ırk' eksenli ele alınmış, halklaşma diyalektiği, kültürel temeller ve kültür gruplarının oluşumu yeterince göz önünde

bulundurulmamıştır. Bu yanılgı sonuç itibarı ile Kürtlerin tarihsel arkaplanlarını, konumlarını, neden toplumsal bir iradeye kavuşamadıklarını, günümüzdeki parçalı duruşun hangi nedenlerle ilgili olduğu gibi daha birçok hususun nesnel temelde ortaya çıkarılmasını önlemiştir. Tarihsel süreçler irdelenirken, içe dönük sorgulayıcı bir yorum oluşturulamamış, olumluluklar -fazlasıyla abartılarak- öne çıkarılmış ve hata sürekli olarak karşı cephelerde aranmıştır. İç yetersizlikler ciddi bir şekilde irdelenememiştir. Bu yüzden de alabildiğine yanılgılar, abartılar ve yetersizliklerle bezeli bir yorum şekillenmiştir. Abdullah Öcalan'ın deyimiyle özellikle "*20. yy. Kürtlüğü böylesi hamaset söylemleri ile*" tüketilmiştir.

Egemen ulusların ret ve inkâr politikalarına karşı bu milliyetçi tutum, ifade edilen yanılgılarla beraber Kürt realitesini belli düzeyde diri tutmada etki yapmışsa da, esas olarak sorunun doğru analizi ve gerçekçi tanımlanmasını engellemiştir. Çözüme hizmet edebilecek doğru tarzın bulunmasının da geciktirici faktörü olmuştur. Sonuçta "inkâr ve isyan" kısırdöngüsünün ikincil ayağı olarak bugün de hâlâ varlığını koruyan çözümsüzlükte pay sahibidir.

Sonuç olarak, hem ret-inkâr mantığı ve hem de tarihin ulus merkezli ele alınışının ifadesi olan ilkel milliyetçi mantık, Kürt halk tarihinin bilimsel izahına çok uzak düşen, sorunun tarihsel temellerinin nesnel boyutlarını açığa çıkarmaktan yoksun olan böylesi tutum ve yaklaşımlar çok şey kaybettirmiştir. Bu yaklaşımları aşmak önemli bir güncel görev olarak önümüzde durmaktadır.

iii. Kürt Halk Tarihine Bilimsel Yaklaşım

"*(...) İşte Kürtler şunlardır demek doğru değildir. Birçok kesimin bin yıllardır kaynaşmasından oluşan bir kültür vardır...Kürdistan coğrafyasında yaşamış olan bütün kavimlerin Kürtlük üzerinde etkileri olmuştur. Kürtlerin tek kavimden geldiği söylenemez. Bin yılların kaynaşmasından, bazılarının da dolaylı etkilenmesinden oluşmuştur.*"[45]

45 A. Öcalan, *Tarih Günümüzde Gizlidir.*

Halklaşma olgusu kendine has bir gelişim diyalektiği içerir ve başlı başına sosyolojik inceleme konusudur. Konu dahilinde sadece halklaşmanın özü ve gelişim mantığına kısaca değinmek gerekiyor.

İnsanlık, halksal formatlı sosyal yaşam öncesinde kendi tarihinin büyük bölümünü klan-kabile biçimindeki sosyolojik örgütlenme içerisinde geçirmiştir. Bu süreçler bilimsel incelemelerle ortaya çıktığı gibi, en iyi Mezopotamya'da izlenebilmektedir. Mezopotamya'da M.Ö. 12 binlerde klanlar göçebe gruplar hâlinde ve sürekli hareketli olarak yaşamlarını sürdürmüş, bu tarihlerden itibaren bitki ekimi, hayvan evcilleştirilmesi ve besicilikle yerleşik yaşama adım atmışlardır. Yerleşiklik durumu toplumların nüfus oranını arttırmış ve bu ise yeni bir sosyolojik formu gerekli kılmıştır. Böylece birkaç klanın birleşmesinden kabile formuna geçilmiştir. M.Ö. 6 binli yıllarda ise yerleşik yaşamın yaygınlık kazanması sonucu, bu kez birkaç kabile bileşiminden etnisite/aşiret formuna geçiş olmuştur. M.Ö. 4-3 bin yılları arasında aşiret bilinci daha yetkinleşince devletleşme ve sınıflaşma öncesinde, bu sosyolojik gelişimin üst biçimi olarak aşiret konfederasyonu belirip başat hâle gelmiştir. Yerleşiklik belli bir coğrafyada odaklaşınca, tarihin bu evrede ekonomik ve sosyal yetkinleşme ile beraber sınıflar/tabakalar gelişmiş, toplulukların siyasal organizasyonları farklılaşmış ve aşiret formu dağılmaya başlamıştır. Sonuçta aşiret formu yerine kavim-milliyet formu geçmiştir. Aşiret aidiyetin yerine sınıfsal aidiyet belirginlik kazanmıştır. Aşiret formunun çözülüşü özgünlükler içermiştir. Bir aşiret büyüdüğünde birçok küçük parçaya bölünmüş, ancak tüm küçük parçalar bir arada kültür ve inanç gibi etkenler temelinde daha üst bir form olan kavim örgütlüğünde temsil edilmeye başlanmıştır. Aşiret formu özellikle Doğu Uygarlıklarında (köleci dönemde) başat iken, kavim formu daha çok Ortaçağa hâkim olmuştur. Kapitalist süreçlerde yeni toplumsal form olarak ulus olgusu öne çıkacaktır.

Bu kısa vurgulardan çıkan sonuç şöyle özetlenebilir: İnsanın tür olarak zayıflığı gruplar hâlinde yaşamayı gerektirmiş, teknik gelişim ve araç kullanımında yetkinleşme ve deneyim kazanılmış, sonuçta

yarı göçebe yaşam ortaya çıkmıştır. Böylece iklimsel değişim, av-besin olanakları gibi nedenlerle göçebe yaşam varlığını korusa da, bunun yanında artık belirli bir coğrafyada konuşlanma görülebilmektedir. Bir adım ötesi yerleşikliğe geçiş olacaktır. Dolayısıyla yerleşik yaşam içinde olan ve yarı göçebe olup da yerleşikler ile aynı coğrafya da hareket eden gruplar bulunmaktadır. Bu yarı göçebe topluluklar kimi zaman çatışmalar, kimi zaman ise mal takası gibi yollarla yerleşik gruplara katılabilmekteler. Yerleşik durum, bu topluluklarda yaşanan kaynaşma ve iç içe geçişin giderek kültürleşme ile temellenmesini sağlayacaktır. Bu kültürel ortaklık, aynı coğrafyayı kullanma, aynı av alanlarını kullanıp aynı toprağı işlemeyi ve dolayısıyla ortak bir iletişim dilini ifade etmektedir. Dıştan yönelen tehditler ve saldırılar, içerdeki bu yakınlaşmayı daha da perçinleyen bir etki yaratmaktadır. Sonuçta kültürel harmoni oluşmaktadır. Az çok istikrarlı yaşamaya başlanan bir toprak parçasında, kimi farklılıklar olsa da ortak dil, ortak idari yapı belirmiştir. Halklaşma böylesi bir gerçekleşme zeminine ve arkaplanına sahiptir. Dolayısıyla artık farklı coğrafyalarda yaşayan toplulukları birbirinden ayırt edebilmenin normları oluşmuştur.

Zamansal bölümleme yaparsak Doğu için M.Ö. 3 binlerden bu yana bir ayrıştırma yapabilmenin somut bilimsel verileri açığa çıkmıştır. Batı'da bu durum tarihsel olarak daha geç gerçekleşmiştir. Şüphesiz toplumsal formlar bilimsel ve teknik ilerlemelerden yakından etkilenmekte ve gelişimlerinde bunun katkısı görülebilmektedir. Yine, her zamansal yenilenmede toplumlar arasında yaşanan çatışma ve savaşlar kadar, karşılıklı etkileşim ve yakınlaşma da söz konusu olabilmektedir. Hem halkın çoğunluğunu oluşturan yoksul tabakalarda ve hem de üst-elit tabakalarda bu böyledir. İktidar biçimlerinin özgün biçim almalarında somutlaşabilmektedir. Kent Devletleri İmparatorluklara, buradan ulus devletlerine ve günümüzde ulus-devletlerin bölgesel/kıtasal birlik arayışlarına evrilmesi bunun dışavurumudur. Her yenilenme farklı nedenlerle ilgili olsa da, bir yandan toplumsal ve bir yandan erksel yakınlaşmalara, birlik arayışlarına yol açmakta, sonuçta ortak kültürel normlar da açığa çıkmaktadır.

iv. Halklaşma Diyalektiği ve Neolitik Devrim

"Kürt tarihinin düğümü neolitik toplumundadır. Kavram olarak neolitik toplumun çözümlenmesi ve bu çağda Kürtlerin prototiplerinin belirlenmesi, tarihin aydınlatılmasında kilit rol oynayacaktır."[46]

Kürt halk realitesinin kültürel temelleri Neolitik toplumda aranmalıdır. Günümüzde dahi hâlâ aşiret formunu aşamamaları ve neolitiğin çekirdek bölgesinde yaşıyor olmaları bu gerçeğin en açık göstergeleridir.

Neolitik Dönem (Yeni Taş Çağı) esas olarak *Paleolitik Dönemin* (Eski Taş Çağı) üst evresinin (M.Ö. 60-10 bin arası) sonlarına doğru yaşamın büyük iklimsel değişimler sonucunda oluşan koşullar üzerine yükselir. Bu dönemin ilk habercisi, yaşanan son Buzul Çağıdır. M.Ö. 16 binlerde bu Buzul Devri sona erince, buzulların erimesi ve ormanların daha geniş alanlara yayılması sonucunda ekime elverişli toprak alanlar açığa çıkmıştır. Neolitik devrin çıkışını doğuran coğrafi ve iklimsel koşullar kısaca böyledir.

Üst Paleolitik Çağ (sıcak-soğuk iç içeliği görülse de) genelde soğuk bir dönemdir. Bu iklime paralel olarak bitki örtüsü ve hayvan toplulukları da sürekli bir 'bölgesel kayma' yaşar ve değişkenlik gösterir. Son Buzul Çağı olarak kabul edilen en soğuk süreç yaşandıktan sonra, havalar genel olarak ısınır. Ve M.Ö. 14 binlerde Doğu Akdeniz, Zağros-Toros silsilesinde ormanlar geniş alanlar kaplamaya başlar. Sert kara iklimi, yerini çayırlara bırakır. Göller ve bataklıklar oluşur. Bu yeni olanaklarla -özellikle bugünkü Kuzey Kürdistan'da- büyük sürü hayvanları çoğalmaya başlar. Bu anlamda doğal çevre M.Ö. 14 binli yıllarda yeniden biçimlenir. M.Ö. 12 binlere doğru ise günümüzün iklimsel koşulları oluşur.

Zamanını ve çıkış koşullarını özetlemeye çalıştığımız Neolitik Devrin mekânı ise bugünkü kesin verilerle kanıtlandığı üzere Mezopotamya'dır. Mezopotamya adı Helence "*mezos*" (orta) ve "*phatames*" (ırmak) sözcüklerinden türemiştir. Ve coğrafyanın niteliğine

---

46 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

atfen geliştirilmiş bir adlandırmadır. Aynı coğrafyanın tanımlanması Asurilerce "iki ırmak arası" anlamında *Bet-Nahrin* biçiminde yapılmıştır. Kastedilen iki ırmak Dicle ve Fırat'tır. Aşağı ve Yukarı Mezopotamya diye ayrıştırılarak da tanımlanan bu bölge, Neolitik Devrin anavatanıdır. Bugünkü coğrafik adlandırmalar ile Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir kısmını, Kuzey Suriye, Kuzeybatı İran'ın bir kısmını ve Bağdat dolaylarını, Kuzey Irak'ı içeren, Fırat ve Dicle arasından akarak Şattülarap'dan körfeze uzanan coğrafyayı kapsamaktadır. Uygarlık doğuran verimli toprağı nedeniyle buralara Altın Hilal de denmektedir. "*(...) Oralarda arpa ve buğday tarıma gerek kalmadan yetişiyordu. Killi toprak kolaylıkla güneşte kurutulmuş tuğlalardan ve örülmüş saz damlardan evler yapılmasına imkân veriyordu. Orada, insanları alıkoymak için her şey elbirliği hâlindeydi. İşte bu verimli topraklarda, Doğu Akdeniz ve Toros-Zağros kıvrımlarında insan nüfusu artmakta; insanlar yuvarlak kulübeler yapmakta (M.Ö. 14 binler), yabani tahıl toplamakta, hayvansal besin yanında bitki kökleri ile beslenmeyi tanımış bulunmaktadır.*"[47]

Böylesi zamansal-mekânsal koşullarda gelişen Neolitik Toplumun ana özellikleri şöyledir: İnsanlığın en büyük devrimi niteliğindedir. "*Özünde tarımı başlatmaya ve hayvanları evcilleştirmeye dayalı bir köy devrimi olarak tanımlanması mümkündür.*"[48] Yerleşik köy yaşamına ve asalak ekonomiden üretici ekonomiye geçişi içermektedir. Anaerkil bir öze sahiptir. Yaşam kadın ekseninde şekillenmektedir. Öyle ki, her şey tanrıçalarla simgelenmektedir. Klan-kabile toplum formları bu yerleşiklik içerisinde kurumsallaşmıştır. Kazma, saban, dokumacılık ve yontma taştan araçlar gelişmiş, çanak, çömlek yapımı başlamıştır. Kolektif bir mülkiyet düzeni bulunmaktadır. Bu yüzden "*İlkel Komünal dönem*" diye tanımlanabilmektedir. Esasta "*Doğal Toplum*" süreçleri olmaktadır. Günümüzün temel dil grupları bu süreçlerde ayrışmaya başlamıştır. Ana karakteristiği böyle olan

47 Andre Riberd, *İnsanlık Tarihi*, s. 12.

48 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu*.

Neolitik Toplum kendi içinde Çanak Çömleksiz Neolitik (ilk köy yerleşimi) ve Çanak Çömlekli Neolitik (çiftçi topluluklar dönemi) diye iki biçimde incelenmektedir.

Çanak çömleksiz ilk köy yerleşimleri M.Ö. 12-7 bin yılları arasını içermektedir. Bu dönemde yerleşim ve köy mimarisi açığa çıkar. Beslenme işine tahıllar da eklenir. Ancak avcılık ve hayvancılık hâlâ yaşamın temelidir. Oysa M.Ö. 7-5 bin yılları arasında gelişen çanak çömlekli dönemde artık çiftçilik ve besin üretimine dönük yeni tarımsal ekonomi tam anlamıyla yaşamın temeli hâline gelir. Böylece o dönemin toplulukları açısından avcılık yaşamsal önemini yitirir. Mimari planda taş temele dayalı kerpiç evler gelişir. Bu dönemi Kalkolitik Çağ izler. Kalkolitik Çağ M.Ö. 5500-3500 yılları arasında, Neolitik dönemden kent devleti ve dolayısıyla sınıflı uygarlığa geçişin tüm gelişmelerinin temellendiği ara süreçtir. Bu gelişmelerin yaşandığı mekân, "Altın Hilal" diye adlandırılan bölgedir.

Altın Hilal, ilk üretim topluluklarının geliştiği çekirdek bölgedir. "*Zağros-Kürdistan-Toros Sıradağları yayı İran ve Anadolu yaylaları arasında Güneydoğu/Kuzeybatı yönlerine doğru yayılarak her biri farklı bir iklim ve bitki topluluğu kalıbına sahip yüksek bölgelerden kurulu bir ayça (hilal) oluşturur.*"[49] Arkeolojik kazılarla açığa çıkarılmış bulunan ve neolitik süreçlerin her iki aşamasına ait olan veri ve bulgular bu bölgede elde edilmiştir. Özellikle Ergani-Çeme Koteber, Batman'da Çeme Xallan, Urfa'da Nevala Çore ve Göbekli Tepe, Adıyaman'da Gire Tille, Malatya'da Cafer Höyük, Urfa'da Tele Elat gibi antik yerleşimler bunların başlıcalarıdır. Bu anlamda Çanak Çömlekli Neolitikin ilk yerleşimleri, coğrafik olarak bugünkü Kürdistan olmaktadır. "*Kürdistan'daki, özellikle Şanider'deki son araştırmalar evcilleştirmenin ilk başladığı tarih üzerine daha duru bir aydınlık getirdi. Radyo karbon testleri bu olayın M.Ö. 9 bin yılında meydana geldiğini gösteriyor.*"[50] Tüm bu süreçlere dair bilim-teknikteki ilerlemeler

49 Charles Keith Maisels, *Uygarlığın Doğuşu*, s. 81.

50 Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, s. 50.

ışığında hem daha somut, hem daha eskiye tarihlenen veriler açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla, verilen tarihsel zamanların daha eskiye uzanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Burada Neolitik Devrimi ilk geliştiren topluluklara değinmek, tamamlayıcı olabilir. Bu topluluklar esasta ilk kültür grupları ve şekillenmelerini de ifade etmektedir. Kürt halk realitesinin ipuçları da bu kültürel biçimlenişte dir. "*Neolitik toplumu yaratan, dıştan gelen bir kültür veya fiziki topluluk olmayıp, bölgede en eski dönemlerden beri yerleşik olan kültür ve yaratıcı olarak yerli gruplar olmaktadır. Otantik bir özelliğe sahiptir.*"[51]

Yaklaşık olarak 2-2,5 milyon yıl önce Doğu Afrika'dan (Koobifora bölgesinden) yola çıkan, ilkel araçlar kullanan, iki ayak üzerinde yürüyebilen ve toplayıcılıkla geçinebilen insan türü, Kızıldeniz ve Akdeniz çöküntülerinin takip ederek yayılmıştır. 1,5 milyon yılları dolayında Doğu Akdeniz ve Toros-Zağros kavisinde yoğunlaşmıştır. Ortadoğu, Asya ve daha sonra Avrupa'ya en son olarak da Amerika'ya ve Avustralya'ya yayılmıştır. Paleolitik dönemin üst aşamasında (M.Ö. 60-10 binli yıllar arası) iklim, bitki ve hayvan kültürlerinin elverişliliği, bu grupların giderek Toros-Zağros dolaylarında yoğunlaşmalarını sağlamıştır. Bu süreç tamamlandığında Afrika'da evrimini tamamlayıp dünyaya yayılan insan türü günümüz ırklarını oluşturmuştur. M.Ö. 12 binlerden bu yana dünyadaki bugünkü etnik çeşitliliğin temelleri açığa çıkmıştır. Bahsedilen yayılmada Ortadoğu ve Anadolu coğrafyaları Batı Avrupa'ya geçişte adeta köprü görevi görmüştür. Bu anlamda Doğu'dan Batı'ya doğru bir yayılma söz konusudur. Dolayısıyla Mezopotamya'da Neolitik Devrimi gerçekleştirenler, bu coğrafyada tarihsel temelleri bulunan yerel gruplardır. Bu grupların özgün durum ve yapılarını anlamak ve bunlar şahsında şekillenen ilk kültürel oluşumların gelişimini ifade edebilmek için Kalkolitik Çağa göz atmak gerekmektedir. Tüm bu konuların cevapları Kalkolitik Çağın bağrında saklıdır.

---

51 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

II- Kalkolitik Çağ (Bakır Çağı) (M.Ö. 5500-3500 Arası)

"Kalkolitik Çağ, geniş anlamıyla kent ve devlet ekonomisinin tohumlarının atıldığı, yönetici sınıfın ve bürokrasinin, organize ticaretin ve olasılıkla 'organize kavga' olarak adlandırabileceğimiz savaşların ortaya çıktığı bir dönemdir."[52]

Kalkolitik Çağ, Çanak Çömlekli Neolitik dönemin (M.Ö. 7000-5000 arası) sonrasında ve devletli-sınıflı toplumun şafağında oluşmuştur. Siyasal, ekonomik, teknik ve örgütlenme alanlarında birçok icat ve kurumlaşmanın belirginlik kazanmasında temel teşkil eden bir dönem olmaktadır. Bu dönemde elde edilen kazanımlar ve buluşlar, ancak M.S. 16. yy.'da yaşanan ilerleme ve buluşlarla kıyaslanabilecek düzeydedir. Dönemin zamansallığı konusunda farklı tarihler (6-4, 5-3 bin gibi) verilse de, yaklaşık olarak M.Ö. 5500-3500 dolaylarına denk düşmektedir. Dönemin tüm gelişmelerinin anavatanı ağırlıklı olarak Yukarı Mezopotamya'dır. Bugünkü adlandırmalar ile Güneydoğu Anadolu, Anadolu, Kuzey Irak'ın bir bölümü, Kuzeybatı İran'ın bir kısmı ve Kuzey Suriye'nin bir kısmı üzerinde oluşup açığa çıkmıştır. Sonrasında tüm Mezopotamya'ya ve diğer alanlara yayılmıştır. Bu bölge güncelde yabancı egemen güçlerin hegemonyası altında bulunduğundan gerçek adı ile anılmamaktadır. Burası Kürdistan'dır ve bu ad coğrafik bir terim olarak tarih boyunca kullanılmıştır. Kürdistan, yabancı hâkim güçlerce Kuzey, Güney, Doğu ve Batı biçiminde coğrafik olarak parçalanmıştır. Bölge üzerinde farklı ulus-devletler hüküm sürdüğünden dolayı coğrafik olarak farklı adlandırmalara uğramıştır:

* *Kuzeybatı Kürdistan parçası bugün Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesi olarak adlandırılmaktadır.*
* *Güney Kürdistan bugünkü adlandırma ile Kuzey Irak diye anılmakta ve ABD-Irak savaşı sonrası oluşan yeni siyasal dengeler içinde "Kürt Otonom Bölgesi" olarak kabul görmektedir.*
* *Doğu Kürdistan bugünkü adlandırma ile Kuzeybatı İran dolaylarını içermektedir.*

---

52 Prof. Mehmet Özdoğan, *Arkeo Atlas* Sayı: 1, s. 113.

* *Güneybatı Kürdistan bugün Kuzey Suriye diye adlandırılmaktadır.*

Kalkolitik çağ içinde şekillenen farklı kültürel oluşumlar ve katmanlar bulunmaktadır. Bu yüzden de bu katmanlar temelde üç ana evre biçiminde incelenmektedir: Tel Xalaf kültür aşaması, Obeyd (El-Ubaid) kültür aşaması, Uruk kültür aşaması. Bu kültürel oluşumlar zamansal farklaşmaya uğrayarak, özellikle ticaret, çatışmalar gibi yollar ile Mezopotamya dışındaki coğrafyalara taşınmış, ulaştığı her yeni mekâna uyarlanıp özgünlük kazanmıştır. Kalkolitik Çağın genel yapısına değinmeden önce, bu üç kültür aşamasına, bunların zamansal-mekânsal gelişim ve oluşum koşullarına değinmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

i. Tel Xalaf (Tel Khalaf) Kültürel Aşaması (M.Ö. 5000-4000)

"*(...) Doğu Akdeniz'den Zağros'a kadar uzanan ve daha çok Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan bölgede yoğunlaşan bu kültür geniş bir alanda benzerlik arz edip yaklaşık M.Ö. 4 bin yıllarına kadar başat rol oynamakta ve dünya çapında bir orijinalliği temsil etmektedir.*"[53]

Xalaf kültürü dünyanın en gelişmiş erken tarım topluluklarından biridir. Gelişmiş köy kültürünü en iyi yansıtan verilere sahiptir. M.Ö. 6000'lerde Hassuna, 5500'lerde Samarra, 5000'lerde her iki kültür katmanının devamı ve birliğinin ifadesi olarak Xalaf kültürü şekillenmiştir (Zağros'da görülen bir kültür de Zerzalya kültürüdür. Yine Samarra kültür katmanı içinden çok sonraları Obeyd kültür şekillenmesi çıkacaktır). "Xalaflı" diye yapılan adlandırma, bu kültürün tipik özelliklerini yansıtan ilk arkeolojik buluntuların ortaya çıkarıldığı Xabur/Habur dolaylarındaki Xalaf Höyüğünden esinlenerek yapılmıştır. Xalaf kültürünün izlerine Maraş ovasından Toros-Zağros silsilesine ve bu yolla Van'a dek uzanan alanlarda yapılan kazılarda rastlanmış. Urfa dolaylarında Cavi tarlası ve Nevala Çore, Dicle yakınlarındaki

53 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

Girike Heciyan, Antep'te Türbe, Elazığ'da Tülin Tepe, Adıyaman'da Samsat ve en belirgin olarak da Güney Kürdistan'ın Kuzey bölgelerinde bulunan Bawra tepesinde bu kültüre rastlanmaktadır.

Arkeolojik veriler ışığında Xalaf kültürünün ilk, orta ve son aşamalarının özgünlükler içerdiği görülmüştür. Bu yüzden bu aşamaların özgünlükleri gözetilerek incelenmektedir. Örneğin, ilk ve orta aşamalarda bu kültürün orijinal yapısını koruduğu ve sürdürdüğü, oysa son aşamasında Güney Mezopotamya'da belirginlik kazanmış Obeyd kültürünün etkilerinin karışmış olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden de son aşama "Xalaf-Obeyd geçiş aşaması" diye adlandırılarak ele alınmaktadır. Xalaf kültürünün yapısını anlamak, bizzat bu kültürü yaşayan toplulukları incelemekle mümkündür. Bu kültüre sahip yerleşik topluluklar ağırlıklı olarak 'karma tarım' (Bitki ekimi, sulu tarım ve hayvan besleme) ile uğraşan çiftçi topluluklarıdır. Ekonomileri kendilerine yeterlilik sınırlarında ve az da olsa toplumsal artı üretebilen yetkinliktedir. Yerleşim yerleri kubbeli ve yuvarlak yapılar ile tanınmaktadır. Başlangıçta tüm yerleşimler benzerdir. Orta aşamada bu benzerlik ortadan kalkmıştır. Maraş-Domuz Tepe ve Adıyaman-Samsat'taki büyük ve çekim merkezi olan yerleşimlerin yanında, onların çağdaşı olan, ancak bu büyük yerleşimin taklidi ve daha küçük yerleşimler de görülmektedir.

Xalaf kültürünün en belirgin özelliklerinden biri desenli çanak çömlek yapımıdır. Ekonomide belirleyici bir yere sahip ve kadın yaratıcılığının simgesi olan bu çanak çömlekler çarpıcı işlemecilik örneğidir. Bu yüzden seri üretim yoktur. Daha çok ihtiyaca göre üretilmektedir. Zamanla uzmanlık hâlini almıştır. Bunun yanında sürtme taştan takı ve mühür işçiliği gelişmiştir. Tarihçi G. Childe, bu döneme ait olan ve Van Gölü dolaylarındaki kazı köylerinden elde edilen bulguların, buradaki insanların metali tanıdıkları, volkanik cam çıkardıklarını, buna dayalı endüstriyel bir toplumun geliştirildiğini, desenli kapkacak kullandıklarını ve tılsımlı muskaları olduğunu[54] belirtmektedir.

54 Bkz. Gordan Childe, *Tarihte Neler Oldu*?

Xalaf kültürü içinde bulunan toplulukların ekonomik biçimlerinde benzerlikler olsa da, bu kültürün/kültür katmanının ilk aşamalarında henüz belirgin bir kültürel bütünlük sağlanamamıştır. Yerel farklılıklar varlığını korumaktadır, fakat gerek ekonomik ilişkiler ve gerekse ortak bir 'sunak'a sahip olmaları bu toplulukları giderek yakınlaştırmış ve kültür sürecinin orta aşamalarında "bölgesel kültür birliği" biçiminde toparlayıp yakınlaştırabilmiştir. "Halef yerleşmeleri, coğrafya bakımından çok geniş bir alana yayılmış olmakla birlikte, kültürel bakımdan (birbirleriyle) iyice bütünleşmiş durumdaydılar.[55] Ekonomik iç içelik yaşanmakta, yerel Tanrılar paylaşılmakta ve bu anlamda irili ufaklı sunakların yanında görece daha büyük bir sunağa adaklar adanmaktadır. İnançlar ile ekonomik yaşam arasındaki ilişki ve bağlantı konusundaki yerleşik anlayış, bu topluluklarda ekonomiyi inanç sistemlerine ekleme ve inanç sistemlerinin parçasını hâline getirmelerine yol açmıştır. Bu gibi gelişmeler ise bahsedilen kültürel bütünleşmeyi perçinlemiştir. Örneğin sunaklar zaman içinde bu köylerin tümü arasında sağlanan işbirliğinin simgesi olup inanç merkezi ve idari organizasyon merkezini ifade eder hâle gelmiştir. Böylece ilk dönemlerin eşitlikçi *tapınak ekonomisi*nin temellerinin adım adım oluştuğu görülebilmektedir. İhtiyaç düzeyinde gerekli ürünler dağıtılmakta ve geriye kalan toplumsal artı ise "Tanrılara Adanmak üzere" sunaklara bırakılmaktadır. Sunakta çalışanlar böyle beslenmekte, "kutsalın yönetimi" ve Yaşlı Bilgenin Doğal Toplum bağlamındaki hiyerarşisinin ön biçimleri belirginlik kazanmaktadır. Bu sunaklar giderek daha da büyüyecek ve tapınak hâlini alacaktır. Yönetsel merkezin işlem ve yetkilerinin ete kemiğe büründüğü zemin olarak tapınaklar yeni bir dönemi başlatacaktır. Tüm bu gelişmelerin temelleri sunak kültürünün bağrında bulunmaktadır. Ancak, bu dönem için hâlâ politik organizasyondan bahsedilmemektedir.

Dönem topluluklarında çoktanrılı inanç sistemi varlığını sürdürmekte, ekonomide toplumsal artı üretebilen yetkinlik oluşmakta,

55 Charles Keith Maiseles, *Uygarlığın Doğuşu*, s. 190.

çanak çömlek, taş işlemeciliği ve saf bakırı taşlarla dövüp bakır araç kullanımı sağlanmaktadır. Bu anlamda farklı iş olanakları ve bu işlerle uğraşan uzmanlardan oluşan yeni bir tabakalaşma gelişmektedir. Ancak Yönetsel Planda hâlâ kabile eşitliği ve ilkel demokrasi bulunmaktadır. Doğal Toplumun kendine yeterliliği temelinde *hiyerarşik otorite* öne çıkmaktadır. Bir tür politik lider olan şaman ve manevi lideri temsilen büyücü aracılığıyla yürütülen idari yapı işlemektedir. Bilge yaşlının bu aşamadaki işlevi gençlere yol göstermek, deneyim aracılığıyla toplulukları sevk ve idare etmektir. Onların yetiştirip yol gösterdikleri avcı genç erkeklerin şefleri de yakın ittifakları olacaktır. Böylece hiyerarşinin Doğal Toplum sürecindeki biçimi, topluluk yararına işlev kazanacaktır (Zamanla yaşlı bilge krala; şaman rahibe ve askerî şef komutana dönüşerek hiyerarşik evirilme sınıfsal egemenliğe bürünecektir). Tüm bu gelişmeler, toplulukların yapısını, sade toplumsallıklarını bozacak ve farklılaşmayı doğuracaktır.

Xalaf kültürünün son aşaması çok uzun bir süreci kapsamaz. Bu kültürün çağdaşı olan ve Güney Mezopotamya'da şekillenen Obeyd kültürü etkisini Kuzey Mezopotamya'ya taşımakta, sonuçta iki kültürün bir aradalığını ve ortak yaşandığını gösteren bir tablo oluşmuştur. Bu yüzden son aşamaya "Xalaf-Obeyd Geçiş Evresi" denilmekte ve öyle tanımlanmaktadır.

ii. Obeyd/El-Ubaid Kültürel Aşama (M.Ö. 4200-3200)

Bu kültüre öncülük etmiş ve Xalaf kültürünün çağdaşı olan Güney Mezopotamya'da gelişen ilk kültürel şekilleniş Hacı Muhammed Kültürüdür. Bu kültür çoğunlukla "ilk Obayd Kültürü" diye adlandırılmaktadır. Coğrafik olarak (bugünkü adlandırma ile) Kuzey ve Batı İran yaylalarının kimi kısımları (Doğu Kürdistan), Orta ve Kuzey Irak (Güney Kürdistan ve Irak'ın bir kısmı) ve Şattülarap dolaylarında, bu kültür tespit edilebilmiştir. Bu kültürel çekirdeklenme Obeyd Kültürel gelişiminin maddi zemini olmuştur. Sümerolog Samuel Noah Krammer'ın[56]

56 Bkz. S.N. Krammer, *Tarih Sümer'de Başlar.*

kazılarında elde ettiği verilere dayanarak aktardığına göre, Obeyd kültürüne zemin teşkil etmiş olan Hacı Muhammed Kültürü Kuzeybatı İran yaylalarından (Doğu Kürdistan'dan) gelen topluluklarca Güney Mezopotamya'ya taşınmıştır. Buna dayanarak şekillenen Obeyd kültürüne ait ilk yerleşimler Eridu ve Ur dolaylarında bulunmuştur.

Obeyd kültürü içinde oluşmuş yerleşimlerin en belirgin yanları daha büyümüş ve kasaba hâlini almış olmalarıdır. Somut olarak Tepe Gawra ve Ninova yerleşim örnekleri bulunmuştur. Bu yerleşimlerden anlaşıldığı kadarıyla nüfus artmış, çömlekçilik, taş işlemeciliği ve bakır alet yapımı daha da yetkinleştirilmiştir. Sonuçta maden işleme ve giderek dökümünü yapma süreci başlayacaktır. İnanç yapısında sunaklar iyice büyümüş ve tapınak hâlini almıştır. Bu dönemin tapınakları artık birkaç odalı inanç yapıları hâlini almıştır. Üretimin refahı ile Tanrılar (inanç sistemi) arasında bağ kurmakla görevli din adamları, kendi içlerinde daha fazla organize olma uğraşına yönelmişlerdir. Tapınakların dış yüzeyleri resimlerle süslenmektedir. Bu resimler o dönem tekerlekli arabaların bulunduğunu göstermektedir. Özellikle Tepe Gawra'da bulunan Tapınak (12'ye 8,5m ebadında) koca bir yapı hâlini almıştır. Tapınak süslemesinde kullanılan süs taşı ve madenin ithal edildiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi böylesi küçük mamul mallar Mezopotamya'nın üst kesiminde bolca bulunmaktadır. Afganistan'dan ise lacivert taşı alındığı sanılmaktadır. Tapınak üzerinde odaklanılması, esasta ekonomik ve sosyal alanda yaşanan gelişim ve çeşitlenme ile ilgili olsa gerek. Ekonominin basit düzeyden çıkarak daha büyük organizasyon gerektiren sulu tarıma/tarla tarımına dönüşmesi ise teknik araç gereçlerin yapılması ve bunların yapımı ile uğraşanların yeni uzman gurupların doğmasına yol açabilmiştir. Bu biçimde sosyal farklılıklar devreye girmiştir. Karmaşıklaşan ve farklılaşan sosyoekonomik yapı ve kültürel durum ise, işlerin düzenli yürütülmesinde yönetsel işlerin/idari organizasyonun şaman ve büyücü düzeyinden çıkarak daha organize ve işlevsel kılınmasını gerektirmektedir. İnanç yapıları ve ekonomi arasındaki bağ düşünüldüğünde,

bu yeni organize yönetime en büyük aday, tapınak içindeki inanç-din elemanları/rahipler olmaktadır. Henüz misyonları tam anlamıyla "yönetsel kast" düzeyine ulaşmasa da, buna adaydırlar. Fakat sosyo-ekonomik planda hâlâ sınıfsal karakterli bir örgütlülük bulunmamaktadır. Belirgin olan eski kabile düzeni ve yönetim anlayışıdır. Doğal Toplum değerleri hiyerarşik otoriteyi, hâlâ bir biçimde denetlemekte, toplum yararına bir işlevsellik içinde yönlendirebilmektedir. Yaşam bu eksende şekillenmektedir.

Obeyd kültür döneminde çanak çömlek yapımında desen işleminin terk edilmesi önemli bir hususa işaret etmektedir: Endüstriyel gelişim! Xalaf kültüründe çanak çömlek yapımında üretim sayısı ihtiyaca orantılı olup desenli bezeme işine ağırlık verilmiştir. Oysa Obeyd kültüründe seri üretime geçilmiş, desensiz-düz yapımlı çanaklar üretilmeye başlanmıştır. Bu ise ticari ilişki ağının oluştuğunu göstermektedir. Gerek maden ve hammadde ihtiyacı için ve gerekse sürümden kazanç için bu gelişim geliştirilmiş olsa gerek. Maden kaynakları ve hammadde açısından Yukarı Mezopotamya ve Doğu Akdeniz, Toros dolaylarına nazaran Aşağı Mezopotamya zayıftır ve bu yönlü ihtiyaçlarını karşılama ihtiyacı sonucu Kuzey Mezopotamya ile ilişkilenme, ticari alışveriş geliştirme süreci başlamıştır. Bu durum karşılıklı kültürel etkileşimi yaratmıştır.

Obeyd kültürünün Kuzey Mezopotamya'ya taşınması ve etkilemesi M.Ö. 4300 dolaylarına rastlamaktadır. Bu süreyle beraber Kuzey Mezopotamya'da Xalaf kültürünün etkisi altındaki alanlarda Obeyd kültürü görülür ve yaygınlık kazanır. Bu etkileşim ve yayılma esas olarak Xalaf kültürünü ret etmeden, onun üzerinden yükselip yerleşmiştir. Böylece eski sunakların üzerinde daha büyük sunak yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla eski yerel Tanrılar varlıklarını sürdürebilmiştir. Qbeyd kültürü bu bölgelerde aşamalı olarak gelişmiştir. Bu durum özellikle mimari yapı da görülebilmektedir. Yuvarlak ve kubbeli Xalaflı ev mimari yapısı yanında dörtgen planlı Obeyd mimarisi evler bir arada bulunmuştur. Arkeolojik kazılarla Tepe Gawra, Telal et-Thalethat, Qalij Agha/Qalij Axa yerleşimlerinde bu durum

gözlemlenebilmektedir. Böylesi kültürel etkileşime rağmen, Xalaf kültürünün kendi iç dinamikleriyle varlığını sürdürdüğü sanılmaktadır. Elazığ-Tülin Tepe, Urfa ve Malatya dolaylarındaki buluntular ile bu durum ispatlanabilmektedir. Obeyd etkisi özellikle çanak çömlek yapısındaki desensiz, düz figürlerde görülmektedir. Bir diğer bulgu ise bu çanak çömleklerin seri üretimidir. Obeyd kültür, maden işlemeciliğinde yaşanan gelişmeler ile beraber M.Ö. 3200 dolaylarında yerini Uruk kültürel aşamaya bırakmıştır.

iii. Uruk Kültürel Aşaması (M.Ö. 3500-3000)

Bu kültürel süreç esas olarak Xalaf ve Obeyd kültürel aşamalarının birikimi üzerinde gelişmiş ve daha yetkinleştirilmiş bir biçimi ifade etmektedir. Bu kültürel katman da üç evrede incelenmektedir: İlk, Orta, Geç Uruk devri. İlk ve orta Uruk kültürel evreleri Güney Mezopotamya'da gelişmiş ve kendi orijinalitesini korumuştur. Oysa Geç Uruk devri özgünlük taşımaktadır. Bu evreye Sümer etkisi karışmıştır. Dolayısıyla Sümerler ile ilişkili olup onların tarihi ile bağlantılı ele alınmaktadır. Geç Uruk Devri aynı zamanda ilk yazılı tarih Uygarlığı olan "Eski Sülale Devri" öncesine denk düşmektedir. Yine Geç Uruk Devri kendi içinde de iki başlıkta incelenmektedir: 1- Uruk Dönemi (3000-2800), 2- Jemdet-Nasr Dönemi (2950-2750). Coğrafik olarak Dicle-Fırat'ın birleştiği ve Bağdat dolaylarında, Habur Nehri kıyısındaki Mari bölgesinde, bu kültürün izleri görülmektedir. Geç Uruk Devrini esasen Sümerleri incelerken ele almaya çalışacağız. Bu yüzden ilk ve orta Uruk süreçlerine değinebiliriz.

İlk ve orta Uruk kültürel aşamalarında, maden dökümünün daha sistematik bir biçimde açığa çıktığı, çömlek yapımında çömlekçi çarkının kullanıldığı, tekerlekli arabanın artık ulaşıma sokulduğu, sulama kanallarıyla tarım yapılmaya başlandığı, sabanın kullanıldığı ve bu anlamda önemli teknik gelişmelere bağlı olan büyük niteliksel atılımların yaşandığı görülebilmektedir. Tüm bu gelişmelerin ardında ise Tapınak Görevlileri bulunmaktadır. Bunlar tapınak içinde toplumsal artı/ihtiyaç fazlası ürün ile yaşayan ve üretim dışı tutulan,

zamanlarını soyut 'bilim'lere ve arayış ve icatlara ayırabilen rahiplerdir. Rahiplerin ve yine tapınakta çalışan teknik elamanların sayesinde açığa çıkarılan teknik gelişim, emeğin verimini arttırıp toplumsal artıyı fazlalaştırabilmektedir. Her yeni icadın topluluk yaşamını daha kolaylaştırdığı ve refah düzeyini artırdığı ve yaşamı daha organize hâle getirmeye katkı sunduğu düşünüldüğünde tapınak çalışanlarının rollerinin giderek artığı da anlaşılmaktadır. Toplumsal artı rahiplerin yanı sıra, tapınak yapımında çalışan işçilerin, tapınak adına ticaret yapan tüccarların, araba yapımcıları/zanaatçıların ve maden işleyicilerinin beslenmesinde kullanılmaktadır. Bir süre sonra tüm bu gelişmeler toplukların sosyal sadeliklerini ve eşitliğini bozacak, yeni sınıfların oluşmalarına yol açacaktır.

Arabaların ticarette yaygınca kullanımı ve ticaretin tapınak imkânları temelinde tapınak adına yapılıyor olması, ticari atılımın gelişimini adeta ateşlemiştir. Öte yandan içerde yaşanan teknik gelişim, beraberinde büyük ölçüde maden ve hammadde ihtiyacına yol açmıştır. Ayrıca madenci ve zanaatçıların ürettiği mallar dışarı sürülmeyi beklemektedir. Tüm bu gereksinimler temelinde Doğu Akdeniz, Toroslar, Yukarı Mezopotamya, Kuzeybatı İran ve Kafkaslara dek ticaret gelişmiş, yaygın ticari ağlar oluşturulmuştur. Bu yol ile Uruk kültürü de taşınmış ve yaygınlaşmıştır. Kimi alanlarda ticari yolları denetleme amacıyla büyük yerleşimler inşa edilmiştir. Bu yerleşimlerin bazıları ticaret kolonileri hâlini almışlardır. Özellikle Biblos, Ugarit, Karkamış, Samsat, Elba, Harran, Mari daha sonraları Anadolu'da Hattuşa, Kaneş, İran'da Elam gibi yerleşimler bu ticaret kolonisi yerleşimleri üzerinde, kimileri de o zaman kurulmuş kentlerdir. Böylece M.Ö. 3500'lerde Kuzey Mezopotamya'da Uruk kültürü yaygınca yaşamaya başlamış ve yerellik kazanmıştır.

Teknik gelişim ve üretimin sağladığı refah ortamında, nüfus oranı belirgin bir şekilde artmıştır. Kasabalar giderek şehirleşme yönünde gelişmektedir. Klan-kabile tarzındaki "ilk Aşiret Statüsü" aşılmıştır. Daha yetkin bir aşiret bilincinin geliştiği ve yerleşim yerlerine göre aşiretlerarası farklılaşmanın belirginleştiği, bu anlamıyla, (ortak

dil, toprak birliği, kültür, inanç, tapınak birliği, vs.) halksal motiflerin öne çıktığı bir süreç başlamıştır. Öte yandan artan nüfus ve gelişen sosyal farklılaşma tapınağın iş ve işlevini artırmıştır. Tapınak, karmaşıklaşan ekonomik üretim organizasyonunu Toplumsal Artı ile elde edebilen stokun afet gibi doğa olayları karşısında toplumun sosyal güvenliğini teminat altına alınması, bent ve kanal yapımı gibi işlerin hâlledilmesi yönünde işlevselleşmekte ve çalışma yürütmektedir. Bu işlerin yapılabilmesi ve yürütülmesi için tapınakta çalışacak özel elemanlar ve uzmanlar yetiştirilmeye başlanır. Böylece ifade edilen işleri tapınak içinden organize eden ve bu organizasyondan birincil elden sorumlu olan Bürokrasi/Yönetsel Erk oluşmuştur. Ayrıca içerde Toplumsal Artıyı koruyan ve dışarıda ticaret yollarını denetleyen, ticaret kervanlarını koruyan, olası dış saldırılara karşı topluluğu savunan askerî güç şekillenmekte; tapınak denetimi altında olsa da, giderek öne çıkmaktadır. Toplumsal yapı derinliğine ve genişliğine büyüyüp çeşitlenmekte, hiyerarşik otorite Doğal Toplumun ilk süreçlerindeki işlevinden uzaklaşıp aleyhte gelişmeye başlamaktadır. Fakat tüm bu gelişmeler henüz yeni belirginleşmektedir.

Bu dönemin bir diğer önemli değişikliği, cinslerarası eşitliğin erkek lehine bozulmaya başlamasıdır. Çömlekçi çarkıyla birlikte çömlekçilik, sabanın kullanılmasıyla ve küçük bahçe tarımından büyük sulama tarımına geçilerek, tarımın esas işleri erkeğin eline geçmiştir. Böylece cinslerarası dengede belirgin bir bozulma başlamıştır. Bu durum bir boyutuyla kadının ağır işlerden kurtuluşunu ifade etse de, esasta statü kaybına yol açmakta ve zamanla anaerkil toplum statüsünün ataerkilliğe evirilmesinin ilk önemli işaretleri olmuştur.

Dönemin ekonomisi tapınak tekelinde işlemekte ve "Tapınak Sosyalizmi" denilebilecek tarzda yürütülmektedir. Ancak ticaretin ve ticari çıkarlar ile yönlenen toprak çatışmaların içinde yaşanan yeni "mal edinimi" çatışmalarında oynadığı rol sonucu askerî şefin öne çıkması gibi gelişmeler de görülebilmektedir. Eskiden (süs, vs.) özel eşya gibi şeylerle sınırlı olan bu mal edinimi, giderek kabaracak, sığır, vs.

edinimi ile sınırlı bir "özel mülk" edinimine dönüşecektir. Bu anlamda ekonomi özel ve kolektif mülkiyetin iç içe yürütüldüğü bir yapı içermektedir. Zamanla edinilen böylesi servetler babadan oğla geçecek, paralelinde yetki/otorite devri de böylece başlayacaktır.

Tüm bunların sonucunda Geç Uruk Devrine girilmiştir. Artık bakır-kalay alaşımı ile tunç madeni elde edilmiştir. Askerî tekniğe tunç silahlar girmeye başlamıştır. "İnanna" ve "Anu" Tapınakları ile anılan şehirleşme ve Şehir Toplumu doğmuştur. Bakır köy ve kasabasından Tunç Şehirleşmesine geçiş yapılmıştır. Tarihçi G. Childe'nin[57] aktardığı kadarıyla, Uruk Devrinin sona ermesinden önceki döneme ait, 18 metre yüksekliğinde bir höyük bulunmuştur. Burası geniş bir yerleşim yeridir. Şehir görüntüsü vermektedir. Tanrıça İnanna'ya adanan sunak ve onun hemen karşısında Anu Rahiplerinin tapınağı vardır. Bu kadın-erkek dengesinin hâlâ korunduğunu göstermektedir. İnanna Tapınağı 75 metre uzunluğunda ve 30 metre enindedir. Bu tapınak yoğun biçimde süslenmiştir. Anu Tapınağının bitişiğinde 10 metre yüksekliğinde Ziggurat yükselmektedir. Mimarisi, iç-dış süsü, yükseklik, en ve uzunluk gibi özellikleri Ziggurat'ın yapımında çok sayıda insanın çalıştırıldığını göstermektedir. Bu anlamıyla, höyük, köy toplumu olmaktan çıkmış, şehir toplumu hâlini almış bir toplumsal yerleşimi yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, Kalkolitik Çağ içinde yaşanan teknik gelişmeler toplulukların inanç, ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarında önemli değişmeler yaratmıştır. Artık Neolitiğin eşitlikçi, kolektif ve anaerkil yaşam tarzı çatırdamıştır. Tapınak merkezli hiyerarşik-yönetsel organından tutalım, tarla tarımının toplumsal artı getiren büyük ölçeğine ve ticari gelişimin yaygınlaşması ile belirginleşen yeni sosyal tabakalaşmalara dek, bütünlüklü bir kabuk değişimi yaşanmaktadır. Esas olarak eskinin aşılmaya başlandığı, yeninin ise henüz belirginleşmediği bir kaos aralığı/kriz dönemi söz konusudur. Doğal Toplumun içsel sorunları bir biçimde yenilenmeye gebedir. Teknik gelişim,

57 Bkz. G: Childe, *Tarihte Neler Oldu?*

üretimsel farklılaşma, inançsal değişim ve sosyal ayrışmalar gibi etkenler yeni bir dönüşümün verileri olmaktadır. Köy ve kasabalar içinde tabakalı hiyerarşik örgüt ağı ve farklı uzmanlık dalları açığa çıkmıştır. Erkek giderek kadın karşısında başat duruma gelmekte, kadının statüsü zayıflamaktadır. Ataerkil şehir toplumu belirtileri artmaktadır. Yazılı toplumun şafağına varılmıştır. Sürecin başında hem Doğal Toplum değerleri ve dinamiklerinin ve hem de hiyerarşinin sınıflaşma ve hâkim otorite yönlü gelişip başat hâle gelmesinin şansı eşit olarak bulunmaktadır. Ancak, tapınakta etkinleşip, tekniği ve dolayısıyla üretimi eline geçiren, mitolojik yaratım ile ikna gücünü, askerî gücü ile baskı ve zoru eline geçiren hiyerarşik erkek egemenliği daha baskın çıkacaktır. Kadın zayıflayacak, Doğal Toplum inançları gerileyip güçsüzleşecektir. Dolayısıyla Kalkolitik Çağ gibi kaotik/kriz dönemi sonlarında ataerkil ve sınıflı şehir uygarlığının eli güçlenmiştir. Bir adım ötesi devletli-sınıflı iktidar süreçleri ve uygarlığı olacaktır.

Kalkolitik Çağın sonuna gelindiğinde, M.Ö. 3000'lerde Xalaf-Obeyd-Uruk kültürel aşamalarında ve bu kültürlerin yeşerdiği coğrafi mekânlarda halklaşma gerçekleşmiştir. Coğrafik, kültürel ve dilsel, örgütsel ve inançsal yapıları ile toplumsal ve etnik farklılıklar belirginlik kazanmıştır. Sümerlerde somutlaşan biçimi ile, ilk devletleşme buralarda başlamıştır. Tüm bu süreçlere dair anlatımlar ve adlandırmalara Sümer yazıt ve belgelerinde rastlanmıştır. Bu yüzden, gerek bu adlandırmaları ve yaşananları, gerekse Protokürt kültürel öğe ve toplumsal boyların anlaşılmasında ve bölge gerçekliğinin iyi çözümlenebilmesindeki yeri ve rolü itibarı ile Sümerlere değinmek yerinde olacaktır.

III- Sümerler

"*(...) Tarihin kendisi Sümerlerle başlamaktadır. Ama Sümerler de her şeylerini Neolitik Toplumdan, Dicle-Fırat'ın yukarı havzasından almışlardır. Tüm üretim teknikleri kadar temel üstyapı kurumlarının ana kavramları da bu toplumda şekillenmiş olup Sümerlere geçmiştir.* (...)

Sümerlerin adım adım Kuzey Mezopotamya'dan Güney Mezopotamya'ya yayıldığı tümüyle belgelidir."[58]

Tüm Neolitik ve Kalkolitik Çağlar boyunca edinilen tecrübelerin Sümer öncesi yaratılan uygarlık düzeyini ifade ettiğini görmüştük. Sümerler, bu gelişkin temel üzerinde yükselmişlerdir. Bugün önde gelen arkeoloji uzmanları ve tarih bilimcileri bu konuda hemfikirdirler. Ancak, Sümer orijini hususu hâlâ bir tartışma konusudur ve incelenmektedir.

Sümer orijini konusunda belirgin iki görüş vardır. Birincisi, İndus-Pencap dolaylarından, dolayısıyla daha Güneydoğu yönünden Aşağı Mezopotamya'ya geldikleri yönündedir. İkincisi, Sümerlerin Mezopotamya'ya Kuzey'den geldiklerini ileri sürer. Bugün ağırlık kazanan görüş ikincisidir. Sümerlerin Sami olmadıkları konusunda görüş birliği yakalanmıştır. Son arkeolojik kazı, bilgi ve belgeler Sümerlerin kuzeyden geldikleri görüşüne ağırlık kazandırmıştır. Bu bulgulardan biri, takriben M.Ö. 2000'lerde yaşamış Sümerli bir şair-yazıcının taş belgelere işlediği 'günlük'teki bilgilerdir. Nippurlu yazıcı Ludingirra'nın tabletlere yazdıklarını birleştirerek bir nevi günlük oluşturduğu sanılmaktadır.[59] Bundaki bilgilere göre "ataları" Sümerya'ya "binlerce" yıl önce Kuzeydoğu yönünden ve "7 Ulu Dağ" aşarak gelmişlerdir. Bu göçün nedeninin bilinmediği, ama iki kol hâlinde bir göç ile gelindiği; bunlardan birinin dağlık yol, diğerinin ise deniz/ırmak yolu olduğunun bilindiği yazılıdır. Geldikten sonra, ilk başlarda kendi aralarında üstünlük mücadelesine tutuştukları aktarılmaktadır Kuzeydoğu dağlık alanın Ağrı Dağı ve Dilmun'un ise Van Gölü dolayları olabileceği sanılmaktadır. Geldikleri alanlarda yaşayan toplulukların kendilerine nazaran esmer olan Sümerleri "Karabaşlılar" diye adlandırdıkları ifade edilmektedir. Kuzeydoğu Dağlarından gelen kollardan birinin bu dağlık alanlardan birinde yerleşerek kaldığını ve orada Ararat-Ağrı civarında "Aratta Beyliği"ni kurduğunu aktarmaktadır. Bahsedilen

58 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

59 Bkz. S.N. *Krammer, Tarih Sümer'de Başlar* ve M. İ. Çığ, *Sümerli Şair Ludingirra.*

Aratta Beyliği ile Uruk Krallığının Kral Emmerkar döneminde üstünlük çatışmalarına girdikleri, sonuçta Aratta Beyliği'nin Urak'a yenilerek bağımlı hâle geldiği, Sümer yazıtlarında belgelidir.

Sümerolog S. N. Krammer da Sümerlerin kuzeyden geldiğini bulgularla ortaya koymakta ve bu savını temellendirmektedir.[60] Buna göre Sümer kahramanlık çağı, yani Mezopotamya'ya geliş ve yerleşim süreçleri olarak değerlendirilen dönem, büyük bir göç ile başlamaktadır. Kuzeydoğu/Güneybatı İran dolaylarından 7 dağ aşılarak Mezopotamya'ya inilmiştir. Buralarda kendilerinden daha uygar bir "devlet"in gücü altındaki toprakların etrafında yerleşime geçmişlerdir ve bu uygar gücün askerî birimlerine "paralı asker" olarak katılmışlardır. Onlardan askerî teknik ve kültür edinmişlerdir. Zamanla içine sıkıştıkları sınırları aşmak için daha geniş ve büyük toprak arayışına yönelerek zenginleşmişlerdir. Bu arayış 2-3 yy. sürmüştür. Bahsedilen Sümer Kahramanlık Çağı bu zaman kesitini ifade etmektedir. Bu döneme ait emareler, Lugalbenda ve Gilgamış Kralları ile ilgili sözlü destanlarda vardır. Sonuçta bu arayış sırasında çatışmalar yoluyla yerleşimi başarıp egemenlik kurabilmişlerdir. Kahramanlık çağı savaşları Kuzey Mezopotamya'dan Güney Mezopotamya'ya doğru ilerleme sonucu gerçekleştirilmiş ve yerleşime geçiş hedeflenmiştir. Ancak, aynı süreçlerde Güney Arabistan Yarımadası'ndan Mezopotamya'ya gelen Samiler ile aralarında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Öncesinde ise Hacı Muhammed Kültürü ile yaşayan topluluklar bulunmaktadır. "*Sümerlerden önceki devir bir köy kültürü ile başlıyor. Genel olarak bugün kabul edildiğine göre kendilerine özgü bir niteliği olan Güneybatı İran'dan gelenler bu köy kültürünü getirmişlerdir. İran'dan gelenlerden hemen sonra kısmen barışçıl, kısmen savaşçı fatihler olarak Samiler görülüyor. Biri Doğu'dan biri Batı'dan bu iki halkın karışması ve yaptıkları kültür alışverişleri ile Güney Mezopotamya'da ilk şehir kültürü ortaya çıkıyor.*"[61]

60 S.N. Krammer, *a.g.e.*

61 S.N. Krammer, *a.g.e.*, s. 185.

Tüm bunlardan anlaşıldığı kadarıyla Sümerler Kuzeydoğu Dağlık alanlarından bölgeye gelen göçebe topluluklardır. Eldeki verilere göre geldikleri alan bugünkü coğrafik adlandırmalar ile Doğu Anadolu'nun doğusu, İran'ın[62] Orta ve Kuzeybatı Dağlık alanlarıdır. Sümerlerin bu civarlarda yaşadıkları sanılmaktadır. Öncesine dair bilgi yoktur, bulunamamıştır. Dolayısıyla bulgulardan yola çıkarak başta Kuzey Kürdistan'ın dağlık alanları, yani Ağrı Dağı ve dolayları ve Van Gölü kıyı kesimleri olmak üzere iki ana koldan Kuzey Mezopotamya'ya geçiş yapmışlardır. Kendilerinden önce buralarda yerleşik yaşama geçmiş bulunan ve kendilerine göre daha ileri bir uygarlık düzeyini yaşayan topluluklar ile çatışmışlardır. Başlangıç süreçlerinde, kendilerine göre daha güçlü ve donanımlı olan Mezopotamya Uygarlıklarına ve yerel topluluklarına karşı kaybetmişlerdir. Bu yüzden "ileri askerî teknik" ile donanmış yerleşik toplulukların askerî güçlerine "paralı asker" olarak girmiş; onların askerî tekniklerini, kültürlerini bu yolla edinmişlerdir. Sonraları ise, daha fazla toprak elde etmek amacıyla daha aşağılara, Güney'e doğru Fetih Savaşlarına girişmişlerdir. M.Ö. 3500 dolaylarında giriş yapan Sümerler, M.Ö. 3000-2750 yılları arasına toprak ve yurt edinme süreci olarak geçirmişlerdir.

Kahramanlık çağı sonrasında Sümerler Güney Mezopotamya'da yeni bir çağ başlatan gelişmelere yol açarlar. Sümerolog Krammer'in bu süreçlere dair yaptığı 'Tarihî Bölümlemeler'i olduğu gibi aktarmak daha izah edici olacaktır: "*(...) Güney Mezopotamya'nın İran-Sami dediğimiz Sümerlerden önceki devirden Sümer Çağına geçince üç kültür katı bulunuyor. Edebiyattan çok önce, Edebiyattan önce ve İlk Edebiyat katları. Birinci kat İran Sami kültürünün duraklama ve gerileme zamanında Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'ya akınları ile başlıyor. Sümer Kahramanlık Çağının doruğa ulaştığı yüzyıllarda kültürü*

62 İran Coğrafyası: Kullandığımız anlamda bugünkü İran sınırlarını ifade etmiyor. Eski İran Coğrafyası, bugünkü İran dahil, Afganistan, Belucistan, batıda Zağroslar, Azerbaycan, Urmiye dolayları, Doğu Anadolu Transkafkasya sınırları, Ermenistan, Güney Hazar kıyıları, Elbruz Dağları dolayları, Gürcistan sınırlarına dek geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir ve "Aryanom" olarak anılmaktadır.

olgunlaşmış ve psikolojik bir sağlamlığa kavuşmuş Sümer savaşçıları tek tek guruplar hâlinde yağmacı olarak Mezopotamya'ya yenilmiş şehirlerine girip yağma ederek ilk hâkimiyeti kuruyorlar. Yeni bir vatana yerleşen Sümerler yine de emniyette değiller, çünkü batıdan göçebe ve Sami bir halk olan Martuların, yani tahıl tanımayanların Güney Mezopotamya'ya girmiş olmaları kahramanlık çağının en yüksek olduğu Emmerkar ve Lugalbenda günlerinde bu çöl ilkel halkı ile henüz yerleşmiş olan Sümerler arasında çekişmeler oluyor. İşte bu şartlar altında ihtimal, Sümerlerin gelip yerleşmeleri ile ekonomik ve teknik ilerleme başlıyor, sanat ve mimarı sahasında da yaratıcı gayretler sarf ediyorlar. Edebi alanda da yalnız belirli bir yaratıcı işlem olarak beylerini ve efendilerini eğlendirmek amacıyla saray saz şairlerinin kompoze ettikleri destanları kabul edebiliriz. İkinci veya edebiyattan önceki Sümer tabakasına gelince, Sümerleri artık tamamıyla yeni ülkelerine yerleşmiş, kökleşmiş buluyoruz. İhtimal bir kültür şahsında Aşağı Mezopotamya'da Sümer ismi ilk olarak kullanılmıştır. Bu zamanlarda yerlerine oturmuş idareci elemanlar özellikle saray ve mabet idarecileri ile aydınlar belirli olmaya ve öne geçmeye başlamışlardır. Ülkede kanun ve düzenin gelişmesi için güçlü bir hareket vardı ve her tarafta bir topluluk ruhu ve vatanseverlik, kahramanlık gururu uyanıyordu. Bundan başka Sümer fatihleri ile daha uygar olan yenilmiş yerli halkın alışılmışın dışında verimli bir şekilde birbirine iyice karışmış olmasından yalnız Sümerler için değil, bütün Batı Asya için önemi olan yaratıcı bir atılım olmuştur."[63]

Böylece Sümer kültürü, İranî, Aryan tarımcı köy toplulukları ve Sami göçebe topluluklarının kültürleri ile ilişki ve çelişki içinde sentez bir kültür biçimi de ortaya çıkar. Sümer "devlet"li çağı böylece başlar. Sümer tarihinin kronolojik olarak ele alınması aşağıdaki gibidir:[64]

* *M.Ö. 3000'ler öncesi: Sümerlerin Mezopotamya'da ortaya çıkışları.*

63 S.N. Krammer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 187.

64 M.E.B., *Eski-Ön Asya Tarihi Ana Hatları*.

* *M.Ö. 3000-2800: Geç Uruk Devri (Sümer Kahramanlık Çağı).*
* *M.Ö. 2950-2750: Jemdet-Nasr Devri (Sümer Kahramanlık Çağı).*
* *M.Ö. 2750-2500: Erken Sülaleler Devri (Bu süreçler genel planda "Erken Sülaleler Devri" diye anılır).*
* *M.Ö. 2500-2400: I. Ur Sülalesi (Bu süreçler genel planda "Erken Sülaleler Devri" diye anılır).*
* *M.Ö. 2400-2350: Lagaş Sülale Devri (Bu süreçler genel planda "Erken Sülaleler Devri" diye anılır.).*
* *M.Ö. 2350-2150: Sümer-Akad Devri (Sami Egemenliği Devri).*
* *M.Ö. 2150-2100: Guti Egemenliği Devri (Aryan Etkinliği Devri).*
* *M.Ö. 2100-1966: III. Ur Sülalesi (Sümer Rönesans'ı-Son Sümer Atılımı).*
* *Ve yaklaşık olarak 2000'lerde Horrit ve Samilerin tarih sahnesine girişleri.*

Göçebe Sümerlerin kuzeydeki Dağlardan gelip Yukarı Mezopotamya üzerinden Aşağı Mezopotamya'ya inerek, M.Ö. 3000-2700 dolaylarındaki kahramanlık çağının yoğun çatışmaları sonrasında ilk şehirlerini kurduklarını belirtmiştik. Özellikle bu dönemde "*şehir, bir sur ve bir hendek ile çevrilmiş; bu koruma altında insan, dış doğanın dolaysız baskılarından oldukça güvene kavuşmuş olarak, ilk kez kendine özgür bir dünya bulmuştur. Bir kamış bataklığından veya çöllük bir topraktan, setler örüp kanallar kazarak, daha önceki kuşakların ortak çabaları ile yaratılmış insan eseri bahçeler, tarlalar ve otlaklar arasında durmaktadır. Toprağın suyunu alan ve onun verimini arttıran kanallar, aynı zamanda şehir halkına su ve balık sağlamakta ve rıhtımlara uzaklardan ticari mallar gelmesine olanak vermektedir.*"[65] Bu şehirlerin ilk Sümer örnekleri olarak Legaş, Umma, Khafajah belirtilebilir.

Şehirde yükselen topluluğun manevi ve ekonomik birliğini Ziggurat Tapınağı temsil etmektedir. "*(...) İlk toplulukların tören merkezleri ve örgütsel odak noktaları olarak tapınaklar, yalnızca topluluğun*

65 G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*?, s. 86.

birliğini ve evren ile ilişkisini temsil etmekle kalmayıp aynı zamanda topluluğun ortasındaki bir noktada onun toplanma yeri hizmetini görerek, topluluğun bağrından çıkmış olan ve toplulukça sahiplenilen özel kurumlar idi."[66] Tapınak içinde tahıl ambarları ve depolar vardır. Tapınak her şeyin merkezileşip burada denetlendiği ve yürütüldüğü yerdir. Toprağın işlenmesi, su kanallarının yapımı ve beslenme için toplumsal artının toplandığı merkezdir. Bu merkez, dış ticaretin yönetimini de yapmaktadır.

"(...) Sümerlerin gerçekleştirdiği biçim, rahiplerin Ziggurat denilen ve hem tapınak hem kolektif iş hem de toplumsal yönetim rolünü oynayacak biçimlere kavuşmasıdır. Toplumun kimliğinden, gökyüzü düzeninin yeryüzü temsilcisi gibi kutsal bir anlama bürünen bu merkezler daha sonraki tüm uygarlık boyunca geliştirilecek olan büyük tapınakların, meclislerin, iş merkezleri ve askerî karargahların, eğitim ve kültür merkezlerinin prototipidir; devlet kurumlaşmasının ana rahmidir.

"Bu bir yandan üretim aracı olarak köle emeğinin görülmemiş maddi verimliliği ve buna dayanarak üretim dışı kalan çok sayıda insanın din, zanaat ve yönetim işleri için boş vakit ve refah imkânına kavuşmasıdır. Diğer yandan manevi bir yönetim merkezi olarak Sümer Teolojisinin Tanrılar Düzeninin yaratılmasını beyin, düşünce ve ruhsal yapılar üzerinde büyük bir egemenlik kazanması sürecidir. Maddi ve manevi gelişme birbirini karşılıklı beslemiş; kutsal mülkiyet, aile ve dinî kurumlaşma ailenin temel dayanağı olarak yeniden şekillenmiş; kan ve soy birbirine dayalı toplum böylesine sınıflı, tabakalı ve yeni kurumlarla temsil edilen bir yapı kazanmıştır."[67]

Elbette tüm bu gelişmeler bir anda olmamış, uzun ve değişken zaman kesitleri içinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, başta devletin karakteri olmak üzere; ideolojik doğuşlara, toplumsal geçiş ve gelişimin diyalektiğine, ekonomik yapıdaki farklılaşmaya, kültürel ve tarihsel

66 Charles Keith Maisels, *Uygarlığın Doğuşu*, s. 253.

67 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu*.

değişime ve cinslerarasında eşitsizliğin doğuşuna kadar birçok önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler özgünlük içirmektedirler. Örneğin devletleşme Sümer Kahramanlık Çağının başlangıcından henüz ilk-primitif aşamasında farklı iken, rahip-krallar yerine askerî-kralların geçtiği M.Ö. 2500'lerde farklı, Sargon ile başlayan M.Ö. 2350'li yıllardaki antik köleci biçimi ise çok farklı olabilmiştir. Bu anlamda devlet tanımına ilişkin Marx'ın vurgu yaptığı "*(...) toplumun bağrından çıkan, ama giderek ona yabancılaşan ...*" ve toplumun üstünde bir baskı mekanizması biçimine bürünen yapısı dikkatle incelenmek durumundadır. Açık ki, bu konu başlı başına bir inceleme konusudur. Bu çalışma kapsamında sadece kimi vurgularla Sümer örneğini ele almak yararlı olabilir. Devlete dair ilerleyen bölümlerde ayrıca değinmeler yapmaya çalışacağız.

Birinci dönem olarak ele alabileceğimiz, Sümer özgülündeki süreçte şehirleşme açığa çıkmıştır. Öncesinde hiyerarşik otorite vardır. Ancak bu durum şehirleşme ile birlikte değişecektir. Çünkü şehir karmaşıklaşan bir yapı demektir. Karmaşık siyasal ve ekonomik yapıyı, artan nüfusu bir arada tutup düzene kavuşturmak ve dış saldırılardan korumak gibi ihtiyaçlar, belli bir idari yapıyı ve yönetsel mekanizmayı gerekli kılmaktadır. Bu mekanizma toplum için çıkarılarak, ihtiyaçlara hizmet etme amaçlı oluşturulmak istenmektedir. Ve tapınak şahsında ete kemiğe büründürülerek rahipler şahsında temsilini bulacaktır. Bu anlamda ele alındığında devletten bahsetmek mümkündür. "*Yazılı tarih döneminin başlarında devlet ortaya çıktı, fakat devlet, 'tahıl kralı' ve savaş şefi niteliklerini kendisinde birleştirmiş olabilecek tek bir şehir yöneticisinin ya da kralın kişiliğinde somutlaşmıştır.*"[68]

Uruk, Ur, Lagaş, Nippur, Kiş gibi kent devletleri böylelikle tarihe giriş yapmışlardır. Bu dönem kentlerin başında askerî ve yargıçlarla ilgili görevleri de olan rahip-kral (*Ensi*) bulunuyordu. *Ensi* özellikle set ve kanal yapımı çalışmaları için organize edilmiş olan halk üzerinde egemenliğini sürdürüyordu. İfade edilen rahip-kral döneminde

68 G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*? s. 71.

oluşan *yönetsel aygıt*, ağırlıklı olarak toplumsal refah yönünde işlev görmekteydi.

"Tapınak sosyalizmi" biçiminde ifadelendirilen bu dönemde kolektif ekonomi, tüccar, zanaatçı, yazıcılar gibi bir tabakalaşma belirtileri olsa da, esasta eşitlikçi sosyal yapı ve kabile geleneği gölgesinde tapınak işlerini yürütüp denetleyen rahip yöneticiler söz konusudur. Rahip-kral her şeye hak sahibi değildir. Kabile gelenekler ve inançları ona yön veren ahlaksal ilkeler olmaktadır. Rahip-kral kendisini direkt, Sümerce "kral" anlamına gelen ve "Büyük Adam" anlamını da taşıyan *Lugal* diye değil, "İshakku" diye sıfatlandırmaktadır. "En eski şehir yöneticileri genellikle kendilerini belgelerde Tanrı'nın topraklarını işleyen "kiracı-çiftçi" anlamında *İshakku* diye göstermişler ve ender olarak *Lugal*, yani kral sıfatını kullanmışlardır.[69] Bu durum Uruk ve Jemdet-Nasr dönemlerinde kentlerde krallık belirtileri sayılan saray yapılarının tapınak yapılarına nazaran daha gösterişsiz ve basit yapıda olması şahsında görülebilmektedir. İlk defa adını *Lugal* sıfatı ile öne çıkaran krallara rastlanmaktadır (Yaygın olarak). Çünkü, istisna olarak *Lugal Benda* da vardır. M.Ö. 2500'lerde *Lugalzaggezi*, v.d. rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu süreçlere dek, ifade edilen *yönetsel aygıt* ya da "devlet" henüz topluma yabancılaşmamıştır. Toplum çıkarlarını gözetip, toplumun inançsal değerleriyle yönlendirilmektedir. Sosyal yapıda tapınak eşitçiliği sürmektedir. Cinslerarası eşitlik tamamen ortadan kalkmamıştır. "*Sümer'de kadın büyük bir saygı görmekte olup henüz her şeyini kaybetmemiştir; Tanrılar düzeninde yarı yarıya yer kaplamaktadır. Ninhursaq, erkek Tanrısı kurnaz ve bilge Enki ile dişe diş bir hesaplaşma içindedir ve bu çatışma genellikle uzlaşmayla sonuçlanmaktadır.*"[70]

Bu durumu ifade eden bir diğer önemli veriye *Gılgamış Destanı*'nda rastlanmaktadır. "İştar Tapınağı" temsilcisi İluna ve "Anu Tapınağı" temsilcileri rahipler bir arada bulunmaktadır. Bu, ikili cins iktidarının hâlâ bir biçimde sürdüğünün göstergesidir.

---

69 *A.g.e.*, s. 91.

70 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

Bahsedilen *Gılgamış Destanı*'nda, aynı şekilde yaşlılar ve gençler meclisinin var olduğunu, savaş kararı almada fikirlerine mutlak suretle başvurulduğu da görülebilmektedir. Tüm bunlar da gösteriyor ki, o dönemlerin yöneticisi, ya da "Kral"ı her şeye muktedir değildir. Kabile Demokrasisi ve Geleneği, Tapınak Sosyalizmi içinde de hâlen sürmektedir. "*Mezopotamya'da Kent Devleti, kenttaşlar tarafından kenttaşlar için, yani kenttaşlar yararına yönetildi; özgür üyeleri, ister komünal, ister özel sahiplik türünden olsun, kendi tapınaklarının denetimini ellerinde tutanlar tarafından yönetildi.*"[71]

Karışıklığa yol açmamak için vurgulayalım ki Sümer dilinde (kullanılan) '*Ensi*' Şehir Beyi demektir. Akadça'da ise 'İshakku' Şehir Beyi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla *Ensi* ve *İshakku* anlamca aynıdır. *Ensi/İshakku*'nun, Rahip-Kralın yetkisi azımsanamaz. Güçlü bir "sihirsel-dinsel" otoriteye sahiptir. Küçük kasabaların tapınakları olan "Tanrı Evleri"ni birleştirmiştir. Hem ordu komutanıdır, hem dinsel alanın önderidir. Tapınağın büyük bir bölümü onundur. Savaş ganimetlerinden fazlasını yine o almaktadır. Toplumsal artıdan en çok payı alan da odur. Ancak yine de bunları büyük oranda toplum yararına olacak şekilde işletmektedir. "*Tüm bunlara rağmen Mezopotamya Şehir Devleti, günümüzdeki gibi totaliter bir devlet gücünde değil. İshakku hiçbir zaman Führer olmadı! Tapınakta Loncalar ekonomik alanda ve düşünce alanında belli bir özgürlüğe sahiptir. Şehir Yöneticisinin cömertliğine bağımlılar, ancak Rahip Loncaları süreklilik arz etmekte ve dünyevi hanedanlardan daha uzun ömürlü kuruluşlar olmuşlardır. Yönetici devrim ile devrilebilir, savaşta yabancı egemenliğine girebilirdi. Ama Rahip örgütü tüm hanedan değişikliklerine rağmen varlıklarını sürdürüp var oldu.*"[72]

İkinci dönem olarak M.Ö. 2500-2350 arası süreç ele alınabilir. M.Ö. 2700'den 2500'lü yıllara dek yaşananlar bu döneme temel oluşturmuştur. *Ensi/İshakku*, nüfusun artması dolayısıyla daha fazla

71 G. Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, s. 91.

72 *A.g.e.*

toplumsal artı üretme amacıyla yeni toprak edinme mücadelesine yönelir. Madencilik geliştiğinden ticaret önem kazanmıştır. Gerek toprak ve gerekse ticaret güzergahlarını denetime almak için, birbirinden bağımsız olan kentler/siyasal birimleri arasında yoğun çatışmalar yaşanmaktadır. Toplusal artının çoğalması ve savaşlarda elde edilen ganimetlerden fazlasıyla yararlanan rahipler arasında da birbirlerinin konumlarını ele geçirip daha güçlü olma amaçlı çelişkiler görülmektedir. Rahipler arasında bu eğilimin güçlenmesi ve zenginlik kaynaklarının çoğalması adım adım düzensizliğin, iç ve dış çatışmaların gelişimine zemin oluşturacaktır. Dolayısıyla M.Ö. 2500'lerdeki rahip düzeninde bir bozulma başlamıştır. M.Ö. 2450'lerde ve sonrasında kentlerin eski düzeni ve huzuru kalmamıştır. M.Ö. 2400'lere gelindiğinde tüm Sümerya kent devletleri arasında iç-üstünlük sağlama amaçlı savaşlar artmıştır. Dışarıda ise Doğal Toplum değerleri ile yaşayan göçebe toplulukların yerleşiklere karşı saldırıları gelişmektedir.

Tüm bu gelişmeler içinde askerî şefin öne çıkışı vardır. Düzenin sağlanması ve kentin korunması için rahiplerce atanan askerî komutanlar giderek yükselişe geçmektedirler. Bunun işaretiymişçesine tapınakların yanında görkemli saraylar yükselmektedir. Çünkü saray askerî komutanın evidir. "*Savaşların sıklaşması üzerine bu komutanlar askerî işlerin yanı sıra, savaşla sıkı ilişkilerinden dolayı sivil işlere de karışma durumunda kaldılar. Ayrıca güçleri ve önemleri arttıkça kenti savaş dönemleri dışında da yönetme eğilimi gösterdiler. Din adamları ile askerlerin arası açıldı (...) Sonuçta tapınakların yanında sarayların yükselip tapınakları geçmelerinin de gösterdiği gibi yönetimi askerler ele geçirmiş, yönetici kadro askerlerden oluşmuş, rahip-kralın yerine bir asker-kral geçmiştir.*"[73]

Böylelikle başta eski rahip-yöneticinin uzun süre toplumsal artıyı kamusal mülkiyet düzeni için kullanan ve ancak çok kısmi bir bölümü kendi lüksleri için kullanan yönetim anlayışı değişime uğratılmıştır.

---

73 Alaaddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 46.

Asker-yöneticiler toplumsal artıyı tapınak mülkiyetine değil, direkt kendi mülkiyetlerine geçirmeye başlayacaklardır. Bu, esasta özel mülkiyet düzenine geçiş demektir. Bu gelişmeleri en somut olarak Lagaş Kent Devleti şahsında görmek mümkündür. "*M.Ö. 3. bin yılın başında Lagaş Kent Devleti, her biri mabede bağlı bolluk içinde yaşayan küçük bir grup kasabanın birleşmesinden oluşmuştur. Diğer Sümer Kent Devletleri gibi Lagaş da bütün Sümer'i kapsayan bir krallığa bağlı idi.*"[74]

Lagaş halkı çiftçi, hayvan yetiştiricisi, gemici, balıkçı, tüccar ve zanaatkarlardan oluşur. Ekonomik yapıları, devlet kontrolünde işletilen ve devlete ait olan toprak işletmesi boyutuyla kısmen kolektif mülkiyet, halka ait toprak işletmesi boyutuyla kısmen özel mülkiyet içermektedir. Ayrıca bölüşüm ve yarıcılık biçimine yakın bir tarz ile tapınak toprağı halka kiraya verilebilmektedir. Bu anlamda herkesin toprağı, bahçesi, duvarı, evi var. Bu 'Mutlu Düzen' M.Ö. 2420-2415'li yıllarda bozulur.

Krallar hem kendilerini hem de kent devletlerini zengin kılmak için giderek daha fazla bir hırsla emperyalist savaşlara, kanlı fetihlere yönelmeye başlarlar bu savaşlarda Lagaş çok zayıflamıştır. En büyük çatışmalar Umma Kenti ile aralarında yaşanmıştır (Umma-Lagaş savaşları). Savaşların yükü kaçınılmaz olarak halkın ekonomisine binmiş, yaşam tarzına yansımış, siyasal ve ekonomik özgürlükler kısıtlanabilmiştir. Halkın elindeki malların çoğu savaş ihtiyaçları için kullanmaya başlanmıştır. Savaş süreçlerinde buna karşı ciddi bir itiraz gelişmemiştir. Ancak, bu keyfi tavır ve kralların lüks yaşam eğilimleri barış süreçlerinde de devam edince halkın buna karşı tepkisi artmış ve isyan başlatmışlardır. Yaşanan ayaklanma ile Ur-Nanşe Sülalesi iktidarı devrilmiştir. Onun ardından, bir başka Ensi olan Urikagina halk tarafından yönetime getirilmiştir. Urikagina'nın çıkışı, ilk büyük Sosyal Reformun da ilanıdır. "*İlk yazılı sosyal reform M.Ö. 2400 yıllarında Lagaş Kent Devletinde yapılmıştır. Bu reform, çeşitlendirmek,*

74 S.N. Krammer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 37.

yükseltmek ve mabedin mallarını çoğaltmak amacıyla büyük suiistimallere girişen eski günlerin acımasız ve zorba bürokrasisine karşı yapılan bir harekettir."[75]

Bu reformlar 'vergi denetleyici sistem' adı altındaki aşırı vergi sömürüsünü sona erdirmiştir. Zengin karşısında fakiri koruyan tedbirleri 'yazılı yasa' hâline kavuşturmuştur. Bozulan şehir düzenini yeniden inşa etmek ve ilk dönemlerin eşitlikçi düzenlerini yine yaşatabilmek için resmî emirler/kararnameler geliştirilmiştir. Bu anlamda genel olarak ele alındığında sınıflı-devletli sisteme karşı, Doğal Toplumun komünal değerlerine bağlılık temelinde geliştirilen direniş eylemidir. Bir yandan sınıflı-devletli eğilim bastırırken, diğer yandan bu eğilime karşı halkın komünal-eşitlikçi seçenekli eğilimi ısrarla varlığını korumakta ve direniş içinde bulunmaktadır. Klasik-devletli süreç öyle kolay gelişmediği gibi, Doğal Toplumun direnişi hiç durmamıştır. Aynı şekilde dışarıda da bağımsızlıkçı Doğal Toplum Güçleri olarak göçebeler, bir nevi meşru savunma direnişi temelinde gittikçe yayılmacı hâle gelen Kent Uygarlıklarına saldırmaktadırlar. Yine de bu direnişler başarı için yeterli olmamışlardır. M.Ö. 2360'da Urikagina asker-kral olan Lugalzagezii tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Ancak, onun iktidarı da çok uzun ömürlü olmamıştır. M.Ö. 2350'de, yaklaşık 10 yıl gibi kısa bir süre sonra, Akadlı Sargon Lugalzagezi-i'yi yenerek iktidarı ele geçirmiştir. Böylece Sümerya'da Sami Egemenlik Dönemi başlayacaktır.

Asker-krallar kent düzenini eskiden olduğu gibi mitolojik-dinsel "ikna" ve zor araçları ile yönetmişlerdir. "*Mitoslar, dogmalar, ritüeller, inançlar ve etkinlikler ... toplumsal sistemi güce başvurularak yersel, dünyevi yaptırımın sağlayacağı boyun eğmenin çok daha ötesinde bir benimseme uyandıran mistik değer sunar.*"[76] Asker-krallar bu yolla statülerini kaybeden ve eskinin yöneticileri olan rahipleri kendi

75 *A.g.e.*, s. 37.

76 Evans Pritchard, *Uygarlığın Doğuşu*, s. 231-232 (Yazar Charles Keith Maisels'in eserinden aktarmadır.)

amaçları yönünde çalışmaya ikna ederler. Rahipler de çıkarları gereği buna uyarlar. Böylece rahiplerin görevi asker-kral döneminin iktidarını "Tanrısal Destekli Otorite" olarak topluma benimsetme yönünde kutsama olmuştur. Karşılığında eski mülkleri (Tapınak) onlara geri verilir. Asker-krallar, rahip-krallar döneminde salt "dinsel ikna" ile aşılamamış olan Kent Devletleri arasındaki çelişki ve çatışmaları diğer kentleri zorla tek çatıda birleştirerek çözeceklerdir. Bunun en somut uygulayıcısı Akadlı Sargon (M.Ö. 2350'ler) olacaktır. Sargon ile başlayan süreç köleci devletlerin tipik biçiminin ilk defa tarih sahnesinde uygulamaya geçişi olarak değerlendirilebilir. Bu süreçle beraber "Devlet" artık klasik karakterine kavuşmuştur. Ancak, bir süre sonra Tarımcı-Aryan topluluklarından olan Gutilerin Akad iktidarını yıkması ve M.Ö. 2100'lere dek Sümerya'yı yönetmeye başlamaları ile bu süreç kesintiye uğramıştır. M.Ö. 2100'lerde Ur kenti öncülüğünde Sümerlerin Rönesans'ı olarak (M.Ö. 2050-1960) nitelendirilen son bir hamleleri gelişmiştir. Sonrasında Sümer dönemi sona erecektir.

Sonuç olarak, Sümerler Mezopotamya'da Kuzeydoğu'dan gelen göçebe bir toplum olarak önce yerleşik toplulukların askerî güçleri içinde yer almış, zamanla Aşağı Mezopotamya'ya doğru fetih savaşlarına yönelerek buralarda yerleşik hâle gelen bir topluluktur. Kendi orijinaliteleri yanında yoğun Horrit-Aryan, yerleşik tarımcı ve Sami, göçebe topluluklardan etkilenmişlerdir. Üst bir kültürel sentez ile esas uygarlıklı karakteri oluşturmuşlardır. Böylece bölgede yazılı ve dolayısıyla sınıflı-devletli toplumu inşa eden güç olmuşlardır.

Ortadoğu siyasal tarihi incelenirken Sümer gerçekliğini iyi tahlil etmek, Sümerlerin ideolojik, kültürel ve ekonomik gerçekleşme biçimlerini doğru ele almak, günümüz Ortadoğu'sunu ve bölge toplumlarını anlamak açısından hayli önemli olmaktadır. Zigguratlarda şekillenen inançsal dogmatizmin coğrafyamızdaki güncel etkileri göz önüne getirildiğinde durum daha iyi anlaşılabilir. Biz sadece Sümerlerin kültürel ve etnik yapıları, bölgeye gelişleri, etkileme ve etkilenme düzeylerini, uygarlık durumuna katkıları boyutunda kısaca

değinmeye çalıştık. Ayrı bir inceleme konusu olduğu için sınırlı ele aldık. Yaşananları siyasal tarihî süreçleri içinde ayrıca ele alacağız.

IV- Xalaf ve Obeyd Kültürel Oluşumlarındaki Protokürt Boylar

"*Bölge halkının ilk bilinen adlandırılmasını Sümerler yapmıştır. (...)Yazılı kaynaklarda bu hususları rahatlıkla çıkarabilmekteyiz. (...) Bütün tarihî kayıtlar M.Ö. 20 binlerde üst Paleolitik'ten M.Ö. 15 bin-11 bin yılları arasında tüm Mezolitik Dönemden ve ondan sonraki Neolitik Toplumdan Sümer'e kadar M.Ö. 11 bin-5 bin yıllarında kesintisiz yerleşik bir kültürün ve kabileler topluluğunun sürekli gelişme hâlinde olduğunu göstermek ve kanıtlamaktadır. (...) Ortaya çıkan gerçeklik bugünkü Kürtlerin ataları ve analarının tüm bu tarih dönemlerinde bölgenin asıl kültür ve dil yaratıcıları olduğunu göstermektedir. Sümerlere kadar ki dönemde bölgede yaşayan tüm topluluklara Protokürtler demek de mümkündür.*"[77]

Mezopotamya'da uygarlık yaratan toplulukları ele alırken ilk Neolitik toplumların Doğu Akdeniz'de, Toros-Zağros sıradağlarında tespit edildiği ve buradan Arap Yarımadası ve Anadolu'ya geçtiklerini; özelde ise, Dicle-Fırat ve Zap Sularının çıkış yaptığı dağ eteklerinde ve ovalarında ilk şekillenmelerini gerçekleştirdiklerini incelemiştik. Böylece, bu coğrafyada yaşayıp Neolitik Devrimi gerçekleştiren toplulukların yerleşik tarımcı köy toplulukları olduğunu; daha sonraları bölgeye gelmiş olan Sümerlerce yapılan adlandırmalardan (kazı belgeleri ile öğrenildiği kadarıyla) bilindiği bu topluluklara "Aryan Toplulukları" dendiğini aktarmıştır. Aryan kavramıyla ilgili olarak tarihçi G. Childe şöyle demektedir: "*(...) Aryan sözcüğü zamanımızda bilimsel anlamda yalnızca Hindular, İran halkları ve aynı dili kullanan ataları birbirine yakın lehçeler konuşan ve aynı Tanrılara tapınmış olan Mitanni Şefleri için kullanılır.*"[78] Bir husus doğru anlaşılmalı:

77 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

78 G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*?, s. 145.

"*Aryan kavramı ırksal, etnik bir kökeni ifade etmemekte, kültürel duruma işaret etmektedir. Aryan kavramı bir ırk veya etnik olgudan ziyade tarım devrimine dayalı çiftçiliği ve hayvancılığı esas alan kültürü ilk geliştiren etnik gruplara verilen genel bir adlandırmadır.*"[79] Arkeologlar yaptıkları çalışmalara dayanarak, bu toplulukların ilk defa Toros-Zağros sistemi içinde de Dicle-Fırat Nehirlerinin doğduğu eteklerde ortaya çıktıklarını tespit etmişlerdir. Gerek Aryan kavramı ve gerekse Aryan topluluklarının Sümerlerce isimlendirilmelerinin kavramsal-etimolojik anlamlarına dair kimi vurgular yaparak konuya geçebiliriz.

Buna göre adlandırma "*Ar*" kökünden gelir. Ar, "saban" anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Aryan "Sabancı Topluluk" demektir. Bu durum Aryan topluluklara dönük yapılan diğer özgün isimlerden de anlaşılmakta ve daha çok, bu toplulukların kültürleri ile ilgili adlandırmaların yapıldığı görülebilmektedir. Örneğin "*Guti*" adlandırması ile başlayabiliriz. Sümercede Gut, "Öküz" anlamına gelir. Guti, "hayvanlı grup-topluluk" anlamında kullanılmış olsa gerek. Salt Sümerlerce yapılan adlandırmalar değil, Babil ve Asurlarca yapılmış adlandırmalarda da bu husus görülebiliyor. Asurca *Ur*, "tepe" demektir ve *Urartu*, "Yukarı Memleket, Tepe Memleket" demektir. Önceleri bu coğrafyaya yine Sümerlerce, "*Hursaq*" denmiştir. Hursaq, yüksek ülke, dağ ülkesi anlamında kullanılmıştır. Buralarda yaşayan topluluklara da Horrit denilmiştir. Horrit, Dağlılar, Dağlı Topluluklar demek oluyor. Yukarı Mezopotamya topluluklarının anaerkil yapıları vardır ve Dağ Tanrıçası-Ana Tanrıça Nin-Hursak, yani Nin-Ursak'ın adı ile anılmışlardır. Bir diğer isimlendirme Nairi'dir. Asurlarca yapılan bu adlandırma, daha çok Dicle-Fırat'ın yukarı havzasında yaşayan topluluklar için yapılmıştır. Dolayısıyla *Nairi* adı direk, "Su Ülkesi, Su Halkı" anlamında geliştirilmiştir. Aynı coğrafya Sümerler de "Subari/Subaria" biçiminde adlandırılmakta ve yine "Su Halkı" anlamında kullanılmaktadır. Subarilerin III. Ur Sülalesini yıkan halk

79 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

olduğu Sümer belgelerinde yazılı olarak tespitlidir. Babil dilinde yapılan isimlendirmeler de özgündürler. Örneğin Kassu sözcüğü "fakir/yoksul" anlamına gelirken, Kassit "Yoksul halk" olarak kullanılan bir adlandırmadır ve Babil'in yükseliş dönemlerinde buranın kenar mahallerine yerleşen yoksul Aryan guruplara yönelik geliştirilmiştir. Yine bir diğer Aryan gruba dönük adlandırma Mısırlılarca yapılmıştır. Mısır dilinde Hiksos "Yabancı Ülke Yöneticileri" anlamında geliştirilmiştir. Sümerolog Krammer'in aktardığı kadarıyla, tüm bu adlandırmalar Sümer-Akad yazıtlarında belgelidir. "Hint-Avrupa Dil ailesi" denen Aryan Dil, Kültür grubunun Dicle-Fırat'ın Yukarı Havzasında şekillendiği Arkeolojik Etimolojik ve Etnolojik verilerle kanıtlanabilmektedir.

Özetle Kürt halk realitesinde orijinal kaynakların M.Ö. 20 binlerden bu yana Dicle-Fırat'ın Yukarı Havzasında, Toros-Zağros dolaylarında oluştuğu tarihî verilerle kanıtlanabilmektedir. Kültürel şekilleniş, dilsel oluşum, ilk sınıflı toplumsallık ve ahlaki donanımlarını bu bölgede kazandıkları etimolojik ve etnolojik kıyaslamalar yapıldığında rahatlıkla görülebilmektedir. Sümerce "Kurti" kavramı, bu coğrafyadaki dağlı halkı anlatmaktadır. "Bu kavramı en son Luvilerden devralan Grekçe *Kurdienne*'e, yani Kürt memleketine dönüşmüş, Farsça'dan etkilenen Selçuklu Sultanı Sancar bölgeyi *Kürdistan* adıyla bir kez daha adlandırmıştır. Hurri, Guti, Kassit, Mitanni, Nairi, Urartu ve Medler biçimindeki adlandırmalar bu geleneğin devamı olup, çeşitli dönemlerde aşiret Konfederasyonları ve devletleri için geliştirilmiş adlandırmalardır. Aynı dil, kültür ve etnik süreç anlatılmak istenmiştir."[80]

i. Horritler/Subariler, Hiksoslar

M.Ö. 6000'lerde Neolitik Devrimin ve M.Ö. 4000'lerde Xalaf kültürünün yaratıcıları olan Aryan tarımcı toplulukların devamcılarıdırlar. Sümerler tarafından "Dağlı Halk" diye tanımlanmışlardır. Aynı dil ve

80 *A.g.e.*

kültürden gelen Guti, Kassit, Hiksos, Mitanni, Nairi, Urartu ve Medler farklı zamanlarda öne çıkıp, değişik adlandırmalar ile bu kültürü sürdürmüşlerdir. Dil yapıları Aryan/Hint-Avrupalı'dır. Birçok Horritçe kelime Sümerce'ye geçmiştir. Özellikle de tahıl, tarım ve hayvancılık alanında ve teknik aletler bazında yapılan adlandırmalarda bu husus görülebilmektedir. Tarım ve hayvancılık kültürü Horritlere Neolitik ve Xalaf kültürü süreçlerinde kalmıştır.

Horritlerin devletleşme ile ilk tanışmaları Sümer-Akad yayılma ve kolonileştirme süreçlerinde, M.Ö. 2000'lerde yaşanmıştır. Bu süreçlerde Horritlerin bölgelerine dek kolonileştirme uygulamaları sıçramıştır. Daha sonraları orta düzeyde merkezî kentleşmelere dönüşecek olan bu ilk koloniler, Urkiş, Nuzzi, Samsat ve Urfa gibi yerleşimlerdir. Elbette kolonyal yayılma öyle rahat olmamış, yoğun direnişler geliştirilmiş ve karşı koyuşlar yaşanmıştır. Ve kolonileştirmelerin oluşumundan sonra da devam etmiştir. Kolonilerin başına getirilen yetkililer Nemrut adı ile anılmaktadır. Nemrutlar bir nevi sömürge valisi görevi yürütmektedirler. Nemrutların olumsuz uygulamalarına karşı, Doğal Toplumun komünal ve özgürlükçü geleneği ile donanan yerel toplum güçleri etkili direnişler geliştirmişlerdir. İlk olarak "İbrahimî Gelenek" şahsında Urfa Nemrutuna karşı somutluk kazanan direniş, güçlü etkiler yaratmıştır. Bu direnişler yerli halkların yayılmacı Sümer, Babil, Asur güçlerine karşı özgürlükçü ve bağımsızlıkçı arayışların ifadesi olmuştur. M.Ö. 2000'lerden başlamış ve M.Ö. 1150'lere dek güçlenerek sürmüştür bu direnişler.

Horritlerin M.Ö. 2500'lerde Zağroslar'dan Mezopotamya'ya yönelen bir topluluk olduğu ve Gutiler ile aynı kültürü taşıdıkları, güncelde genel kabul görmektedir. Horritlerin ilk denetim alanları ağırlıklı olarak Kuzey Mezopotamya ve kısmen de Orta Mezopotamya'nın üst kısımlarıdır (Musul dolaylarıdır), yani Horritler buralarda M.Ö. 1750'lerde hâkim güç hâline gelmişlerdir. M.Ö. 1500'lerin ortalarına dek "Devlet" düzeninde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Urfa merkezli gelişen bu devlet, Horrit kökenli aşiretlerin ilkel konfederatif temelli bir araya gelmeleri ile oluşturulmuştur. Kendi içlerinde daha küçük

devletçikler biçiminde bir yapıya sahiptirler. Bir dönem etkinlik alanları tüm Kuzey, Güney ve Doğu Kürdistan'ın önemli bir bölümü, Klikya (Çukurova), Güneybatı Kürdistan dolaylarına dek uzanabilmiştir. Başkenti Urfa'dır. Horrit ülkesi Sümerler ve sonrasında Babil, Asur için Anadolu, Kafkasya ve Asya'ya açılmada köprü görevi gören jeostratejik bir önem arz etmiştir. Bu yüzden yoğun çatışma, saldırı ve istilalara maruz kalmıştır. Büyük savaşlar, büyük uzlaşmalar görülmüştür. Çatışmalarda yenilgi alındığında dağlara kaçılmıştır. Sınırlar da buna göre bazen daralmış, bazen genişlemiştir.

Horritlerin kendilerine özgü ve siyasal yapılarının konfederatifliğine göre, mitolojileri bulunmaktadır. Özgünlük, Xalaf aşamasından Sümerlere ve onlardan da tekrardan kendilerine geçmesindedir. Sümerlerden tekrardan kendilerine geçen eski mitosları bu kez kendileri tarafından yerelleştirilerek yenilenmiştir. Sümer Gök Tanrısı "An" Horritlerde "Anu" biçimini alır. Sümer Tanrısı "Ki" Horritlerde "Kumarbi"ye dönüşür. Ana Tanrıça "İnanna" Horritlerde "Teşup-Hebat"a dönüşür. Ancak Horrit Tanrıları Sümer Tanrıları gibi cezalandıranTanrılar değildir. Aksine dost Tanrılardır. Bu durum Horritlerin Neolitik gelenekleri ve anaerkil toplum yapıları ile bağlantılıdır. M.Ö. 1900'lerde Horritlerde Mazda inancı görülmektedir. Mazda İnancı daha sonraları reforme edilerek Zerdüştlüğe dönüştürülecektir.

Subaria coğrafyasında yaşayanlara aynı zamanda "Subariler" denmiştir. Oysa dil, kültür, coğrafya olarak Horritler ile aynı etnik topluluk oldukları her açıdan açıktır. Bu çelişkili görüntü Sümerolog S.N. Krammer'ın *Tarih Sümer'de Başlar* adlı eserinin ekinde bulunan "Sözlük"te cevaba kavuşturulmuştur. Sözlükte "*Subur*" sözcüğünün coğrafik bir terim olduğu belirtilmektedir. Bu coğrafik terimin işaret ettiği alanlar Sümerya'nın kuzeyidir. Burada yaşayan topluluklara ise "Subarlar/Subariler" denmiştir. Subarilerin III. Ur sülalesi dönemine son veren topluluk olduğu da ayrıca aktarılmaktadır. Anlaşılacağı gibi "Subari" adı etnik terim değil, coğrafik bir terimdir. "Horrit" adı ise etnik-kültürel bir adlandırmadır ve tarımcı-Aryan Protokürt topluluklarını tanımlamaktadır. "Horrit" sözcüğüne yakın olan "*Horsaq*" adı

ise "Yüksek Ülke, Dağlık Ülke" anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda Horrit adı Horsaq sözcüğünden türetilmiş olsa gerek.

Hiksosların etnik-kültürel yapılarına dönük yoğun tartışmalar bulunmaktadır. Kavramın anlamı, "Yabancı Ülke Yöneticileri"dir.[81] Esas olarak Hiksoslar Horritlerden ayrılan bir koldur.[82] Horritlerden ayrılıp Mısır'a yönelmişlerdir. M.Ö. 1800'lerde gelişen bu saldırılar M.Ö. 1750'lerde yoğunlaşır ve Mısır iktidarının ele geçirilmesi ile sonuçlanır. Hiksoslar kurdukları iktidar süreçlerinde Mısır Uygarlığını benimserler. Hiksos yöneliş süreçlerinde Mısır'da zaten iç kargaşa ve çalkantı yaşanmaktadır. İktidarın ele geçirilmesinde bu faktör önemli rol oynamıştır. Hiksos iktidarı M.Ö. 1570'lere dek sürmüştür. Horritçe konuşmaktadırlar. Aryan kabile geleneği ile köleci Mısır Kültürünü sentezlemişlerdir. Bu anlamda onların iktidar süreçlerinde Neolitik kültürün yansımaları görülmektedir. En somut olarak Apiru'lara (İbrani) yaklaşımları eşitlikçidir. Onların kendilerini ifade etmelerine engel olmamışlardır. Hiksos mitolojileri Horrit mitolojileridir. Mısır mitolojisinden de -iktidarda oldukları dönemler- esinlenmiştir. Dolayısıyla Hiksoslarda Protokürt Aryan topluluk olup, Horritlerin bir parçasıdır. Detayları, ilgili siyasal süreçlerde ele almaya çalışacağız.

ii. Mitanniler

"(...) Hurri, Hitit, Mitanni ve Güneybatı Anadolu'daki Luviler aralarında benzer dile ve kültürel bir yaşama sahiptirler. Farklar yerelleşme derinleştikçe gelişmektedir. Temellerinde Aryan adı altında kavramlaştırılan kültür yer almaktadır."[83]

---

81 Martin Bernal, *Kara Athena*, s. 80-85.

82 Bkz. Tarihçi Martin Bernal adı geçen eserde Hiksosların dilinin Horritçe olduğunu yazmaktadır. Tarihçi Gordon Childe *Tarihte Neler Oldu?* adlı kitabında Hiksosların Yukarı Mezopotamyalı Neolitik Kültüre sahip bir topluluk olduğunu belirtir. Tarihçi A. Şenel *Siyasi Düşünceler Tarihi* adlı kitabında Hiksosların tunç savaş arabalı savaşçılar olduğunu yazar. Bu dönem Aryan topluluklar tunç savaş arabaları ile köleci merkezlere yönelmektedirler. Tüm bu vurgular Hiksos-Horrit bağlantılarına açıklık getirmektedir.

83 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

Mitanniler de Aryan dil grubundandırlar ve Harrit etnik yapısındandırlar. İsimlerinin "Mitannu" adlı bir yerleşim yerinden geldiği sanılmaktadır.[84] Mitanniler Babil'in yıkılıp, Hititler ile arada denge kurulması sonrası ön plana çıkmışlardır. Mitanniler esas olarak zayıflayan Horrit topluluklarının yeni bir yükseliş sürecini ifade etmektedirler. Bu yüzden kurdukları devlet "Horrit-Mitanni" devleti diye anılmaktadır. "*(...) Mitanniler Zağroslardan Amanoslara kadar olan bölgede denetim kurabilmektedir. M.Ö. 1500'lerde bir savaş tekniği olarak tarih sahnesine giren atçılık alanında uzmandırlar. Güçlerini bu tarih değiştiren teknolojiden aldıkları anlaşılmaktadır. Uzun süre hem Hititler ve hem de Asurlular ile savaşlar yaptıktan sonra ve aralarındaki gevşek aşiret konfederasyonları sıkça ihanetlerle parçalanıp saf değiştirdikleri için M.Ö. 1200'lerde dağılmışlardır.*"[85]

En parlak dönemleri M.Ö. 1500'lerde yaşanmıştır. Bu dönem Babil İmparatorluğu Hitit-Horrit ittifakı ile sona erdirilmiş, sonuçta büyük bir otorite boşluğu doğmuş ve Horrit toplulukları bundan yararlanarak "Mitanni" adı ile yeniden tarih sahnesine girip geçici bir çıkış gerçekleştirmişlerdir. Bu konunun detayları ilgili siyasal süreçlerde ele alınacaktır.

Başkentleri Xabur dolaylarında bulunan *Xweşkani* (Kürtçe 'güzel-iyi pınar)'dir. Mitanniler kendi iktidar süreçlerinde Hititler ve Mısırlılar ile yazılı anlaşmalar, ittifaklar yapmışlardır. Bu anlaşmalar ile kayıtlara geçen imzalarında "İndra, Mütra, Varuna, Nasatya" Tanrı adlarına yemin ettikleri görülmektedir. Bu da Mitanniler'deki Aryan dil ve inanç yapılarının bir diğer göstergesidir. Mitanniler o dönemlerde Amanos-Zağros hatlarını denetimlerinde tutmuşlardır. Atlı savaş arabası tekniğine sahiptirler. At eğitimi gelişkindir. Tarımcı topluluklukturlar. Sanat ve hukuk alanında Horrit devamcılığı belirgindir. Demiri ilk kullanan topluluklardır. Hititler demir tekniğini Mitannilerden almışlardır.

---

84 Ethem Xemgin, *Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi.*

85 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

Coğrafik olarak güneylerinde Asur, güneybatıda Mısır, kuzeybatıda Hititler bulunur. Mitanniler bu güçlerin ortalarında yer alırlar. Bulundukları coğrafyaya Akadlar ve Asurlular "Khanigalbat", Mısırlılar ise "Nahrima" demiş ve adlandırma yapmışlardır. Zağros'tan Akdeniz'e ve Kuzey Suriye'ye Asur'dan Mezopotamya'nın önemli bir bölümüne kadar önemli bir denetim gücü olmuşlardır. Mitanni Devleti özellikle M.Ö. 1480-1350 yılları arasında varlığını güçlü bir biçimde sürdürmüş M.Ö. 1390'larda gerileme, M.Ö. 1350'lerde ise çöküş sürecine girmişlerdir. M.Ö. 1350'lerde Hititlilerin ve Asurların yoğun saldırılarına maruz kalmışlardır. En son bir Asur saldırısı sonucu yıkılmışlardır.

iii. Gutiler, Lulu/Lulumblar, Kassitler

Nasıl ki Subari/Horrit-Mitanni ve Hiksoslar Kuzey Mezopotamya ile Musul, Batman dolaylarında yerleşikseler, Gutu, Lulu/Lulumblar ve Kassitler de Zağroslarda yerleşiktirler. Protokürt topluluklar bu anlamda temel iki kol ve iki mekânda yerleşik olarak yaşamışlardır. Zağroslarda yaşayan bu topluluklar kısmen bir konfederatif birlik kurarak, aralarında ilişki kurmuşlardır. Farklı zaman kesitlerinde biri diğerine nazaran öne çıkmış ve siyasal gelişmelere yön verebilmiştir.

Gutilerin M.Ö. 2200'lerde Akadlı Sami Boyların Sümer-Akad iktidarına el koyup iktidara geçtikleri ve iktidarlarının yıkıldığı M.Ö. 2100'lere dek çeşitli biçimde varlıklarını sürdürdükleri belgelenmiştir. Gutilerin Sümer-Akad iktidarını yıkmalarında Lulu/Lulumblar ile oluşturdukları birlik önemli rol oynamıştır. Gutiler Dicle Irmağı ile Zağros Dağları arasını yurt edinmişlerdir. Zağros Dağlarındaki yerleşimleri zamanla Doğu Kürdistan ile Güney Kürdistan arasındaki Şehrî Zor, Zahab ve daha sonraları ise bugünkü Süleymaniye Halepçe, Kerkük, Loristan dolaylarına dek uzanır. Gutiler Aryan dil yapısına sahiptir. Yazı sanatı ve mimaride gelişkin olup, at ehlileştirmede yetkindirler. Ticaret yapmaktadırlar. Gutilerin Sümerya'daki egemenlik süreçlerinde Sümer Kültürünü özümsedikleri görülmektedir. Daha öncesinde Zağros ve Mezopotamya ticaretini denetim

altında tuttukları için Akadlı Samiler ile yoğun çatışmalar yaşamışlardır. Sümer/Akad iktidarını yıkıp, iktidar olduktan sonra ise, Sümer topluluklarının Ur kenti öncülüğünde başlayan isyan ve son büyük atılımları, yani Sümer Rönesans'ı sonucu yenilen Gutiler, tekrar dağlara/dağlık yurtlarına çekilmişlerdir. Bir Sümer Kralı olan Utu Khegal yaptığı bir konuşmada "*(...) Dağların Ejderhası, Tanrıların düşmanı Gutiler, Hükümdarlığı elimizden alıp dağ başlarına götürdüler. Enlil Büyük Tanrı bana buyruk verdi ki ben, Utu Khegal, Uruk'un yalan bilmez cihangir hükümdarı Guti Hükümdarlığını ortadan kaldırayım ve onları Sümer ülkesinden çıkarayım.*"[86] diyerek Gutilere değinmiştir.

Lulu/Lumblar da esasta Protokürt Aryan gruplardandır. Zağroslarda yaşamışlardır. İnanç, kültür ve üretim biçimleri Gutiler ile aynıdır ve aynı dili konuşurlar. Onlarda önemli ticari güzergahların denetimini ellerinde tutmuşlardır. "Lullum" adlı yerleşim yerinde yerel bir iktidarlaşmaları sürekli varolmuştur. Bahsedilen ticari güzergahlar nedeniyle Akad ve sonraları Asur'un işgal ve yağma yönelimlerine maruz kalmışlardır. Sürekli bir direniş içinde olmaları bu nedenledir. Lulularda M.Ö. 700'lere dek çeşitli biçimlerde varlıklarını korumuşlardır. En son olarak "Med" adı ile gerçekleşen Protokürtlerin geniş birliği içinde yer almışlardır. Bugünkü Loristan, Lolan, Lur adları Lululardan kalmadır. Asurlular Lulu yerleşim yerlerini önceleri Zamwa, sonraları ise Lulum diye adlandırmışlardır. En belirgin atılımları M.Ö. 2150'lerde Gutiler ile birleşip Akadları yenmeleri şahsında görülmektedir.

Kassitler, esas olarak Zağroslarda bulunan Aryan topluluklarının yoksul kesimini temsil ederler. *Kaş*, (Sümerce) "yoksul" demektir. Kassit, "yoksul halk" oluyor. Kassitlerin ön plana çıkmaları sürecinde, bölgenin büyük merkezî güçlerinden birisi Babil'dir. Babil bu yönü ve zenginliği, refahı ile çekim merkezi konumundadır. Kassitler geçim ve iş sorunlarını çözmek için (başlangıçta parça parça) Babil

86 Cigerxwin, *Tarixa Kurdistan*, Cilt 1, s. 54.

dolaylarına göç ederler. Zağros üzerinden Kirmanşah, Hemedan/Ekbatan'dan geçip M.Ö. 1900'lerde Babil'e gelmişlerdir. Göçler ilk dönemlerde seyrektir. Ayrıca, Babil soylularının da -çalıştırılmak üzere- işçiye ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu yüzden göçler genelde kabul edilmektedir. Fakat göçler yoğunlaştıkça, Babil iktidar güçleri tarafından giderek tehdit biçiminde algılanmaya başlanmış; sırf göçleri engellemek amacıyla Dicle dolaylarında bir kale yapılmış ve kısmen de olsa göçler engellenmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine, kimi tarihçilerin aktardıkları kadarıyla, Kassitler Xabur ve Fırat'ın birleştikleri alanda "Khana" adlı küçük bir yerleşim kurmuş ve bu yerleşimde (M.Ö. 1740-1590'lar arasında) varlıklarını sürdürmüşlerdir.[87] Kassitler Aryan dil yapısına sahiptirler. Babil'de kurdukları iktidarlarına Kassit dilinde "Kar-Dun-Yaj/Kardunyaj" adlandırmasını yapmışlardır. Bugünkü Kürtçenin Sorani lehçesinde "Kardanij", "Kardunij", "Kürt Ülkesi" anlamına gelmektedir.

Göç ile Babil'e gelip sınırlı olarak memur, ama çoğunlukla işçi ve kimi zaman asker olarak çalışıp yerleşmişlerdir. Yerleştikleri yerler kenar mahalleleridir. Hititlerin Babil'e saldırıları döneminde Babil soyluları ülkeyi terk etmiş geride sadece Kassitli işçiler ve daha az sayıda Babilli yoksul kesim kalmış ve direnmişlerdir. Direnişe fiilen öncülük edenler Kassitlerdir. Onlar Zağroslardaki diğer topluluklardan da destek almaktadırlar. Ülkede yaşanan otorite boşluğu ve direnişleri sayesinde Babil'de yönetimi ele geçirmişlerdir. M.Ö. 1590-1160 yılları arasında Babil'de Kassit egemenliği yaşanmıştır. Bu yeni iktidar yapısına dönük Elan, Asur ve Suriye saldırıları yoğunca devreye girse de, Kardunaj Devleti varlığını korumuştur. Yine çatışmaların yanı sıra ara dönemlerde, Mısır ve Suriye ile ticari ilişkilerde bulunup geliştirmişlerdir. En son olarak M.Ö. 1155'de yeni bir Elan saldırısı ile yenilen Kassitler Zağroslara çekilmişlerdir. Kassit dönemlerinde çoktanrılı inanç yapısı vardır. Anadilleri Aryanca olsa da, bölge çapında başat olan Babilce'yi diplomasi dili olarak, tıpkı

87 K. Burkay, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi.*

günümüzün İngilizcesi gibi, kullanmışlardır. Bilim alanında matematik ve geometri'yi geliştirmişlerdir. Mimari planda Akre gibi kentler inşa etmişlerdir. Tarım ve ticaret de gelişkindirler. Yetkin destanlara sahiptirler. Siyasal planda Güney ve Orta Mezopotamya'da etkin olmuşlardır.

iv. Nairiler/Urartular

Mitanni yönetimi ve iktidarı Asur tarafından yıkılınca, Mitannili aşiretler bir süre dağınık yaşamışlardır. Bu dağınık topluluklar iriliufaklı birçok yerel iktidarlar kurup varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu yüzden bu küçük yerel yapılara tümden Nahraanne/Nairi Ülkesi ve "Nairi Devletleri" denmiştir. Asur dilinde Nairi Su Ülkesi demektir. Bahsedilen topluluklar/aşiretler kimi zaman "Aşiretler Birliği" temelinde yakınlaşmışlarsa da, ilk birlik denemeleri uzun ömürlü olmamıştır. M.Ö. 1200'lerde Van, Malazgirt, Cizre, Şemzinan (Şemdinli) dolaylarında dağınık hâlde yaşamaktaydılar. Özellikle Dicle-Fırat ve Zap vadilerine yayılmışlardır. Bu dönemler Nairi toplulukları üzerinde belli düzeyde Asur denetimi olsa da tam bir egemenlik yoktur. Asur saldırılarına direnmek amacıyla sağlanan kısa ömürlü birlik girişimleri bunda etkili rol oynamıştır. Bu yönlü gelişen Nairi isyanları Asur belgelerinde tespitlidir.

Nairi toplulukları M.Ö. 900-850'li yıllarda daha önce sürekli kılamadıkları birliklerini kurmuş, siyasal iktidarlarını inşa edip güç hâline gelmişlerdir. Oluşan bu birlik Asurlularca "Urartu Devleti" diye adlandırılmıştır. Urartu, Yüksek Ülke, Tepelik Ülke anlamında geliştirilen bir adlandırmadır.

Urartu Devletinin il merkezi Malazgirt'dir. Ancak kısa bir süre sonra Van gölü dolaylarında Tuşpa adı ile yeni bir kent inşa edilerek merkez buraya taşınmıştır. Tuşpa, başkent ilan edilir. Urartular siyasal planda Mitanniler düzeyinde bir genişlemeyi yaşamışlardır. İktidarları döneminde en büyük rakipleri Asurlular olmuştur. Urartu Asur çatışmaları hem yoğun ve hem de uzun süre devam etmiştir. M.Ö. 800'lerde Urartu sınırları bugünkü Ermenistan, İran Azerbaycan'ı,

Güney Kürdistan'ın (bugünkü Kuzey Irak'ın) bir bölümü, O dönemdeki adıyla "Malatya Prensliği"ni kapsayan; Cizre, Zağros, Kürdistan ve daha sonraları (M.Ö. 750'lere doğru) Erzincan, Amed, Urfa'yı, Adıyaman dolaylarındaki "Ummuh Krallığı"nı (ki, burası sonraları Kommagenes iktidarına ev sahipliği yapacaktır) kapsayan genişliktedir. Öyle ki Urartu denetim alanlarında Kimmer ve İskit istila girişimleri de görülebilmiştir. Urartular M.Ö. 800-700'li yıllarda en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Urartular M.Ö. 650'ler sonrası ise genel çöküş ve yıkılış süreçleridir. Urartular tam anlamıyla merkezî bir imparatorluk gücü olmamışlarsa da, güçlü bir iktidar ve devlet gücü oldukları genel kabul görmektedir.

Urartular ağırlıklı olarak Horritlerden oluşsa da, Ermenilerin ataları[88] oldukları düşünülen Xaldi/Haldi etnik boylarını da kapsamaktadır. Bu durum Aryan inanç yapılarındaki üçlü Tanrı sistemine dördüncü bir Tanrı olarak Tanrı Xaldi/Haldi'nin eklemlenmesinde görülebilmektedir. Urartuların resmî dilleri Horritçe'dir. Ama onlar da -dönem gereği- diplomasi dili olarak Asurcayı kullanmışlardır. Bir görüşe göre Urartu dili Horritçe ve Asurcanın sentezi biçiminde oluşmuştur. Mitolojileri Horrit mitolojilerinin devamıdır. Kendilerine özgü yaratıcı bir mimarileri vardır. Gelişkin bir madenciliğe sahiptirler. İleri düzeyde atçılık söz konusudur. M.Ö. 620'lerde yoğun bir kuşatma altındadırlar. İskit istilası gündemdedir. Bu süreçlerde yıkıldıkları sanılmaktadır. Urartular ile süren Horrit geleneği, Urartu mirası üzerinden bir başka Aryan topluluk olan Medlere geçecektir.

v. Medler:

Medler Eski İran Coğrafyası itibariyle Kuzeybatı İran bölgesinde -Kürdistan'da- gelişip tarih sahnesine çıkmışlardır. Asurluların doğu komşularıdır. Horrit kökenli olmakla birlikte, İran üzerinde gelişen kültürden etkilenmişlerdir. Eski İran coğrafyasının üç tarihî bölgesi bulunmaktadır.

---

88 Bkz. Rafael İşhanyan, *Başlangıcından II. Yy.'a Kadar Ermenilerin Tarihi*, Belge Yay.

1 - Kuzeybatı Kürdistan
2 - Güneybatı Persya
3 - Kuzeydoğu Partya

Adlandırmalarda "Med" adının Asurlularca yapıldığı sanılmaktadır: Madein, Maden Ülkesi (demir, bakır, gümüş yoğundur) anlamında kullanılmış olsa gerek. Bugünkü "Amed" ve "Maden" il-ilçe adlarının buradan geldiği söylenebilir.

Yükselen Asur tehdidine karşı, Diyokes (Diages/Dejose) öncülüğünde bugünkü Soran Kürtlerine daha yakın olan Med aşiretlerinin birlik sağladıkları genel kabul görmektedir. M.Ö. 720'lerde kurulan bu aşiretsel birlik zamanla konfederatif yapıda bir "imparatorluk" sürecine doğru evrilecektir. Froart süresinde kurumlaşma ve toparlanma yaşanır. Medlerin en parlak süreçleri Keyakser (Keyakser Havuh) döneminde yaşanır. Ordulaşma ve kurumlaşmayı asıl geliştiren odur. En zayıf ve çöküş dönemi ise Astiages (M.Ö. 585-550'ler) dönemidir. Sonrasında Pers-Ahemeniş Sülalesi'nin yükselişi başlar. Ahemenişler aynı kültürel geleneklerden gelirler ve Aryandırlar. Kuraş (Kyros) öncülüğünde yaşanan yükseliş, özünde bir hanedan değişimidir. Böylece Pers iktidarı başlayacaktır. Persler döneminde de Med varlığı ve etkisi belirgin olarak sürmüştür ve bir iç içelik var olmuştur. Örneğin Yunan-Pers savaşları "Med Savaşları" diye anılmış ve belgelenmiştir.

Medlerde siyasal yükseliş öncesi "ideolojik dönüşüm" ve donanım süreci yaşanmıştır. Zerdüştlük, bir ideolojik dönüşümü ifade etmektedir. Zerdüşt öncesinde ise Sümerlerden alınıp yerelleştirilmiş bulunan Aryan mitolojisi başattır. Üçlü Tanrı sistemi vardır. Bu M.Ö. 2500'lerde ikili Tanrı Ahura Mazda inancına dönüşmüştür. Zerdüşt, Mazda inancını reformdan geçirerek yeni ideolojik dönüşümü geliştirmiştir. Böylece Protokürt topluluklarda birliğin ideolojik harcı oluşturulmuştur. Bir diğer tamamlayıcı faktör, demire dayalı bağımsızlıkçı direniştir. Med konfederasyonu öncesinde Asur devletine karşı Horrit kökenli toplulukların Demirci Kawa mitosu ile ifade edilen direnişleridir. Bu direniş geleneği Horrit-Mitanni, Nairi-Urartu dönemi

direnişlerinin toplamı olmaktadır. Ve madenci halkların dıştan gelen yayılmacı işgal saldırılarına karşı ülkelerini koruma, özgürlüğe sarılmayı ifade etmektedir. Bu iki gelenek, yani Zerdüşt iradeciliği temelindeki ideolojik gelişim ve demire dayalı direniş (Demirci Kawa mitosu) esas olarak M.Ö. 612'de, Medlerin Asur karşısındaki zaferlerinin temeli olmuştur.

Medlerde siyasal yapı konfederatiftir. Ve Protokürt (Horrit-Mitanni, Nairi-Urartu, v.d.) iktidar deneyimlerinden özgün olarak, Perslerin de bu yapı içinde yer almaları söz konusudur. Ve direnişte Persler de yer almışlardır. Zaten aynı dile sahiptirler. Fakat kurucu güç Medlerdir. Öcalan bu konuda özetle şunları söylemektedir: Medler Kürt tarihinde klasik köleciliğin başlangıcı rolünü oynarlar. Nasıl ki Antikçağ köleciliğini Asur temsil ediyorsa, Medler de klasik köleciliği temsil ediyorlar. Antik kölecilik bir nevi "vahşi kapitalizm" gibidir. Sınırsız şiddet ve zor kullanılmaktadır. Hukuk ve kural tanımamaktadır. Tunç tekniğine dayanmaktadır. Tanrı-kral kültü egemendir. Oysa klasik kölecilik "uygar kapitalizm" gibidir. Kural ve hukuku tanımaktadır. Demir tekniğine dayanmaktadır. Bu dönem de tektanrılı dinler ve felsefe devreye girmiştir. Tüm bunlar ise köleci sistem'de ciddi bir "yumuşamayı" sağlamıştır. "İbrahimî Gelenek" ile başlayan ve Zerdüşt ile beraber daha da somutlaşan durum, bir ideolojik dönüşümü anlatmaktadır. Önemli bir ideolojik güç oluşmuştur. Diğer yandan ise demir tekniğine dayalı üretim savunmayı geliştirmeye ve Kawa mitosunda ifadelenen direniş sürecine olanak sunacaktır. Sonuçta aşiretsel konfederatif birlikler doğacak, direniş daha da güçlenecektir. Medlerde madencilik, kereste, kıymetli taş ve at yetiştiriciliği gelişkindir. Metal işlemeciliği ileri düzeydedir. Aryan dil yapısı vardır. Orduda sınıflandırma sistemini ilk geliştirenler Medlerdir.

V- Sonuç

M.Ö. 12 binlerden bu yana aşağı yukarı aynı coğrafyada istikrarlı olarak yaşamaya başlamış olan Protokürtler, Xalaf, Obeyd ve Uruk kültürel katmanları içinde sosyal açıdan yetkinleşen ve kültürel

karakter kazanarak, M.Ö. 3 binlerde ise etnik oluşumları belirginleştirerek halksal gerçekleşmelerini sağlamışlardır. Sümerce yapılan adlandırmalarla, Yukarı Mezopotamya'da Horrit-Mitanni ve bunların bir kolu biçiminde Mısır'a göç edip iktidarı ele geçiren Hiksoslar, Zağroslarda ise Guti, Lulu ve bunların yoksul kesimleri olup Babil'e göç edip orada iktidar gücü olan Kassitler Protokürt topluluklarıdır. Çeşitli zaman kesitlerinde iktidar gücü olarak yükselen Nairi/Urartular aynı toplulukların devamcılarıdırlar. Medler Protokürtlerin en geniş birlik formu olarak öne çıkmıştır.

Tüm anlatılanlar ışığında şunları belirtmek mümkündür: Kürtler, etnolojik, coğrafik, etimolojik ve arkeolojik verilerin de kanıtladığı gibi bölgenin en kadim yerleşik halklarındandırlar. Uygarlığın temelini ifade eden Neolitik Devrimin yaratıcısı olan toplulukların devamıdırlar. Dolayısıyla Kürt halk realitesinin böylesi derin bir arka planı vardır. Ancak bunlar üzerinden hareketle Kürt tarihi anlaşılabilir ve ele alınabilir. Aksi takdirde sağlıklı bir incelemenin yapılamayacağı açıktır. Konunun bundan sonrasını üçüncü bölümde siyasal gelişmeler ile iç içe ele alıp incelemeye çalışacağız.

III. BÖLÜM

ORTADOĞU KÖLECİLİĞİNDE SİYASAL TARİH

ORTADOĞU KÖLECİLİĞİNDE SİYASAL TARİH

"*Bir insan topluluğu ancak kendi geçmişinden yararlanarak, şimdiki zamanın karşısına çıkabilir ve geleceğini hazırlamak için gerekli enerjiyi bulur.*"[89]

Tarih incelenirken dönemsel bölümlemelerin çokluğu ve çeşitliliği oldukça dikkat çeker. Bu husus karmaşık gibi gözükse de, bahsedilen farklılıklar esas olarak çeşitli bilim dallarının kendi alanlarının özgünlüklerine göre adlandırma yapmalarıyla ilgilidir. Gerek Prehistorik çağlar ve gerekse sınıflı-devletli uygarlık süreçlerinde bu görülebilmektedir. Arkeolojik, jeolojik bölümlemeler özgünlük içerir. Ölçü zihniyete göre olduğundan farklı olmaktadır. Sınıflı uygarlık süreçleri de benzerdir. Bu kez farklılıkların kaynağı felsefi, ideolojik görüş ve yargılar olmaktadır. Bu konular gözetilerek ele alındığında, karmaşık gibi gözüken birçok kavramsal farklılıklar sadeleşebilmektedir.

Bu temelde siyasal tarihe giriş yaparken, özellikle devletli-sınıflı süreçlerin siyasal gelişmelerini gözeterek, incelememizde sınıfsallığa göre yapılan bölümlemeleri esas alacağız. Bu anlamda Primatlardan kopuş ile başlayan ve hiyerarşik toplumun çıktığı sürece kadar uzanan toplumsal zaman kesiti olan "Doğal Toplum" düzeni

89 Edgar Morin, *Bir Uygarlık Siyaseti*, s. 37.

sonrasındaki süreçleri irdelemeye çalışacağız. Buna göre, köleci, feodal, kapitalist tarzdaki bölümlemeler ışığında bir yaklaşımı esas alacağız. Zihniyet yapıları ve üretim biçimleri toplumların ve onların yaşamlarının temelini oluşturmaktadır. Üstyapı ve üretim biçimlerini dengeli ele almak, yaşanan toplumsal süreçlerin daha bütünlüklü anlaşılıp çözümlenebilmesine olanak sunacaktır. Bu yöntem ışığında Ortadoğu siyasal tarihini anlamaya çalışacağız.

I- Köleciliğe Geçiş, Bölgenin Jeopolitik ve Kültürel Tablosu

Bölgenin jeostratejik, jeopolitik durumunu, etnik mozaiğini, değişik zaman ve mekânlarda açığa çıkan güç merkezlerini ve bu merkezler etrafında bulunan çevre oluşumlarını; tüm bu güçler arasındaki ilişki-çelişki ve çatışmalarını; köleci sistemin ilk yayılma süreçlerini ve ilk kolonizasyon politikalarını siyasal, sosyoekonomik ve inançsal yapılarını diyalektik bütünlük içinde ele alma gerekliliği vardır. Bu genel inceleme özelinde de geçmişten günümüze Kürdistan tarihini ve izlediği seyri anlama uğraşı vereceğiz. Tüm bunlara değinmeden önce, bizzat köleci sistemin kendisine, doğuş, gelişim ve çöküş süreçlerine ana hatlarıyla vurgu yapmak konumuz açısından yararlı olacaktır.

i. Genel Hatları ile Köleci Sistem ve Köleciliğe Geçiş Süreçleri

Abdullah Öcalan'ın *Demokratik Uygarlık Manifestosu*'nda belirttiği gibi, "*(...) köleci toplum, insanın bizzat mülkiyet konusu hâline getirilmesine ve köleleştirilmesine dayanır. En verimli üretim aracı bizzat insanın kendisidir. Akrabalığa dayalı kabile topluluğu köleci tarz sınıflandırmaya uğratılarak, her şeyin sahibi olan efendilerle, yaşamı bile efendinin elinde olan köleler ortaya çıkar. Anaerkilliğin aşılıp ataerkilliğin tamamen hâkim olduğu bu coğrafyada kadın Neolitikte edindiği güç ve gelişmeyi kaybederek kölelerin de gerisine itilir ve çoğu kez köle olarak bile yaşam hakkı bulunmaz bir duruma düşürülür.*"

Köleciliğin bir sistem olarak eşitlikçi toplumlar nezdinde nasıl ve neden kabul edildiği sorusu, sistemin kuruluş mantığının anlaşılması

ve insansal gelişmedeki yerini kavranmasında kilit bir öneme sahiptir. Eşitlikçi, sınıfsız ve komünal yaşama sahip toplumların hangi nedenlerden dolayı eşitsiz, sınıflı ve çalışan-çalıştıran tarzda bölünmüşlüğe yer veren bir sisteme onay verdiği çok da kolay anlaşılacak bir durum değildir. Bu ne salt rahip entrikacılığı ile ve ne de salt zor ile açıklanabilir. Bu hususları da içeren farklı nedenleri ele alıp bahsedilen geçiş sürecinin yanıtlarını bulmak mümkündür.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde Neolitik Devrim, Kalkolitik Çağ ve Sümerlerde devletleşme başlıkları altında belli boyutları ile konuya değinmiştik. Bu bölümde daha çok geçiş sürecine değinmek yeterli olacaktır.

Neolitik Dönemde açığa çıkan teknik düzey ve yerleşik yaşamın oturtulması sonucu üretimin verimi yükselmiş ve nüfus artmıştır. Kalkolitik çağda eldeki teknik düzey önemli gelişmelere temel teşkil etmiştir. Nüfus artışı köylerin kasabaya dönüşümü boyutuyla, yerleşim yerlerinde değişimi doğurmuştur. Her büyüyen köyün bağrında "yavru" bir köy oluşuyor. Bu şekilde topluluktan ayrılan kolların yeni bir yerleşim yerine, tarım yapabilmek için toprağa ve hayvan besiciliği için yeni çayırlara ihtiyaçları vardır. Bu hususlar çoğalan köyler arasında toprak kavgalarına yol açmakta, bu ise aralarında kan bağı örgütlülüğünü zayıflatmaktadır. Nüfus artışı gün geçtikçe köylerin "kendi kendine yeterlilik" özelliğinden uzak kılmakta; birbirlerinin ürünlerine muhtaç hâline getirmektedir. Bu ise kavganın aksine köylerarası dayanışma ve ilişkilenmeyi koşullanmaktadır. Böylece ilişki ve dayanışma aynı bölgede bulunan ve birbirine yakın olan akraba köylerin inanç yapıları nezdinde belirginlik kazanacaktır. İnanç yapıları manevi merkezler olarak da önemli yere sahiptir.

Bu dönem madencilik teknik planda önemli bir yetkinleşme alanı hâline gelmiştir. Sabanın bulunmasıyla çapa tarımı yerine tarla tarımına geçilir. Bitki yetiştirme ve sürü besleme işleri iç içe yapılmaya başlar. Boyunduruk ve koşum takımının bulunuşu hayvan enerjisi ve çekim gücünden yararlanılmasına olanak sunar. Böylece iki ve dört tekerlekli araçlar yapılıp kullanıma sokulur ve ulaşım sorununun

çözümüne büyük katkı sağlamış olur. Çömlekçi çarkının bulunuşu ile çömlekçilik topluluk yaşamında önemli bir meslekî alan hâline gelir. Çömlek üretimi artıp yoğunlaşır. Bu gibi işlerin topluluk yaşamında etkin yer edinmesi ise Neolitik grupların sosyal dokularındaki saflık sadeliğin bozulmasına; farklılıkların oluşmasına yol açar. Özellikle zanaatçılık ve maden işleyiciliği gibi yeni meslekler hızla öne çıkar. Doğal toplum geleneğinin komünal karakter ile işlevsellik kazanan ve yaşlı bilge-şaman-askerî şeften oluşan hiyerarşik otorite, her geçen gün kendisini daha etkili ve yetkili kılma uğraşına girmektedir. "*Kutsalın Yönetimi*" olan hiyerarşi, komünallik üzerinden yükselmektedir. Bilge yaşlının giderek otorite kazanmaktadır. İlk doğuş aşamasında Komünal gelenekler temelinde topluluğun sevk-idaresini, gençlere tecrübe aktarımını yapmakta; klan demokrasisi ile işlev görmektedir. Şaman ve avcıların erkek şefi ile yakın ilişkidedir. Ancak, Kalkolitik Çağın kriz dönemi/kaos aralığı zemininde ittifakları ile birlikte giderek otoritelerini sağlamlaştırma çabaları öne çıkmaktadır. Sonradan yaşlı bilge, krala, şaman, rahibe, şef ise komutana dönüşecek; egemen sınıfın iskeletini oluşturacaktır. Bu dönem yaşanan bir diğer gelişme takriben M.Ö. 5500'lerde yaşanan "göçebelerin hareketi"dir. Takriben yine bu yıllarda (M.Ö. 5500'lerde) yaşanmış bir kuraklık sonucu göçebelerin geçim ve yiyecek temin edebilmek için tarım yapılan vadilere yönelmeleridir. Sonuçta göçebe-yerleşik çatışmaları devreye girecektir.

Vurgulanan tüm bu gelişmeler M.Ö. 5500-3500 yılları arasında yaşanmıştır. Bu tabloya bakıldığında Neolitik Toplulukların inanç biçimlerinden örgütsel ve idari yapılarını, sosyoekonomik ve yerleşim alanlarının biçimine dek ciddi değişimlerin yaşandığı rahatlıkla görülebilmektedir. Tam anlamıyla kaotik bir geçiştir; kaos aralığı/kriz dönemidir! Teknik gelişim emeğin verimi ve üretkenliğini arttırmıştır. Madenlerin işlenmesi ve araç gereç yapımı hızlanmış, bu ise toplumsal dokuda yeni mesleki dalların oluşumu yoluyla yeni tabakalaşmalara yol açmıştır. Nüfus artışına paralel olarak çoğalan yerleşim alanları bir yandan toprak kavgaları kan bağı örgütlülüğünü za-

yıfiatırken diğer yandan, çoğalan köylerin kendine yetemez hâle gelip karşılıklı dayanışma ihtiyacı temelinde ve tapınak/inanç yapıları şahsında yakınlaşmalarına ve birlik kurmalarına yol açmaktadır. Böylece inanç yapılarının/tapınakların rolleri artmaktadır. İnanç yapısındaki değişim de bu gelişmeler ile atbaşı gitmekte; Tanrılar giderek sayıca azalarak bir Baş Tanrı yönetiminde "*Bölgesel Tanrılar Meclisi*" biçiminde öne çıkacaktır. Bu yansımasını bulacak, "*Gökyüzü Düzeninin Yeryüzü Temsilcileri*" olarak çok sonraları devreye girecek olan sınıflı rahip düzeninin prototipi olan hiyerarşiyi güçlendirecektir. Doğal toplumun komünal zemini üzerinde yeşeren doğal otorite/yaşlı bilge ve şaman, hiyerarşik ve kalıcı otorite olma yönünde -askerî şefi de yanlarına alarak- öne çıkmaktadırlar. Kısacası her alanda ciddi bir kabuk değişimi yaşanmakta ve yeni bir sistemin doğuş sancıları yaşanmaktadır. Bu yeni sistemin rengi henüz belirgin değildir. Öne çıkan hiyerarşi temelinde sınıflı-devletli bir sistemin şansı kadar, doğal toplum güçlerinin gelişen teknik temele dayanarak kendilerini yenilemesi temelinde bir sistem değişiminin şansı da aynı oranda bulunmaktadır. Çelişkilerin karakteri, bunları çözmek için aday olan dinamiklerin beceri ve yetenekleri, çabaları, yeni sistemin karakterini de büyük oranda belirleyecektir. Bu yüzden dönemin çelişkilerine yeniden vurgu yapmak yararlı olacaktır.

Öncelikle sürekli yerleşim ve tarla tarımı üretiminin istikrarını, sulama kanallarının yapımı ve bakımı gibi işleri gerektirmektedir. Kanallara ayrılan suyun köyler arasında paylaşımı gereklidir. Madencilik ve zanaatçılık işleri ve bu işlerin araç gereçlerinin yapımı toplum için artık vazgeçilmez bir önem arz etmektedir. Ancak bu işleri yapacak insanların normal üretim faaliyetlerinden muaf tutulmaları gerekmektedir. Bu ise onların beslenmeleri için toplumun daha fazla toplumsal artı üretmeleri demektir. Aynı şekilde aynı bölgede köylerarası toprak kavgaları, dışarıda ise göçebeler ile çatışmalar iç barış ve dış güvenliğin sağlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır ve toplumsal artının, sulama kanallarının korunması gerekmektedir. Tüm bunlar savunma sorununu öne çıkarmaktadır. Diğer yandan Neolitik sürecin

anaerkil yapısı cinslerarası ilişki boyutunda da çatırdamaktadır. Saban ve çömlekçi çarkının devreye girmesi, cinslerarası denge ve eşitliği erkek lehine ve kadının statüsünü zayıflatma yönünde gelişmelere yol açmaktadır. Erkek, bu teknik icatları da dayanak yaparak "*egemen cins*" olarak öne çıkmakta bu ise toplumsal gelenekte çelişki yaratmaktadır. Tüm bu çelişkilerin çözümü Neolitiğin eşitlikçi toplumsal yapısı ve geleneği ve kendine yeten ekonomisi içinde yapılamamaktadır. Çünkü kabile geleneği ne üretim dışı tutulmaya olanak vermektedir ne de üretim dışı kalacakların beslenmesi adına toplumun toplumsal artı üretimi için daha fazla çalışmasına. Derinliğine yaşanan eşitlikçi kültür kendi içinde bir tekrarı, dolayısıyla kısırdöngüyü yaşamaktadır. Değişim için koşullar elverişli olsa da durum böyledir. Tam da bu noktada, bahsedilen tıkanmanın aşılmasında, bir dış faktör olarak devreye girmiş ve Kalkolitiğin sonlarına doğru büyük etkide bulunmuş göçebe saldırıları öne çıkmaktadır. Göçebelerin yerleşikler üzerinde fatih güç olarak egemenlik kurmaları sonrasında ifade edilen çelişkiler bir biçimde "çözüme" kavuşmuştur.

Göçebeler yerleşiklere nazaran kültürel olarak geri durumdadırlar. Bu yüzden sorunların çözümü ve yeni toplumsal sistemi kurmak için gerekli olan donanımdan uzaktırlar. Başlangıç itibariyle yaptıkları en belirgin şey, üzerlerinde hâkim duruma geldikleri toplumları "*zor*" kullanarak kendileri için gerekli olan toplumsal artı üretimine sevk etme ve köylerarası çatışmaları tümüyle denetime alarak, askerî yol ile sona erdirme, dış tehdit karşısında savunmayı sağlama gibi konulardır. Bu çelişkiler, yaşanan sorunların/açmazların sadece bir kısmını ifade etmektedir. Oysa sulama kanallarının projelenerek yapımı, doğal afetlere karşı toplumsal güvence için toplumsal artının depolanması, büyük sulama tarımının organizasyonu ve denetlenmesi, farklı iş-meslek dallarına göre kimi kesimlerin uzman ve denetleyici olarak eğitilmesi ve taksiminin yapılması gibi işler çok daha karmaşıktır ve hesabı-kitabı, yetkin bir düzenleyiciliği gerektirmektedir. Göçebelerin kültürel düzeyleri bunları karşılamaya yetmemektedir.

O hâlde bu organizasyonu kimler sağladı? Bu konuda en mantıksal açıklama, bizzat yerleşikler içinden bir kesimin yaptığıdır. Daha sonraki tarihî zaman kesitlerinde görülen örnekler buna işaret etmiştir. Sümerler Aryanların, Sami-Akadlar Sümerlerin, Germenler Romalıların idari yönetimini kullanmışlar (ve onların teknik elemanları ile ilişki içinde) olmuşlardır. Dolayısıyla yerleşik topluluklar içinde yaşlı bilgenin, şamanın, yine madenci ve zanaatçıların fatih göçebeler ile ilişki içinde yeni sistemin kurucuları olarak misyon yüklendikleri pekâlâ söylenebilir. Bu anlamda göçebelerin yerleşikler ile işbirliği, yerleşiklerin organizasyonu ve mitolojik ikna kabiliyetleri ile gelişen bir "çözüm" söz konusu olmuştur. Zor daha sonra sistemli biçimde devreye girecektir. Sonuçta sınıflı-devletli süreçler ve bu süreçlerin hâkim güçleri bu kaos/kriz döneminden galip çıkacaklardır. Buna karşın, doğal toplum kolayca pes etmeyecek ve kısa aralıklarla da olsa kesintisiz bir direniş ve özgürlük arayışına koyulacaktır. Geçerken şunu da belirtmekte yarar görüyoruz: bu yeni sistemin ön aşamaları devreye girdiğinde, başlangıç itibariyle ne toplum ve ne de "rahipler", oluşacak yeni sistemin ilerde nasıl bir karakter kazanacağının bilincindeydi. Rahiplerin, ilerde oluşacak şeyleri, daha işin başında kurnazlık ve hile ile tasarlayarak yaptıkları söylenemez. "*Üstünlüğü kanıtlanmadan hiçbir toplumsal biçimleniş ne zor ile korunabilir, ne de gelişimini sürdürebilir. Daha da önemlisi zor ancak, işlevini yitirmiş biçimler için, eskinin yıkılışı ve yeninin doğuşu için rol oynayabilir.*"[90]

İçinde bulundukları çıkmazı bir biçimde aşan yerleşik toplulukların teknik ve üretim planında olgunlaşan koşulları ve göçebe ilişkileri içinde eski sistem çatırdamıştır. Büyüyen ve karmaşıklaşan toplumsal dokunun örgütlülüğü ve iç uyumu, büyük sulama tarımı gibi karmaşık işler yumağı türünden işleri yeni zihniyeti ve yeni kurumlaşmaları dayatmaktadır. Toplumsal artının tapınakta toplanması, paylaşımı, su kanallarının yapımı ve işletilmesi, tapınakta yer edinen

90 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

ve üretim dışında tutulanların beslenmesi, savunma sorunları tüm bu işlerin ise denetlenmesi gibi sorunların ise organizasyon, hesap-kitap ve yazıyı koşullandığı gerçeği ortadadır. Dolayısıyla eğitim ihtiyacı doğmaktadır ve tüm bunların koordinasyonunu sağlayacak yönetsel aygıt/devlet böyle ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, oluşacak yeni sistem her ne kadar sosyoekonomik planda olgunlaşmış ve koşulları oluşmuşsa da, inşa işi esasta ideolojik planda gerçekleşecektir. "*(...) Devlet önce ideolojide kurulmak ve kotarılmak durumundadır. İdeolojik kazandırmayla Neolitik toplumun teknolojisi artıürün sınırında birleştiğinde devlet doğuyor. Birincisinin sağlanmasıyla ikincisi elde ediliyor. İkisi birleştiğinde de o döneme kadar görülmemiş verime yol açıyor*" (A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu*). Tüm bunlar, eşitlikçi toplumların neden yeni bir sisteme onay verdiklerinin cevapları oluyor. Bu sistemin asli karakteri gerçek yüzünü çok sonradan ortaya koyacaktır. Bu anlamda, toplumsal refahın sağlanması, daha sonra ideolojik ikna ve son olarak zorun kullanımı; üçü bir araya geldiğinde yeni sistem ortaya çıkıp ete kemiğe bürünüyor.

Burada devlet olgusuna kısaca vurgu yapma gereği vardır. Çünkü devletin ortaya çıkışına dönük çok farklı izahlar yapılmaktadır. Kuşkusuz ana çerçevede bir hem fikirlikten bahsedilebilinir. Ancak "ara tonlar" anlamında hâlâ inceleme gerektiren bir konu olduğu da ortadadır. Örneğin tek tip bir devletleşme biçiminden bahsetmek gerçekçi olmaz. Kimi biçimlerde, bakır çağ toplumları içerisinde bulunan ve tapınak içinde çalışanları ve çevrelerini ifade eden *kamusal kesim* ile akrabalık esaslarına dayalı ilişkiler yoluyla bir arada olan ve tapınak çevresinde yaşamlarını sürdüren *özel kesim* söz konusudur. İşte kamusal kesim ile özel kesimin çelişki ve çatışmaları sonucunda, özel kesimin kamusal kesime baskın gelmesiyle bir geçiş yapıldığı görülmektedir. Ve bu geçişle oluşan yeni bir yönetim ve devlet oluşmuştur. Bir diğer devletleşme biçimi ise kentlerarası çatışmalarda sağlanan üstünlük ve bir diğerini egemenliğine girmesi sonucunda geliştiği görülmektedir. Ya da yukarıda ifade ettiğimiz gibi içerde koşulları oluşmuş olan toplulukların, dıştan göçebe saldırıları ile ortaya

çıkan yeni durumla birleşmesi sonucunda oluştuğu görülmektedir. Aslında tüm biçimler, örnekler gerçeğin bir parçasını ifade ediyor demek mümkündür. Biz, konuyla ilgili olarak bahsedilen geçiş sürecine atfen, örnek oluşturması amacıyla sadece bir örneği öne çıkardık. Bunu da "*yerleşikler ve göçebe topluluklar çatışması*" ile ilgili tarihî örneklerden hareketle ele aldık. Bunun dışındaki hususlar somut veri ve kuramlardan hareketle aktarıldı.

Genel planda Abdullah Öcalan'ın dediği gibi, "*Devlet kavram ve çerçeve olarak rahip tapınaklarının döl yatağında oluşurken, esas kurumlaştırıcı ve iktidar gücü hâline getiren hiyerarşik toplum, yaşlılar meclisi ile askerî şefin maiyetidir. Devlet iktidarı bu üçlü arasında yoğun ve uzun süreli ilişki ve çelişkilerle belirlenir. Hiyerarşi ve devlet iktidarının ikisi de Komünallik üzerinde yükselmiştir. Hiyerarşi, kutsalın yönetimi oluyor. Bilge yaşlının otorite kazanmasıdır. Doğuş aşamasında olumlu katkısı varken, sonrasında şaman ve askerî şef ilişkisi temelinde toplum üzerinde devletleşme tarzı bir yönetime dönüşecektir.*" *Hiyerarşik Toplum, Doğal Toplum ile sınıf temeline dayalı Devletçi Toplum arasında ara halkayı oluşturmaktadır. Otoritenin şahsi niteliği, askerî maiyetin kişi ile sınırlı olması dönemin tipik özelliğidir. Otoritenin kurumlaşması niteliksel bir dönüşümü ifade eder. Devlet esas olarak kurumlaşarak süreklilik kazanan otoritedir. Tarihte belki de en tehlikeli araç devlet kurumu iken hâlâ en az anlaşılan olgu özelliğini de korumaktadır. Bunda içerdiği kültür ve ifa ettiği çıkarların çeşitliliği esas rol oynamaktadır. Hakkında söylenen ve yazılan her şey devleti daha da sırlaştırmakta ve anlam güçsüzlüğüne katkı yapmaktadır. Devleti sadece bir zor aracı olarak görmek ne kadar yanılgıysa, kutsal bir otorite olarak kurumsallaştırmakta o denli olup biteni gizlemeye hizmet etmektedir. Devlet tahlilleri sosyal bilimin hâlâ altından çıkamadığı en temel konusunu teşkil etmektedir.*"[91] Dolayısıyla apayrı bir incelemeyi gerektirmektedir. Köleci Sisteme geçerken, bir fikir oluşturma amacıyla kimi düşünceleri aktarmaya çalıştık.

91 İlgili tüm pasajlar için bkz. A. Öcalan, *Bir Halkı Savunmak.*

Eski toplumun artık kalabalıklaşmış ve karmaşıklaşmış gerçekliği içinde üretimin organizasyonu, kanal yapımı, kanalların ve ürünün korunması, dış saldırılara karşı savunmanın yapılabilmesi, doğal afetlere karşı gerekli tedbirlerin (depolama, vs.) uzun vadeli olarak sağlanabilmesi, köyler arası iç dış çatışmaların sona erdirilmesi ve bu anlamda istikrarlı bir yerleşik düzenin devamlılığı sağlanamamakta, tüm bu sorunlar çözümlenememektedir. Oysa yeni düzende etrafı surlarla çevrilerek güvenliği sağlanmış şehir yerleşiminde dış tehditten uzak, kıtlık ve afetlere karşı korunaklı, içte çatışma yerine (inançsal planda) barış ve dayanışmanın sağlandığı bir *Tapınak Sosyalizmi* / kolektifliği yakalanmış ve "istikrar"a kavuşulmuştur. Teknik gelişme ise yaşam koşullarını daha da hafifletmiştir. Ortaya çıkan yönetsel aygıt kolektif çıkarlara uygun olarak çalışmakta ve kabile geleneği ile yönlendirilmektedir. Elde edilen toplumsal artı ağırlıklı olarak toplum yararına kullanılmaktadır. Dolayısıyla yeni sistemin onay görmesi, sistemin topluma kazandırdıkları ile ilgilidir. Ve çıkışta olumlu katkıları söz konusudur. Kamusal güvenlik ve toplumsal işlerin koordinasyonu ile sınırlı bir işleve sahiptir. Çok daha sonraları bu yönetsel aygıt, içinden çıktığı topluma "yabancılaşarak" onun üzerinde baskıcı ve sömürgen bir mekanizmaya dönüşecek ve klasik karakterine bürünecektir. Sümer örneğinde siyasal süreçleriyle ileriki bölümlerde bunu ele alacağız.

Sonuçta Bakır Çağı köy yerleşiminden Tunç Devri şehrine geçilmiş, toplumsal artı üretimine paralel olarak hiyerarşi sınıfsallığa evirilmiş; toplumsal artıyı denetleyen yönetsek erk/tapınak bürokrasisi şekillenmiştir. İç dış saldırılara karşı savunma amaçlı askerî güç sahneye çıkmış, yasalar oluşmuş ve yasaları uygulayan memurlar ile birlikte yasalı toplumun çekirdekleri atılmış, devletli-sınıflı uygarlık gerçekleşmiştir. Ve sınıflı uygarlıkların gerçekleşmenin ilk tipik örneği olarak Eridu ve Uruk köylerinin M.Ö. 3500'lerde kentlere dönüşmesinde bu görülebilmektedir.

Konumuz köleciliği özel olarak sistemli planda irdeleme olmadığından, daha çok geçiş sürecinin nasıl olduğu/olabileceği üzerinde

durmaya çalıştık. Konuya sistemin doğuş-gelişim-çöküş süreçleri ve aşamaları bağlamında Abdullah Öcalan'ın *Demokratik Uygarlık Manifestosu*'nda ortaya koyduğu çerçeveyi "özetleyerek" sonlandırabiliriz.

Köleci Sistem Sümer'de başlar. M.Ö. 3500-2500 yılları arasında doğuş ve gelişimini yaşar. Bu dönemde devlet açığa çıkmış, sistem kalıcılığını kanıtlamış ve dışa yayılmaya hazır hâle gelmiştir. Yönetim Tanrısal olup, kolektif mülkiyet işlemektedir. Yerleşim alanı esas itibariyle şehirdir. Şehirler yeni zihni yaratımı ve siyasal-sosyal donanımın merkezi konumundadırlar. Ticaret ve zanaatçılık tapınak bünyesinde hızla yetkinleşmektedir. Ancak henüz bir orta sınıftan bahsedilememektedir. Etnik yapının yerine sınıflaşma geçmiştir. Mitoloji temelli ideolojik yaratım bunların açığı çıkmasında asli rol oynamaktadır. Rahip yönetimi insanların zihni ve ruh yapılarına giderek hâkim olabilmektedir. Cinslerarası eşitlik kadının statü kaybı yönünde evrilmiştir. Kadına artık "ezilen cins" olarak "tarih dışı"lığa itilmekle yüz yüzedir. Tanrılar "dost" karakterli olmaktan uzaklaştırılmış ve "korkutucu" bir karaktere büründürülmüştür. Köle "kul"laştırılmıştır. Kolektif mülkiyetin yanında özel mülk belirmiştir. Kurumsal planda krallık, meclis, askerlik gibi oluşumlar devreye girmiştir.

Sistem M.Ö. 2500-500 yılları arasında olgunluk ve yayılma aşamasını yaşamaktadır. Bu dönem farklı coğrafyalara yayılma gelişmiş, sistemsel temsil yeni güçlere geçmiştir. Her yeni güç için ayrı ayrı doğuş-gelişim-çöküş biçiminde özgün zamansal bölümlemeler vardır. Örneğin Babil, Asur, Mısır, Herappa, Çin, Grekoromen ve yanı sıra Hitit, Mitanni, Fenike, İbrani, Girit için bu böyledir. Sistem farklı güçler şahsında büyüyerek yayılmış ve çoğalmıştır. Yayılma kolonilere yol açmış, koloniler ve bağımlı kentler ise yeni merkezî güçler hâline gelmiştir. Devlet yönetiminde rahipler ikincil plana düşmüş, ideolojik üretim ile sınırlanırken, Tanrısal-politik önderler ilk sıraya yükselmişlerdir. Diğer yandan orta sınıf şekillenmiş ve tarih sahnesine çıkmıştır. Bu orta sınıf dönemin gelişmelerinde motor güç rolünü oynamaktadır. Öyle ki, (Asur, Fenike, Girit, Kartaca, gibi) birçok tüccar devlet oluşmuştur. Köle ticareti yaygınlaşmıştır.

Ekonomik planda meta devrededir. İlk defa tapınak dışında ekonomik iş yapma olanağı açığa çıkmıştır. Devletlerarası çatışmaların yanı sıra diplomatik ilişkiler ilk defa belirginlik kazanmıştır. İdeolojik planda mitolojiler kırılmaya uğramaktadır. İbrahimî Gelenek, Musa'nın ortaya çıkışı ve Zerdüşt İradeciliği, bu kırılmada belirleyici zihni açılımlar olarak rol oynamışlardır. Artık insanın Tanrı olamayacağı kavranmış ve "Tanrı-Kral" karşıtlığı oluşmuştur. Diğer yandan ekonomik ve ticari alanda yaşanan bütünleşme, inançsal planda tektanrıcılığa doğru gidişi koşullamaktadır. Bu anlamda kent ve kabile Tanrıları aşılmaktadır. Sargon, Hamurabi gibi Askerî komutanlar çağı öne çıkmaktadır. M.Ö. 1500'lerde "Tunç Küreselleşmesi" "Köleci Küreselleşmeyi" doğurmuştur. Sistem karşıtı etnik ve dinsel karakterli isyanlar dönemi başlamıştır.

Köleci Sistem M.Ö. 500 - M.S. 500'li yıllar arasında doruk ve çöküş aşamasını yaşar. Sistem mekânsal planda yer değişime uğrar. Doğu'da Med-Pers İmparatorluğu, Batı'da ise Grekoromen dönemi başlar. Med-Pers dönemi sistemin aşırılıklarının aşılıp yumuşatılması ve adil, barışçıl yönde evrilmesini ifade eder. Grekoromen döneminde ise sistem akla ve felsefeye dayalı olarak doruklaşmıştır. Bu durum sistemin kendisinin de çözülüşünü getirecektir. Teknik planda yaşanan ilerleme ulaşıma hız vermiştir. Böylelikle mal-fikir ticareti artış gösterir. Öte yandan Doğu-Batı ayrımı belirginleşir. Hayvan enerjisinin yanı sıra su ve rüzgâr enerjisinden de yararlanılmaya başlanır. Mesleki alanda mimarlık, camcılık, yazarlık önem kazanır. İdeolojik planda laik hukuk devreye girmiştir. İsevi ve Mani inancı eksenli sosyal hareketler gelişmektedir. Sisteme karşı her alanda, artık insanlık harekete geçmiştir. Sistem bu hareketlere ket koyma kabiliyetinden çok uzaktır. Köle emeği verimsizleşmiş, gizli tarikatlar mistik karakterde gelişip, sisteme karşı sorgulama içine girmişlerdir."

Aktardığımız bu genel çerçeve köleci sistemin tablosunu vermektedir. Sonuçta kölelerin ve köleleşmek istemeyen toplulukların direnci insanın düşünce ve iş yapma gücündeki gelişmeyle birleşince, köleci ilişkilerin aşılması başlar. Feodalizm doğmak üzeredir.

Çin'de M.S. 300'lerde Büyük Han İmparatorluğu ve Hindistan'da da Çanda Gupta Hanedanlığı feodalleşmeye adım atışı ifade etmektedir.

Siyasal tarih süreçlerine geçerken Ortadoğu jeopolitiği ve kültürel tablosuna dair genel bir vurgu yaparak giriş yapmak yerinde olacaktır.

ii. Ortadoğu Jeopolitiği ve Kültürel Tablosu

Birçok ilklere beşiklik etmiş Ortadoğu bölgesi siyasal tarih açısından geçmişten bugüne dek tam bir 'kaynayan kazan' olup hareket ve karmaşanın hiç durmadığı ve sorunların çözümsüzlüğe terk edildiği bir mekân olmuştur. Bu durum bölgenin stratejik öneminden ileri gelmektedir.

Öncelikle bölgenin adlandırılmasına vurgu yapmak gerekirse adlandırma Avrupa Uygarlıkları tarafından geliştirilmiştir. Ve belli amaçlar ve değerler yüklenen bir kavramlaştırmadır. En başta Avrupaî "Benmerkezci" ideolojiye göre geliştirilmiş bir yer belirlemesidir(!) Bu yer belirlemesinin mantığı, her şeyin merkezi olarak Avrupa'nın temel alınmasıdır. "En uygar, en üretici, en yaratıcı, en çağdaş ve medeni Avrupa'dır. Dolayısıyla yön belirleme işi de buna göre olmalıdır. Merkez Avrupa olacağına göre, diğer coğrafyalar Avrupa'ya göre hangi yöne düşüyorsa buna göre bir ad verilmelidir. Bölge Avrupa'ya göre "Doğu"da kalmaktadır. En doğu "Uzakdoğu" diye adlandırıldığından, görece daha yakın olan bölgeler ise "Ortadoğu" diye anılmıştır. Oysa Avrupa'nın kendisi Amerika'ya göre Doğu'dur. Eğer böyle ele alınırsa, öylesine uzar gider. Böylesi bir mantıkla kavramlaştırılan ad, özünde Avrupa dışı toplumları, özellikle de Avrupa'nın doğusuna düşenleri, "barbar", "gerici" diye dışlamaktadır. Bu dışlama giderek ideolojik karakter kazanacak ve maniplatif amaçlı olarak "Oryantalizm" biçiminde simgeleştirilecektir. Bu anlamıyla "Oryantalizm" esasta Avrupa gözüyle Doğu'ya bakış; Doğu'yu ele alış ve tanımlama olmaktadır. Ortadoğu kavramı da bu bağlamda öne çıkarılmıştır. Coğrafik bölgelerin adlandırılmasında siyasal

güç dengeleri içinde merkezî pozisyonda olanların etkisi barizdir. Sümer ve Sami iktidar süreçlerinde, Protokürt Topluluklarının tanımlanmaları şahsında yaşanan adlandırmaları görmüştük. Daha sonraları ise Makedon ve Grekoromen adlandırmaları devreye girmiştir. Örneğin bölge Grekomakedon etkinlik dönemlerinde *Mezopotamya* diye adlandırılmıştır. Helenistik siyasal etkinlik dönemi içinde ve bölgenin coğrafik niteliğini gözeterek yapılan bir adlandırmadır bu. Dicle-Fırat ırmakları ölçü alınarak *Mesos Photamos* (İki ırmak arası) denmiştir. Herhangi bir dış merkez baz alınmamıştır bu adlandırmada. Oysa Arap egemenlik döneminde Arap Yarımadası merkez alınarak bu bölgeye de *Kuzey Arabistan* denmiştir. İslamın egemen karaktere büründürüldüğü dönemler bu gibi mantıkla ele alınacak olursa, örneğin Rusya merkez alınsa bu durumda bölge Güneybatı Asya olarak tanımlanmak durumunda.

Tüm bunlardan da anlaşılacağı gibi, adlandırmanın kendisi dahi, bölge üzerinde nasıl bir egemenlik hesabı bulunduğunu gösterebilmektedir. Hemen belirtelim ki, "Ortadoğu" adlandırması, bahsedilen mantık itibariyle pek de sağlıklı değildir. Ancak bu ad güncelde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden benimsemesek de, çalışmanın anlaşılmasını, bir nebze de olsa engellememesi kaygısıyla bizde yer yer bu "ad"a başvuracağız.

"Ortadoğu" coğrafik sınırların belirlenmesi, Asya, Avrupa ve Afrika arasında köprü görevi görmesiyle; Akdeniz, Karadeniz, Kızıldeniz ve Aden Körfezi yanında, Dicle-Fırat ve Nil gibi bir o denli büyük ırmaklarla çevrili olmasıyla yakından ilgilidir. Petrol, su gibi önemli kaynakların dünya ölçeğinde hayli yüksek rezervlerde olması, bu önemi daha da artırmaktadır. İpek ve Baharat Yolları gibi önemli ticari güzergahlar ise bu tablonun önemli bileşeni olarak etki yapmaktadır. Bu gibi özellikleri yüzündendir ki bölgede sürekli işgal, istila ve paylaşım hesapları, fetih savaşları sürekli gündemde olmuştur. Günceldeki ABD-Irak savaşı da aynı hesaplarla ilgilidir.

İfade ettiğimiz bu durumların gözetilmesi temelinde çizilen bölge sınırları, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün Türkiye, İran, Kürdistan, Irak,

Filistin, Mısır, Afganistan, Yemen, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ı kapsamaktadır. *Büyük Larouse Ansiklopedisi*'nde[92] aktarıldığı kadarıyla, kimi zaman yapılan hesaplamalarda bölge sınırları, Libya, Sudan, Hindistan ve Pakistan'ı da alacak tarzda geniş tutulmaktadır.

Ortadoğu, önemli uygarlıklara merkezlik yapmasıyla bağlantılı olarak tam bir halklar mozaiğini ifade etmektedir. Etnik, kültürel ve inançsal planda büyük bir çeşitliliğe sahip bulunmaktadır. Araplar, Farslar, Kürtler, İbraniler, Asuriler, Ermeniler, Afganlılar ve daha sonra bölgeye gelen Türklerden oluşan etnik mozaik söz konusudur. İnançsal planda Zerdüştlük, Musevilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık, Ezidilik ve tüm bu inançlar içinde bulunan mezhepsel çeşitlilik yer almaktadır. Böylesi bir dinsel tablo bulunmaktadır. Kullanılan diller ise, Arapça, Kürtçe, Farsça, Ermenice, İbranice, Asurice, Belucice, Afganca, Berberice, Türkçe ve daha alt düzeyde kullanılanlardır.

II- Bölgede Köleci Dönem Siyasal Tarihi

Günümüz itibariyle ve elde edilen arkeolojik veriler ışığında, Ortadoğu Köleci Sistemine dair ana hatlar açığa çıkarılmış bulunmaktadır. Ancak, Kürdistan tarihinin bu dönemine ait bilgiler hakkında gerekli olan veriler için aynı şeyi söylemek zordur. Aryan kültürü içinde yer alan Protokürt gruplar hakkında kimi bilgiler olsa da, istenilen yeterlilikte değildir. Bu yüzden Ortadoğu siyasal tarihinin genel ilişkileri bağlamında, Protokürt boyların durumunu incelemeye çalışacağız.

Siyasal düzlemde Ortadoğu köleciliğini üç evrede incelemek yerinde olacaktır. Birincisi, M.Ö. 3500-2350'li yıllara dek olan süreçlerdir. Bu evrede gelişmelere damgasını vuran güç ağırlıklı olarak Sümerlerdir. Sistem doğmuş, gelişimini ve kalıcılığını ispatlamıştır. Ve bu evrenin sonlarına doğru ise sistemde ciddi yapısal sorunlar yaşanmaktadır. Ticari yayılım ve kolonizasyon politikaları bu sorunlarda önemli yer tutmaktadır. İkincisi, M.Ö. 2350-700'lü yıllar arasında

92 *Büyük Larouse Ansiklopedisi*, Cilt 17, s. 8903.

olan süreçtir. Bu evrede siyasal gelişmelere Sami Topluluklar damgalarını vurmuşlardır. Bu evrede sistemin askerî karakterli rengi belirginleşmektedir. Merkez-çevre ilişki ve çatışmaları devreye girmektedir. Akad-Babil-Asur İmparatorluklarının öncülüğünde köleciliğin antik biçimi yaşanmaktadır. Kadın devre dışı bırakılmıştır. Çatışmalar yoğunlaşmış; ideolojik ve etnik temelli direnişler karşısında sistemde "kabuk değişimi" kaçınılmaz hâle gelmiştir. Üçüncüsü, M.Ö. 700-300 yılları arasında olan süreçlerdir. Aryan (Med-Pers) topluluklarının gelişmelere ağırlıklarını koyarak, sistemin öncülüğüne yöneldikleri bir evredir. Bu evrede köleciliğin antik biçimi yumuşatılmaya uğratılmıştır. Klasik biçim açığa çıkartılmıştır. Doğu Uygarlıklarının son büyük atılımlarının gerçekleştiği bir evre olmuştur. Bu tarihten (M.Ö. 300) sonra gelişmelere damgasını vuranlar Makedonlar ve Grekoromenler olacaktır.

i. I. Evre: M.Ö. 3500-2350

Bu dönem (M.Ö. 3500'ler) Sümerler Mezopotamya'ya girerler. Yaklaşık 500 yıl boyunca Yukarı Mezopotamya'da kimi zaman yarı göçebe, kimi zaman kendilerinden daha gelişkin olan yerleşik Aryan toplulukları içinde "paralı asker" olarak yaşar ve yerleşikliğe geçerler. Yerleşik topluluklar ile ilişkileri başlangıçta çatışmalıdır. Yenilgi almışlardır. Buna rağmen yerleşiklerin uygarlık düzeylerini ve teknik gelişmelerini tanımış, bunu kendi gelişmeleri yönünde kullanarak yararlanmasını bilmişlerdir. Bu biçimde bir toparlanma ve gelişim yaşadıktan sonra, toprak edinme ve yerleşme amacıyla Güney Mezopotamya'ya yönelmişlerdir. "*Sümer Kahramanlık Çağı*" olarak değerlendirilen (M.Ö. 3000-2700) üç yüzyıllık bu süreç sonunda, Güney Mezopotamya'da ilk şehirleşme süreçlerini başlatmışlardır. Bu süreçlerin "*Erken Sülale Devri*" tanımı da yapılmaktadır. İnşası gerçekleştirilen ilk şehirler, Uruk, Eridu, Lagaş, Umma, Khafajah, Kiş'tir. Ve bu şehirler Ortadoğu'da sınıflı/devletli süreçlerin başlangıcına temel teşkil etmişlerdir. "*Tarih Sümer'de Başlar*" sözü (sınıflı uygarlık için), bu gerçekliğin yalın bir ifadesidir.

M.Ö. 3000'li yıllar itibariyle Ortadoğu bölgesinde toplumsal yapı şöyledir: Arap Yarımadasında Samiler, Aşağı Mezopotamya'da fatih güç Sümerler, Yukarı Mezopotamya ve daha kuzeyde ve kuzeydoğu da Aryan topluluklar bulunmaktadır. Kuzeybatı'da ve Nil Irmağı dolaylarında ise yeni bir uygarlık gücü olarak Mısırlı Topluluklar yükselmektedir. Tüm bu gruplar o dönem için temelde birkaç kültür grubunda ifade bulmaktadır: Aryan, Sami ve bu iki kültürün Sümerler ile ilişki ve çelişkileri sonucu sentez bir kültür olarak şekillenen "*Sümer Kültürü*". Bu kültür grupları farklı aşiretler biçiminde ayrışmakta, bugün Sümer belgelerinde ve yine Sümerlerce yapılmış olan özgün adlandırmalarla tanınmaktadır. Dolayısıyla bu süreç, ifade edilen toplulukların yerleşikliğin derinleşmesine paralel olarak etnik çeşitliliğe uğrayacağı süreçlerin de başlangıcı olmuştur. Yerleşik durum kentsel plana taşınınca kan bağı yerine farklı ayrım normları oluşmuştur. Bu normlar (yerleşim yerlerine göre) halkların ayrışmasını ve belirginleşmesini daha da belirginleştirmiştir. Aryanlar ve Samiler içerisinde kimi kollar ayrışıp yöneldikleri coğrafyalarda yerellik kazanmış, farklılaşmalara uğramışlardır. Böylesi bir genel konumlanış içinde toplulukların dönem itibariyle genel durumlarına bakabiliriz.

Bölgede Sümerlerden sonra yükselişe geçenler Mısırlılardır. M.Ö. 2800'lerde Mısır'da da Sümerler ile benzeşen kentsel gelişmeler yaşanmaktadır. Arkeolojik buluntulara göre M.Ö. 2800'ler öncesindeki Mısır tarihine dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Ve bu bilinmeyen süreçler "Eski Mısır" diye adlandırılmaktadır. Eski Mısır'a ait tüm bilgilerin Nil Irmağı suları altında kaldığı sanılmaktadır.[93] Yeni

93 Eski Mısır'a ait uygarlık gelişimleri ile yeni Mısır'lıkiler karşılaştırıldığında belirgin farklılıklar olduğu genel kabul gören bir durumdur. Bunun ifade edilen uygarlık düzeylerinin birbirinden farklı gruplarca geliştirilmesiyle ilgisi olduğu sanılmaktadır. Xalaf ve Obeyd kültürel süreçlerinde bu bölgelere ticaret kervanları taşıyan Aryan grupların olduğu ve bu gruplar içinde bu bölgelere yerleşenlerin olduğu bilinmektedir. Bu anlamda eski Mısır uygarlığının yaratıcısı olan grupların Aryanlar olabileceği olasılık dahilindedir. Bugün dahi Mısırlıların ne denli "Sami" oldukları tartışılırken, bu olasılık göz ardı edilemez. Ancak bu ayrı bir inceleme konusudur.

Mısır tarihi daha çok Yukarı Mısır'da yaşanan gelişmeleri içermektedir. Dolayısıyla Mısır şehirleşmesi esas olarak, bölge geneli itibariyle şehirleşmenin doruk döneminde yaşanan süreçleri ifade etmektedir. Bu da M.Ö. 2750'li yıllara denk düşer. Bu yıllarda Kral Menes Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirip siyasal birliği sağlamıştır. Mısır tarihi ancak bu dönemden itibaren takip edilebilmektedir.

Bu genel çerçeve içinde ele alındığında, Mısır, esasta Mezopotamya uygarlığının özümsenerek yerele uygulanmasıyla gerçekleşen bir uygarlık merkezidir. Aşağı ve Yukarı Mısır arasında siyasal birliğin sağlanması, sonuçta bu özümsenmeyi daha da kolaylaştıran bir duruma yol açmıştır. Bu dönem gemiler ile yapılan ticaret aracılığı ile Basra'nın yukarısındaki Mezopotamya madenleri Mısır'a taşınmış ve Mısır bu yeni uygarlığın etkisi altına girmiştir. Sümer etkileri böyle başlamıştır. "*Dolaylı yolla da olsa Sümer fikirleri Yukarı Mısır'ı kesinlikle etkiliyordu; Mezopotamya uygarlığı ile ilişkisi yoluyla Nil barbarlığına uygarlık tohumları ekiliyordu.*"[94] Mısır ithalatının bu dönemdeki güzergâhı, Mezopotamya ve Anadolu'dan lacivert taşı, Arabistan'dan baharat ve güzel koku, Sina'dan bakır, Nubia'dan altın, Somali'den abanoz olmak üzere, geniş bir ticari ağı içermekteydi. Sonuçta Mısır güçlü bir uygarlık merkezi idi.

Bölgede yaşayan Aryan gruplar ağırlıklı olarak Kuzey, Kuzeybatı, Kuzeydoğu ve Orta Mezopotamya'nın bir kısmında bulunmaktaydı. Zağroslar'da yine Aryan olan Lulumb/Lulular ve Gutiler, Yukarı Mezopotamya'da Horrit Mitanniler, Anadolu'da ise Hititler[95] bulunmaktadırlar. Horrit coğrafyası "Subari/Subaria" diye adlandırılmaktadır. Bahsedilen konumlanmalar ağırlıklı olarak Aryan topluluklarından oluşsa da, bu bölgelerin kimi kısımlarına, Orta Mezopotamya ve Kuzey Mezopotamya'nın bir kısmına Sami topluluklar da sızmıştır.

---

94 G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*?, s. 103.

95 Aryan kültür grubu içinde olduğu bilinen Hattiler, büyük olasılıkla Horritlerin içinden çıkan bir kol olup Anadolu'da yerellik kazanmışlardır. Daha kuzeyden gelen göçebe kimi boylarla birleşme ve kaynaşmaları sonucu "Hitit" adı ile sentez bir kültür olarak tarih sahnesine çıkıp önemli bir iktidar gücü haline geleceklerdir.

Benzer bir durum Sami toplulukların çoğunluk oluşturdukları Doğu Akdeniz ve Mısır'da da görülmekte, buralarda da Aryan kolların sızmaları yaşanmaktadır. Aryanların bölgede bulunan ve Neolitik Devrimin yaratıcı grupları olup en kadim yerleşik topluluklar olduklarını daha önce belirtmiştik. Sümerlerin bölgeye gelişlerinden itibaren, onlarla yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Ancak Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'ya geçip orada yerleşik hâle gelişleri sonrasında, Aryanlar da kendi bölgelerinde de aşiret formu içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Aryan gruplar içinde ağırlık teşkil eden aşiretler içinde olan Lulu ve Gutiler ile Horrit Mitanniler (ki bunlar Protokürt boylardır) bulundukları coğrafyalarda geleneği ile yönlendirilen yönetim biçimlerine sahip olmuşlardır. Aryanlar kendi coğrafyalarında etkin olmuş ve dönemin ticaret ağları üzerinde güçlü denetim kurabilmişlerdir. Bu denetimleri sayesinde sosyal açıdan etki sahibi olmuşlardır.

Yoğun olarak Arap Yarımadasında yaşayan Samiler, yarı göçebe yaşam sürmektedirler. Çok önceden de sınırlı sayıda göçlerle Mezopotamya Nil ve Doğu Akdeniz dolaylarına sızan Samiler, M.Ö. 3000'lü yıllardan itibaren yoğun bir göç ile bölgeye yönelmişlerdir. Onlar da Sümerler ile büyük çaplı çatışmalara girmişlerdir. Bu tarihten sonra bölgede yurt edinme süreçlerini yaşayan Samiler bölge siyaseti üzerinde ağırlıklarını hissettirecek düzeyde güçleneceklerdir. Samilerde hâkim örgütlenme biçimi aşirettir. Kabile örgütlülüğü dahilinde ve ilkel kabile yönetimi anlayışı dahilinde yaşamlarını sürdürmektedirler.

Özetle aktarmaya çalıştığımız Ortadoğu etnik fotoğrafının en önemli bileşenlerinden olan Sümerleri daha önce geniş olarak ele almıştık. M.Ö. 2700'ler eksenli olarak Sümer'de ete kemiğe bürünen köleci sistem artık 'yaşayabileceğini' kanıtlama aşamasındadır. İçerde şehir eksenli istikrarlı bir düzen kurulmuştur. Bu düzen, adına *Tapınak Sosyalizmi* de denilen ve kolektif çıkarlar ile yönlendirilen karaktere sahiptir. Yeni mesleki dallar ve görev-işbölümü anlamında yöneten-çalışan biçiminde bölünme olsa da, üretim ve paylaşım hâlâ belli eşitlik esaslarına göre olup, görece bir huzur ortamı

yaratılmıştır. Ziggurat eksenindeki yönetsel erk, kabile geleneği ekseninde tarımsal otorite olup Rahip-Kral 'Tanrı'nın çiftçisi' anlamında Ensi/İshakku diye anılmaktadır. Kral anlamına gelen "Lugal" sıfatı henüz kullanılmamaktadır. Lugal sıfatı ile öne çıkış, birey düzleminde politik kuralların öne çıkışını ifade edecektir, ki bu da daha ileriki süreçlere tekabül eder.

Sümer şehirleri kültürel birlik düzleminde bir bütünlüğü ifade etse de, siyasal olarak birbirinden bağımsız devletler biçiminde varlıklarını sürdürmektedir. Şehirler bu dönemde içerde sistemlerini oluşturma, genel Sümerya coğrafyasında ise toprak, su kaynakları ve egemenliğe yönelik üstünlük sağlamak amacıyla yoğun çatışma içinde bulunmaktadır. Sümerya coğrafyası dışındaysa, giderek yoğunlaşan göçebe Sami saldırıları dolayısıyla yoğun savunma sorunları ile karşı karşıyadırlar. Tarihin bu kesitleri Sümerler açısından "Erken Sülaleler Devri" (M.Ö. 2750'ler) diye ifade edilir. Ancak daha geniş planda I. Ur Sülalesi'ni (M.Ö. 2500-2400) ve Lagaş Sülalesi'ni (M.Ö. 2350) de kapsamaktadır. I.Ur Sülalesinin başlangıcı olan (M.Ö. 2500) yıllara dek geçen iki yüzyıllık süreç (M.Ö. 2700-2500) kendi içinde bir geçiş sürecini ifade eder. Çünkü bu süreçte yaşanan gelişmelerle beraber, sistem yayılacak ve bu dışa açılmanın doğuracağı sonuçlar içerde yönetsel erkin daha fazla nüfuz sahibi olmasına yol açacaktır. Böylece tapınak kolektifliği bozulacak ve rahip kastında yozlaşma görülecektir. Yine bu tarihte "Lugal" olarak bilinen Krallar öne çıkacaktır. Bu gelişmelerin Sümer'deki içyapıya ve genelde bölge halklarına nasıl yansıdığı ve halkların nasıl karşılık verdiğini daha yakından ele almak yararlı olacaktır.

M.Ö. 2700'ler itibariyle Sümer kahramanlık çağı bitmiş, yurtlaşma sağlanmış ve yeni sistem yaşayabileceğini kanıtlamıştır. M.Ö. 2700-2600 arasında yaşanan ekonomik refah ve paralelinde açığa çıkan organize şehir yaşamı siyasal yönetimin istikrarının temelini oluşturmuştur. Üretim alanında yaşanan gelişmeler hammadde ihtiyacını gerekli kılarken, inançsal ve yönetsel plandaki önemi arttıkça, tapınak süslemesi için kullanılacak değerli taşların temin edilmesi

de zorunlu hâle gelmiştir. Yine zanaat ve diğer mesleki ihtiyaçlar için maden talebi de artmaktadır. Tüm bunlar çoğunlukla dışarıdan ithal edilmektedir. Dolayısıyla bu durum, sistemin oluştuğu ilk merkezden başlayarak çevre topluluklarla ticari temelli ilişkilere yol açacaktır. Örneğin, Amman, Basra ve daha doğuda bulunan dağlardan bakır, Yukarı Mezopotamya, Doğu İran ve Suriye'den kalay, Toroslar'dan gümüş ve kurşun, Zağros ve Kuzey Doğu'daki bölgelerden ve yine Suriye kıyılarından kereste, Afganistan, Basra Körfezi, Hint Yarımadası ve Amman'dan taş temin edilmeye başlanmıştır. Esas olarak, (Sümerler öncesinde) Xalaf ve Obeyd kültürel aşamalarda da bu tür ilişkiler kurulmuştur. Sümer döneminde kurulan ilişkilerin özgünlüğü, bu ilişkilerin Sümerler eliyle yapılması ve adım adım farklı karakterlere bürünmesinde yatmaktadır. Bu yüzden ticari temelli yayılmalara kısaca değinmek gerekiyor.

Yayılma biçimleri çeşitlilik arz eder. Din-tapınak temelli ideolojik yayılma olabildiği gibi, yeni şehirleşmeler yaratma ve ticaret kolonileri inşa etme amaçlı da olabilmektedir. Kısa süreli olup talan amaçlı yayılmalar gibi, hammadde kaynakları üzerinde sistemli denetim kurmaya dönük geliştirilenleri de vardır. Hammadde alım satımı biçiminde de görülmektedir. Yayılmacılık ya da 'Koloni' kavramı, başlangıç itibariyle anavatandan ayrılarak farklı bir toprağa yerleşen, fakat anavatanın hükümranlığı altında yaşamakta olan küçük topluluklar için kullanılmıştır. Oysa "Kolonyalizm" diye ifadelenen kalıcı yayılmalar, esasta klasik sömürge karakterli olmaktadır. Ve kalıcı yayılmalar bir süre sonra yayılmanın gerçekleştiği alanlarda karşılıklı özümseme ve yeni uygarlık alanlarına ve yan merkezlere ve çevre uygarlıklara yol açmaktadır.

M.Ö. 2600'lerde yaşanan yayılmalar geniş alanlara uzansa da, ağırlıklı olarak koloni anlamında olup Sümerli küçük grupların Sümerya'nın çeşitli yerlerinde yeni alanlar açma temelinde yaşanan kolonileşmelerdir. Dolayısıyla bu dönemin kolonyal yayılması, daha sonra gelişecek olan yayılmacı kolonizasyonlarla aynı değil farklıdır. Yayılmacılığın ilk belirtileri M.Ö. 2500 yılları sonrasında başlamış ve

M.Ö. 2350'lerde ise gerçek niteliğini kazanmıştır. Bu tür yayılmalar sonuç itibariyle sistemsel yayılmaları doğurmuştur. Yeni inanç yapısı ve tapınak sistemi, yeni ekonomik biçim böylelikle çevre topluluklara taşınacaktır. Yine bu yayılmada fiili anlamda kültür taşıyıcıları rolünü oynayan zanaatçı ve köleler, yayılmanın yapıldığı alanlarda yerleşmeye başladıkça, o alanların etnik bileşiminin heterojenleşmesi yönünde değişim de başlamıştır. Bu anlamda bu yayılmalar kalıcı ve önemli sonuçlara yol açmıştır. Dönemin yayılmacılığına temel oluşturan faktörler üretim için hammadde ihtiyacının temin edilmesi, imal edilen malların içerde birikmesi sonucu bunların daha geniş pazarlara ihtiyaç duyulmasıdır. Yine iç çatışma ve dış saldırılar sonrasında, giderek ön plana çıkıp kendini kalıcılaştırmaya çalışan profesyonel askerî gücün, artık şiddete dayalı planlı ganimet ve köle elde etme girişimleri söz konusudur. Diğer yandan, içerde yaşanan sosyal eşitsizliğin, yarattığı tepki ve çelişkileri dışa kanalize ederek etkisizleştirme amacı da bu yayılmalarda önemli yer edinmektedir. Bu tür amaçlara dayalı olarak geliştirilen yayılmalar M.Ö. 2000'li yıllara dek giderek artmış ve daha fazla emperyal karakter kazanmıştır.

Bu yayılmacı mantık M.Ö. 2500'lerde Mısır'da da görülmektedir. Aynı tarihlerde Sümer etkisiyle şehirleşmenin geliştiği Hint uygarlığı devreye girer. Hindistan'ın İndüs Nehri ve İndüs'ün en büyük kolu olan Pencap dolaylarında iki büyük yerleşim yeri yükselmektedir: Mohenjo-Daro ve Harappa (M.Ö. 2500'lerde başlayan bu uygarlık, M.Ö. 2000'lerde kesintiye uğrayacaktır) ve önemli bir yan uygarlık olarak devreye girecektir. Tıpkı Mısır gibi Hint uygarlığında da Sümer uygarlığının özümsenmesi esastır. Ancak Sümer siyasal egemenliği söz konusu değildir. Bağımsız gelişen şehirleşmelere sahip bir uygarlık gelişmiştir.

Bu dönem için bahsedilen yayılma Doğu ve Kuzeyden Aryan Horrit bölgelerine, Güney ve Batıdan Semitik-Amorritlere doğru gerçekleşmiştir. Sonuçta hem yerleşik tarıma Aryan Protokürt boylar ve diğer Aryan gruplar hem de yarı göçebe Semitik Protoarap boylar bu

yayılmadan etkilenmektedir. Eski yapılar bir biçimde değişime uğramaktadır. Sosyal yapılarında sınıfsal ayrışmalar belirginleşmektedir. Yayılmacı güçler ile işbirliği yapıp palazlanan tabakalar oluşmaktadır. Hiyerarşi, kendi otoritesini sağlam kılma çabasına girmektedir. Ancak hem hiyerarşi ve hem de yayılmacılara karşı doğal toplum değerlerine dayalı olarak direnen çoğunluk da, bu dayatmalar karşısında güçlü tavır sergilemektedir. Bu anlamda etnisitenin devletli uygarlığa ve onun saldırılarına karşı kendini koruma direnişi, büyük demokratik ve özgürlükçü bir direniş olmaktadır. Çünkü bu yayılma tüm çevre topluluklarının özgürlüklerini kısıtlayarak geliştirilmektedir. Ancak diğer yandan sosyal çalkantılar da görülebilmektedir. Aryan topluluklarda tarımcı kültür derinlemesine yaşandığından dolayı aşiret temelli yapıları aşmak kolay olmaz. Oysa Amorrit gruplar için aynı şey geçerli değildir. Yanı başlarında yükselen bu zengin merkez, yarı göçebe gruplar açısından güçlü bir çekim gücüne sahiptir. Sonuçta işçi ya da işgalci fatih güç olarak bu merkezlere sızmak hem Aryanlar ve hem de Samiler için kaçınılmaz hâle gelecektir.

M.Ö. 2700-2500 yılları arasında Aryan toplulukların bölgede yerleşmeleri şöyledir: Güneybatı Anadolu'da Luviler, Orta Anadolu'da Hattiler, Güneydoğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve Orta Mezopotamya'nın üst kesimlerinde Sümerler tarafından çoğunlukla "Subaria" diye adlandırılan Horrit-Mitanniler, Zağroslar'da Guti ve Lulu/Lulumblar, daha doğuda Elamlar olmak üzere, birçok irili ufaklı diğer Aryan aşiret grupları yerleşik bulunmaktadırlar. Bu gruplar kültürel planda Aryan olup, yerleşiklik konumları geliştikçe birbirlerinden farklılaşabilmekte, özgünlük kazanabilmektedir. Adlandırmalar Sümerler ve sonraları Samilerce yapılmış olup sonradan edinilen belgelerle tespit edilebilmiştir. Bu gruplar içinde Protokürt boylardan Horrit-Mitanni, Guti ve Lulumblar Neolitik aşiret geleneğinin sonucu olarak Aşiret Konfederasyonları biçiminde yerel iktidar hâline gelebilmiştir. Protokürt topluluklar daha sonraki tarihsel kesitlerde farklı adlarla anılacak, özellikle M.Ö. 2000'lerde güçlü olarak tarih sahnesine çıkacaklardır.

Protokürt boylara dair bilgilere Sümer-Akad ve Babil, Asur iktidar süreçlerinde yazılmış olan belgelerde rastlanmaktadır. Protokürt boylar birçok küçük aşiretler biçiminde yaşamıştır. Neolitik gelenek içinde oluşan aşiret formu, Protokürtlerde uzun yıllar boyunca nasıl etki yapmışsa, bu dönem tarih açısından da benzer rol oynamaktadır. Bölgenin geneline yayılmış bu aşiretler, farklı çapta aşiret birlikleri kursalar da kısa süreli birlikler olmuştur. Bir dönem birleşen gruplar, kısa bir dönem sonra tekrar dağılmıştır. Bunda her aşiretin hiyerarşik otoritesinin kendi 'küçük iktidarından' taviz vermeme kaygıları önemli rol oynamaktadır. Bu aşiret birliklerine Gutiler örnek verilebilir. Adlarına Sümer-Akad belgelerinde sıkça rastlanan Gutiler tek bir aşiret değil, birçok aşiretten oluşan bir birliktir. Gutiler bu birliği genişlettikçe güçlenip etkilerini sürdürmüşlerdir. Birlik içinde kopmalar yaşandıkça da zayıflama ve etki gücünden düşme durumu yaşanmıştır. Benzer durum Lulular için de geçerlidir. Lulular bugünkü Güney Kürdistan'ın Şehrezar ve Halepçe dolaylarında yerleşmiş olan aşiretlerin birliğini ifade etmektedir. Guti birliği M.Ö. 2500'lerde yarı devlet diyebileceğimiz düzeyde öne çıkarak, ticari yol güzergahlarında etkili iktidar gücü hâline gelmiştir. Bu yerel iktidar, Sümer Akad belgelerinde "Gutiyam (Guti Yurdu) diye geçmektedir. Lulularda da yerel iktidar deneyimi vardır. Bugünkü Halepçe kenti civarında olan ve merkezî yerleşim olarak "Arak/Arbat" diye adlandırılan yöreler, "Lulum" (Lulu Yurdu) olarak belgelerde yer edinmiştir. Bu anlamda Protokürtlerin konfederatif kıstaslarda gevşek ilişkileri ancak yarı-devlet denebilecek yerel iktidarlara elvermiştir.

Benzer bir durum Protokürt topluluklarının yerleşik oldukları Güneydoğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve Orta Mezopotamya'nın üst kısımlarında yaşayan Horrit-Mitanni örneğinde görülmektedir. Horrit-Mitanni aşiretlerinin coğrafyaları Sümerlerce "Subaria" diye tanımlanır. M.Ö. 3000'lerden itibaren Subaria coğrafyasında yaşayan topluluklar yarı devlet biçimli irili ufaklı yerel iktidarlara sahiptir. Subaria coğrafyasının kuzeyinde yaşayan aşiretlere, bir yerleşim yerinin adından esinlenerek "Mitanni" denmiştir. Ancak tüm Subaria

coğrafyası toplulukları, esas olarak Horrit kültürü içinde yer almaktadır. Horrit-Mitannilerin daha güçlü ve belirgin iktidar süreçleri M.Ö. 2000'li yıllarla beraber görülecektir.

Genelde Aryan topluluklarının yerleşip yaşadıkları coğrafya maden ve kereste açısından zengin olduğundan dolayı, Sümer yayılmasına ilk maruz kalan bölge olmuştur. Yayılmanın bu alanlarda somut olarak M.Ö. 2500'lü yıllarda başladığı tahmin edilmektedir. Bu dönem bölgede yerel iktidarlar ve yarı devletçiklerin yoğun olduğu, tarihî "Ebla Arşivleri"nden anlaşılmaktadır. "M.Ö. 2500 tarihli Ebla Arşivleri Kürdistan'dan Kıbrıs'a kadar uzanan zengin okur yazar ve gelişmiş bir devletler topluluğu tablosu ortaya koymaktadır."[96]

M.Ö. 2500'lerde Mezopotamya'ya Sami boylarının sızmaları artmış ve göçler yoğunlaşmıştır. Özellikle Aşağı ve Orta Mezopotamya'ya birçok Sami boy ulaşmıştır. Bölgeye gelenlerle Amorrit gruplar kendi içlerinde yoğun rekabet ve mülkiyet kavgaları yaşamıştır. Yarı göçebe, yarı yerleşik ve kimi kolların da yerleşik olduğu çeşitli iskan süreçleri yaşanmıştır. Yerleşimler ağırlıklı olarak Aşağı Mezopotamya'da gerçekleşmektedir. Doğu Akdeniz havzalarına ulaşan kimi Sami kollar olsa da, bu dönem için bu bölgelerde Samiler henüz ağırlık teşkil edecek durumda değillerdi.

İşte M.Ö. 2500'ler itibariyle bölgenin durumu ve etnik yapıların konumlanışları bu biçimdedir. Yayılma ve yayılmanın tetikleyici nedenleri köleci uygarlığın ilk merkezinden kaynaklandığından dolayı, bu nedenleri anlamak için bu yıllar itibari ile Sümerler de yaşanan iç duruma bakmak yararlı olacaktır.

Bu yıllarda Sümer ticaret kolonileri doğmuştur. Bu koloni hareketleri sonucunda kentlerde önemli zenginlik kaynakları birikmeye başlamıştır. Köleci kent merkezleri hem kolonilerin ve hem de diğer kentlerin dolu ve zengin depolarına el koyma amacıyla çatışmalara girmiştir. Yaşanan gelişmeler sonucu kentlerin yönetsel erklerinde ve rahip kastında önemli farklılaşmalar açığa çıkmaktadır. Rahip-

96 Martin Bernal, *Kara Athena*, s. 66.

Krallar (Ensi/İshakku) şehirde biriken malların fazlasını ve savaşlarda ele geçen toprağın çoğunu almaya başlamışlardır. İçerde de vergileri artırmaktadırlar. Konumlarını daha güçlü ayrıcalıklarla sağlamlaştırma çabası içindedirler. Sonuçta gelir dağılımı alabildiğine eşitsizleşir, vergiler ağırlaşır ve adaletsizlik başlar. Arpa ölçekli olan 'çalışma ücretleri' düşürülür. Kent halkı açlık, acı ve zorluklarla boğuşur. Tapınak merkezleri yolsuzluğun, uyumsuzluğun ve her türlü bozulmanın yaşandığı merkezler hâline gelir. Kadın yok sayılır; alınır-satılır, bir köle konumuna getirilmenin arifesindedir. Mitolojide anılan biçimi ile artık sadece dağ ile yeraltı dünyası ile anılmaya başlanır. Çünkü kentler ve kent uygarlığı erkek egemen karakterde gelişmektedir. Kadının kent dışı sayılması, uygarlık dışı sayılması ile eşdeğer tutulmaktadır. Sonuçta şehir toplumu isyanlara, toplumsal hareketlere yönelmiştir. Sümer belgelerinde bir tapınak yazıcısının aktardığı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, yaşamın her alanı vergiye tabii tutulmuştur. Bu dönemin yozlaşması en çarpıcı bir biçimde önemli bir Sümer kenti olan Lagaş'da görülebilmektedir.

Lagaş'da M.Ö. 2400'lerde Tanrı Evleri içinde rahip bürokrasisi bozulma ve siyasal yozlaşmayı somut olarak temsil eden duruma düşmüştür. Şehir halkı bu yüzden düzeni yeniden sağlamak amacıyla ayaklanma başlatılmıştır. Bu dönem iktidarı elinde bulunduran Ur-Nanşe Sülalesi yaşanan ayaklanma sonucu devrilmiştir. Yönetime halk tarafından Urukagina getirilir. O, tarihin ilk sosyal reformlarının geliştiricisi ve uygulayıcısı olarak kabul edilmektedir. Yönetime geçince vergileri azaltır, yolsuzlukların önünü alır. Toplumsal artının küçük bir grubun, rahip kastının elinde toplanmasını engelleyerek eşit paylaşımı ve dağılımı sağlar. Bürokrasiyi sınırlar. Uygulamalarda adaleti oturtmaya çalışır. Kendisinden önceki Rahiplerin ayrıcalıklı konum amacını güden savaşları politik ve ekonomik özgürlüklerin kalkmasına neden olmuş; birçok olumsuz uygulamaya yol açmıştır. Urukagina tüm bunları yeniden düzenlemeye dönük önemli açılımlar geliştirmiştir. Bu açılımlar ile içerde yeniden istikrar yakalanabilmiştir. Fakat bu politikalar dışarıda aynı olumlu gelişmelere yol açmaz.

Çünkü iç sorunlarla ilgilenme ve içe kapanma sonucu geliştirilen politikalar endüstriyel yayılmayı engellemiştir. Bu yüzden kırın şehre akışı da önlenebilmiştir. Bu yönde bir ekonomik çelişki doğmuştur. Bu anlamda orta vadede sınıflaşmanın daha da büyümesi engellenemez hâle gelmiştir. Ayrıca yaşamın refah ve istikrar aşırı bir nüfus artışına yol açmıştır. Bu ise yeni toprak ihtiyacı demektir. Dolayısıyla giderek toprak amaçlı diğer kentlerle savaş gündeme girecektir. Nihayetinde savaşlar başlamış ve önlenememiştir. M.Ö. 2360'lara gelindiğinde Lagaş'daki durum tekrar olumsuz bir kulvara yönelmiştir.

M.Ö. 2360'larda Sümer kentlerinde kent savaşları başlamıştır. Aynı tarihte dıştan göçebe saldırıları gelişmekte ve etkisini hissettirmektedir. Tüm bunlar iç barışı ve birliği gerekli kılan etkenler olmaktadır. Bu barışı sağlayacak olanlar ise yeni dönemin yönetici sınıfı olacak askerî şeflerdir. Dünyevi gücü temsil eden askerî şefler M.Ö. 2360'larda Tanrısal otoriteyi temsil eden rahip krallar karşısında daha fazla öne çıkmaktadır. Eskiden rahip krallar tarafından salt çatışma dönemlerinde askerî gücün başına komutan olarak atanan askerî şefler, iç ve dış çatışmaların artması ve süreklilik kazanmasıyla beraber artık sadece çatışma süreçleri değil çatışma sonrası süreçlerde de önem arz etmekte; edindikleri yetkileri sürekli ellerinde bulundurmaya başlamaktadırlar. Askerî şefin yetkilerinin süreklilik kazanması, onların statülerini de büyütmektedir. Rahip tapınaklarına karşın askerî şeflerin sarayları yükselmektedir. Kent merkezlerinde rahip kral ve askerî şef çelişkisi belirginleşmektedir. Bu çelişki en çarpıcı biçimde mitolojilerde ifadeye kavuşturulmuştur. Öne çıkan askerî şeflerin ilk örneği Lugalzaggezi'dir. O artık bir Ensi/İshakku, "Tanrı'nın kiracısı" değildir! Kendisini doğrudan doğruya *Lugal* diye tanımlamaktadır. Tek yönetici olarak ön plana çıkar. Bu tür bir askerî şef iktidarının en belirgin ve kabul göreni, köleci emperyalizmin askerî karakterli yükselişinin sembolü olan Sargon'dur. Fakat ilk pratik girişimcisi Lugalzaggezi'dir demek pekâlâ mümkündür.

M.Ö. 2360'da Lugalzaggezi Sümer Kent Devletleri arasındaki çatışmaları şiddet yoluyla ve tümünü bir çatı altında toplayarak çözmek üzere harekete geçer. Urikagina'yı yenerek başa geçmiştir. Neredeyse tüm Sümerya Kentlerini ele geçirmiştir. Suriye üzerinden Akdeniz'e açılmaya olanak yaratmıştır. Sümerya kentleri arasındaki iç çatışmalar bu süreçte ve bahsedilen yol ile sona erdirilmiştir. Ve *Lugalzaggezi* kendisini 'ülkeler kralı' ilan eder. Bu birlik dönemin sosyoekonomik ve siyasal plandaki önemli ihtiyaçlarınca da koşullanmıştır. Ancak kısa süreli olmuştur. Nihayetinde, yaklaşık on yıl sonra (M.Ö. 2360-2350 arası) Sami yükselişi karşısında ve Sargon tarafından yenilgiye uğratılır. Böylece Sümer iktidarı kesintiye uğrayacak ve Sami topluluklarının iktidarı ele geçirip başa geçtikleri süreçler başlayacaktır. Sami iktidarı döneminde askerî şefler karşısında eski itibar ve güçlerini yitirmiş olan rahipler kastı bu tarihten itibaren askerî şeflerin gölgesinde yaşamaya başlayacaktır. Ve askerî şeflerin tüm uygulamalarının savunusunu yapacak; bu uygulamaları 'Tanrısal meşruluk' ile temellendirme görevini yürütecektir. Karşılığında ise, askerî şefler onlara tapınakları işletme, tapınak mülkleri üzerinde söz sahibi olma gibi kimi ayrıcalıklar tanıyacak ve bu ayrıcalıklarına dokunmayacaklardır.

M.Ö. 2500-2350'li yıllar arası gerçekleşen kolonyal yayılmada Mezopotamya malları Anadolu coğrafyası ve bugünkü Yunan Adaları'na doğru taşınırken, Mısır malları ise Suriye kıyıları ve Girit'e taşınır. Bu mal üretimi ve sürümü döneminde köleci merkezlerdeki hammadde ihtiyacı yoğunlaşmıştır. Bu ihtiyaçlar çevre topluluklardan temin edilmektedir. Bu temin etme kimi zaman ticari yolla, kimi zaman ise şiddet ve metal silahlar yoluyla gerçekleşmektedir. Örneğin, Mısır bu ihtiyaçlarını Araplar, Etiyopyalılar ve sonraları Biblos kentini kuran Giballilerden ticari yol ile sağlarken, Sina çölündeki göçebelerden ise silah zoru ile elde etmişlerdir. Kolonyal yayılmada yaşanan bir diğer sorun ise yayılmanın gerçekleştiği alanlarda sömürge mallarını ve yayılmacı güçlerin mallarını özümseyecek ekonomik bir modelin bulunmayışıdır. Bu yüzden yayılmacı güçler gittikleri alanlarda

kendi modellerini özümseyebilecek ekonomik modelleri de şekillendirmişlerdir. Böylece gerçekleşen yeni ekonomik modeller içinde bugünkü tabir ile 'komprador' kesimler oluşmuştur.

Yayılmada önemli yer tutan değerli taş ve kerestenin en yoğun olduğu alanlar Yukarı Mezopotamya dolaylarıdır. Buralarda oluşan Sümer Kolonileri (Doğu Akdeniz de dahil, İç Anadolu, Yukarı ve Orta Mezopotamya gibi) kolayca kurulmamıştır. Bu yayılmacılığa karşı bölge toplulukları yoğun karşı koyuş ve direnişler geliştirmişlerdir. Bu direnişler M.Ö. 2350'lere dek yoğunca sürmüştür. "*(...) genel olarak, kayalık, ağaçlık ve içlerinde maden yatakları bulunan dağlık yerlerin iri yapılı halkları İ.Ö. 2350 dolaylarında Akad Hanedanının yükselişine kadar bağımsızlıklarını koruma gücüne sahip kaldılar.*"[97] Özgürlüğüne sahip çıkma temelinde bu direnişleri geliştiren toplulukların, kendi içlerinde birlik oluşturma sorunları vardır. Dış saldırılar içerde birlik duygusunu güçlendirmektedir. Etnik bilinci geliştiren bir etki yaratmaktadır. Diğer yandan direnişin demokratik karakteri tartışılmazdır. Etnisite eksenli gelişen ve devletli-uygarlık saldırılarına ve askerî savaş kliğine karşı sergilenen meşru savunma savaşlarıdır. Bu, esasta Doğal Toplum değerlerinin komünal özgürlükçü geleneğidir. Savaşçı iktidar kliğine karşı göçebelik, dış direniş gücüdür. Ve kendisini sonraki çağlara da uyarlayarak üretecektir. Sanıldığının aksine, sınıflı-devletli uygarlık tek taraflı bir gelişime sahip değildir. Karşısında halkların bağımsızlıkçı ve özgürlükçü mücadelesi her çağda var olmuştur. Ezilen cins olarak kadınlar, erkeğin arka planında olsa da adları yazılı erkek egemen gelenekli belgelerde yer edinmese de, bu direnişlerde yer almışlardır. Çünkü sistem en çok onları zincire vurmuştur. M.Ö. 2350'lerin askerî emperyalist saldırganlığıyla başlayan her sömürge savaşında en çok kadınlar taciz ve tecavüze uğramıştır. En çok öldürülen onlardır. Çünkü savunma gereçleri yok denecek düzeye indirilmiştir. Bu dönemden başlayarak, sanki tüm bu savaşlarda kadınlar "gizli bir sığınaktaymış"casına ortada yok gibi

97 G. Childe, *Tarihte neler oldu*?, s. 125.

gösterilmesi dahi, kadın katliamının perdelenmesinin göstergesidir. Çünkü halkların direnişleri kadınlı, erkekli topyekün nitelikli direnişlerdir.

Maden, değerli taş ve kereste çeşitlerini bağrında taşıyan Yukarı Mezopotamya ve Zağros dolaylarındaki Protokürt Aryan Toplulukları Neolitik dönemden kalma yerleşiklik kültürünün de etkisiyle özgür ve bağımsız kalma yönünde yoğun direniş içinde olmuşlardır. Coğrafyalarındaki hammadde ve maden kaynaklarının bolluğu, bu alanlara yapılan saldırıların önemli bir gerekçesi, nedeni olmuştur. Coğrafik/Jeostratejik yapıları da bir diğer nedendir. "Sümer kültürü açısından Horritler Anadolu'ya, Kafkasya'ya ve Kuzeybatı İran üzerinden Asya'ya açılmanın ilk tünel halkasıdır"[98] bu gibi nedenlere dayalı gelişen emperyalist saldırganlığa karşı Horritler büyük çaplı direnişler geliştirmişlerdir. M.Ö. 3000'lerden başlayan bu yönelimler, M.Ö. 2350'lere dek sürmüştür. Sümerler ve Protokürt grupların çatışmaları Sümer mitolojisinde ve Sümer yazıtlarında görülebilmektedir. Örneğin *Gılgamış Destanı*'nda / mitosunda Sümerler ile "Dağ Kavimleri" (ki, Protokürt boylardır) arasında yaşanan çatışmalar aktarılmaktadır. Bu çatışmalarda (Enkidu gibi) Sümerler ile işbirliği yapanlar olduğu gibi (Dağ Kavimi Şefi Huvava) direnenlerde rahatlıkla görülebilmektedir.

Birinci Evre diye yaptığımız bölümlemeye dair aktarabileceklerimiz bunlardır. Protokürt boylar açısından, kimi boyutlarda, özel vurgular yaparak bu evreyi sonuçlandırabiliriz. Fakat şunu vurgulamak gerekir; bulunduğumuz "mekân" ile ilgili olarak materyal sorunundan dolayı ve varolanların da bu süreçlere dair sunduğu verilerin Protokürt grupların içyapıları hakkında doyurucu olmamaları, konuyu daha etraflı ve detaylı ele almayı engellemiştir. Buna rağmen kısıtlı veriler çerçevesinde de olsa, toparlama mahiyetinde şunları söylemek mümkündür:

98 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

M.Ö. 3500'lü yıllardı göçebe Sümerlerin Mezopotamya'ya gelişlerinde, Protokürt boylarında içinde bulundukları Aryan gruplar ve Sami toplulukları açısından kültürel planda bir durgunlaşma yaşanmaktadır. Neolitik kültürün artık belirginleşmiş iç çelişkilerinin çözümlenemediği ve kısırdöngüyü yaşadığı süreçlerde gelmişlerdir Sümerler. Böylesi koşullarda ve dıştan bir müdahale olan bu geliş, bölgede yaşanan yapısal sorunların çözümü açısından bütünleyici bir son halka olarak etki yapmıştır. Yeni bir sürecin ve yeni bir uygarlıksal gelişme, geçişin koşullarını hızlandıran bir rol oynayabilmiştir. Objektif sonuç böyle olmuştur. Protokürt topluluklar ve Protoarap topluluklar, sürecin başlarında Sümerler ile yoğunca çatışmalara girmişlerdir. Ancak, sonraları çatışmaların yanı sıra ticari ilişkilenmeler de yaşanmış ve karşılıklı kültürel alışveriş-etkileşim gerçekleşmiştir. Bu anlamda Neolitiğin yaratıcısı (Guti, Lulu, Horrit-Mitanni gibi) Protokürt topluluklar bu dönem açığa çıkacak olan kentsel uygarlığa kültürel temel oluşturmuşlardır. Yeni uygarlıksal gelişme böylesine köklü bir zemin üzerinde yeşermiştir. Aryan ve Samitik grupların göçebe Sümerler ile ilişki ve çelişkileri bağlamında bir üst sentez olarak yeni uygarlık gerçeklik kazanmıştır. Protokürt topluluklar bu ilk evrede böylesi bir misyon ile tarihsel gelişmede yer almışlardır.

- Kentsel uygarlığın/yeni sistemin kuruluş ve olgunlaşma döneminde Protokürt topluluklar kendi bölgelerinde, yani Yukarı Mezopotamya, Orta Mezopotamya'nın Kuzey kısımları ve Zağros dolaylarında aşiret form ve ilkel-konfederatif birlik çatısı ile yerel iktidar gücü olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Protokürt topluluklar M.Ö. 3000-2500 yıllarında, aralarında kimi çatışmalar yaşasalar da, esas olarak "dağılıp-birleşen" küçük aşiret birlikleri biçiminde yaşamışlardır. Çevre topluluklar ile ticari alışverişleri

yoğun olarak işlemiştir. Sümerler"ce yapılan adlandırmalarla Horritler, Gutiler bu dönemlerde irili ufaklı aşiret grupları olarak coğrafyalarının önemli ticari geçiş güzergahlarının denetimini yapmış; bundan kaynaklı avantajlarını iyi değerlendirerek etkili güç hâline gelebilmişlerdir. Böylece yerel boyutta bağımsız siyasal birimler içinde yaşamışlardır. Dış saldırılar karşısında geçici olan ve kısa süren ittifaklar kurmuş; normal zamanlarda ise yine küçük aşiretler olarak varlıklarını korumayı esas almışlardır. Neolitik kültürün yaratıcı toplulukları olmaları ve bu kültürü derinliğine yaşamış olmaları, onların eski yapılarını aşmalarını engelleyen etken olmuştur. Dolayısıyla göçebe Samiler'e nazaran Protokürtler Neolitikte çakılıp kalmışlardır. Yerel iktidarlarının bu dönem için daha merkezî yapıya kavuşmamaları bununla da ilgilidir.

M.Ö. 2500-2350'lere dek Protokürt topluluklarda ağırlıklı olarak görülen husus; yayılmacı emperyalist kolonyal yönelimlere karşı, bağımsızlıklarını koruma amaçlı geliştirdikleri özgürlükçü direnişler olmuştur. Bu saldırılar karşısında küçük çaplı olan yerel siyasal birimlerini yakınlaştırıp ortak direnişler göstermişlerdir. (Bunun üst düzey örneği Guti-Lulu ittifakı ile daha gelişecek ve M.Ö. 2150'ler de Sümerya'daki Akad iktidarının yıkılması ve Guti egemenliğinin tesisine yol açacaktır. Bu direnişler temelde meşru savunma direnişleridir. Bölgesel düzeyde birçok koloni oluşturulmuş olsa da, Protokürtler çoğunlukla dağlık alanlarda ve içe kapanık olarak yaşamış, dış saldırılara karşı koyma temelinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu yüzdendir ki yaşanan direnişler büyük iktidar kurmaya yönelmemiş, böyle sonuçlanmamıştır. Etkin ve belirgin olan özsavunma yönüdür. Belirgin Protokürt iktidar örnekleri daha çok M.Ö. 2200'ler sonrasında gelişecektir. Dolayısıyla M.Ö. 2350'lere dek Protokürt gruplar: Toplumsal

ekonomi temelli, çoktanrılı zihni yapılı/inanç sistemine dayalı konfederatif aşiret formatlı birlik olarak varlık kazanmışlardır.

ii. II. Evre: M.Ö. 2350-700

Tarihin bu aşaması köleci sistemin emperyalist karakter edinerek yayılması ve şehir sisteminin çevre topluluklara taşınıp -yeni merkezler olarak- çevre uygarlıklarının açığa çıkmasına yol açan gelişmeleri içermektedir. Tüm bu süreçlerin ateşleyici gücü Sami Topluluklar olmuştur. Bu (M.Ö. 2350) tarihten itibaren başlayıp M.Ö. 700'lü yıllara dek Mezopotamya'da en büyük iktidar gücü olarak varlıklarını hissettireceklerdir.

Yaklaşık olarak M.Ö. 4500'ler de Arap Yarımadasından Mezopotamya'ya gelen Sami topluluklar Aşağı-Orta Mezopotamya ve Doğu Akdeniz dolaylarına sızmışlardır. Başlangıçta yerleşik güçler ve özelde de yeni fatih güç olan Sümerler ile yoğun çatışmalar yaşarlar. Sümerlerin gerileme ve iç zorluklarla boğuştukları bir dönemde Doğu Samileri kendi denetim alanlarında içbirliklerini oluşturup güçlü bir saldırı dalgası başlatırlar. Böylece, iktidarı ele geçirerek "Agade" yerleşimini merkez alan yeni bir iktidar dönemini başlatırlar. M.Ö. 2350'li yıllara dek esas itibari ile Sümer egemenliğinde yaşamış olan Samiler, bu tarihten itibaren bölge de yaşanacak gelişmelere damgalarını vuracaklardır.

I. Sargon (Sümerce "Sarrukin") öncülüğünde M.Ö. 2350'de geliştirilen saldırı sonucu Sümerli Kral Lugal Zaggesi yenilgiye uğratılmıştır. Sargon, askerî yönüyle sivrilen biri olarak tüm Sami toplulukları şiddet yoluyla birleştirilir. İç çatışmalar böylece son bulur. Sümer egemenliği sona erdirilir. Agade merkezli Akad iktidar dönemi başlar. Agade, bugünkü Bağdat'ın güneyinde olduğu sanılan ve yeri henüz belirlenmemiş olan bir yerleşimdir. Ve yeni iktidarın başkenti olmuştur. Tarihin bu dönemi Sümer-Akad iktidarı ile anılmaktadır. Bu dönem yaklaşık olarak M.Ö. 2200'lere dek sürecektir. İktidarın Sümer-Akad adıyla anılması, Samilerin Sümerleri askerî olarak

yenmelerine karşın, kültürel planda yenilmeleri ile ilgili olarak gelişmiştir. Samiler, kendilerine nazaran daha gelişkin olan Sümerlerin kültür ve siyasetlerini benimsemişler. Kral Sargon Sümer kültürü ve geleneklerine saygılı yaklaşmıştır.

Akad iktidarında temel siyaset; savaş ve yayılma üzerine kuruludur. Böylece Mezopotamya köleci sistemi Sargon döneminde emperyalist karaktere büründürülmüştür. Ekonomik amaçlı büyük fetih ve ganimet savaşları devreye girmiştir. Hammadde kaynakları şiddet yoluyla elde edilmeye başlanmıştır. M.Ö. 2350-2200'lerde yaşanan bu emperyalist yayılma siyaseti sonucu; Doğu Akdeniz, Aryania (Eski İran), Anadolu, Orta ve Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Arabistan'a doğru yoğun bir kolonileştirme hareketi başlar. Buralardan edinilen bakır, kalay gibi madenler, metal (tunç) silah yapımında kullanılmış ve Akad iktidarının silah gücü arttırılmıştır. Ayrıca, köleci sistem bu yayılmaları aracılığı ile kendi modelini çevre topluluklara taşırmaktadır. Yönetsel planda "Tanrı-Kral" Kült'ü öne çıkmaktadır.

Bu dönem çok sayıda köle ve yüklü miktarda ganimet elde edilmiştir. Bunlar kral ve askerleri arasında paylaştırılmaktadır. Sistemin emperyalistleşmesi ile tacir orta sınıf güçlenmekte ve para ekonomisi devreye girmektedir. O dönem metal silah yapımında kullanılan madenler bugünün petrolü gibi değerlidir. Bu yüzdendir ki ticaret savaşları yoğunlaşmıştır. Artan savaşlar ve değer kazanan ticarete paralel olarak Suriye coğrafyası önem kazanmıştır.[99] Bölgedeki önemi yüzünden Suriye coğrafyası üzerine merkezî güçlerin egemenlik savaşları öne çıkar ve yoğunlaşır. Akad ve Mısırlılar'ı denetim mücadeleleri bunlardan en belirgin olanıdır.

Yaşanan çatışmalı dönemler ilk köleci merkezlerde sistem açısından hem içteki ayaklanmaları etkisiz kılmaya ve hem de dışarıdaki muhalifleri yok etme yönünde fırsat olarak değerlendirilmektedir. İlk çalkantı ve kargaşa Sümer iktidarı içinde olduğu gibi, Mısır iktidar

99 Eski Suriye coğrafyası, bugünkü Suriye dahil; Girit, Fenike dolaylarını içerecek tarzda geniş bir alanı kapsamaktaydı.

yapısında da görülmektedir. Mısır Devleti M.Ö. 2250-2200 arası yıllarda bunalım ve kargaşa ile karşı karşıyadır. Halk içinde yoksulluk had safhaya varmıştır. Halkın rahatsızlıkları ayaklanma ile sonuçlanıp eşitlik ve daha refah yaşam amaçlı direnişe dönüşmüş, iktidar için anlaşmazlıklar ise sonuçta merkezi yapıdan kopmalara, bölünme ve küçük devletçiklere ayrılmayı getirmiştir. Bu durum M.Ö. 2200'lere dek sürecektir. Bir yandan iktidarın savaşçı/askerî kişiliğinin iktidar baskılı politik çıkmazları ve tahripkâr savaşları işlerken, diğer yandan eskinin Doğal toplumun eşitlikçi ve refah yaşamını arama temelli özgürlükçü arayışlar komünal değerler ile yüklenmiş olarak sürmektedir. Mısır'lı yoksul halk iktidarın korkunç bastırma ve kanlı yönelimlerine rağmen, bu demokratik karakterli direnişlerini (kısa kesintilerle beraber) yaklaşık 50 yıl sürdürmüşlerdir. Bu direnişlerin en önemli kazanımı egemen zihniyetin çatırdamasına, zihniyet yapısının tartışılmasına yol açması olacaktır. İlk adım; sorgulamayı başlatma yönündedir.

Bu biçimde gerçekleşen ilk klasik sömürgeci yayılmacılık, köleci sistemin ilk büyük yayılma dalgasını ifade etmektedir. Sonuçta merkez-çevre ilişkisi ve çelişkisi artmış ve yeni merkezler doğmuştur. İçerde iktidar değişimleri, dışarıda ise etnik temelli büyük çatışmalar başlamıştır. Gerek Sümer-Akad merkezli ve gerekse Mısır Devleti şahsında açığa çıkan yayılma benzer sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişmeleri daha yakından inceleyebiliriz.

Mısır'da Eski Krallığın sonu ve Orta Krallığın başlangıcı süreçlerine bakacak olursak; M.Ö. 2000'lerde başlayan Orta Krallık sürecine dek isyanlar/başkaldırılar durmaksızın sürmüştür. Eyaletler güçlendikçe, merkezî otoriteden ayrılma arayışı başlamıştır. Dışarıdan göç ile Mısır'a gelenler de içeride hareketlenmektedirler. Tüm bu kaotik durumlara rağmen Mısır iktidar güçleri dışa açılma siyasetinden vazgeçmemişlerdir. Filistin, Libya, Fenike ve Suriye'ye dek denetim oluşturma amaçlı girişimleri her geçen gün arttırmışlardır. Sümer-Akad ve Mısır devletleri ekseninde yaşanan emperyalist yayılma politikaları, çevre toplulukların özgürlük alanlarını kısıtlamakta, hammadde ve

maden kaynaklarının çalınmasına/zor alımına yol açmaktadır. Aryan ve Semitik toplulukların direnişleri böylece belirginleşecektir. Aryanler de etnik, Semitikler'de ise hanedan değişimi yönlü gelişen direnişler yoğunlaşır. Abdullah Öcalan'ın belirttiği gibi,[100] kolonyal yayılmaya karşı bu topluluklar iki biçimde karşılık vermişlerdir: Yoksul kesimler başlangıçta Mısır ve Sümer-Akad köleci merkezlere işgücü olarak akın etmişlerdir. Kabilelerin üst kesimleri ise yerel egemenlik alanlarında, iki merkezî gücün ara halkaları temelinde "yerel iktidar" gücü hâlini almışlardır. Kabile üst kesimleri ilk dönemleri köleci merkezlere bağlı komprador tüccar rolü oynamışlarsa da, zamanla merkezî modeli takip eden küçük birer kent devleti konumuna ulaşmışlardır.

Dönemin emperyal yayılma politikası Aryan topluluklarda "bilinçli" etnik grup olmayı koşullandırmış ve hızlandırmıştır. Aryan kültür grupları M.Ö. 3000'li yıllarda etnik bilinç edinmişlerse de, bu durum da daha belirginlik kazanmıştır. Dış saldırılar Aryan topluluklar arasında direniş için gerekli olan birlik ve dayanışma ruhuna körüklenmiştir. Kolonileştirme politikası Aryan toplulukların toplumsal çıkarlarına zarar verdikçe, toplum açısından korunma istemi zaruri bir ihtiyaç/talep hâline gelmiş ve direniş başlamıştır. M.Ö. 2300'lerde Tunç Çağı doruklaşmış durumdadır. Direnen halklar, o dönem emperyalist güçlerin en büyük avantajları olan "silah tekniği"ni öğrenmiş bulunmaktadırlar. Bu da direnişe ayrı bir güç sunmaktadır. Sonuçta içeride topluluklar arası ittifaklar, birlik kurma girişimleri başlatılmıştır. Böylece M.Ö. 2300'lerde Aryan topluluklar açısından "*Kahramanlık Çağı*" devreye girmiştir. Aşiret Federasyonları, ifade edilen birlik girişimlerinin somut örgütsel formudur. Bu federasyonlaşmaların önlerinde şöyle bir durum bulunmaktadır: Ya devletleşme, ya dağlara çekilme ve bağımsızlığını muhafaza etme, ya da hâkim sınıflı toplum içinde erime! Aslında bir biçimde her üç seçenek de işlemiştir. Üst kesimde kompradorlaşma/işbirlikçileşme gelişip sınıflı topluma katılım gerçekleşmiştir. Alt kesimlerde/yoksul tabanda ağırlıklı olarak

100 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

direnme yaşanmıştır. Çoğunlukla da dağlara çekilerek özgürlükte ısrarın mücadelesi verilmiştir.

Köleci merkezlerin çevresine iş gücü olarak gelip yerleşen yoksul Aryan ve Semitik kesimler, her geçen gün sayı olarak artmaktadır. Protokürt Guti, Lulu/Lulumblar içinde Zağros Dağlarından çıkan yoksul gruplar Akad iktidar alanlarına yönelmişlerdir. Gelen bu gruplara "yoksul" anlamında *Kassit* denmiştir. Daha sonraki tarihlerde yine Subaria'dan Yukarı Mezopotamya dolaylarından Protokürt Horritler içinden çıkan yoksul gruplar da Mısır merkezî şehirlerine akın etmişlerdir. Bu gruplara da "yabancılar" anlamında *Hiksoslar* denecektir. Semitik topluluklarda ise İbraniler/Apirular Mısır'a, Amorritler/Batı Samileri ise önceleri Batı Filistin'e/Hebron dolaylarına ve daha sonraları ise Sümer-Akad merkezlerine yönelimler gerçekleştirmişlerdir. Çok daha sonraları ise İbraniler Musa öncülüğünde çıkış yapıp Doğu Akdeniz havzasına geleceklerdir. Amorrit'ler ise Akad iktidarının mirası temelinde Babil iktidarlaşması biçiminde tarih sahnesine çıkacaklardır. Tüm bu süreçleri daha yakından inceleyebiliriz.

M.Ö. 2230'lara gelindiğinde içte ve dışta yaşanan ağır sorunlar ile sistem sarsılmakta ve eskinin şaşaalı dönemi sona ermektedir. Bu anlamda sistem açısından, esas olarak Naram-Sim döneminde başlayan zayıflama süresi öne çıkmaktadır. İçeride Mitoloji eksenli zihni gelişim yaşanmaktadır. Böylece "Tanrı-Krallık" kültü inandırıcılığını yitirir. Egemenlik düzeyinin büyümesiyle yetkileri artan ve o dönem merkezî iktidara bağlı durumda bulunan her şehir yöneticisinde bağımsızlık eğilimleri gelişir. Şehir yöneticileri bu uğurda merkezî otorite ile çelişkili olan dış güçler ile ittifak kurmaktan kaçınmamışlardır. Dolayısıyla egemen sınıf içinde hanedan çatışmaları artmaktadır. Tapınak ve saray çelişkisi de gelişmektedir. Zenginliklerin paylaşımındaki adaletsizliğe ve ağır yaşam koşullarına karşı yoksulların tepkisi ise, bu merkezlere akmış olan Aryan ve Semitik yoksul işçilerin tepkileri ile ortaklaşmış,ciddi sosyal hareketliliklere dönüşmüştür. Dışarıda Doğu'dan ve Batı'dan İbrani ve Amorrit, Kuzeyden ise

Protokürt Aryanların saldırıları başlamıştır. Dışarıdaki direnişler, içerideki hanedan çatışmalarından faydalanarak kendilerine iktidar çevrelerinden "ittifak" bulmaktadırlar. Tüm bu direnişler sonucunda eski ticaret kolonilerinin bulunduğu alanlarda, kolonilerin "yeni kent devletleri"ne dönüşümü gerçekleşmiştir. Bu çevre devletlerin oluşumu, her ne kadar Sümer-Akad iktidarının M.Ö. 2230'lardaki zayıflamasıyla belirginlik kazansa da, esas olarak Gutilerin Akad iktidarını yıkmasıyla gerçekleşme zeminine kavuşmuştur. Bu anlamda M.Ö. 2150'li yıllar sonrasına da; Doğu Akdeniz'de esas olarak ki, bunlar Sami olup, Basra Körfezinde çıkan bir deprem sonucu Akdeniz'e göç eden Fenikeliler; Orta Anadolu'da Hititler; Yukarı ve Orta Mezopotamya'da Horrit-Mitanniler, Doğu Zağroslar'da Elemliler ve Guti-Lulu'lar ilk çevre devletleri olan topluluklardır. Yoğun mücadeleler sonucu gelişen bu direnişler Akad savaşçı/askerî kliğine karşı özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık mücadelesi olarak ilk kapsamlı toplumsal hareket karakterdedir. Bu şehir devletlerinin ilk merkezleri Doğu Akdeniz'de Biblos ve Ugarit'dir. Yukarı ve Orta Mezopotamya'da Kargamış - Samsat - Ebla - Urfa - Harran - Mari - Ürküş ve Nuzzi'dir. Orta Anadolu'da Kaneş ve Hattuşas'dır. Doğu Zağros'da Elem, Kuzey Zağros'da Gutiyam ve Lulum gibi yerleşimlerdir.

M.Ö. 2150'lerde Hint Uygarlığı dışında tüm büyük köleci sistemler yıkılır. Kökü sistem açısından durağanlık dönemi başlar. Sümer-Akad emperyalist gücüne yönelik direnişler en açık şekilde M.Ö. 2150'deki Guti saldırılarında ifadesini bulmuştur. Guti ve Lulular bu tarihte daha geniş bir kabile konfederasyonu sağlayarak, köleci sistemin merkezine dönük büyük çaplı saldırılar geliştirerek iktidarı yıkmışlardır. Aslında Protokürt Guti topluluklarının emperyalist köleci merkezlerin saldırılarına karşı direniş ve savunma saldırıları M.Ö. 2300'lü yıllara dayanır. O dönem saldırılar Fırat Irmağı'nın doğu bölgelerine dönük geliştirilmiştir. M.Ö. 2270'lerde daha sistemli biçimde devam etmiştir. Ve M.Ö. 2150 yılında Guti-Lulu ittifakı ile son büyük darbe vurulmuştur. İktidar yıkılmış, yönetim ele geçirilmiştir.

Guti-Lulu birliği ile sağlanan kabile konfederasyonu saldırılara başladıkları yıllara koşut olarak, o dönem Akad iktidar güçlerinin denetiminde ikincil planda tutulan Sümer topluluklarıyla da gizli ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu da, yaşanan gelişmede önemli rol oynamış; içdestek sağlamıştır kendilerine.[101] Protokürt Guti-Lulu konfederatif birliği Sümer-Akad belgelerinde "Dağların Ejderhaları" biçiminde tanımlanarak yer edinmiştir. Gutilerin Sümerya'daki iktidar süreleri yaklaşık yüz yıl sürmüştür. İktidarı ele geçirdikten sonra Gutiler, Akad hazinelerini dolaşıma sokmuşlardır. Saldırılar sürecinde iktidar saraylarını yıkmışlar ancak, tapınakları yıkmamışlardır. Dolayısıyla rahip örgütlenmeleri varlıklarını sürdürmüştür. Yaşanan altüst oluş dönemlerinde, malların dağılımı üzerindeki sıkı devlet denetimi kalkınca, tüccarlar kârlı çıkabilmişlerdir. Çünkü tüm bu talepler onların eliyle işlem görmeye başlamıştır. Şehir ekonomisi de bu dönem gelişmiş, tüm tacirlere geniş iş olanakları açılabilmiştir.

Gutiler, Sümer topluluklarının yaşadıkları Lagaş, Ur, Umma, Nippur ve Uruk gibi yerleşimleri yağma etmemiş, zarar vermemişlerdir. Aksine, tüm bu Sümer şehirlerini "Lagaş Beyliği" adı altında özerk bir yönetime bağlamışlardır.[102] Esnek bir yaklaşım sergilemişlerdir. Gutiler bu dönem Mezopotamya'nın neredeyse tümü üzerinde etkin hâle gelmişlerdir. Önemli ticaret ağları/güzergâhlarını denetlemişlerdir. Ancak, siyasal yönetim konusunda tecrübesizdirler. Neolitik aşiret anlayışı temelli ilkel-demokratik idari anlayış ile henüz yabancısı oldukları köleci devlet idareciliği arasında bocalamaktadırlar. Bu yüzden klasik ölçülerde bir merkezileşmeyi sağlayamamaktadırlar. Bu da "iktidarsal" anlamda bir "zaafiyeti, dezavantajlı" konumu ifade etmektedir. Nihayetinde Konfederasyon içinde bulunan kimi aşiretler (Lulu, Şuş, Kimaş, Urbilim, Arbela v.d.) ayrılmaya başlamışlardır. Böylece güç kaybı başlamıştır. Aynı süreçlerde, özerk durumda

101 M. İlmiye Çığ, *Sümerli Ludingirra.*

102 *A.g.e.*

yaşayan Sümer toplulukları, artık üzerindeki katı Akad denetimi de olmadığından, ortaya çıkan bu yeni durumdan faydalanarak toparlanmaya çalışmaktadırlar. Bu gibi gelişmelerin genel etkisi ile Guti iktidarı çözülme süreci yaşayacaktır.

Sümerli topluluklar M.Ö. 2090'lı yıllarda ifade edilen koşullar üzerinde ve Utu Khegal öncülüğünde Gutiler'e dönük bağımsızlıkçı saldırılara yönelirler. Saldırılar sonucu Gutiler Kral Tigran döneminde yenilirler. Yenilgi sonrasında Protokürt topluluklar tekrardan Zağros'lara çekilerek, yine yerel iktidarları içinde varlıklarını sürdürmeye başlamışlardır. Guti kökenli topluluklarda son iktidar deneyimi Kassitler ile yaşanacak, Medler'e dek başka bir deneyim görülmeyecektir. Sümerlerin bu yeni süreci, yeni çıkışı esasta son atılımları olmuştur. M.Ö. 2090-2060 arası toparlanma süreci olmuştur. Özellikle M.Ö. 2060-1950 arası süreç güçlü ve parlak olmuştur. Bu yüzden bu süreç Sümerler açısından "Sümer Rönesansı" olarak adlandırılmaktadır. Bu süreç bir anlamda tıkanmış, çözümsüzleşmiş köleci sistemin restorasyon çabası olmaktadır. Sümerya coğrafyasında barış sağlanmıştır. Elam ve Asur yerleşim yerleri denetim altına alınmıştır. Dolayısıyla Elam, Asur ve Kapadokya'ya dek geniş bir açılım gerçekleştirilmiştir. Yeniden ticaret kolonileri oluşturulmuştur. Yeni bir ticari canlanma yaşanmaktadır.

Tüm bu gelişmeler III. Ur Sülalesi döneminde yaşanmıştır. Bu sülalenin kurucusu Ur-Nammu'dur (yaklaşık olarak M.Ö. 2100 dolayları). Ur-Nammu "kanun yapıcı" Kral olarak tanınmaktadır. Reformcudur. Yaklaşık olarak yüz yıl süren bu parlak süreç Sümerli toplulukların son çıkışı olmuştur. Bu tarihten itibaren Sümer kültürel birikimi farklı güçlerce (bir miras ve deneyim olarak) sürdürülecektir. Bu deneyimi Akad'lılar sonrası sürdüren güç *Babil*'dir. Babil iktidarını Amorrit-Sami toplulukları kurmuştur. M.Ö. 1950'lerde Batı Samileri (Amorritler/Amurrular) bölgeye sızmışlardır. Ve kısa sürede iktidarı yıkıp ele geçirmişler. Orta Mezopotamya'nın güneyinde eski bir yerleşim yeri olan "Babil"i merkez alan yeni bir iktidar kurmuşlardır. Batı Samileri Arap Yarımadasından Doğu Akdeniz'e sızmış ve oradan

da Mezopotamya'ya inmişlerdir. Bu "Batıdan geliş" dolayısıyla bu Sami topluluklara "Batı Samileri" denmektedir.

Aynı dönem Mısır İktidar yapısında da benzer gelişmeler görülmektedir. Thebai'li prenslerce kurulan Orta Krallık, yayılmacı siyasetin yanında dinde ve yönetim yapısında reformlar gerçekleştirmiş, ekonomik gelişim ve barışçıl ortam doğmuştur. Savaş ve diplomasi yoluyla Mısır'ın tümü monarşik bir yapı içerisinde toparlanmıştır. Eyalet yönetimleri oluşturulmuştur. Ancak, M.Ö. 2000'lerde oluşan bu durum ve yakalanan siyasal birlik, M.Ö. 1800"lerde çatırdamış, eyalet yönetimlerince geliştirilen daha fazla güç ve bağımsızlık eğilimi ve yoksul halkın eşitlikçi-özgürlükçü ayaklanmaları ile bozulmuştur. Kargaşa ve kaos dönemine girilmiştir. İçeride böylesi bir tablo vardır. Dışarıda ise Protokürt Horritlerin yoksul kesimleri olarak Mısır'a yönelen ve Mısırlılarca Hiksos adı ile anılanların saldırıları başlamıştır. Sonuçta iç ve dış saldırılar karşısında dayanamayan merkezî otorite zayıflamıştır. Bu koşullarda Hiksoslar son darbeyi vurup iktidara geçeceklerdir.

Bölgenin M.Ö. 1800'lerdeki tablosu böyledir. Merkezî iktidarlar yıkılmış ve çevre topluluklar rahat nefes almışlardır. Bu koşullarda Doğu Akdeniz'de Fenike, daha batıda Girit gibi yerleşim yerlerinde deniz ticaretine dayalı olarak yükselişe geçen yeni devletleşmeler devreye girmiştir. Anadolu'da kendi içlerinde birlik sağlayan topluluklar M.Ö. 1700'lerde "Hititler" ("Eski Hitit Devleti") diye anılan yeni bir siyasal birlik temelinde devletleşme süreci başlatmışlardır. Bölge siyasetinde etkin olacak Hitit iktidarı böylece sahneye çıkmıştır. "Güneydoğu Anadolu" ve Kuzey Mezopotamya'da Horrit-Mitanni'ler siyasal güç olarak öne çıkmaktadırlar. Hint uygarlığı bu dönem yaşanan kuraklık sonucu bir kesintiyi yaşamıştır. Öte yandan Akad iktidarı döneminde kurulmuş olan ve M.Ö. 1800'lerde daha fazla gelişme olanağına kavuşan "Asur" adlı yerleşim yerinde, "Eski Asur" diye ifade edilen bir devletleşme yaşanmaktadır (I. Sami-Akad dönemi). Dönemin merkezî güçlerini ise Babil ve Hiksoslar temsil etmektedir. Yine Hiksoslar'ın göç ve akınları gibi, Protokürt Kassitler Zağroslar'dan

Babil'e, İbraniler ise Orta Mezopotamya'dan Mısır'a ve Kenan bölgesine göç etmektedirler. M.Ö. 1800-1700'lü yıllarda siyasal konumlanış ve konjoktürel durum böyledir. Tüm siyasal olaylar bu genel çerçeve üzerinden gelişecektir. özellikle Sümer-Akad etki alanları üzerindeki toplulukların çoğunu birleştirerek bölgesel imparatorluk kuracak olan Batı Samiler'i, en etkin güç olarak sahneye çıkacaklardır.

M.Ö. 1900-1800'ler arası Batı Samileri bu coğrafyada kent devletleri biçiminde yaşamaya başlamışlardır. Başlangıçta aralarında yoğun iççatışmalar yaşanmıştır. Bu yüzden eski merkezî iktidarın yerine yeni bir merkezî iktidar kurulamamıştır. Gerek bu durumun ve gerekse iç çatışmaların yaşanması sonucunda birlik istemi Sami toplulukları içinde güçlenmiştir. Bunu sağlayacak olan kişi *Hamurabi*'dir. İktidar merkezi ise, yerleşim yeri olarak Babil'dir.

Babil: "Bab-Eli"/"Tanrı'nın - Allah'ın kapısı" anlamına geliyor. El/İl kavramı bir Tanrı adı olarak Fenikeliler'de kullanılmaktadır. İbraniler'de El-Ohim ve Kenaniler'de ise Baal'dır. Ve bu Tanrı, çoktanrılı inanç dönemlerinde "Bölgesel Baş Tanrı" olarak kabul görmektedir. Bu dönemlerde Hamurabi eskiden Sümer-Akad iktidarının hâkim olduğu alanlarda Babil yerleşim yerini merkez alan "*Babil Ülkesi*" tanımlaması ile yeni bir iktidar kurmuş, Babil'i başkent yapmıştır. "*(...) Kral Hamurabi, bu yeni Krallığı sağlamlaştırmak için yalnızca kendisini imparatorluğun Tanrısı yapmakla kalmadı, aynı zamanda İmparatorluğa Kral'ca atanan yöneticilerin ve yargıçların oluşturduğu bir memurlar örgütü ve o zamana kadar her şehirde uygulana gelen ayrı ayrı geleneksel yasaların yerine geçecek birleştirilmiş tek yasalar topluluğu da kazandırdı. Eski Sümer savaş arabalarının geliştirilmesi Babil monarşisinin askerî gücünü ve krallık sınırları içindeki haberleşmeyi hızlandırdı.*"[103]

Hamurabi'nin başında bulunduğu iktidar süreci boyunca, (takriben M.Ö. 1950- 1790'lar) düzenlenen seferler ile birçok çevre topluluğu ve bunlara ait şehirler egemenlik altına alınmıştır. Böylesi bir

103 G. Childe, *Tarihte neler oldu?*

yayılma ile Babil iktidar güçleri Basra'dan Toroslar'a dek geniş bir İmparatorluk kurmuşlardır. Hamurabi zoru ve şiddeti aşırı vergilendirme gibi uygulamaları toplumlara dayatmaktan geriye durmayan bir kraldır. O, şiddet eksenli köleci uygulamaları yasalar ile temellendirerek kurumsallaştırmıştır. Kurumsal karakter kazanan bu şiddet eksenli askerî savaş kliği, kurdukları sistemlerini zamanla tüm Ortadoğu'ya yaymışlardır. Bu süreç köleci sistemin tipik karakterlerinin belirginleşerek uygulamaya geçtiği bir süreçtir. Cinsel planda ataerkil siyaset başat kılınmıştır. Sargon dönemi belirginleşen bu zihniyet ve kadını yok sayma, Hamurabi ile beraber yerleşmiştir. Fiili olarak kelimenin tam anlamıyla "nesne" kılınan kadın, köleden de geri ve statüsüz kılınmış, alınıp satılan mal derecesine indirilerek pazarlara sürülmüştür. Erkek rengindeki tüm savaşlarda kadınların savaş ganimeti biçiminde sahiplenilmesi *defacto* bir kabul görmüştür. Aslında yasa da böyledir. Hamurabi yasalarında kadına yer yoktur; kadın yasa dışında, dolayısıyla sistem dışında görülüp dışlanmıştır. Tarihin en büyük saldırısı ve kapsamlı dışlanmasıyla karşı karşıya kalan kadın, yaşanan bu saldırıların şaşkınlığı içinde çaresizce "kaderine" boyun eğmiş durumdadır. Elinden tüm direnme olanakları alınmıştır. "*İnanna'dan Me'lerin çalınması*" üzerinden çok zaman geçmiştir ve statü kaybı zirveleşmiştir. Mitoloji'de bu durum; Tanrı Marduk'un annesini, Tanrıça Tiamat'ı yenmesi biçiminde yansımaktadır. Diğer yandan, ideolojik planda "*Tanrı Kral*" anlayışı aşılmıştır. Bunun yerine krallık otoritesi devreye girmiştir. Hamurabi kendi iktidarına dinsel temel oluşturmak için "*Baba Tanrı'nın Tanrı Soylu Oğlu*" (Marduk Mitolojisi) söylemini öne çıkarttırmıştır. Bu anlamda İmparatorluksal büyümeye uygun ve bu büyük birliğe yanıt olabilecek Tanrı anlayışı geliştirilir. Böylece tüm Tanrıları kendinde birleştiren "Baba Tanrı" olarak Marduk Kült'ü şekillendirilmiştir. Ve Hamurabi bu Tanrı'nın/Marduk'un "oğlu" olarak Krallık Otoritesini-dünyevi otoriteyi temsil etmektedir. Nasıl ki Tiamat'a karşı Marduk üstün gelmiş ve Erkek Tanrı olarak yücelmişse, kadına karşı erkeğin "zaferini"ni, dolayısıyla ataerkilliğin hâkim cins statüsünün "başarısı"nı temsilen de

Hamurabi öne çıkmıştır. Bu ezilen cins olarak kadın açısından süreç baş aşağı gidişi ifade etmektedir.

Büyüyen ve genişleyen egemenlik alanlarına uygun bir denetim sistemi için geniş ve hayli yetkilerle donatılmış "bürokratik ağ" geliştirilmiştir. Bu ağın denetimi için yasalı toplum ve pazarda sabit fiyat sistemi geliştirilir. Geniş ve büyük ölçekli ticaretin gelişmesine uygun gümüş sikke biçiminde para ekonomisi devreye girmiştir. Eyaletler tarzında bilinen idari sistem (merkezî denetim altına) inşaa edilir. Savaş arabalarının yaygınlaşıp hızlanmasına paralel olarak iletişim ve haberleşme sistemi geliştirilmeye çalışılır. Gelişen savaş arabalarıyla donanmış büyük ve etkili bir askerî güç, ordu oluşturulmuştur. Tüm bu şatafatın kaymağını yiyen ve büyük topraklarını ellerinde tutanlar ise Samiler ve Soyluları, Aristokratlar ve Rahiplerdir. Böylece Hamurabi dönemi ile birlikte Eski Babil İktidarı, M.Ö. 1895'ler de başlatılan doruk aşamasına ulaşmıştır. Mezopotamya'nın bu yeni iktidar yapısının karakteri bu biçimde özetlenebilir.

İçeride böylesine sıkı bir merkezî denetim mekanizması ile yönetilen yasalı toplum düzeni kurulurken, dışarıda ise klasik sömürge tarzı bağımlı eyalet yönetimleri oluşturulmaktadır. Başlarına merkezden yönetici/Nemrut atanarak merkezî iktidarın egemenliği korunmaya çalışılır. Tüm bu gerçekliği içinde Babil refahı ve bolluğu ile uygar dünyanın başkenti olarak hem korkulan, nefret edilen, hem de çekim merkezi olan bir yerleşimdir. Bu durum bir taraftan içte ve dışta isyanların doğmasına ve diğer yandan ise yoğun göçlerin Babil'e doğru akmasına yol açmıştır. Bu kapsam da dışarıda Protokürt Horritlerin etnik temelli direnişleri ile içeride Asur eksenli gelişen Semitik'lerin hanedan değişimi amaçlı isyanları başlamıştır. Yine, Babile göçlerle gelip yerleşen Protokürt Kassitler şahsında somutluk kazanmıştır. Eski tarihlerden beri yaşanan Kassit göçleri, bu dönemde daha yoğunlaşacak ve sistemli hâl alacaktır.

Diğer bir merkez olan Mısır'da da Babil deneyimlerinden esinlenen gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmelerin öncülüğünü Thebaili Rahipler yapmaktadır. Thebli Rahipler Mısır'da üç yüzyıldan beri

yaşanan karmaşık ve kaotik ortamı aşmak için yeni bir siyaset geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bunu da Babil deneyimi ışığında yapmak istemektedirler. Öncelikle Eyalet Yöneticileri aracılığı ile dışarıyı yöneten monarşik yapı, siyasal birliğini sağlamlaştırmıştır. Bu yolla belli bir refah ve barış ortamı yaratılmıştır. Fakat içeride iktidar çatışmaları, dışarıda Protokürt Hiksosların saldırıları yaşanmaktadır. Aynı süreçte Mısır'a doğru İbrani/Apiru göçü başlamıştır.

Özetle, M.Ö. 1700'lerde Babil ve Mısır'da kurulu olan statükoyu büyük ölçüde değiştirecek gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmeler Aryan ve Semitik'lerin direniş ve saldırılarıyla, yine Aryan ve Semitik'lerin yaptıkları göçler tarafından belirlenecek ve önemli sonuçlar doğuracaktır.

Babil iktidarının yayılmacı egemenlik politikalarına karşı Protokürt Horrit ve Kassit'lerin batıdan ve doğudan büyük direnişleri gelişmektedir. Bu dönem Babil Askerî Savaşçı Kliğinin Horrit bölgelerinde kolonileştirme hareketlerinin yoğunlaştırılmış olması, gelişen direnişlerde önemli rol oynamıştır. Horritler bugünkü Güney ve Kuzey Kürdistan'ın önemli bir bölümünde yaygın direnişe geçmişlerdir. coğrafyalarına (Subaria'ya) yönelik emperyalist saldırılara karşı özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını koruma mücadelesi yürütmüşlerdir. M.Ö. 1700'lerde Subaria'da Horrit topluluklarının etkileri belirgin olarak görülmektedir. Jeostratejik öneminden dolayı yoğun dış saldırılara uğrayan bu coğrafya ve toplulukları aynı yoğunlukla direnerek cevap vermişlerdir. Bu direnişler içinde Horritlerin eskinin yarı devlet diyebileceğimiz Aşiret Konfederasyonları, yeni merkezî kent devletine dönüştürülerek daha etkin kılınabilmiştir. Bu iktidar süreçlerinde Urkiş (bugünkü Amüde), Nuzi, Urfa ve Somsat gibi önemli yerleşim merkezleri gelişmiş ve başkent statüsünde belirginlik kazanmışlardır. Horrit iktidarı döneminde komşu güçlerle kurulan ilişkilerde uzlaşma ve çatışma ikileminin dengeli yürütülmesi elde edilen etkinlik ve güçlenmede büyük pay sahibi olmuştur. Horritler Babil'in yanı sıra, aynı dönemlerde Babil egemenliğinden kurtularak devletleşmiş bulunan Hititler ile de savaş içindedirler. M.Ö. 1650'lerde yaşanan

bir savaşta Horritler Hitit Başkenti, Hattuşas'ı ele geçirip uzun süre denetimlerinde tutmuşlardır. Buna rağmen Horrit-Hitit ilişkilerinde çatışmaların yanı sıra çeşitli zaman kesitlerinde ve farklı güçlere karşı ittifak tarzı ilişkilenmeler de gelişebilmiştir. İfade edilen gelişmeleri ve yaşanan güçleri daha yakından inceleyebiliriz.

Horrit denetim alanları hayli geniştir. Bugünkü Kuzey Kürdistan'ın tümü, Doğu ve Güney Kürdistan'ın önemli bir bölümünü, Çukurovay'ı, Güneybatı Kürdistan'ı yani bugün Kuzey Suriye diye anılan bölgeyi ve Kenan dolaylarına kadar olan geniş bir coğrafik egemenlik söz konusudur. İktidar merkezi Urfa'dır. Böylesi bir denetim düzeyine rağmen Horritler asla Babil, Mısır ve Hitit iktidarları ayarında merkezî bir İmparatorluk gücü olamamışlardır. Bunun çeşitli nedenleri olsa da esasta Neolitik Devrim'in derinliğine yaşanması ve aşiret örgütlenmesini aşamamaları önemli nedenler olarak belirtilebilinir.

Orta ve Kuzey Mezopotamya'da Babil Emperyalist sistemine karşı Aryan ve Semitik toplulukların bazen ortak ve bazen de ayrı olan mücadeleleri hiç eksik olmamıştır. Bu direnişler içinde çevre toplulukların bağımsız siyasal birlikler olarak geliştiklerini aktarmıştır. Ancak, salt iktidarsal alternatifler doğmamış, aynı zamanda ideolojik karşı duruş ve alternatif zihni açılımlar da gelişmiştir. Bu açılımların geliştiği merkez Urfa'dır. Urfa'da gerçekleşen isyancı çıkış, Aryan ve Semitik kültürlerinin içinde karakter kazanmıştır. Ve bu temelde sömürge valileri olan Nemrut'a karşı bölge halklarının isyanını ve direnişini ifade eden İbrahimî Çıkış gerçekleşir (Nemrut; bugünkü valiye denk gelen bir unvandır). İbrahimî Çıkış, emperyalist ve sömürgeci yayılmacılığa ve artık çürümekte olan sisteme karşı güçlü bir direniş olmuştur. Dolayısıyla bu çıkış, İbrahimî Gelenek, tek bir önder kişinin çıkışının değil, bir direniş geleneğinin ifadesidir. Bu geleneğe çok sonraları (M.Ö. 600'lerde) Zerdüşt inancının eklenmesi sonucu, sisteme karşı güçlü bir reformcu akım yöneltilmiş olacaktır. "*(...) İbrahim ve Zerdüşt geleneği veya dinî esas olarak Sümer ve Mısır'ın köleleştiren Tanrı düzenlerine karşı Neolitik düzenin Tanrı anlayışı ile bir reform denesinden yana özellikler taşımaları,*

Rahman ve Rahim olmaları ve bağışlayıcılıkları ve dayandıkları Tanrıça kültürünün izlerini taşımaktadır."[104]

İbrahimî Gelenek, zayıflamış olan Rahip Geleneğini "Peygamberlik" kurumlaşması biçiminde ele alıp bunu sisteme eleştiri olarak yönelterek sistem reforma çekmeyi ifade etmektedir. Aslında Akad, Babil (ve sonraları Asur) savaşçı iktidar kliklerine karşı göçebelik nasıl ki dış direniş gücü ise Peygamberlik de içte yoksulların direniş gücüdür; geleneğidir. Hz. Eyüp'ün Nemrut'a atfen adeta "insanları acıtıyorsun" yönlü itirazı bir direniştir. Mısır'da da Firavun'a karşı böyle çıkışlar, tepkiler söz konusudur. İbrahimî çıkış, göç hareketi de böylesi bir isyanın, boyun eğmeyişin ifadesidir. Abdullah Öcalan'ın belirttiği gibi, adeta ilk sosyal demokrasi hareketi gibidir; Peygamberlik hareketi! Dolayısıyla köleci iktidar sistemine karşı dışarıda etnik topluluklar, içeride sosyal hareketler şahsında yürütülmüş olan mücadeleler sonucu, sistem büyük kan kaybına uğramıştır. Bu direniş geleneği içinden çıkan ve sömürgeci Nemrut rejimlerini protesto eden kimi kollar Doğu Akdeniz'e ve Mısır'a doğru göç hareketi başlatırlar. Bu göç hareketini geliştirenler güçleri yettiği oranda direnmiş, ancak son noktada ise boyun eğmemek için bu yola başvurmuş ve protesto niteliğindeki çıkışlarını gerçekleştirmişlerdir. Mısır'a yönelen topluluklar içinde Protokürt Horritlerin bir kolu da bulunmaktadır. Horritlerin özellikle Urfa'daki yakın kolları olup direnen kesimleri Mısır'da Hiksos adı ile anılacaklardır. Yine Urfa dolaylarından Semitik toplulukların bir kolu olan İbraniler/Apirüler göç hareketi içinde yer almışlardır. Onlar da Nemrut düzenine karşı çıkmış ve direnmişlerdir. İbranilerin bir kısmı ise Doğu Akdeniz'e, Batı Filistin dolaylarına (Hebron süreci) yönelmişlerdir.[105]

Mısır'a yönelen Hiksoslar M.Ö. 1750'lerde iktidara dönük saldırılarını hızlandırarak ele geçirmişlerdir. Takriben M.Ö. 1570'lere dek iktidarda kalmışlardır. Hiksoslar Avaris'i başkent yaparlar. Mısır uygarlığını benimserler. Yıktıkları devlet örgütlenmesini yeniden inşaa

104 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

105 Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, s. 28.

ederler. Hiksoslar Mısır'a geldiklerinde merkezî otorite zaten zayıf durumdadır. Yerel eyalet yönetimleri merkezî iktidar karşısında güç kazanarak, görece bir bağımsızlığa doğru ilerlemektedirler. Bu anlamda Yukarı Mısır yarı bağımsız bir pozisyona sahiptir. Bu alanlarda Mısırlı'ların kendi öz örgütlenmeleri bulunmaktadır. Zaten daha sonrasında Hiksos işgaline karşı geliştirilen direnişler de bu alanlarda belirecektir.

Hiksoslar, iktidarları dönemlerinde kendileri ile aynı süreç ve coğrafyadan, Urfa'dan gelmiş olan İbrani/Apirulara karşı oldukça toleranslı yaklaşmışlardır. Onları korumuş ve ekonomik olanaklar sunmuşlardır. Kendilerini ifade edebilecekleri siyasal haklar tanımışlardır. Nihayetinde Apirular sadece Hiksos iktidarı döneminde rahat yaşamış ve Hiksos iktidarı sonrasında ise yoğun baskıya maruz kalmışlardır. Bu baskılar karşısında boyun eğmemenin sonucu, (Musa öncülüğünde) Mısır'dan çıkış yapmışlardır.

Aynı süreçlerde Babil'e yönelen Kassit göçlerinde de artış görülmektedir. M.Ö. 1700'lere gelindiğinde Hamurabi ölmüştür. Merkezî yapı zordadır. Bunun üzerine dışarıda göçebe saldırılar, içeride sosyal hareketler artmış, Babil'de kargaşa boyutlanmıştır. Böylesine kaotik/kriz durumun içinde Babil iktidarı adım adım gerilemektedir. Dışarıda Horrit, Hitit ve Elam saldırıları gelişirken, içeride göç ile Babil'e gelmiş olan Kassitlerin ve yoksul Semitik grupların muhalefeti ve ayaklanmaları söz konusudur. Horrit ve Hititler artık Babil egemenliğinden çıkmış ve bağımsızlaşmışlardır. Bu kez Babil'e saldıran onlardır. Bu Babil'i iyice zayıflatmıştır.

Kassitler Babil'in yükseliş ve refah dönemlerinde (ki, o dönemler Babil çekim merkezidir), Babil soylularının çalıştırmak üzere çevre halklardan işçi göçünü kabul ettiklerinden dolayı yoğun olarak Babil'e yönelmişlerdir. Babil yöneticileri ilk başlarda (M.Ö. 1800'lerde) bu göçlere müdahale etmezler. Fakat göçlerin yoğunlaşması görülünce ürkmüş ve Kassit'lere karşı engelleyici tedbirler almışlardır. Bu amaçla M.Ö. 1720'lerde Diyala ırmağı ile Dicle'nin birleştiği bir yerde bir kale yapmışlardır. Buna rağmen Kassit göçleri engellenememiştir.

Göçün yönü bu kez Orta Fırat bölgesine dönmüş ve Habur ırmağı ile Fırat nehrinin birleştiği güzergâhta "Khana" adlı küçük bir yerleşim inşaa edilip yerel iktidar kurmuşlardır.

Babil'e yönelen Protokürt Kassitli işçiler başlangıçta salt ağır işlerde çalışsalar da, zamanla askerlik, memurluk, dinî görevler gibi işlere de el atmışlardır. Özellikle M.Ö. 1650-1620'lerde bu tür işleri yapmaları belirginleşir. M.Ö. 1600'lere gelindiğinde Babil iktidar merkezine yönelerek Horrit, Hitit ve Elam devletlerinin saldırıları artmaktadır. Bu yoğun saldırı dönemlerinde Babil soyluları ülkeyi terk etmişlerdir. Geride kalanlar Babil'li yoksullar ve Kassitli işçilerdir. Hititlerin M.Ö. 1595'de yaptıkları son büyük yönelim sonucunda Babil iktidarı tümden parçalanır ve yıkım gerçekleşir.[106] İktidar yıkılmıştır. Geride kalmış olanlar Babil'li yoksullar ve Kassit'li işçilerdir ki, onlar da zaten daha önceden beri daha iyi yaşam ve özgürlük olanakları ekseninde iç ayaklanmalar ile iktidara karşı direnmektedirler. Bu savaş ve yıkım ortamında Babil soyluları direnmeyip ülkeyi terk etmişlerdir. Bu koşullarda işgale karşı tekrar direnişe geçen Kassitli işçiler ve Babil'li diğer yoksullar, Hitit'lerin geri çekilmesiyle doğan boşlukta yönetimi ellerine geçirmişlerdir. Bu dönemde Babil'de ayakta kalan tek dinamik güç Kassitler'dir. Böylece Kassitler devlet örgütlenmesini yeniden inşaa ederler. Varlıklarını uygar bir devlet olarak sürdürürler. Tekrardan başlamış olan Hitit, Elam ve Asur iktidar güçlerinin saldırılarına rağmen varlıklarını koruyabilmişlerdir. Sonuçta M.Ö. 1590'lı yıllardan itibaren Zağroslar'dan Loristan'a, Orta Fırat ve Babil'e dek uzanan geniş bir coğrafyada hâkim güç hâline gelebilmişlerdir.

106 Burada bir hususa değinmekte yarar var: Hitit saldırısı ile iktidar yıkılınca, fatih güçler tekrar geri çekiliyor. Geri çekilişin nedenleri yeterince ortaya konulmamıştır. Hititlerin bu dönem yaşadıkları iç sorun ve Mısır ile çatışmalarıyla mı ilgili; Kassit direnişinin etkisi mi (v.b.) tam anlamıyla belirgin değildir. Nihayetinde aynı dönem Proto-Kürt Horritlerin de Babil'e göçleri söz konusudur. Dolayısıyla Horrit ve Kassitler arasındaki ilişki ve anlaşmanın (aynı kültürden gelmeleri dolayısıyla) Hititlerin çekilişine etkisi olmuş mu dur? Bu gibi hususlar inceleme gerektirmektedir. Mevcut veriler tatmin edici bir cevap sunmamaktadır.

Kassitler, kurdukları bu devlete Kardunaj adını vermişlerdir. Bugünkü Kürtçenin Sorani Lehçesinde Karduniş, "Kürt Ülkesi" anlamına gelmekte, öyle kullanılmaktadır.

M.Ö. 1590'lı yıllar Horrit ve Hitit çatışmasına sahne olmaktadır. Güçlü pozisyonda olan Hititler'dir. Hititler Horrit iktidarına yönelik saldırıya geçmiş ve yenilgiye uğratarak, onların merkezî konfederatif yapılarına son vermişlerdir. Horrit konfederasyonu dağılınca arkasından birçok irili ufaklı yerel iktidar kalmıştır. Aynı coğrafya da dağınık yaşayan topluluklar, kendi içlerine kapalı idari yapılar kurup varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. M.Ö. 1450'lerde ise *Mitanni* adıyla yeni bir toparlanma süreci yaşayacaklardır.

M.Ö. 1580-1550'li yıllar arasında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Babil'in yıkılışından sonra Hititler Horritlerin merkezî yapılarını dağıtıp bölgede önemli güç hâline gelmişlerdir. M.Ö. 1570'lerde Mısır'da gelişen bağımsızlıkçı direnişler sonucunda Hiksos iktidarı yıkılmıştır. Ve sonrasında Mısır'da Yeni Krallık dönemi başlamıştır. Fenikeliler Suriye kıyılarında yaygın yerleşimler kurmuş ve denetimlerini arttırmışlardır. M.Ö. 1600'lerden bu yana Yunan adalarına Girit uygarlığının malları taşınmaktadır. Ve Yunanların Mykene uygarlıksal gelişmesi Girit Uygarlığından yoğunca esinlenerek gelişmiştir.[107] Böylece M.Ö. 1500'lerde Yunanlar esinlendikleri Girit/Minos uygarlığını özümseyip bu uygarlığın etki alanlarını kendi denetimlerine alarak yükselişe geçmekte ve yeni iktidarlaşmalarının temellerini atmaktadırlar. Asurlular bu dönemde Babil'e ve sonrasında ise Mitannilere

107 Bugünkü Yunan yarımadasının bulunduğu coğrafyaya, eski Hellat topluluklarının yerine, M.Ö. 1800'lerde gelen ve Yunanca konuşan topluluklar (ki, "barbar" diye tanımlanmaktadırlar) yerel Hellat kültürünü benimseyerek yerleşikliğe geçmişlerdir. Hellat topluluklarının oluşumunu tarihçi G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*? adlı eserinde (s. 145-146) şöyle açıklamaktadır: *Troya, artan nüfusu besleyecek ekonomik yetkinlikte değildir. Bu yüzden yeni toprağa ihtiyaçları doğmuştur. Bu ise onları denizaşırı koloniciliğe -batıya doğru- yöneltmiştir. Böylece Troya'dan kimi topluluklar Yunan Yarımadasına geçip, ora yerlileri ile karışıyor ve yerelleşiyorlar. Böylece ilk "Hellad" topluluğu ve bunların ilk yerleşimleri oluşuyor. Şehirleşme M.Ö. 2200'lerde bu biçimde gelişmektedir.*

tabii durumda olsalar da, ileriye dönük bir kıpırdanışı yaşamaktadırlar. Orta Elam Devleti Zağroslar'da etkin bir güç durumundadır. İbranilerin çeşitli kolları ise yerleşim amacı ile Filistin'de çatışmalara yönelmiştir. Daha Doğuda, Çin'de Şang Hanedanı (M.Ö. 1776-1222) kendi etkinlik alanlarındaki kargaşalıklarla uğraşmaktadır. Bu anlamda M.Ö. 1500'ler yoğun altüst oluş ve siyasal güç dengelerinin alabildiğince kayganlaştığı ve yeni güçlerin devreye girdiği, doğu-batı uygarlıksal gelişiminin kaynaşıp içiçe geçtiği, Dicle-Nil-Karadeniz ve Basra Körfezine dek geniş bir coğrafya üzerinde kültürlerin bir potada kaynaştığı, Babil-Kassit-Mitanni-Mısır ve Hitit devletli güçleri arasında (savaşların yanı sıra) yoğunca diplomatik ilişkilerin de geliştiği görülmektedir.

Böylesine kaygan siyasal dengeler üzerinde önemli güçler olarak Mitanniler, Mısırlılar ve Hititler öne çıkmaktadırlar. Anadolu'da Hititler, Nil Deltasında Mısırlılar, Güneydoğu Anadolu ve Yukarı Mezopotamya'da Mitanniler etkindirler. Bu dönem Eski Asur devleti zayıflamış ve Mitanniler'e bağımlı hâle gelmiştir. Babil iktidarının yeni temsilcisi Kassitler Orta Mezopotamya'da önemli bir güç durumundadır. İran coğrafyası ve genelde Zağroslar da Orta Elam devleti etkindir. Zağroslar da diğer topluluklar da yarı özerk ve kimileri de yerel iktidar biçiminde bağımsız yaşamakta; fakat, fazla etkin olamamaktadırlar.

M.Ö. 1500'lerde Horrit Aşiretleri dağıtılmış olan merkezî yapılarını yeniden toparlamaya dönük önemli adımlar atmaktadırlar. Horrit coğrafyasının güneyinde yaşayan aşiretlere nazaran, görece de olsa, çatışmalarda daha az zarar görmüş ve bu anlamda kendilerini koruyabilmiş olan Kuzey Horrit bölgelerindeki aşiretler belirgin bir toparlanışı yaşamakta; birlik arayışlarına öncülük etmektedirler. *Mitanni* adlı yerleşim yerinde yapılan bu görüşme ve birlik çabaları sonuç vermiş, birlik sağlanmıştır. Böylece M.Ö. 1440'da Horrit topluluklarının yeni yükseliş süreçleri başlayacaktır. Bu birlik, kendisini yeniden merkezî yapıya kavuşturma ile uğraşmaktadır. Ve oluşan merkezî yapı, bahsedilen yerleşim yerinin adına atfen, Mitanni diye adlandırılmıştır.

Mitanni adıyla öne çıkan bu yeni devletli süreç genel planda yine *Horrit-Mitanni* adıyla anılmaktadır. Bu adlandırmada Horritlerin Mitra inancının (Mitraist anlamında) etkisi de olmuş olabilir.[108] Bu Horrit-Mitanni devletin'ne Sami toplulukları ve iktidarları "Nahrima", "Hinagalbad" şeklinde isimler de vermektedirler.

Mitanniler Zağros-Amanos hattında bulunan önemli ticari güzergahları denetlemekte ve Suriye coğrafyası üzerinde de etkinlik kurmuş durumdadırlar. Akdeniz, Karadeniz ve Mısır'a giden tüm yollar Mitanni coğrafyasından geçmektedir. Bu yönüyle jeostratejik önemdedir. Bölge bu yüzden Mısır, Hitit, Asur güçlerince üzerinde sürekli hesap yapılan bir duruma maruz kalmıştır. Batı'da Mısır, Kuzeybatı'da Hitit ve Güney'de Asur ile çevrelenmiştir. Özellikle Mısır ve Hititler bu dönem kendileri açısından Mitannileri büyük bir tehdit olarak ele almakta ve değerlendirmektedirler.

Aynı süreçlerde (M.Ö. 1500'lerde) Mısır devleti de iç toparlanma ve kurumlaşma çabalarıyla paralel olarak, dışarıya yayılma arayışı içindedir. Yayılma açısından en önemli ticaret merkezi ise Suriye coğrafyasıdır. Ancak, Mısır iktidar güçlerinin buraya açılması demek, Mitanni ve Hititler ile karşı karşıya gelmesi, çatışması demektir. Buna rağmen bölgede güç olmak isteyen her devlet açısından Suriye üzerinde egemenlik sağlamak belirleyici avantaj sunacaktır. Bu yüzden Mısır iktidar güçleri, dışa açılma politikasından vazgeçmez. Ve çatışmaları göze alır. En büyük çatışmaları Hitit devleti ile yaşarlar. Daha çok Filistin ve Suriye üzerinde denetim kurma ve egemenlik amaçlı olarak çatışmalar gelişmiştir.

M.Ö. 1490 Hitit devleti açısından tam anlamıyla bir ara dönemdir. Eski Krallık (M.Ö. 1700-1500) sonrasında, yaklaşık yüz yıllık (M.Ö. 1550-1450) bir süreci kapsamaktadır. M.Ö. 1550'de I. Hattuşili ile yeni bir atılım yaşanmaktadır. Bu atılım ve ara dönem, esas olarak yeni Krallık sürecinin temellerini döşemektedir. Böylece Eski Krallıkta ifade bulan konfederatif yapı, yerini merkezî bir yapıya bırakır.

108 Ethem Xemgin, *Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi.*

I. Hattuşiliş sonrasında oğlu I. Mursilis döneminde (M.Ö. 1530'lar) Babil'e dönük saldırılar başlatılır. Ve böylelikle Suriye üzerinde Hitit Devletinin denetim alanları oluşturulur. Ancak, M.Ö. 1530'lar sonrası içeride artan sorunlar ve dışarıda ise Mitanni iktidarının gelişip yükselmesi, Hitit'ler için bir duraklama döneminin başlamasına yol açmıştır. Hitit iktidar yapısı ancak M.Ö. 1450'lerde Yeni Krallık ile beraber tekrardan güçlü bir çıkış yapacaktır.

İran/Aryanom coğrafyasında orta Elam devleti (M.Ö. 1500-1100) yükselişe geçmiştir. Zağroslar'da Guti ve Lulumb etkisi zayıflayınca, Elamlılar için yükselme koşulu doğmuştur. İçeride toparlanarak bunu sağlarlar. Böylece birçok topluluğu çeşitli bağlılık ilişkileri içinde denetimlerine almışlardır. Elam devleti denetiminde olmayıp yerel iktidarlar için de yaşayan topluluklar olsa da, Elam engeli nedeniyle bu yerel yapılar güçlü merkezî yapılara ulaşamamışlardır. Daha çok içe kapalı ve küçük yerel iktidarlar olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Elam devleti ise, güçlendikçe dışa açılmaya ağırlık vermiş ve Kassitler'e dönük saldırılara yönelmiştir.

Kasstiler M.Ö. 1490'larda kendilerine yönelik olarak gelişen saldırılara karşın hâlâ önemli bir güç durumundadırlar. Fakat yükselen Mısır-Hitit ve Mitanni güçlerine nazaran, daha çok kendi iktidar alanlarıyla sınırlı kalmaktadırlar. Asurlar içeride bir toparlanma yaşasalar da, hâlâ Mitannilerin denetimlerinde bulunmaktadırlar. Yunanlar, Ege'de Mykene uygarlığı ile iktidarlaşarak Troya'ya dönük seferlere başlamakta; burayı kapı olarak ele alıp Anadolu, Karadeniz ve Doğu Akdeniz'e açılma hesapları gütmektedirler. Ancak, bu yıllarda Hititler önemli bir güç durumundadırlar. Dolayısıyla Yunan saldırıları bu dönem başarıya ulaşmaktan uzaktır ve Troya direnebilmektedir. Çünkü, arkalarında Hititler vardır. Tüm güçlerin M.Ö. 1500-1490'lı yıllarda durumları özetle böyledir. Aralarındaki ilişkileri ve çatışmaları daha yakından izleyebiliriz.

Bu dönem devletlerarası çatışmalar içinde önemli bir yenilik olarak diplomasi öne çıkmaktadır. Ve böylece devletlerarası ilişkilerde diplomatik beceri, en az askerî başarı ve zafer kadar önem kazanır.

Öyle ki, kimi zaman savaşlarla elde edilemeyen başarılar ustaca diplomatik manevralar geliştirilerek sağlanabilmiştir.

M.Ö. 1480'lerde içeride toparlanmasını gerçekleştiren Mısır iktidar güçleri başta Suriye ve Filistin olmak üzere, yaygın bir dışa açılım politikasına yönelmişlerdir. Bu alanlar üzerinde Hitit Devletinin de hesapları olduğundan, her iki güç karşı karşıya gelmiştir. Hitit iktidarı I. Hattuşiluş ve sonrasında ise ardıllarınca sürdürülen politik hamleler sonucunda Suriye üzerinde önemli düzeyde denetim sağlanmıştır. Bu yüzden Mısır iktidar güçlerince yöneltilen saldırılara karşı koymaktan çekinmemişlerdir. Çatışmaların ilk dönemlerinde Mısır devleti üstün çıkmış Suriye ve Filistin'in kimi bölgelerini denetimlerine almıştır. Bu Mısır iktidar güçlerini bölgenin önemli bir gücü hâline getirmiştir. Mısır'da III. Tutme (M.Ö. 1480-1450) dönemi emperyalist yayılma esas politika hâline getirilmiştir. Mısır iktidar güçleri bir yandan Hitit devleti ile çatışırken, diğer yandan Horrit-Mitanniler de yaşanan toparlanma ve yükselişi yakından izlemektedirler. Bu hususu tehdit olarak görmektedirler. Dolayısıyla Mitannilere dönük sefer hazırlıklarına başlamışlardır. Bu dönem Hititler Mısır karşısında yenilgi almış olsa da, daha güçlü merkezî iktidarı tesis etme arayışındadırlar ve geniş egemenlik hesapları peşindedirler. Yenilgi sonrasında hemen Mısır iktidar güçleri ile geçici anlaşmalar yapmaları bu hesaplarıyla yakından bağlantılıdır.

M.Ö. 1460'lar da III. Tutme, Horrit-Mitanni iktidar alanlarına dönük sömürgeleştirme seferleri başlatmıştır. Toplam 17 sefer geliştirilmiştir. Horrit-Mitanniler ise içbirliği daha geliştirme çabası içindedirler. Dışarıdan yapılan saldırılar, onların içerideki birlik çabalarını pekiştirmiştir. İçeride dayanışma ruhunu arttırmıştır. Ve sömürge saldırılarına karşı oldukça güçlü savunma direnişleri başlatmışlardır. III. Tutme döneminde Mısır iktidar güçlerince Mitanni coğrafyasına yöneltilen bu sömürge seferleri büyük tahripkâr sonuçlar doğurmuştur. Katliamlar, talan ve yakıp yıkmalar sınırsızca geliştirilmiştir. Yine de Mitanni topluluklarının meşru savunma direnişleri yenilmemiş,

saldırılar püskürtülebilmiştir. Bu yoğun çatışmaların ardından M.Ö. 1440'da Horrit-Mitanni toplulukları yeniden merkezî bir yapıya kavuşurlar. Devletli bir yükseliş dönemi başlar. Ve bölge siyasetinde etkin güç olarak sivrilirler. Aynı tarihlerde Hitit iktidar güçleri de (M.Ö. 1440'lar) "Yeni Krallık" adı ile merkezî bir iktidar süreci başlatmışlardır. Böylece bu yıllarda Mısır iktidar gücü karşısında Mitanni ve Hitit devletleri gibi iki yeni devlet bulunmaktadır. Bu ise yeni egemenlik savaşlarının olduğu kadar, yeni ilişki ve ittifaklaşmanın da habercisi olan gelişmelere işaret etmektedir.

Mitanniler I. Şavşatar (M.Ö. 1460-1400) döneminde önemli başarılar elde ederler. I. Şavşatar merkezî birliğin mimarı gibidir. Kaybedilen eski egemenlik alanlarını yeniden ele geçirmiştir. Diplomatik ilişkiler ustaca kullanılmıştır. Siyaset yürütme tarzı ile ilişki-çelişki dengesini iyi kurmaktadır. Bu özellikleri ile içeride parçalı aşiret yapılarını aşmış, dışarıya dönük de güçlü dış politika şekillendirmiştir. Özellikle Mısır'a karşı geliştirilen direnişler başarılı olunca, diplomatik ilişkilenmeyi öne çıkarmıştır. M.Ö. 1400'e dek Mitanni-Mısır çatışmaları ön planda iken bu tarihten itibaren diplomatik ilişkiler devreye girmiştir. Çatışma dönemi oldukça toprak kaybı yaşayan Mitanniler, bu süreçteki akılcı diplomatik yaklaşım ile bu gidişatı durdurmuş, çatışmalara son vermiştir. Mısır iktidar güçleri de diplomatik ilişkilenme çağrısına olumlu karşılık vermiştir. Bunda, kendileri açısından yükselen Hitit devleti tehdidinin payı büyüktür. Dolayısıyla Mısır devleti, elden geldiğince çatışmalı olduğu güç sayısını azaltmayı çıkarına uygun bulmuştur.

Mısır devleti açısından Hitit-Asur yakınlaşması büyük tehdit olarak algılanmaktadır. Özellikle Hititlerin Doğu Akdeniz, Suriye ve Mezopotamya üzerindeki emelleri, Mısır'ın çıkarları ile çelişmektedir. Aynı süreçlerde Asurlular Mitanni denetiminden çıkarak bağımsızlaşma çabalarını arttırmışlardır. Dolayısıyla Mitanni karşıtlığı temelinde Hitit iktidar güçleriyle ilişkilenen Asurlular, bu yöndeki faaliyetlerini fazlalaştırmışlardır. Asur politikaları Hitit devleti çıkarlarıyla uyuştuğundan dolayı, Hititler de bu yakınlaşmaya kendilerini kapalı tutmaz

ve olumlu yanıt verirler. Mısır yönetimi bu yakınlaşmayı engellemek ve yükselen tehdidi etkisiz kılmak için Mitanni yönetimi ile ilişkilenmeyi çıkarlarına uygun bulmaktadır. Çünkü, Mitanni coğrafyası bahsedilen güçler arasında doğal bir tampon bölgedir. Mittaniler bu güçlerle çelişki-çatışma hâlindedir. İşte Mısır iktidarı bu gibi nedenlerden dolayı Mitannilerle çatışmayı bırakıp siyasal çıkar dengeleri gereği diplomatik ilişki kurmuş, bunu öne çıkarmıştır. Bu amaçla ilgili olarak karşılıklı Prens-Prenses düzeyinde evlilikler geliştirilmiştir (I. Şavşatar'ın oğlu I. Artama kızını Mısır Prensi IV. Tutme ile evlendirmiştir). Yazışmalar ve görüşmeler artmıştır. Bu ilişkilenme süreci yeni bir toparlanma ve güçlenme dönemine olanak sağlamıştır. Ancak, bahsedilen olumlu gelişmelere rağmen M.Ö. 1430'lu yıllar Mitanniler için genel anlamda bir gerileme sürecini ifade etmektedir. Bunun iç ve dış nedenleri vardır. Dışarıda Asur ve Hitit ittifakı, içeride ise (bu ittifakla bağlantılı) kargaşanın yaşanıyor oluşu bahsedilen gerileme sürecinin temel koşullayıcı etkenleri olmuştur.

M.Ö. 1420'lere gelindiğinde Mısır ile ticari ilişkileri devam eden Kassitler, hem Elam ve hem de Hitit-Asur ittifakının saldırılarına maruz kalmışlardır. Diğer yandan, ifade edilen siyasal dengelere dayalı olarak Asur egemen sınıfları yükselme ve güç olma arayışlarını sürdürmektedirler. Özellikle Hititler ile ittifaklarından doğan avantajlarını da kullanarak geniş bir saldırı sürecini başlatırlar. Bu saldırıların yöneldiği ilk önemli merkez Mitanni coğrafyası olmuştur. Bahsedilen ittifak güçlerinin yoğun saldırılarına maruz kalan Mitanniler içeride de yine bu güçlerce yönlendirilen kargaşa ve provokasyonlarla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Tam da böylesi bir süreç ve koşullarda Mitanni Kralı II. Sutarna ölmüştür. Yerine geçecek halefi olan oğlu ise (muhtemelen dışarıdaki ittifak güçlerinin içerideki işbirlikçilerle ortaklaşa geliştirdikleri) bir komplo sonucu öldürülmüştür. Sonuçta bir zorunluluk olarak Sutarna'nın henüz çok küçük yaşta olan oğlu Tuşratta (M.Ö. 1390'lar) başa geçmiştir. O, Mitannilerin son "bağımsız" kralları olacaktır.

Genel olarak M.Ö. 1390'lara gelindiğinde Asur-Hitit ittifakı gerçekleşmiş, bu ittifak ile Mısır ve Mitanni güçleri arasındaki çelişkiler artık çatışmalara dönüşmüştür. Bu dönem Hititler açısından en güçlü olunan (Supiliuma dönemi) dönemdir. Süreç, Asur açısından "Orta Asur devleti" biçiminde iktidarsal planda yükselişi ifade etmektedir.[109] tüm bu gelişmeler içerisinde bugünkü Güney Kürdistan'ın önemli bir bölümü ve Orta Mezopotamya'nın bir kısmında Kassitler, Kuzey Kürdistan'nın ve Güney Kürdistan'ın Kuzey kesimlerinde Mitanniler, Doğu Kürdistan'da (özelde Zağros dolaylarında) Guti ve Lulumbların ardılı olan irili ufaklı Protokürt yerel aşiret yönetimleri varlıklarını sürdürmektedirler. Zağroslar'daki Protokürt aşiretler Elam iktidarına kısmi bağımlı olup özerk eyaletler biçiminde yaşamaktadırlar. Ancak, görece daha dağlık sarp alanlarda tam bağımsız yaşayan Protokürt aşiretler de sürekli var olabilmiştir.

Tuşratta döneminde de Mitannilerin Mısır iktidarı ile diplomatik ilişkilerin sürmüştür. Ancak, Hitit ve Asur devleti, II. Sutarna sonrası zayıflayan Mitanni iktidarının durumunu, içinde yaşadıkları zorlukları gözeterek çeşitli politikalar devreye sokmuşlardır. Bu politikaların

109 "Asur" adı, Doğu Sami toplulukları içinde bulunan kimi boyların Baş Tanrı olarak kabul ettikleri Tanrı olan "Asur" dan gelmektedir. Sümer-Akad'ın eski merkezleri dolaylarında yerleşik olan bu Sami gruplar, Baş Tanrılarından esinlenerek adına "Asur" dedikleri bir kent kurmuşlardır. Ve takriben M.Ö. 1800'lerde (I. Samsi Adad Dönemi) Asur kenti ekseninde bir devletleşme gelişmiştir. Köleci Asur tarihinde ilk devletleşme süreci olan bu iktidara "Eski Asur Devleti" denmektedir. Bu devlet fazla güçlü değildir de M.Ö. 1550'lere dek daha çok varlığını koruma temelinde sınırlı olarak yaşayabilmiştir. Bu sınırlanma da Hamurabi döneminin Babil iktidarı ve onun gücünün payı belirgindir. Asurlular M.Ö. 1550-1380'li yıllar arasında Horrit-Mitanni iktidarının denetiminde yaşamışlardır. M.Ö. 1380'li yıllardan itibaren oluşan yeni siyasal dengeler içinde "Orta Asur Devleti" ile yeni bir iktidarsal yükseliş süreci yaşanır. Bu süreç yaklaşık olarak M.Ö. 1200'lerde zayıflama ve çöküş ile sonuçlanacaktır. Son Asur iktidar yükselişi ise M.Ö. 900'ler de başlamıştır. M.Ö. 745-612 arasında gerçek anlamda somutlaşan bu dönem iktidarına "Yeni Asur Devleti" denmektedir. Bu iktidar süreci M.Ö. 612 yıllarında Medlerce yıkılışına dek tarih sahnesinde güçlü olarak varlığını hissettirebilmiştir. Genel itibariyle Asur iktidarlaşmalarında en temel siyaset; askeri-emperyalist yayılma ve etnik yok oluşu dayatan sınırsız şiddet uygulama biçiminde özetlenebilir.

başında Mitanniler'i "İçerden çökertme" planı bulunmaktadır. M.Ö. 1380'ler Mitanniler için oldukça zorluklarla dolu geçen bir süreçtir. Aşiret formatlı yapının kendine özgü uyuşmama, bölünmeye açık olma gibi zaafları vardır. Ancak, içeride gelişen kargaşaya ve kaosun asıl nedeni (bu süreç için) Hitit ve Asur iktidar güçlerinin planlı yönlendirmeleri ile ilgilidir. İçerideki işbirlikçi kesimler aracılığı ile bu durum körüklenmektedir. İçzaafiyetler'de buna ek zemin sunmaktadır. Bu anlamda içzaafiyet ve dış kışkırtma, provokasyonlarla beslenen çalkantılı bir süreç başlar. Sonuçta Protokürt topluluklar döneminde temeli atılan egemen kesimlerin işbirlikçilik ve ihanet gibi özellikleri Mitanniler döneminde de devreye girecektir.

Mitanni iktidarı içerisinde, bu dönem II. Sutarna'nın oğulları arasında (Tuşratta ve II. Artatama) çelişkiler yaşanmaktadır. Ayrıca, Tuşratta'nın oğlu olan Mattiwaza'nın içihaneti de bu kargaşa döneminde ortaya çıkınca, Mitanni devleti bölünme ve yıkım ile yüz yüze kalmıştır. Mitanni'li yöneticiler "Mısır ve Asur yanlısı" olma biçiminde kendi aralarında kamplaşmış ve tezatlık içine girmişlerdir. İçerde yaşanan bu duruma, bölgede güç olma arayışında bulunan Hitit, Asur ve Mısır gibi iktidar güçleri kayıtsız kalmazlar.

Mısır iktidarı (çıkarları gereği) merkezî birliği temsil eden Tuşratta'yı desteklemektedir. Hitit ve Asur devletleri ise II. Artatama'yı desteklerler. Tuşratta, Mitanni coğrafyasının kuzeyindeki alanlarda (bugünkü Kuzey Kürdistan) etkin iken, II. Artatama daha güneyde (bugünkü Güney Kürdistan dolayları) etkindir. Bu anlamda içerde dağılıp parçalanmaya elverişli aşiret zihniyetinin varlığı, dışarıda ise Asur-Hitit ittifakının yönlendirme ve kışkırtmaları sonucunda Mitanni coğrafyası fiilen ikiye bölünmüş durumdadır. Kuzey Mitanni bölgelerinde Tuşratta, güneyde ise (Horrit bölgesinde) II. Artatama yönetimi ellerinde tutmaktadırlar. Tuşratta birliği ve içbarışı korumaya çalışsa da, güç getirememektedir. Bu arada II. Artatama Hititler ile ilişkilerini derinleştirip sırtını onlara dayayarak kendisini "Horrit Kral" ilan etmiştir. Ve hemen ardından Hitit desteği ve kışkırtmasıyla Mitanni bölgelerine saldırılara başlamıştır. M.Ö. 1370'lerde yaşanan bu saldırılar

karşısında Tuşratta iyice zora girmiştir. Çünkü, zaten Asur saldırıları yeterince zorlamaktadır. Sonuçta M.Ö. 1360'larda yaşanan coğrafik bölünmüşlük sonucu Mitanni toplulukları dağılma aşamasındadırlar. Aynı dönemde Tuşratta'nın oğlu Mattiwaza ise babasına karşı gizlice Hitit devleti ile görüşür ve ihanet anlaşması imzalar. Bu anlaşma, esasta Kadeş antlaşmasından da önce yapılan ilk yazılı antlaşmadır. Buna göre Mattiwaza Hititler ile işbirliğine girecek, karşılığında ise Hitit yönetimi onu Horrit-Mitannilerin başına getirecek ve "Mitanni Kral"ı yapacaklardır. Antlaşma özetle bu içeriktedir. Onun bu antlaşmayı yaptığı dönemlerde II. Artatama Hititlerin denetiminde Tuşratta yönetimine karşı yoğun bir saldırı başlatmış durumdadır. Bu saldırılarda Tuşratta'nın denetiminde olan birçok yerleşim yeri II. Artatama'nın eline geçmiştir. Böylelikle II. Artatama Mitanni denetim alanlarının çoğunun idaresini almıştır. Tuşratta'nın oğlu Mattiwaza, saldırılar başladığında Kassitlere/Karduneş ülkesine sığınmak istemiştir. Fakat, yaptığı ihanet antlaşması tüm Protokürt topluluklarda nefretle karşılandığından, sığınma talebi kabul görmemiştir. Bunun üzerine Mattiwaza tekrardan Hitit devletine sığınmıştır. Hitit ve Asur iktidar güçlerine dayanıp onlarla işbirliği içinde "Mitanni Kral"ı olma çabasını sürdürmüştür. Hititler, II. Artatama eliyle bölüp parçaladıkları Mitanni Devletinin eski denetim alanlarında çok sayıda küçük bağımlı eyaletler oluşturmuşlardır. Yaptıkları anlaşma gereği Mattiwaza'yı en küçük bir eyalete "Kral" olarak atamışlardır. Ancak, kısa bir süre sonra Asur devleti II. Artatama'nın denetimindeki Horrit aşiretlerini, o dönem Hitit iktidarı denetimine geçmiş bulunan Kuzeydeki Mitanni aşiretlerinin bulunduğu alanlara doğru harekete geçirmiş ve saldırılara yöneltmiştir. "Kürdü Kürde kırdırma politikası" ile Tuşratta ve yönetimi iyice sıkıştırılmış, dar bir alana hapsedilmiştir. Süreç bu biçimde devam etmiş, Hitit iktidar güçlerinin Mattiwaza'ya da saldırıp alaşağı etmesiyle tamamlanmıştır. Bir yandan Asur ve onun desteğindeki II. Artatama, diğer yandan Hititlerin saldırısı sonucu arada kalan Horrit-Mitanni yönetimi/yönetimleri dağıtılmıştır. M.Ö. 1340'larda Mitanni iktidarının tamamen çökmesiyle süreç sona ermiştir. Horrit-Mitanni

iktidarı yıkılınca, ardından onlarca irili ufaklı yerel iktidar doğmuştur. M.Ö. 1300'lerde durum böyledir. Bu küçük yerel iktidarlara Asur devlet belgelerinde "Nairi Devletleri" ve yaşadıkları belgelere "Nahrianne/Nairiler'in Ülkesi" denmiştir. Nairiler bu anlamda, Horrit-Mitannilerin ardılları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bu dönem Hititlerin batısı ve güneybatısında önemli hareketlilikler görülmektedir. Akhalar, takriben M.Ö. 1370'li yıllarda Girit'te ayaklanma başlatarak iktidarı ele geçirmişlerdir. Ve Yunan yarımadasında Girit Uygarlık mirasından esinlenme temelinde Mykene uygarlığını geliştirmişlerdir. M.Ö. 1360'larda Akhalar Troya üzerinden Hititler'e saldırılar geliştirmişlerdir. Hititler bu dönem önemli bir güce sahip olduklarından dolayı Akhaların saldırıları başarılı olamamıştır. Saldırılarda ele geçen ve kimi zaman da teslim olan Akhalar, genelde Hititlere paralı asker olmuşlardır. Hitit devleti, Mitanni iktidarının ortadan kalkmasından sonra Suriye üzerinde egemenlik arayışına yönelmiştir. Gelişen Hitit seferlerinde Filistin ele geçirilmiştir. Sonuçta Hitit-Mısır çatışmaları tekrar gündeme gelmiştir.

Mısır devleti M.Ö. 1360'larda Doğu dünyasının diplomatik merkezi konumundadır. M.Ö. 1350'lerde Mısır saraylarında özgün çelişki çatışma görülmektedir. Firavun Akhenaton ile Thebli Rahipler arasında yaşanır bu çelişkiler. Hititlerin Filistin'i ele geçirmeleri esasta Mısır'ın bu iç kargaşayı yaşamasıyla doğan boşluk ile ilgilidir. Böylece Hititler Karadeniz, Kudüs, Ege ve Fırat dolaylarına dek geniş bir coğrafyada önemli bir güç durumuna gelmişlerdir. Bu alanlarda denetim amaçlı ileri garnizonlar inşa etmişlerdir. M.Ö. 1320'de Mısır iktidarının başına I. Seti (II. Ramses'in babası) geçmiştir. I. Seti, kısa sürede Hititler'e karşı seferlere başlamıştır. Bu seferler ile Filistin tekrar Mısır denetimine geçmiştir. Mısır-Hitit çatışmaları daha da yoğunlaşmıştır. Bu M.Ö. 1285'e dek kısa aralıklarla kesintisiz sürecektir.

M.Ö. 1290'lı yıllardan başlayarak, M.Ö. 1200'lere dek süren gelişmeler M.Ö. 1300'lerin statükolarını tümden değiştirecek önemdedir. Bu dönem birçok merkezî güç zayıflamış ve ortadan kalkmıştır. Çevre toplulukları içindeyse yeni güçler siyasal planda büyüme trendine

girmiştir. Statükolar, oluşacak olan bu yeni merkezlere göre yeniden kurulacaktır.

Protokürt Kassitlerin kurdukları Kardunas devleti M.Ö. 1280'lere dek Elam ve Asur iktidarlarının yoğun saldırılarına karşı direnmiş, savunma amacıyla yeni şehirler inşaa ederek karşı koymuştur. Bu anlamda belirgin bir kayıp ve gerileme yaşanmamıştır. Fakat Asurluların yükselişe geçişi bu durumu değiştirecektir. Tam da böylesi bir süreçte (Horrit-Mitanniler deki duruma benzer), önemli bir durum yaşanacaktır. Kassit Kralı ölmüştür. Onun yerine deneyimsiz olan oğlu II. Kadasmanenlil geçmiştir. Bu Kassitler açısından zayıf ve başarısız bir yönetsel sürecin başlangıcı olacaktır. Asur iktidar güçleri bu durumu yakından takip etmekte ve saldırılara başlamaktadırlar. M.Ö. 1275-1265 yılları arasında yaşanan on yıllık şiddetli çatışma sonrasında Kassitlerin birçok yerleşim yeri Asur devletinin denetimine geçmiştir. M.Ö. 1260'lara gelindiğinde ise iç kargaşa baş göstermiştir. Dışarıda Elam ve Asur saldırıları yoğunlaşmıştır. Böylece Kassit iktidarı açısından zayıflama ve çöküş süreci başlamıştır. Yaklaşık M.Ö. 1240'lara dek bu eksende bir gidişat yaşanmış, sonuçta büyük bir ekonomik kriz baş göstermiştir. Savaş giderleri yoğundur ve üretim adeta felç olmuştur. Yoksulluk ve sefalet artmıştır. Halk arasında daha refah ve zenginlik merkezlerine doğru göç hareketleri başlamıştır. Zor duruma girmiş olan Kassit iktidarı yöneticileri, bu göçlerle boşalan toprakların denetimini bırakmış, boşalan bu alanlar ve topraklar Asur devletinin denetimine girmiştir. Kassitler açısından böylesi bir toprak daralması da söz konusudur. Kassitlere yapılan saldırılardan Zağros dolaylarındaki Guti yerleşimleri de etkilenmiştir. Bu yerleşimlere yapılan Asur saldırıları sonucu yine toprak kaybı yaşanmıştır. Kassitler açısından IV. Kastilyas dönemi (M.Ö. 1242-1235) en zorlu süreçler olmuştur. Askerî yenilgi, ekonomik kriz, toprak kaybı ve kitlesel göçlerin başlaması gibi ciddi sorunlar esasta çöküş belirtileri olmuştur. Elam ve Asur devletine karşı iki cephede savaşmak olası savunma işlerini daha zorlayıcı hâle getirmektedir. M.Ö. 1230'larda Kassit iktidarı ekonomik kriz, talan, yıkım ve kanlı

katliam uygulamalarıyla karşı karşıyadır. Çatışmalarda yaşanan yenilgiler sonucu önemli bir insan potansiyeli Asur Ordusu tarafından köle olarak çalıştırılmak üzere esir alınmıştır. Sonuçta M.Ö. 1230'da Kassit iktidarı Asur devletine yarı bağımlı hâle gelmiş ve onlar tarafından atanan bir vali ile yönetilmeye başlanmıştır. Ve bu durum M.Ö. 1190'lara dek böyle sürecektir.

M.Ö. 1280'li yıllarda bölgenin diğer güçleri de ciddi değişimlerle karşı karşıya kalmışlardır. Mısır'da M.Ö. 1285'de Mısır iktidarlarının en görkemli süreci kabul edilen, II. Ramses dönemi başlamıştır. I. Seti'nin oğlu olan II. Ramses (M.Ö. 1285-1232), bu süreçte iktidara geçmiştir. Hitit devletinde de M.Ö. 1289'da "zor" yoluyla II. Hattuşiliş başa geçmiştir. Ramses ve Hattuşiliş dönemlerinde Mısır-Hitit çatışmaları yoğunlaşmıştır. Savaşta her iki tarafta büyük kayıplar vermiştir. Bu iki iktidar gücünün bir biriyle uğraşması en çok Asur güçlerine yaramaktadır. Doğan boşluğu içeride toparlanma temelinde değerlendirebilen Asur, her geçen gün güçlenmektedir. Diğer yandan Mısır-Hitit çatışmalarında, her iki güç açısından bir tıkanma başlamış; karşılıklı yenişememe durumu açığa çıkmıştır. Mısır ve Hitit iktidar güçleri hem bu yenişememe durumunu ve hem de yükselen Asur tehdidi gibi etkenleri de gözeterek anlaşma yolunu benimsemişlerdir. Ünlü Kadeş Barış Antlaşması (M.Ö. 1269) böyle gerçekleşmiştir. Çatışmalar sona ermiştir. Antlaşmaya göre, Filistin'in denetimi Mısır'a ve Suriye'nin denetimi ise Hitit'lere verilecektir.

Barış süreci 20 yıl kadar (M.Ö. 1269-1250) sürmüştür. Süreç Hititler açısından gerileme ve çöküşü getirmiştir. II. Hattuşiliş ölmüştür. Sonrasında Hitit iktidarında belirgin bir zayıflama süreci görülmektedir. M.Ö. 1230'larda ise Mısır'da II. Ramses ölmüştür. Mısır açısından da Ramses sonrası büyük bir zayıflama yaşanmıştır. Her iki devletin zayıflaması çevre toplulukların saldırılarını tetiklemiştir. Mısır'a dönük Kenani ve Akha toplulukların saldırıları (M.Ö. 1220-1210) görülmektedir. Hititlere dönük Trakya'dan gelen M.Ö. 1210'lardaki deniz kavmi Firiglerin saldırıları başlamıştır. Hitit iktidarı böylece yıkılmış, Mısır iktidarı ise iyice güçsüzleşmiştir.

Özetle; M.Ö. 1200'lere gelindiğinde, zayıflayan eski merkezî güçlerin yerine yeni güçler geçmek üzeredir. Bu anlamda dönemin "uygar dünyası" üzerine karanlık bulutlar çökmüş gibidir. Tarihin o "şaşaalı" dönemi kesintiye uğramış ve sona ermiştir. Kassit iktidarı yıkılmış ve Babil'e göçebe Arami kabileleri sızmıştır. Mısır'a Nil üzerinden "barbar" akınları başlamış; Libyalı kiralık askerlerin saldırısı ile yönetim kiralık askerlerin eline geçmiştir. Bu anlamıyla devreye girecek olan güçler; Firigler, İbraniler, Aramiler ve fazla etkili olamayacak olan Geç Hitit Birliği gibi güçler olacaktır. Bu süreçleri ele almadan Doğu Akdeniz'e ve bu arada yükselen güçlere dair kısaca kimi bilgiler aktarmakta yarar vardır. Hem Doğu Akdeniz'in karmaşık gibi gözüken kültürel mozaiğini ve hem de tarihin bu döneminde bu alanlarda yaşanacak olan gelişmelerini bölge siyasetini önemli düzeyde etkilemesi dolayısıyla konuyu irdelemek önem taşımaktadır.

* * *

Doğu Akdeniz denince İbraniler, Filistin, Fenike ve Suriye akla gelir. Ancak, M.Ö. 1200'lere dek bu alanlarda sırasıyla Akadlar'ın, Horritlerin ve Hititlerin etki ve denetimleri belirgin olmuştur. M.Ö. 1200'lerden itibaren ise Fenike ve İbrani topluluklarının etkinliği öne çıkmaktadır. M.Ö. 800'lerle beraber Asur ve Kalde (Yeni Babil) etkisi görülmektedir. Sonrasında ise Med-Pers, Helen, Roma etkisi yaşanmıştır.

Doğu Akdeniz'de Sami Grupları öncesinde Aryan kökenli neolitik çiftçi topluluklar yoğundur. Bu durum Lübnan'daki, -Jeriho/Ariho- kazılarda tespit edilebilmiştir. M.Ö. 3000'li yıllarda ise Semitik topluluklar öne çıkmışlardır. Bölge'de Sami güçleri öncesinde Biblos (Babylos), Ugarit gibi yerleşim yerleri bulunmaktadır. Sonrasında ise Semitik yerleşimler devreye girmiştir. Samiler ile beraber bölgedeki yerleşim yerlerinin isimleri değiştirilmeye başlanır. Örneğin; Sami Ay Tanrısı Yarih'den esinlenerek Lübnan'a "Yariho-Jeriho" (Yarihin yeri anlamında) yeni bir isim verilmiştir.

Doğu Akdeniz'e gelen ilk Sami göçleri (sonraları Amorrit olarak adlandırılacak olan topluluklar) M.Ö. 3000'lerde ve ikinci göçler M.Ö. 2000'lerde görülmüştür. Göçler ile gelen topluluklar başlangıçta yarı göçebe yaşamış ve sonraki yıllarda yerleşik hâle geçmişlerdir. M.Ö. 2000'lerde görece bağımsız kent devletleri (Ugarit v.d.) açığa çıkmıştır. M.Ö. 1750-1500 bu bölgelerde Horrit egemenliği ve denetimi yaşanmıştır. M.Ö. 1500-1400'lü yıllarda Mısır egemenliği ve sonrasında "bağımsız" gelişme süreci görülmektedir. M.Ö. 1200'lerde deniz kavimleri saldırıları ile Ugarit Kent Devleti yıkılmıştır. M.Ö. 1200'lerde ortaya çıkan dengeler içinde yeni güçlerin öne çıkışı vardır. Bu güçlere yakından bakabiliriz.

Fenike, Tyr ve Ugarit yerleşim alanları dolaylarındaki bölgeye verilen bir isimdir. Genelde Semitik kültürden oldukları söylenmektedir. Ancak, esas olarak Aryan ve Semitik'lerin etnik karışımlarının ürünü olduklarını söylemek daha doğru olacaktır. Çünkü, bölgeye gelen ilk yerleşimciler Aryan kültüre sahiptirler. Sonradan gelenlerin Semitik kültüre sahip topluluklar olduğu bilinmektedir. Bu anlamda her iki kültürün kaynaşması ile, sentez bir kültür olarak Fenike Kültürü belirginlik kazanmıştır. M.Ö. 1200'lerde Sidon (bugünkü Sayda), Tyr (Sur) gibi kent devletleri öne çıkmaktadır. Fenikelilerin M.Ö. 1100'lerde deniz ticaretinde güçlenip Doğu Akdeniz'de etkin güç olarak tarih sahnesine çıkışları gerçekleşmiştir.

Bir diğer topluluklar ise Filistinliler'dir. Filistinliler Sami kökenlidirler. Bölgeye M.Ö. 3000'lerde Girit'ten (Anadolu, Kıbrıs ve Suriye'yi aşarak) geldikleri sanılmaktadır. Zaten yine bu yıllarda (M.Ö. 3000'lerde) bölgede şehirleşmenin varlığı tespit edilmektedir. M.Ö. 3000-2000'li yıllarda çoban kabile olarak Ölüdeniz civarındaki Yardan Irmağı dolaylarında yaşayan topluluklar bulunmaktadır. Ve bunlar muhtemelen Neolitik Topluluklar'dır. Coğrafik anlamda Filistin'deki yerleşimlerin tarihi M.Ö. 8000'lere uzanmaktadır. M.Ö. 3000'deki ilk yerleşim alanları daha çok (bugünkü adlandırmalarla) Tel Aviv ve Gazze Şeridi dolaylarındadır. Daha sonraları 5 kent üzerinde (Gazze, Aşkalen, Aşdad, Gat, Ekran) bir konfederasyonlaşma

gelişmiş ve bu bölgelere genel olarak Filistin ülkesi denmiştir. Filistin adı daha sonraları tüm coğrafyaya mal olacaktır. M.Ö. 1500'lerde Kuzey Mezopotamya'dan gelen kabileler bu topluluklarla karışmışlardır. Bu kaynaşma ve kültürel içiçe geçiş temelde etnik bir topluluk olarak Kenaniler şekillenmiştir. M.Ö. 1200'lerde bölgeye gelen İbraniler/İsrailoğulları ile bölge toplulukları arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır.

İbrani-Semitik'ler M.Ö. 5000'lerde Aşağı Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz'e gelmişlerdir. Kuzey Suriye ve Güneybatı Kürdistan'dan M.Ö. 1850'lerde "İbrahimî çıkış" temelinde, sömürge valisi Nemrut'a ve rejimine boyun eğmeyip protesto ederek gelen topluluklar, ilk etapta Hebron dolaylarına yerleşirler. Bu topluluklar içindeki liderlerden biri Yakup'dur. İbraniler Yakub döneminde Sekem'e (bugünkü Nabrus'a) yerleşmişlerdir. Yakub'a yücelik atfetme temelinde "İsrael"/"Tanrı ile gürüşen" adı verilmiştir. Ve Yakub'un soyu, topluluğu da İsrailoğulları diye anılarak günümüze dek gelecektir. Bu İsrail topluluklarının bazıları bir dönem Filistin'de yaşanan şiddetli kıtlık sonrasında Mısır'a göç etmiş, uzun süre orada kalarak yaşamışlardır. Mısır'da yaşayan bu topluluklar kendilerini "İbrahim'in torunları" diye anmışlardır. Bu kabileler M.Ö. 1200'lerden başlayarak (ki, Mısır'da ücretli işçi olarak çalışmışlardır), büyük bir göç hareketine yönelmişlerdir. Musa öncülüğünde yapılan bu çıkış sonucu tekrardan Filistin'e yönelmişlerdir. Filistin'e geldiklerinde Kenaniler ile gergin ilişki ve çatışmalara tutuşmuşlardır. Yine M.Ö. 1200'lerde Arabistan Yarımadasından gelen ve Tanrı Yahve/Yehova'yı tanıyıp inanan başka Sami grupları da Mısır'dan gelen bu kabilelere karışmış ve kaynaşmışlardır. İbrani/İsrailoğulları etnik şekillenişi böylece belirginlik kazanmıştır. Mısır ve Arabistan'dan gelen ve Mısır'a göç öncesinde de bir kısmı Filistin'de kalmış bulunan bu kabilelerin tümü birleşmiş, Kenaniler'e karşı savaşmış, siyasal yapı oluşturmuşlardır. Aralarındaki merkezî yapı coğrafik olarak Orta Filistin dolaylarındaki Şihem yerleşimini merkez almıştır.

* * *

M.Ö. 1200'ler de Protokürt Horrit-Mitanni iktidarı yıkıldıktan sonra dağınık topluluklar hâlinde ve küçük yerel iktidarlar biçiminde bugünkü Kuzey Kürdistan ve Güney Kürdistan'ın kuzey kesimlerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Aralarında küçük çaplı aşiret konfederasyonları sağlasalar da (kimi zaman), genelde dağınık kalmış ve parçalı istikrarsız örgütsel formu aşamamışlardır. Genel olarak Van, Muş, Cizre, Şemdinli ve Diana'ya dek (Dicle, Fırat ve Zap dolaylarında) dağılmış durumundadırlar. Asur Kralı Tukülti Ninurta'ya (M.Ö. 1240-1208) ait savaş yazılarını içeren tabletlerden öğrenildiği kadarıyla bu topluluklara Asurlular'ca "Nairiler/Nahraanne" adlandırması yapılmıştır. Anlamı, *Su halkı*, *Nehir halkı*dır. Bu anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nairi toplulukları üzerinde kısmi bir Asur denetimi olmuşsa da, tümden bir hâkimiyet sağlanamamaktadır. Nairi toplulukları Asur'a karşı sürekli isyan ve direniş içinde olmuşlardır. Protokürt topluluklar da gelenekselleşen özgürlüğe bağlılık temelindeki klasik aşiret isyancılığı bu dönemde Nairiler şahsında bir kez daha işlenmiştir. Nairilerin Asur iktidarı karşısında M.Ö. 1200-1100'lü yıllar arasında sergiledikleri direniş, çevre toplulukların da direnişe geçmelerinde etki yaratmıştır. Bu anlamda yaşanan direnişler Orta Asur Devletinin çöküşüne yol açan gelişmelerin adeta ateşleyici kıvılcımı olmuştur.

M.Ö. 1200'lerde Babil Ülkesi'nde Kassitlerin Asur savaşçı iktidar kliğine bağımlı bir statüleri bulunmaktadır. Kassitler M.Ö. 1190'larda bu sömürge yönetimine karşı Adad-Suma yönetiminde bağımsızlıkçı bir ayaklanma geliştirmişlerdir. Bu, Kassitlerin son bağımsızlıkçı arayışları olacaktır. Kral Melişuhi (M.Ö. 1188-1174) yönetiminde ise, Kassit toplulukları yeni bir toparlanma sürecini yaşamışlardır. Sosyoekonomik açıdan güçlenmişlerdir. Bu büyüme trendi M.Ö. 1160'larda daha belirginleşmiştir. Ancak, M.Ö. 1160'lar sonrasında nihai bir gerileme başlamıştır. İçbölünmüşlük ve kargaşanın yanısıra, dışta artan Asur ve Elam saldırıları bunda belirleyici olmuştur. En

parlak süreçlerini M.Ö. 1300-1100 yılları arasında yaşayan Elam devleti, M.Ö. 1155'te saldırılarını yoğunlaştırmış ve Kassitleri büyük bir yenilgiye uğratmışlardır. Böylece Babil'de Elam hâkimiyet dönemleri başlamıştır. Yenilen Kassit toplulukları tekrardan Zağros dolaylarına çekilmişlerdir. Babil'de Kassitler sonrasında II. İssin Sülalesi (M.Ö. 1155-1112) iktidara geçmiştir.

Bu dönem, Asur iktidar güçleri içerde kendi sorunları, dışarıda ise baskı ve egemenlik altına aldıkları halkların/çevre toplulukların direnişleri karşısında hayli zayıflamış durumdadırlar. Bu anlamda köleci sistemin en katı ve askerî emperyalist temsilini yapan Asur iktidarına karşı, içte ve dışta çok yönlü bir mücadele devreye girmiştir. Bir yandan meşru savunma kabilinde askerî direnişler yaşanırken, diğer yandan zihni planda karşı koyuş ve sorgulamalar devreye girmektedir. Mezopotamya'da Mazda inancı ve İbrahimî inanç, Mısır'da Akhenaton öncülüğündeki Aton inancı ve Musa çıkışı gibi, tektanrılı dinsel gelişime temel oluşturan zihinsel-ideolojik duruş öne çıkmaktadır. Bu zihni açılım esasta Tanrı-kral kültünün artık tutunamayacağını ve dolayısıyla klasik köleciliğin aşılmasının kaçınılmazlığını göstermektedir. Asur köleciliğine karşı ideolojik ve zihni planda sorgulama, pratik planda kabile konfederasyonları öncülüğünde direnişler ile karşı koyuşlar ve Mistik Tarikat örgütlenmelerinin mezhepsel karşı duruşlar sonucunda, sistem yıkıma uğratılmak üzeredir. Tam da böyiesi bir dönemde Arami topluluklarının saldırıları devreye girmiştir. Bu saldırılar, adeta yıkımı sağlayan, tamamlayan son darbe rolü oynamıştır. Bu şekilde Orta Asur Devlet süreci sona erdirilmiştir.

Aslında çevre toplulukların ve halkların özgürlükçü isyanları, köleci merkezlerdeki yoksul tabanlı sosyal direnişler, zihni planda İbrahimi karşı duruştan Musa öncülüklü çıkışa dek yaşanan alternatif yaklaşımlar, kendisini yenileyerek sürmüştür. Ancak, askerî emperyalist saldırganlık öylesine büyümüştür ki, direnişler belirgin başarılar elde edememiştir. Tümden bastırılamamışlardır; ancak, bariz bir zaferi de yakalayamamışlardır. Bu sürece dek birikip, sonuçta, Asur'un

orta dönem devletli iktidarını yıkıma uğratmaya güçlü bir temel oluşturmuşlardır. Yarı göçebe Aramilerin son darbesi, tamamlayıcı etken olarak ele alınmak durumundadır.

M.Ö. 5000'lerde Amorrit göçüyle Filistin ve Suriye dolaylarından gelen ve muhtemelen Sami kökenli olan Arami toplulukları, M.Ö. 1200'lerde Asur Devletinin zayıflaması ve kendilerinin de içte toparlanmayı yaşamaları sonucu yükselen bir güç hâline gelebilmişlerdir. Kassit iktidar süreci sonrasında Babil Ülkesinde Elam Devleti'ne bağımlı olan İssin Sülalesi iktidardadır. İssin iktidarı döneminde Babil Valisi'ne Sami topluluklarca yapıldığı sanılan bir saldırıyla Elamlı Vali öldürülmüştür. Ülkede bu saldırıyla beraber kargaşa başlamıştır. Saldırılar ve iç karışıklığı yakından takip eden Arami'ler Babil'deki iktidar güçlerine dönük yoğun saldırılara başlamışlardır. Bu saldırılar sonrasında M.Ö. 1112'de İssin Sülalesi devrilir ve Arami'ler Babil'de iktidarı ele geçirirler. Ancak, Arami topluluklarında yerleşik kültürü ve iktidar deneyimlerinin yetersiz olması ile ilgili olarak iktidar süreçleri uzun ömürlü olmaz.

M.Ö. 1200'lerde Mısır'da deniz kavimleri istilası gelişmiş ve tam bir çöküntüye yol açmıştır. Sonuçta merkezî yapı zayıflamış, iç kargaşa artmıştır. Dıştaki saldırılar arttıkça içteki bölünmeler de derinleşmiştir. Dışarıdaki egemenlik alanları daraldıkça iç sıkıntılar yoğunlaşmıştır. Bu kargaşa dönemlerinde (M.Ö. 1180-1150) III. Ramses iktidardadır. Dış saldırılara karşı savunma mücadelesiyle cevap vermeye çalışmıştır. Ancak, içerdeki yıpranma ve kargaşayı engellemeye, bu tedbirler yeterli olamamıştır. Artan dış saldırılar karşısında Mısır Devleti artık Suriye, Filistin ve Sina Çölü üzerindeki denetimlerini kaybetmişlerdir. M.Ö. 1100'lerde büyüyen sosyoekonomik bunalım sonucunda Mısır'da Yeni Devlet (M.Ö. 1150-1070) yıkılmıştır. Böylece M.Ö. 1070'li yıllardan itibaren Mısır ülkesinde ve iktidarında yeni bir Ara Devir (3. Ara Devir: M.Ö. 1071-711) başlamıştır. Sonuçta Mısır iktidarı merkezî yapısını kaybetmiş, ülke de küçük egemenlik alanları biçiminde bölünüp parçalanmıştır.

Aynı yıllar (M.Ö. 1200'ler) Anadolu'da da önemli hareketlilikler

yaşanmaktadır. Özellikle Helen etkinliği giderek belirginlik kazanmaktadır. Bu dönem Yunan toplulukları içinde Atridates sülalesi döneminde birlik arayışı yoğunlaşmıştır ve sağlanan bu birliğe, Mykene uygarlığını temsilen Akhalar'da katılmışlardır. Helen topluluklarında birlik sağlanınca dışa açılma politikası geliştirilmiş, bu amaçla Doğu Akdeniz ve Karadeniz yönünde açılım hedeflenmiştir. Karadeniz'e açılımın da kapısı Troya'dır. Helenler aslında eskiden beri Anadolu'nun kapısı olan Troya'ya dönük saldırılarda bulunmuşlardır. Bu dönemki saldırıların önemi ise Hitit Devletinin zayıflama dönemine denk gelmesiyle ilgilidir. Gerçekleşen Helen saldırılarıyla Troya on yıllık bir savaş sonucunda düşürülmüş ve M.Ö. 1190'larda Akhalar buradan Anadolu'ya giriş yapmışlardır. Akabinde Suriye ve Filistin de ellerine geçmiştir. Sonra Mısır'a dönük saldırılara başlamışlardır. M.Ö. 1090'lı yıllarda Frigler Anadolu'ya geçip Hitit iktidarını yıkmışlardır. Hitit engelini aştıktan sonra hemen yerleşip kendi iktidarlarını kurmayla uğraşmışlardır! Aksine, M.Ö. 1150'lerde Mısır'a ve Doğu Akdeniz'e doğru seferlere yönelmişlerdir. Asur köleciliğine karşı da savaşmışlardır. Diğer yandan M.Ö. 1100'lerde Batı Anadolu'dan Yunan kökenli İon yerleşimlerinde artış ve yaygınlık görülmektedir. Nedeni de Yunan yarımadasına yönelmiş olan Dor akınlarıdır. Dor akınları sonucunda Yunan yarımadasından birçok Akha kabilesi Anadolu'ya sürülmüştür. Esas itibariyle M.Ö. 2000'lerde Eole ve İyon topluluklarının Ege kıyılarında bulunduğu bilinmektedir. Ancak, o dönemler bu topluluklar üzerinde Hitit devleti denetimi vardır. Bu anlamda ilk dönemlerde etkisiz ve pasif bir biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Oysa bu dönem olgunlaşan koşullarla beraber, İyon topluluklarında belirgin hareketlilik söz konusudur. Batı Anadolu'daki Helen toplulukları Mykene Uygarlığı döneminde (M.Ö. 1400 sonraları) daha da güçlenmişlerdir. İşte Akhalar'da Dor akınları karşısında yenilgi alınca Anadolu'ya/Ege kıyılarına yönelmişlerdir. Dor saldırıları Mykene uygarlığına son vermiştir (M.Ö. 1100'ler). Helenler açısından uygarlığın kesintiye uğradığı Eski Krallık diye anılan bir süreç (M.Ö. 1100-800) başlamıştır.

Anadolu'nun eski iktidar gücü olan Hitit toplulukları ve aynı kültür gurubundan olan Luviler ise Helen ve Frig saldırıları (M.Ö. 1200'ler) sonucu Kuzey Suriye (Asi Irmağı) dolaylarına sürülmüşlerdir. Bir müddet sonra bu topluluklar sürüldükleri alanlarda kent devleti kurarak yeniden toparlanma arayışına girerler. Bu arayışları Geç Hitit Devletleri adıyla somutluk kazanır. Fakat, bu iktidar süreci zayıf ve etkisiz kalmıştır. En sonunda Asur Devletinin saldırıları ile yıkılıp dağılmış; son Hitit çıkışı da böylece sona ermiştir.

M.Ö. 1200'lerde Doğu Akdeniz'de de ciddi bir hareketlenme görülmektedir. Mısır ve Hitit merkezî devlet yapılarının çökmeleri ve bu alanlar üzerindeki denetimlerinin ortadan kalkmasını doğurmuştur. Böylece bağımsızlaşma eğilimi gelişmiştir. Beraberinde bölge topluluklarının kendi aralarındaki çatışmalar da başlamıştır. İlk bağımsızlaşma Fenike bölgesi şahsında belirmiştir. Fenike'de böylelikle güçlü bir tüccar devletinin temelleri atılmıştır. M.Ö. 1100'lerde Fenike artık önemli bir güçtür. M.Ö. 1050-1000 yılları arasında Filistinliler ve İbrani/İsrailoğulları arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaktadır. Bölgede yaşanan denetim boşluğu İbranî Yahudi topluluklar açısında da devletleşme olanağı sunmaktadır. Onlarda bu yüzden yurt edinme ve devletleşme girişimlerini arttırmış, kimi kazanımlar da edinmişlerdir.

İbraniler'de Hz. İbrahim sonrası önde gelen kişi Yakup'tur. Yakup sonraları "Tanrı ile gürüşen" anlamında "İsrael" diye anılacaktır. Onun adıyla anılan "İsrail toplulukları"nın ilk yerleşimleri Şekem (bugünkü Nablus) dir. Yakup'un oğulları döneminde Filistin'de şiddetli bir kıtlık yaşanır. Kıtlığın kaçınılmaz sonucu olarak çareyi Mısır ülkesine göç etmekte aramışlardır. Mısır'a inen İbraniler kendilerini "İbrahim'in torunları" saymışlardır. Ve bu topluluklar M.Ö. 1200'lerde Musa öncülüğünde çıkış yaparak tekrardan Filistin'e dönmüş buradaki İbraniler ile ilişkilenerek Yahova inancı etrafında bir federasyonlaşmayı gerçekleştirmişlerdir. Saul öncülüğündeki İbrani-İsrailoğulları Filistinlileri püskürterek kendi içlerinde ilk defa Krallık iktidarı oluşturmuşlardır. Ve İsrailliler ilk defa "millet" olarak bir zafer kazanmışlardır.

Fakat, bu Krallık M.Ö. 1010'da yine Filistin saldırıları sonucunda çökmüştür. M.Ö. 1000'lerde Saul'un damadı olan Davut, Mızıkacı Davut (M.Ö. 1010-970) başa geçmiş ve İsraillileri tekrardan birleştirebilmiştir. Davut, birliğin gücüne dayanarak Filistinlileri yenip Kudüs'ü geri almıştır. Tapınaklar inşa edip Orduyu güçlendirmiştir. Jarusalem'i başkent yapmıştır. Buna rağmen, İsrail topluluklarında yaşanan taht kavgasını ve entrikalarını önleyememiştir. Zaten Davut döneminde yaşanan gelişme, esasta doğu merkezî iktidar güçlerinin zayıflaması ve denetim boşluğu sonucu gerçekleşmiştir. Davut, M.Ö. 955'te ölünce yerine oğlu Süleyman/Salamon geçmiştir.

Özetle; M.Ö. 900'lere gelindiğinde, M.Ö. 1200'den beri yaşanan 300 yıllık çatışma, kargaşa, çöküş ve yeni yükselişler sonucunda siyasal dengelerde artık bir durulma görülmüş, yeni merkezî güçlerin belirginlik kazanacağı süreçler başlamıştır.

M.Ö. 950'lerde Asur ve Babil Ülkesinde etkinlik kurmuş bulunan Aramiler arasında önceleri yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Ancak bir müddet sonra bu çatışmalar Asri-Arami kaynaşması ile sonuçlanmış, birlik yakalanmıştır. Yunanistan'da Dor akınları sonucu Anadolu'ya yönelmiş bulunan Akhalar, sürülmüş oldukları Ege kıyılarında yerleşme çabasına girmişlerdir. Yunan topluluklar açısından bu dönem yaşanan karanlık çağ (M.Ö. 1100-800, Eski Krallık) sona ermek üzeredir. Takriben M.Ö. 800'lerle beraber Yunan Kahramanlık Çağı başlayacaktır. M.Ö. 1000'li yıllarda Attika bölgesinde yaşayanların yerel bir devletleri bulunmaktadır ve yaklaşık olarak M.Ö. 700'lere dek bir biçimde varlığını sürdürebilmiştir. Yunanlar için bu tarihler (M.Ö. 800-700) yerleşiklik ve yeni düzen kurma amaçlı çelişme ve çatışmalarla geçen bir süreçtir. *İlyada Destanı* M.Ö. 800'lerin askerî düzenli yaşam kesitlerini anlatmaktadır. Sivil yaşamı ise savaşlar sonrasında ülkeye dönüşün konu edildiği *Odysseia* (M.Ö. 700'ler) *Destanı* anlatmaktadır. Kahramanlık çağı süreçleri (M.Ö. 800-700) esasta, karanlık çağ sonrasında içerde kabileler arasında çatışmaların, dışarıda ise denizaşırı büyük yağma seferlerine yönelimin başladığı süreçleri içermektedir. Bu dönem irili ufaklı Feodal

Beylikler açığa çıkmıştır. Bu beyliklerin kahramanlık öyküleri üzerine destanlar (*İlyada*, *Odysseia* vd.) yazılmıştır.

Tüm bu süreçlerde İsrail toplulukları içinde Davut'un oğlu Süleyman (Salamon) dönemi (M.Ö. 970-930) başlamıştır. Onun döneminde Asurlular ile Babil'de bulunan Aramiler henüz çatışma hâlindedirler. Mısır devleti ise küçük krallıklara bölünmüş ve zayıflamış durumdadır. Böylesi elverişli koşulları ve otorite boşluğunu Süleyman iyi değerlendirmiştir. En başta Fenike devleti ile ilişki kurup ticarete yönelmiştir. Böylece, İsrailliler Doğu ticaretinde etkin hâle gelmişlerdir. M.Ö. 800'lü yıllarda Fenike iktidar güçleri Batı ticaretine yönelmiş ve bugünkü Tunus dolaylarında Kartaca Devletini kurmuşlardır. Eski merkezî güçlerin engeli dolayısıyla Doğu ticaretine açılamadığından ağırlığını Batı ticaretine vermiş olan Fenikeliler için Kartaca kolonisinde yeni bir devlet inşa etmek, daha fazla güçlenmek demektir. Doğu merkezî iktidarlarının zayıfladığı bu dönemlerde, İsrailli yöneticilerin taleplerini de gözeterek, onlar aracılığı ile yeniden doğu ticaretine yönelmişlerdir. Bu ilişkiden her iki taraf ta (Fenikeliler, İsrailliler) kârlı çıkmaktadırlar. Böylece İsrail iktidarı, Fenike ve Hindistan ticaretinde aracı duruma gelmiştir. Bu yolla önemli düzeyde ekonomik güç edinmiştir. Ancak, bu durum İsrail toplumuna aynı olumlulukta yansımamıştır. Eski eşitlikçi yapıları bozulmuş, yoksulluk belirginleşmiş; bu yönde sosyal talepler temelinde isyanlar devreye girmiştir. M.Ö. 935'lerde Süleyman'ın ölümü üzerine iç kargaşa daha da artmıştır. Sonuçta, İsrail Krallığı (Eski Krallık: M.Ö. 1020-930) çökmüş ve iç çatışmalar soncunda M.Ö. 880'de ikiye bölünmüştür: İsrail Krallığı (M.Ö. 930-722) ve Yuda Krallığı (M.Ö. 930-586)

Horrit-Mitanni ve Kassit iktidarlarının yıkılışı sonrasında Protokürt topluluklar dağınık ve küçük aşiretler biçiminde yaşamaktadırlar. Kimi zaman küçük birlikler oluştursalar da, bunların uzun ömürlü olmamıştır. En belirgin olup öne çıkanı Nairi Birliği olmuştur. Nairi toplulukları tümden egemenliği kabul etmeyip direnmişlerdir. M.Ö. 900'lerde (Doğu merkezî iktidarlarının zayıflaması dönemlerinde)

kendi içlerinde daha üst düzeyde birlik sağlayarak yeni bir iktidarlaşmanın temellerini atıp, daha ileri bir iktidarlaşmayı yaşamışlardır. Oluşan bu devlet, Asur devleti tarafından "Urartu" (Yukarı Ülke) diye adlandırılmıştır. Bu anlamıyla, M.Ö. 900'lerde Yukarı Mezopotamya, Doğu Anadolu, Kafkasya'ya dek, yine Orta Mezopotamya'nın Kuzey kesimlerine uzanabilen bir iktidar hâline gelecek olan Urartu yükselişi görülmektedir. Bu yükseliş sürecinde II. Asur Nasirbal'in Protokürt bölgelerine yaptığı seferler ve katliamcı uygulamaları önemli düzeyde etki yapmıştır. Bu katliamcı seferlere karşı geliştirilen direnişler içinde, başlangıçta birbirlerinden izole olan guruplar zamanla kendi aralarında güçlü bir koordinasyonu yakalamışlardır. Konfederatif nitelikteki bu birliktelikten biri olan ve takriben M.Ö. 840'lı yıllarda somutluk kazanan Protokürt yükselişi, Urartular adıyla açığa çıkmıştır. Proto-Kürt toplulukların birleştiren ilk Kral esas olarak I. Sarduri'dir (M.Ö. 840-825). Sarduri, birliği geliştirmiştir. Böylece Van gibi Yukarı Zap, Dicle ve Fırat Irmakları, Güneyde Rewanduz, Doğuda Urmiye'ye dek geniş alanlara açılım sağlanmıştır.

Urartuların ilk merkezlerinin Malazgirt olduğu, sonradan bu merkezin Van/Tuşpa'ya taşındığı sanılmaktadır. I. Sarduri öncesi Protokürt birliğinin bu ilk biçimi M.Ö. 860'lara dayanmaktadır. Ve o dönem topluluklara öncülük eden ise Kral Arame'dir. Onun döneminde bahsedilen birlik henüz yenidir ve merkez ise Malazgirt'tir. I. Sarduri ile daha somutluk kazanacaktır. I. Sarduri sonrasında, yerine oğlu İspuni geçmiştir (M.Ö. 825-810).

M.Ö. 880'lerde Asurlular, o güne dek yaşanan üç yüz yıllık durağanlılığı aşma yönünde toparlanmaya ve güçlü bir çıkış yapma hazırlığı içerisindedirler. Bu çıkışa öncülük eden ise II. Asur Nasirbal'dır (M.Ö. 884-860). O, Orta Asur Devletinin mirasını devralmıştır (Yeni Asur devleti döneminde bu miras, etnik yok oluşun çevre topluluklara dayatılması biçiminde sürecektir). Böylece yayılmacılık ve saldırganlık giderek artmıştır. Kuzey Suriye'ye ve Babil'deki Arami iktidarına dönük etkin saldırılar devreye girmiştir. Özgün bir durum olarak çatışan Asur/Arami iktidar güçleri giderek içiçe geçmiş,

kaynaşmışlardır. Bu dönemde Asur iktidarının başına II. Salmanassar (M.Ö. 860-825) geçmiştir. II. Salmanassarda, tıpkı II. Asur Nasirbal gibi Protokürt Urartu topluluklarına dönük yoğun katliam ve egemenlik seferleri başlatmıştır. Zağros'lardaki Guti-Lulumb Protokürt yerleşimlerine de yönelimler geliştirilmiştir. Bunun karşısında Protokürt topluluklarının yoğun direnişleri gelişmiştir. Fakat yine de kim alanlar Asur savaşçı kliğinin denetimine girmiştir. Denetime alınan alanlarda vergi uygulamaları başlatılmıştır. Bu dönemki, saldırılarda Asur askeri-emperyalizminin amacı hammadde ve köle elde etmektir. Babil ve Suriye'ye yapılan saldırılarda da aynı amaç güdülmüştür. Tüm bu savaşlar Asur iktidarı için adeta "geçim kaynağı" biçiminde algılanmaktadır. Ancak, Asur iktidar güçleri bu saldırılardan hiç de hesaplamadıkları büyüklük ve kararlılıkta direnişler ile karşılaşmışlardır. Bu direnişler karşısında oldukça ağır zorluklar yaşamışlardır. Katliam ve talanlara rağmen bölge toplulukları boyun eğmemiş; bağımsızlıkçı, özgürlükçü amaçlarla direnmişlerdir. Direnişlerin ve Asur devletinin bunun karşısında zorlanması, iktidar yapısına ağır sonuçlarla yansımıştır. Ciddi bir sosyoekonomik kriz baş göstermiştir. Bu kriz, iç savaşa yol açmıştır. M.Ö. 800'lerde Asur devletinin yaşadığı, özetle böyledir.

M.Ö. 800'lerde Asurlular içerde kargaşa ve dışarıda direnişler karşısında güçsüz ve zayıf hâle düşmüştür. Genel bir durgunluk görülmektedir. Mısır devleti zaten güçsüzleşmiş ve parçalılığı yaşamaktadır. Helenler Batı Ege'de sınırlı bir sosyal gerçekleşmeyi yaşamaktadır. Böylesi koşullarda Urartular açısından yükselme olanağı artmıştır. Kral Manyas dönemi (M.Ö. 810-780) Urartular belli bir yayılmayı yaşamaktadırlar. Kral Manyas, esas itibariyle babası İspuni'nin iktidara geçmesiyle beraber fiilen yönetimin içine alınarak eğitilmiş ve tecrübe kazandırılmış biridir. Daha sonraki yıllarda (M.Ö. 810'larda) babası ölünce direkt yönetimin başına geçmiştir. İlk etapta toprak genişletmeye eğilmiştir. Onun döneminde Urartu devlet sınırları; bugünkü İran Azerbaycan'ını, bugünkü Ermenistan'ı, bugünkü Güney Kürdistan'ın bir bölümünü, o dönemki adı

"Malatya Prensliği" olan (Kızılırmak dolayları) bölgeyi, Cizre dolaylarını, Zağros'taki Kürdistan alanlarını kapsayacak genişliktedir. Yoğun çatışmalar da yaşanmaktadır. Ayrıca, imar ve inşaa işleri, sulama kanallarının yapımı ve köleci devlet kurumlaşması gibi hususlarda yine Manuas dönemi gerçekleştirilmiştir. Onun ardından iktidara geçen Kral Argişti'dir. Argişti dönemi (M.Ö. 785-753) Urartuların askerî olarak en güçlü oldukları bir dönemdir. Bu dönem, Amed ve Erzurum alanları da sınırlara dahil edilir. Urfa ve Adıyaman dolaylarındaki Ummuh Krallığı[110] da ülke sınırlarına dahil edilerek denetime alınmıştır.

M.Ö. 750'lerde Asur iktidarının başına III. Tiglat-Pilaser (M.Ö. 745-727) geçmiştir. İktidara geçişi askerî darbe ile olmuştur. Asur-Arami birliği bu dönem gerçekleşir. Asur'un ekonomik kriz ve iç kargaşası yine bu dönemde çözümlenmeye çalışılır. Sonuçta, yeni bir Asur devleti süreci başlayacaktır. Yeni Asur devleti M.Ö. 750'lerde başlar ve 612'lere dek varlığını sürdürür. Aynı süreçlerde Urartu Kralı II. Sarduri'dir. (M.Ö. 764-735) Urartu-Asur çatışmaları artış göstermektedir. III. Tiglat-Pilaser'de bilinen Asur iktidar siyasetini sürdürmüştür. Durağanlık ve zayıflama sürecinin yarattığı sorunları çözmek için dış savaşlara sarılmıştır. Böylesi bir siyaset yürütmüştür. Asur ve Urartu çatışmalarında Suriye'nin denetimi Asur devletinin eline geçmiştir. Urartu açısından I. Sarduri sonrasında iktidara geçen İspuni ve Manuas döneminde yönetim zayıflamış ve genel bir güçsüzleşme görülmüştür. Bu zayıflama sonucunda Urartu devletine bağlı birçok Vasat Devlet denetimden çıkmıştır. Sonrasında, I. Argisti dönemi, yeni bir parlak süreç yaşansa da, Argistis'in ardılı olan II. Sarduri yönetimi ile beraber tekrardan bir zayıflama süreci başlamıştır. Suriye üzerindeki Asur devlet denetimi dolayısıyla, Urartular ağırlıklı olarak Güneybatı Kürdistan'dan

110 Ummuh/Kummuh Krallığı: Adıyaman, Antep ve Maraş arasında Protokürt toplulukların Neolitik yerleşimleri olan Samsat merkezli kurulmuş olan bir krallıktır. Tıpkı Malatya Prensliği gibi küçük, yerel bir iktidardır.

(bugünkü Kuzey Suriye'den) çekilmişlerdir. II. Sarduri'nin yerine oğlu olan I. Rusa (M.Ö. 735-714) geçmiştir. Bu dönemde de Asur savaşçı kliğinin saldırıları sürmüştür. Dış saldırı ve iç kargaşa at başı ilerlemektedir.

M.Ö. 740'larda İsrailliler de sıkıntı içindedirler. Bu dönem İsrail Krallığında Anarşi yaşanırken Yuda/Yahuda Krallığında belirsizlik ve dağınıklık söz konusudur. Asur iktidar güçleri tüm bölgeye olduğu gibi, Doğu Akdeniz'e dönük de saldırılar başlatmışlardır. Bu, İsrail ve Yuda/Yahuda Krallığı için tehlikeli bir sürecin habercisi olmaktadır. Asur devleti saldırılarının yoğun olduğu III. Tiglat Plaser döneminde Urartu'lara dönük yeniden kanlı bir saldırı furyası başlatılmıştır. Talan ve katliam seferi geliştirilmiştir. Halk, birçok yerleşim yerini terk ederek dağlara çekilmektedir. Yönetim, yaşanan saldırılar karşısında iktidar merkezini Tuşpa'dan Toprakkale'ye çekmek zorunda kalmıştır. Gelişen yenilgi üzerine Urartular Mezopotamya'dan, büyük ölçüde geri çekilmişlerdir. Bir anlamda, kaybedilen toprakları "telafi" etmek için Doğu Anadolu ve Kafkasya dolaylarına doğru açılıp geliştirmişlerdir. Kafkasya dolaylarından çeşitli çatışmalara girişerek, sonuçta belli denetim elde ederek, kimi alanları vergiye bağlayabilmişlerdir.

Aynı dönemde Asurlular hayli güç kazanmış durumdadırlar. M.Ö. 720'lerde iktidara II. Sargon geçmiştir. II. Sargon (M.Ö. 722-705) ağırlıklı olarak "toprak genişletme" üzerinde durmuştur. Asur devleti M.Ö. 722'de Kuzey İsrail Krallığı'na yönelmiştir. Asur devletinin güçlülüğüne ters orantılı olarak İsrail Krallığı'nda iççatışma bulunmakta, güçsüzlük yaşanmaktadır. Çatışma sonrasında İsrail Krallığı yıkılmıştır. İsrail ileri gelenleri aileleri ile birlikte Babil ülkesine götürülmüşlerdir. Bu aileler, Babil'de kimliklerini yitirip erimişlerdir. Genel planda ise İsrail toplumuna dönük asimilasyon devreye sokulmuştur. Saldırıya maruz kalmamış olan Yuda/Yahuda Krallığı ise adeta "sırasını" beklemektedir. Yine bu yıllarda (M.Ö. 722'lerde) Protokürt Guti, Lulu ve Zağros'lara çekilmiş olan Kassitli aşiretler yeni bir birlik arayışına girmişlerdir. Diokes öncülüğünde birleşerek ileride Med adı ile yeni bir yükseliş sürecinin ilk adımlarını atmışlardır.

M.Ö. 730'lu yıllarda Mısır iktidarı da (Mısır egemenliği) sona ermiştir. Ve bu dönem Geç Devir diye adlandırılmaktadır. Geç devir (M.Ö. 715-332) dönemi Nubia'da başkenti Nabata olan Habeş devleti kurulmuştur. Habeşliler kendilerini Firavunun doğal halefleri olarak görmektedirler. Öte yandan, M.Ö. 714'te II. Sargon Urartular'a dönük kapsamlı bir sefer başlatmıştır. Saldırılarda Tuşba ele geçirilmiş ve Urartulara önemli bir darbe vurulmuştur. Bu yenilgi üzerine I. Rusa intihar etmiştir. Yerine II. Argişti geçmiştir (M.Ö. 714-680) Yine M.Ö. 720'lerde Anadolu'da (Hitit devletini yıkan ve Trakya'dan gelmiş olan Frigler), çatışmalı süreçlerden sonra Ankara-Polatlı dolaylarında Frig devletini kurmuşlardır. Kendi hâllerinde bir Krallık olarak yaşayan Frig devleti, muhtemelen Kimmer saldırıları sonucu, takriben M.Ö. 680'lerde yıkılmıştır. Anadolu'da bir diğer güç olarak Lidyalılar (Heradot'a göre Anadolu topluluğudurlar). Yine bu tarihlerde (M.Ö. 690'lar) öne çıkmışlardır. Özellikle Kimmer saldırılarına karşı sergiledikleri direniş bu çıkışta belirleyici olmuştur.

Sonuç olarak; II. evre itibariyle M.Ö. 700'lü yıllara dek yaşanan siyasal durum böyle özetlenebilir. Bundan sonrasında Ortadoğu tarihinde III. Evre diye ele alacağımız ve Med-Pers etkisinde gelişecek süreçler başlayacaktır. II. Evreyi M.Ö. 2350-700 sonlandırırken, bu evrenin Protokürt toplulukları açısından değerlendirilmesini yapmak konumuz açısından yararlı olacaktır.

> Protokürt Aryan topluluklar merkezî imparatorluklarca kuşatılmış olan coğrafik konumları itibariyle, sürekli işgal ve istilalara maruz kalmışlardır. Bu husus Protokürt topluluklarının hem iktidar biçimleri ve hem de sosyal dokuları üzerinde günümüze dek süren etkiler yaratmıştır. Protokürt topluluklar bu evrede Guti, Lulu, Horrit-Mitanni, Kassit, Hiksos, Nairi ve Urartu isimleriyle çeşitli iktidar deneyimleri yaşamışlardır. Bu deneyimler Aşiret Formatlı Konfederatif birlik ile, köleci merkezî İmparatorluk arasında modeller olup, yarı merkezî devlet modelini aşamamışlardır.

İşgal ve istilalar ile dolu olan bu süreçler sosyal dokuda da önemli değişimler yaratmıştır. Aşiret üst kesimlerinde işbirlikçiliğe yönelim ve kompradorlaşma görülmektedir. Bu kesimler kültürel yabancılaşmayı yaşamış ve bunu topluma da dayatan pozisyonun sahibi olmuşlardır. Buna karşın yoksul halk tabakalarında ise içe kapanma, dağlara çekilip direnme ve kültürel varlığını koruma yönlü bir şekilleniş yaşanmıştır. Aşiret üst kesimleri bölgenin egemen iktidar biçimlerini taklit ederek, tıpkı kültürlerini özümsedikleri gibi, onların entrika ve komplocu özelliklerini de kendilerine uyarlamışlardır. Sonuçta entrika ve komploculuğun ikinci elden versiyonu, Protokürt egemen sınıf iktidarına da taşınmış: iç ihanet, bölünme, bağımlılaşma, dış güçlere dayanma ve özgüce güvensizlik gibi özellikler "yönetsel karakter" olarak kendilerine malolmuştur. Bu, "siyaset tarzı" güncele dek uzanmaktadır. Denilebilir ki bu "siyaset"i Kürt egemen sınıfları içinde istikrarlı bir yönetsel-örgütsel yapıya kavuşamamanın, özgüce güvensizliğin ve güç olmayı dışa bağımlılıkta görmenin ve içte parçalanma'nın, birlik olamamanın "siyaseti" olmuştur.

Tüm bunların yanısıra Protokürt iktidar deneyimlerinde, bu evre itibariyle, uygarlıksal gelişmeye önemli katkılar da yapılmıştır. M.Ö. 2000-700'lü yıllar arasında, Babil ve Mısır köleciliği şahsında sistem tam anlamıyla saldırganlık politikasına yönelmiştir. Bu yolla etnik yapılar boğulmak istenmiştir. İçeride yoksul tabakaları, dışarıda ise etnik yapıları sindirmek ve etkisiz hâle getirebilmek için her türlü zor, şiddet, rahip Entrikacılığı/hileciliği devreye sokulmuştur. Sistem zor ve hile ile ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. Tüm bu uygulamalar karşısında içeride Semitik toplulukların hanedan direnişleri ve çatışmaları, dışarıda ise Protokürt Aryanlerin etnik temelli özgürlükçü direniş mücadeleleri devreye girmiştir. İbrahimî gelenek tüm bu

direnişlerin toplamını ifade etmektedir. Tektanrılı inançlar, bahsedilen direnişlerin ideolojik ayağı olarak gelişim göstermiştir. Direnişin politik ayağı ve örgütsel zemini ise, esas olarak, bu direnişler içinde oluşan aşiret konfederasyonlarıdır. Bu biçimde köleci emperyalist sisteme karşı direnilmiştir. Köleci sistem reformasyona uğratılmıştır. Sınıfsal temelleri fazla gelişmemiş olan Protokürtlerin etnik temelli beylik ve konfederatif iktidar kurma mücadeleleri, bu direnişlerin katalizörüdür.

Genel olarak köleci sistem Protokürt toplulukların coğrafyaları üzerinden bakir topraklara taşınmış, sistemin birinci yayılma dalgası gerçekleşmiştir. Bu yayılma içinde sistem reformasyona uğratılarak yumuşatılmıştır. Çevre uygarlığı olarak gelişen Protokürt iktidar deneyimleri şahsında bu "yumuşama"yı görmek mümkündür. Protokürt iktidar deneyimlerinin diğer köleci merkezî yapılar gibi uzun süreli kalıcılığı yakalayamamalarında bu husus önemli neden olarak yer edinmektedir. Çünkü, Protokürt iktidar deneyimleri, köleci merkezlerin katı uygulamalarına karşı direnişler içinde inşaa edilmiş ve bu yüzden de Neolitik'den kalma aşiret formatlı yapılar ile, köleciliğin siyasal örgüt modelini bir senteze kavuşturmuşlardır.

Protokürt topluluklarda görülen bir diğer ortak yan, "ortak iktidar" anlayışıdır. Yanı başlarında merkezî bir iktidar varken, ayrı bir iktidar olma arayışından ziyade, eğer koşullar elveriyorsa, bu merkez ile ilişki hâlinde kendi özerkliklerini koruma ile yetinme, bu yönüyle iktidara ortak olma bir siyasal yaklaşım olarak gelişmiştir. Bu husus Ortadoğu bölgesinin orijinal bir yanını ifade etmektedir: *Doğal federasyonlaşma!...* Bir iktidar çatısı adı altında birçok topluluğun kendi özgünlüğünü koruyabilmesi, bölgede somut olarak izlenebilmektedir.

iii. III. Evre: M.Ö. 700-300

Bu yıllardan itibaren tarihsel gelişmelere damgalarını vuran güçler Med-Pers yapılanmalarıdır. Med-Pers çıkışı, köleci toplum sisteminin birçok ilklere ve önemli altüst oluş süreçlerine girilmesi boyutuyla en önemli uygarlık hamlesi olarak ele alınabilir. Bu hamle ile birlikte siyasal yeniden yapılanmalara ve güç dengelerinin şekillenmelerine Aryan topluluklar yön vermeye başlayacaktır. Bu süreç M.Ö. 330'lara dek devam edecektir.

III. Evre biçiminde yaptığımız bölümleme, kendi içinde zihni plan, yönetsel biçimler, yeni güçlerin açığa çıkması ve statükoların değişmesi gibi önemli gelişmeleri içermekte. İdeolojik planda Asur iktidarı şahsında somutlaşan sınırsız şiddet ve sömürüyü ifade eden antik köleciliğinin aşılarak reforma tabii tutulması sağlanacak ve klasik kölecilik gelişecektir. İlk defa uygarlık merkezi mekânsal olarak Mezopotamya'dan çıkıp Aryanom'a (Eski İran) taşınacak ve uygarlık çatallaşması belirecektir. Bu çatallaşma Doğu'da devletçi, iktidarcı yapıdaki tutuculaşmaya, Batı'da ise felsefi ve rasyonel düşünsel gelişim ile sonuçlanacaktır. Siyasal güçler dengesinde Med-Pers, Grekoroma gibi yeni yükselişler görülecektir. Antik kölecilik ile birlikte Asur ortadan kaldırılacaktır. Nihayetinde, bu evrenin sonunda, Mezopotamya'da somutlaşan ilk uygarlıklar uzun süreli bir durağanlık sürecine girecektir. Tüm bu konuları siyasal gelişmeler bağlamında inceleyebiliriz.

Aryanom coğrafyası[111] maden, kereste ve değerli taş gibi zengin

111 Aryanom: "Tarımcı toplulukların -Aryan toplulukların- ülkesi" demektir. Günümüzde kullanılan "İran" adı, esasta "Aryania" dan gelir. Ancak, bu ad ile anılan ülkenin-coğrafyanın sınırları bugünkü İran'ın sınırları ile aynı değildir. Daha geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bugünkü adlandırmalar ile; İran-Afganistan, Belucistan, Batı Zağroslar, Azerbaycan, Doğu ve Kuzey Kürdistan ve Transkafkasya sınırlarını kapsamaktadır. Ermenistan, Güney Hazar kıyıları, Elbruz Dağları ve Gürcistan dolaylarına dek uzanır. Kuzeybatısında Medler, kuzeydoğusunda Partlar, Orta Güneybatıda Persler, Güneydoğusunda Beluciler yaşamaktadır. Kimi Aryan kollar ise Aryanom'dan çıkıp Afganistan ve Hindistan'a göç etmişlerdir. Bu coğrafya, ele alacağımız dönemde uygarlıksal yayılmanın geçiş güzergâhını oluşturmaktadır. Bölgede yaşayan topluluklar aynı kültür kökeninden (Aryan-Tarımcı kültür) gelseler de, halklaşmanın şafağında, ifade edilen biçimde yerelleşerek özgünlük kazanmışlardır.

kaynaklara sahiptir. Jeostratejik açıdan geçiş güzergâhıdır. Bölgedeki iktidar güçleri açısından farklı egemenlik alanlarına açılabilmede denetine alınmak istenmiştir. Tüm merkezî iktidar süreçlerinde fetih, işgal ve savaşlara maruz bırakılmıştır. Savaş ve buna karşı direniş ikilemi Aryanom coğrafyasının en temel özelliği olagelmiştir. Aryanom'da uygarlıksal hamle açısından en belirgin iktidar yükselişi Med-Pers hamlesi olmuştur. Bu hamle Ortadoğu köleci uygarlıksal gelişiminde en önemli hamle olmuş ve bir dönemeç teşkil etmiştir. Bu çıkışın ilk adımını Medler atmıştır.

Medler'de M.Ö. 720'lerde Diokes önderliğinde sağlanan ilk birlik girişimleri öncesinde "Kavi-Mir" denen ve daha çok prensliğe benzeyen bir otorite gücü bulunmaktadır. Aşiret formatlı yapıları dolayısıyla henüz beyliği aşan bir siyasallaşma birliğinden bahsedilememektedir. Med Aşiret toplulukları içindeki ortak kültür yerel alanlarda değişip farklılaşmıştır. Bu ise Medler içinde ideolojik reformu kaçınılmaz kılmıştır. Esas olarak Zerdüşt ile birlikte somutlaşacak olan bu değişimin temelleri Mag Rahiplerince atılmıştır. Bu anlamda, Mag Rahipleri Medler açısından kurtuluş ideolojisi ve gruplaşmasını temsil etmişlerdir. Onlar Aryan dinsel anlayışı ile Sümer mitolojisini sentezlerler. Bu yol ile antik köleci zihniyete nazaran daha kurtuluşçu ve insana daha yakın bir tutuma yaklaşıyorlar. Medler açısından bu dönemler, ideolojik olarak mitolojik doğuşu ifade etmektedir. Yeni bir uygarlıksal çıkış için böylesi bir ideolojik zemin gereklidir.[112] Bu yönlü ideolojik zemin üzerinde reformlar oluşturulmuştur. Bu reform, bir süreç olarak işleyecek ve Zerdüşt'de somut formülasyona kavuşacaktır. Öncesinde ise Diokes'in siyasal birlik çabaları söz konusudur.

---

112 Mag Rahiplerine bu ideolojik zemini oluşturmada esin kaynağı olan Aryanom coğrafyasının uzun direniş kültürüdür. Aslında M.Ö. 1000-700'lü yıllar ölçü alındığında tüm halklarda yeni çıkış yapabilmek için mitolojik zeminler oluşturulmak istendiği, bu yönlü çaba sarf edildiği görülebilmektedir. Örneğin; İbraniler'de demirci Davut, Greklerde Akhilleus, Hint'te Brahman üretimi (v.b.) gibi mitolojik temelli ideolojik zeminler oluşturulur. Medlerde ise Demirci Kawa mitosu, bu içeriğe ve misyona sahiptir.

M.Ö. 725'lerde Protokürt topluluklarının kurdukları yerel iktidarlar yoğun savaşlar ve derin çelişkiler sonucu yıkılmıştır. Guti, Lulu ve Kassit adlandırmaları ile iktidar deneyimleri yaşayan aşiret toplulukları tekrar Zağros dağlarına çekilmiş ve dar bir alanda toplanmışlardır. Bu biçimde Zağroslar'da dağlık alan ve köy yerleşimlerinde yaşamaktadırlar. Aralarında aşiretsel çelişkilerden kaynaklı anlaşmazlıklar, kısa süreli çatışmalar hiç eksik olmamıştır. Bu süreçte dışa karşı sınırlı bir bağımlılık bulunsa da, özerk statülerin kaybetmemişlerdir. Dış saldırılar yoğunlaştıkça, içeride birlik ve dayanışma oluşmakta; birlik duygusu öne çıkmaktadır. Çünkü aşiretler mevcut iç dalaşmalarının kendilerini dışa karşı zayıf kıldığını görmektedirler. Ancak, aşiret formatlı örgütlülüğün açmazı tam birlik olmayı engelleyebilmektedir. Bu açmaz, aşiretin kendi hiyerarşik yapısı içinde kalma istemi ile ilgilidir. Aşiretleri içinde özerk statü ve otoritelerini daha merkezî birlik içinde sınırlanacağı kaygısı ile bağlantılıdır. Bu zamanla adeta bir fobi hâlini almıştır. Bu ise birlik kurulmasını engelleyebilmektedir. Dolayısıyla, hem birlik ihtiyacı duyulmakta, hem de anlaşmazlık/dalaşma etkenleri içiçe yürümektedir. Anlaşmazlıkların çözümü çoğunlukla aşiret içinde saygınlığı olan yaşlılarca sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu saygın yaşlılar, Protokürt topluluklar içinde "doğal yargıç" misyonuna sahiptirler. Bunlardan biri olan Diokes, zamanla ön plana çıkmıştır. O, iç anlaşmazlıkların koşulladığı birlik ihtiyacının mimarı olarak sivrilmektedir. Nihayetinde, aşiretlerin çoğunun istemiyle, M.Ö. 722'de ilk aşiretler arası birlik bu biçimde sağlanabilmiştir.

Diokes, Med toplulukları içinde önemli bir saygınlığa sahiptir. Dürüstlüğü ve bilinç düzeyi ile doğal bir otoritedir. İç anlaşmazlıkları çözmede hakem rolü oynamaktadır. Bu özellikler, Diokes'i önder misyonu ile öne çıkarmaktadır. Böylece ilk birlik Diokes liderliğinde sağlanmıştır. Başlangıçta altı büyük aşiret, yani Birse, Pareteceni, Strusat, Aryanti, Bundien, Magi başta olmak üzere irili ufaklı birçok aşiret bu birlik içinde yer almış. Sonraları birlik daha da genişlemiş.[113] Pers topluluklarıda (Ahameniş aşireti dışında) birliğe katılmışlardır.

113 Heredot, *Heredot Tarihi.*

Bu yıllar itibariyle, oluşturulan birliğin güçlendirilmesi ve iç barışın yakalanması en önemli çalışma durumundadır. Fakat, birlik hususu bilinç düzeyinde hâlâ kavranamamıştır. Ulaşılan düzey konfederatif birlikten dahi uzaktır. İdeolojik kimlik edinilmesi için gerekli olan zihinsel dönüşüm sağlanamamıştır. Üretim temeli de olası bir birlik için yetersizdir. Atılan bu ilk adım ile sadece birliğe girebilmenin önü açılmıştır. Tüm bu nedenlerle ilgili olsa gerek, Diokes, siyasal güç dengelerini gözetmiş ve Asur iktidarına karşı yürürlükte olan *yassallık* tarzı bağımlılık statüsünü kabul etmiştir. Bu statü ile Med iktidarlaşması öncesinde güçlü koşullar oluşturulabilmiştir. Birlik belirginlik kazandıkça, merkez olarak kullanılmak üzere Ekbatan/Hemedan kenti restore edilip yeniden inşaa ettirilmiştir.

Protokürt topluluklarının içine girdikleri yeni hareketlilik ve yaşanan gelişmeler dönemin merkezî gücü olan Asur Devleti'nce yakından takip edilip izlenmektedir. Bu yüzden yarı bağımlılık statülerini daha ağır şartlara ve koşullara bağlı kılma amaçlı sert katı tedbirler geliştirmişlerdir. Bu amaçla Kürdistan alanlarına dönük saldırı seferleri başlatmışlardır. Askerî emperyalist Asur güçleri, II. Sargon Döneminde talan, katliam, yıkım gibi uygulamaları sınırsızca geliştirmiş ve vergileri ağırlaştırmışlardır. Buna karşın Kürdistan ülkesinde büyük direniş başlatılmıştır. Direnişler önceleri irili ufaklı ve dağınık olarak başlamıştır. En belirgin olanı Horhor isyanıdır. Asur iktidarını en çok zorlayan bir direniştir. Katliam ve bastırmaya karşı bu direnişler hem özgürlüğe bağlılığın yanıtı olmuş, hem de Protokürt aşiretlerinin birliklerini harcı/çimentosu olabilmiştir.

M.Ö. 714'lerde Protokürt Urartular'da da kısmi bir toparlanma görülmektedir. Bu yıllarda iktidarda I. Rusa'nın yerine geçmiş olan oğlu II. Argişti (M.Ö. 714-680) bulunmaktadır. Urartu Devleti esas olarak topraklarını genişletme yönünde çalışmaktadır. Asur Devleti ile çatışma yerine, daha çok barışçıl ilişki ve anlaşma yolunu seçmişlerdir. II. Argişti yönetimi bu tür manevralar ile, karşısında bulunan düşman güçlerinin sayısını azaltmakta ve diğer yandan, kendilerini en çok zorlamış olan Kimmer tehdidine karşı hazırlığı sevk etmektedir. Bu

dönemde Kimmerler, Urartu Devletine yönelik saldırılar yapmış, büyük darbeler vurmuşlardır. Ancak, göçebe-aşiret yapıları gereği kalıcılaşma yönünde ağırlık koyma yerine, hareketli olup Anadolu'ya yönelmişlerdir. Bu durum Urartu Devleti için kuzey sınırların rahatlaması ve güvenceye kavuşmasına olanak sağlamıştır. Böylece kaybettikleri toprakları yeniden ele geçirme seferlerine yönelmişlerdir. M.Ö. 707'de batı da Erzurum, doğu da Tebriz'e dek açılmışlardır. Bu alanlara açılırken yol güzergâhlarında yeni kentler inşaa etmişlerdir.

M.Ö. 705'lere gelindiğinde savaşçı Asur iktidar kliğinin saldırganlık politikaları tüm hızıyla sürmektedir. II. Sargon sonrası iktidara Sanherib geçmiştir. (M.Ö. 705-681). Bu dönem geliştirilen saldırılarda Babil büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Saldırılar kısa aralıklarla devam etmiş ve M.Ö. 690'da Babil daha büyük bir yıkama tabii tutulmuştur. Diğer yandan ise Ninova gibi yeni kentler inşaa edilmektedir. Ninova'nın inşaasına oldukça önem verilmiştir. Ninova adeta Asur iktidarının "yüce"liğini simgelercesine bezetilmiştir. Aynı yıllar da Batı Anadolu'da Frig Devleti'ne dönük göçebe Kimmer saldırıları başlamış ve bu saldırılar karşısında Frigler ağır sorunlarla yüz yüze kalmıştır. Daha önceleri de (M.Ö. 708'ler) Asur Devletinin saldırıları sonucu Klikya'dan çekilmiş, iyice zayıf duruma düşmüşlerdir. Klikya'dan çekilişleri, yenilgi sonrasında varılan anlaşmalar üzerine oluşsa da, sonuç değişmemiştir. Genel bir güçsüzleşme ve zayıflama baş göstermiştir. Bu anlamda Frig iktidarı Asur Devleti, göçebe Kimmer saldırıları ve içerde yaşanan kargaşa sonucu, M.Ö. 700'lerde çöküşe başlamış ve yıkılmıştır. M.Ö. 700 'lerde Anadolu'da yeni bir iktidar gücü olarak Lidya öne çıkmaktadır. Lidyalılar Frig ya üzerinde denetim sağlayıp iyice sivrilmişlerdir.[114]

---

114 Lidya Devleti: Siyasal iktidar savaşlarında M.Ö. 700'lerde öne çıkmış ve M.Ö. 540'lara dek varlıklarını korumuşlardır. Anadolu halklarındandırlar. Aryan kültüründen olan Luvvi ve Hitit kabilelerinin yeni bir ortaklaşa yükselişi oluyor. Aryan dil ve gelenekleri vardır. Siyasal olarak asıl belirgin etkileri M.Ö. 680'lerle beraber ortaya çıkmıştır.

M.Ö. 680'lerde Grek Yarımadasında ticari açılım ve ekonomik toparlanma yaşanmaktadır. Genel planda bir canlanma söz konusudur. Batı'da ise Roma, yeni bir krallık biçiminde tarih sahnesine çıkma hazırlığı içindedir.[115] Protokürtler'de Med birliği daha çok konfederatif temelli gelişmekte, bunun için gerekli olan ideolojik harcın hazırlığı yapılmaktadır. Frig Devletinin yıkılışı sonrası, Anadolu'da Aryan toplulukların yani Luvi ve Hitit ardılı aşiretlerin birleşerek Lidya adı ile yeni bir bağımsızlıkçı yükselişe geçtikleri görülmektedir. Asur Devleti Mısır'ı ele geçirme hesabı içindedir. Ve Babil'i egemenliğine alıp Kürdistan ülkesi ile aradaki engelleri kaldırması sonrasında Elamlılar'ı hedef olarak seçmiş durumdadırlar. Doğu ve Batı Akdeniz'de Kartaca yolu ile Fenike iktidarının denetimi hâlen sürmektedir. Ve denetimlerinde olan Kartaca Devleti yoluyla Kuzey Afrika'da etkinliğini artırma çabasında bulunmaktadır. İsrail ve Yahuda /Yuda krallıkları Asur Devletinin saldırıları sonrasında yıkılmış, egemenlik

115 Roma tarihi dört dönem içinde incelenmektedir: a) Krallık öncesi dönem (M.Ö. 750 öncesi), b) Krallık dönemi (M.Ö. 753-509), c) Cumhuriyet dönemi (M.Ö. 509-27), d) İmparatorluk dönemi (M.Ö. 27-M.S. 476). İtalya coğrafyasında ilk önceleri Akdeniz kökenli Neolitik topluluklar yaşamaktadırlar. M.Ö. 1200'lerden itibaren İtalik kabileler gelmiştir. Neolitik Akdeniz halkları ile İtalik'lerin kültürel kaynaşmaları sonucu Latinler/Ovalılar oluşmuştur. Latin topluluklar Kuzey ve Orta İtalya'da yoğundurlar. Daha sonraları M.Ö. 910-850'li yıllarda Anadolu'da Aryan kökenli Etrüskler gelip Orta İtalya'ya Bologna bölgesine yerleşmişlerdir. Burada bulunan çiftçi topluluklar üzerinde egemenlik kurmuşlardır ve bu biçimde kentsel uygarlığa geçilmiştir. Sınıflı-devletli Etrüsk Konfederasyonu oluşur. Daha Güney bölgelerinde Helen kolonileri bulunmaktadır. Bu koloniler üzerinde Sirakuza Krallığı kurulacaktır. Aynı yıllar Kuzey Afrika'da Kartaca iktidarı doğmaktadır. Bu anlamda Roma yükselişinde Grek, Anadolu, Fenike ve Kartaca üzeri Mısır kültürünün etkileri olmuştur. Daha sonraları M.Ö. 510'lu yıllar ile beraber Latinler ayaklanıp Etrüskler'i topraklarından kovacaklardır. Nihayetinde M.Ö. 500'lerde tüm İtalya'da Latin birliği sağlanarak Akdeniz ticareti yapılarak dışa açılım sağlanacak ve Dünya hegemonyasına yönelim gelişecektir. M.Ö. 280'ler Güney İtalya da tümden ele geçirilecektir. Roma, içte yaşanan soylu (Patriciler) ve yoksulların (Pelebler) keskin sınıf çatışmaları içinde kuruluşunu yavaş yavaş oturtacaktır. Roma köleciliği, savaşçı iktidar kült'ünün zirvesidir. Köleci devletli toplum sistemindeki yeri ise çöküş öncesi doruk'tur. Bu anlamda Sümer Orijinli köleciliğin tamamlayıcı yetkin gücüdür.

altına alınmışlardır. Daha Doğu'da Çin ve Hint'de bahsedilen tüm bu gelişmelerden farklı ve özgün yeni iktidar biçimleri doğmaktadır. Ancak bu yeni oluşumlar bölgenin genel siyasal dengelerini belirleme gücünden uzaktırlar. Med yükselişi döneminde Aryanom coğrafyasının tarımcı topluluklarından kimi kollar Hindistan'a yönelmişlerdir. "*İ.Ö. 7. yy.'da bugünkü İran'da yaşayan Ariler İndus vadisini istila etmişler ve yerli halka boyun eğdirmişlerdir. Rig-Veda olarak bilinen en uzun manzum şiir derlemelerinde ortaya konduğunu gördüğümüz kendi dinsel düşüncelerini onlara dayatmışlardır.*"[116] Tüm bu gelişmeleri daha yakından ele almak yerinde olacaktır.

Bu yıllar (M.Ö. 680'ler) siyasal güç dengeleri açısından kaotik bir yapı arz etmektedir. Temelde Asur savaşçı iktidar kliğine karşı çevre toplulukların -tüm gelişmelerin katalizör gücü olarak- direnişe geçişin ekseninde yaşandığı bir süreç yaşanmaktadır. Her ne kadar merkezî Asur köleci iktidarı tüm gelişmeleri etkileme gücü ve pozisyonunda ise de, sürecin yeni özneleri olarak halkların direnişi temelinde bağımsızlıkçı yapılar da yükselişe geçmektedirler. Bu anlamda çatışmalar esas olarak, Asur köleci iktidarı ile Aryan kültüre sahip Med toplulukları şahsında bölge halklarının doğal toplum gelenekli direnişi arasındadır. Asur şahsında sınıflı-devletli iktidarların köleci hâkimiyet arayışına karşı, doğal toplum değerleri ile donanmış aşiret formatlı eşitlikçi, özgürlükçü amaçlar için direnen Medlerin mücadelesi bulunmaktadır.

Asur Köleci Devletinin başında Assor Haddom (M.Ö. 680-669) bulunmaktadır. En geniş yayılma bu dönemde yaşanmıştır. M.Ö. 671'de Mısır Ülkesine saldırıya geçilmiştir. Bu yıllarda Mısır'da Habeşlilerin kurdukları iktidar bulunmaktadır. Bu iktidar, Asur saldırılarına karşı koymaya çalışsa da yenilmekten kurtulamamıştır. Ancak, Asur Devleti açısından göçebe Kimmerler kuzeyden saldırı gerçekleştirebilecek olan bir tehdidi ifade etmektedir. Daha önceleri köleci Asur güçlerinin yoğun saldırılarına maruz kalmış olan göçebe aşiret

116 K. Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, Ayrek Yay., s. 47.

formatlı Kimmerier, şimdi Asur iktidarına karşı direnmekte, meşru temelli savunma amaçlı yönelimlerde bulunmaktadırlar. Asur iktidarı güçlerinin önemli bir bölümünü Kimmer saldırılarına karşı kuzeydeki çatışma alanlarına kaydırmıştır. Bu durum Mısır üzerindeki denetimin azalmasına yol açmış; Mısırlı toplulukların bağımsızlıkçı arayışı bu koşullarda öne çıkmıştır. M.Ö. 660'larda başlayan bu süreç içinde, M.Ö. 655'de I. Psammetik (M.Ö. 664-610) öncülüğünde 26. Sülale doğmuştur. Böylece yeni bir kuruluş başlamıştır. Asur savaşçı kliğinin başına M.Ö. 670'lerde Asurbanibal (M.Ö. 669-627) geçmiştir. Anadolu'da sivrilen Lidyalılar ise bu yıllarda kendi iktidar yapılarını daha güçlendirmişlerdir. Gyges (M.Ö. 685-652) döneminde bu net bir biçimde görülmektedir. Lidya iktidarının denetimi Çanakkale dolaylarına dek genişletilmiştir. Daha Batı'da, Batı Anadolu'da İon Yunanlar bulunmaktadır. Lidya devletinin denetlediği sınırlar, Doğu'da Kızılırmak'a dek uzanmaktadır. Lidyalılar Batı İonya'daki Helen topluluklara boyun eğdirmiş olsa da Milet sitesinin özgün ve özerk yapısı kendi varlığını koruyabilmiştir. Lidya, Asur ve Mısır devletleri bu dönem diplomatik ilişkileri de eksik etmemişlerdir.

Lidya devletleşmesinde Asur-Kimmer çatışmalarının yarattığı boşluk, Mısır iktidar yapısındaki otorite zayıflığı ve öncesinde de Frig Devletinin yıkılmış olması dışsal faktörler olarak rol oynamıştır. Lidya devlet denetimi İonya sınırlarından Fırat'a, oradan Mısır dolaylarına dek genişlemiştir. Böylelikle aktif bir ticaret devleti hâline gelmiştir. Asur iktidar güçleri Lidya'nın coğrafik konumunu da gözeterek yararlanma yollarını aramaktadırlar. Bu amaçla yoğun ilişki arayışlarına yönelmişlerdir. Ancak, Lidya iktidar yönetimi önceleri bu ilişki arayışına olumlu yanıt vermemiştir. Çünkü, Batı'dan kendisine (egemenlik alanlarına) yönelen saldırılar olduğunda Asur'dan gereken desteği alamamışlardır. Bu yüzden ağırlıklı olarak Mısır yönetimi ile ilişkiye yönelmişlerdir. Lidya coğrafik konumu itibari ile Yunanistan ile Asur arasında tampon bölge durumundadır. Asur yöneticileri bu yüzden Lidya ile ilişkilenerek, Anadolu üzerinden daha batıya açılma hesapları yapmaktadırlar.

Aynı yıllarda (M.Ö. 680'ler) İonya ve Yunan yarımadasındaki Helen topluluklar, yaşanan ticari zenginliğe paralel olarak yayılıp koloniler oluşturmuşlardır. Buna paralel bir kültürel gelişimi de yaşamaktadırlar. Güney İtalya ve Girit'te de Yunan kolonileşmeleri ve kültürel etkisinin taşındığı görülmektedir. Urartular'da da toparlanma yaşanmaktadır. II. Rusa, askerî gelişime önem verse de sanat ve mimari üzerinde de durarak teşvik etmektedir. Bu anlamda adeta "Urartu Rönesansı" yaşanmaktadır. Sınırlar Kızılırmağa dek genişlemiştir. Yeni kentler inşaa edilmektedir.

Med topluluklarında daha yeni sağlanmış olan birlik sürecinde M.Ö. 680'e gelindiğinde, adeta "maya" tutmuş gibidir. Asur devletinin egemenlik ve sömürü amaçlı saldırıları Med aşiretleri açısından iç birlik ve dayanışmayı hızlandıran etkiler doğurmuştur. Bu çelişkilerin belirginleşmesiyle iç çelişkiler/aşiret anlaşmazlıkları tali plana düşmüş ve geriletilmiştir. Bu dönemde birliğin başına Froart geçmiştir (M.Ö. 650-627).[117] bu süreçle beraber Med yükselişi daha belirginlik kazanacaktır. Ve Medler'de güçlü ideolojik dönüşüm başlayacaktır. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür: Med yükselişinin temelde iki ayağı bulunmaktadır. Birincisi; tüm Protokürt Aryan topluluklarının dış istilacı ve savaşçı iktidar yapılarına, yabancı egemen güçlere ve bunların katliamcı seferlerine karşı geliştirilen direniş geleneğidir. Ki, bu Demirci Kawa mitosuyla ifadelendirilerek günümüze taşınabilmiş bir gelenektir. İkincisi; Zerdüşt temelli gelişen ahlakiiradi devrimdir. Bu devrim aynı zamanda antik köleciliğinin yumuşatılarak insana, insansal yaşam gerçeğine ve ulaşılan yeni zihniyet durumuna uygun bir dönüşümü ifade etmektedir. Böylece Protokürt topluluklar açısından ideolojik kimlik oluşacak; Med Yükselişi bu temel üzerinden somut olarak gelişim gösterecektir.

---

117 Froart'ın yönetim dönemi için Heredot M.Ö. 675-653 tarihinin belirtmektedir. Ancak diğer tarihçilerce belirtilen genel kanı M.Ö. 650-627 yıllarıdır. Çünkü, M.Ö. 627'de Kayakser başa geçmiştir. M.Ö. 670-650 arasında yönetimin başında kimin olduğu bilinmemektedir.

Froart döneminde de Medler hâlen Asur Devletine karşı kısmi bağımlı hâlde bulunmakta ve vergi vermektedirler. Fakat özgürlükleri ve bağımsızlıkları yönünde arayış ve çalışmaları da yoğunlaşmıştır. M.Ö. 640-635'li yıllarda bu hazırlıklar üst düzeye varmıştır. Ancak, bütünlüklü ele alındığında, koşulların hâlâ tamamlanmadığı ortadadır. Buna rağmen erkenden davranılarak Asur köleci merkezine dönük kapsamlı saldırılara başlanmıştır.

Bu saldırı döneminde Med toplulukları arasında hâlâ iç sorunlar, anlaşmazlıklar mevcuttur ve tümden aşılamamıştır. Yine dışarıda sağlam ittifaklar yaratılamamıştır. Düzenli ve eğitilmiş askerî güç dahi oluşturulamamıştır. Dışarıda Asur Devleti hâlen çok güçlüdür. Bu tablo, Medler'ce geliştirilen ilk direniş ve bağımsızlık mücadelesinin başarılı olamayacağının işaretidir. Nitekim, geliştirilmiş olan saldırılar sonuç almamış ve yenilgiye uğramaktan kurtulamamıştır. Bu yenilgi sonrası Med toplulukları tekrar kendi alanlarına geri çekilip yine iç sorunlarına dönmüş ve yeni çözüm arayışlarına koyulmuşlardır.

Tüm yaşananlara rağmen, bu dönem, Med topluluklarında bağımsızlıkçı eğilim oldukça güçlü bir hâl almıştır. Demir silahlarla direnişe dayanan bu eğilim, kesin başarı için yeterli donanıma sahip bulunmamaktadır. Çoğunlukla çiftçi ve tarımcı oldukları için, askerî düzenlilik çok gelişmemiştir. Medler de sosyal yapı esas olarak aşiret-sel birlik örgütlülüğünde somutlaşmaktadır. Bu birliklere Gau denilmektedir. İnsansal plandaki durumda bu parçalı sosyal yapıya göredir. Düalist Mazda inancı başattır. Din insanları topluluk içinde etkin durumdadır. Baş Tanrı sıfatı ile "*Ahura Mazda*" ön planda olsa da; Mitra, Vayu, Zervan[118] gibi farklı Tanrılara inanan aşiretler de bulunmaktadır. Bu Medler'deki dinsel temelli çelişkileri de ortaya koymaktadır. İçerde böylesi bir durum söz konusudur. Dışarıda ise işgal ve istila saldırıları başlamıştır. Bu koşullarda bir din insanı olan Zerdüşt

118 Protokürt Aryanler de **Zervan**: Zaman Tanrısı. **Va-yu**: Rüzgâr Tanrısıdır.

devreye girecek inziva sürecinin Elbruz Dağları'nda yaşayacaktır.[119] Asur iktidar güçleri ise, Medler ile aralarında adeta tampon bölge konumunu ifade eden Elam Devletini M.Ö. 639'da nihai olarak yıkmış ve nihai hesaplaşmanın önündeki tüm engelleri kaldırmışlardır. Bir yandan Kuzey'de göçebe Kimmerler'e, diğer yandan Medler'e karşı egemenlik mücadelesi yürütmektedirler. Bundan kaynaklı oluşan boşluk süresinde Babil'de ciddi bir hareketlilik de başlamıştır. Yeni bir

119 Zerdüşt inancını ilk yazıya döken Yamaspa'dır. Nasıl ki İsa'yı Pavlus yazmışsa, Zerdüşt'ü de Yamaşpa yazmıştır. Zerdüştlük de kutsal kitap *Zend Avesta*'dır. *Zend*: Tüm dinî inançlara dair yazıları ifade etmektedir. *Avesta*: inanç, düşünce, tarihi kaynak, kanun, yönetmelik gibidir. *Avesta* Büyük İskender döneminin kitap katliamından kurtulabilmiştir. *Zend* ise Yunanistan'a götürülmüş orada "*Nipek*" adı ile incelenmiş, yayılarak okunmuştur. Zerdüştlük bir Kürt zihniyet devrimi olarak gelişim göstermiştir. Zerdüşt'ün kendisi muhtemelen M.Ö. 650'li yıllarda yaşamıştır. Kelime olarak Zerdüşt, "Altın Yıldız" demektir. Doğu Kürdistan'da (olasılıkla Urmiye'de) doğmuştur. Tarihte üç Zerdüşt'ten bahsedilmektedir. Birincisi; Aryan mitolojisinde geçen "*Mehabad*'dır ve Semitikler'in Ademi'ne denk düşer. İkincisi; "Huşengi"dir ve Semitikler'de İbrahim'dir. Üçüncüsü; Zarahutra/Zerdüşt'dür. İlk Zerdüşt'ün/Mahabad'ın *Zend* adlı bir kitabı olduğu belirtilmektedir. Üçüncü Zerdüşt'ün kitabı ise *Avesta*'dır. Bilindiği gibi Sümer mitolojilerinin ilk yerelleşmeleri Aryan topluluklarınca yapılmıştır. Bu anlamda Aryan mitolojileri başlangıçta üçlü, sonraları ikili tanrı sistemine dönüşmüştür. M.Ö. 1500'lerde böylesi Düalist inanç vardır. Ahura-Mazda inancı olarak belirginlik kazanmaktadır. Zerdüşt, bu Ahura-Mazda inancanı reforme ederek büyük ahlaki reformu gerçekleştirmiştir. Antik-köleciliğin kui'laştırdığı insana "iradesine sahip çıkmayı" ve "tanımayı", köleci tanrıların kaderci tahakkümünden kurtulmayı, tüm bunlar için gerekli olan zihni açılıma ulaşmayı öğretmiş, göstermiş ve sağlamıştır. İlkçağ köleciliğinin yumuşatıp mantığa uygun hâle getirilmesi ve klasik çağ'ın başlamasının zeminini oluşturmuştur. Kul'laşma düzeninden özgür iradeye ve felsefeye geçişin önünü açmıştır. Ahlaki reformculuğu geliştirmiştir. Tanrı-kral döneminin egemen ideolojisi olan kul'luğa karşı irade beyanında bulunmuştur. Çiftçilik ve tarıma önem vermiş ve kurbanı yasaklamıştır. Aile düzenini kurmuş ve kadına önem vermiştir. Böylece Mazda inancını reforma uğratıp çağa uygun hâle getirmiştir. Şekillenişi böyle olan Zerdüşt inancı ve zihniyeti, Med-Pers yükselişi üzerinden Doğu'ya, Helenler üzerinden ise Batı'ya yayılmış ve yeni uygarlıksal gelişmeye büyük etkide bulunmuştur. Dinî düşünceden felsefi düşünceye geçişin köprüsü olmuş, ikisi arasındaki yol ayrımını ifade etmiştir. Sümer şehir devleti ile Zağros neolitik yerleşiminin birleşme noktası olan Toros-Zağros alanlarında/Kürdistan'da yetişmesi tüm bu hususlarda etkili olmuştur. Ve sentez düşünce böylece doğmuştur.

çıkışın hazırlıkları geliştirilmektedir. Bunun için elverişli koşullar açığa çıkmıştır. Arami kökenli Kaideliler öncülüğünde bağımsızlıkçı eğilim, Asur Devleti karşısında direnişe geçerek önemli bir dinamik olarak yükselecektir. Bu eğilim ilerde "*Yeni Babil/Kalde Devleti*" biçiminde gerçeklik kazanacaktır.

Protokürt Urartular M.Ö. 630'larda tam anlamıyla zayıflama içerisindedirler. İç ve dış sorunlar karşısında çözüm üretilememektedir. Başta, III. Sarduri (M.Ö. 640-620) bulunmaktadır. Asıl gerileme süreci ise M.Ö. 620'lerde Kral İşpur döneminde yaşanmıştır. Urartular Kimmerler sonrasında Asur devleti ile savaşmaları bahsedilen zayıflama da dış faktör olarak önemli etki yapmıştır. İçeride ise parçalanma eğilimleri, iç çatışma ve anlaşmazlıklar söz konusu olmuştur. Tam da böylesi bir dönemde, yine Kuzeydoğu'da göçebe İskitler'in[120] saldırıları başlamıştır. Kimmerler ile çatışa çatışa arkalarından gelen İskitler ile Urartular arasında da büyük çatışmalar yaşanmıştır. Ermeni saldırıları ve isyanları da yine bu süreçte yaşanmaktadır. Böylesi iç-dış saldırılar ve kuşatmalar söz konusudur. Urartular (bu tablonun da ortaya koyduğu gibi) çöküştedirler. Diğer yandan Protokürt Med birliği ise tüm hazırlıklar bağlamında, yeni bir sürece girmek üzeredir. Froart sonrasında Med Birliğinin liderliğine Keyakser (M.Ö. 627-585) geçmiştir. Keyakser dönemi Medlerin en parlak süreçlerinin başlangıcını temsil etmektedir. Froart döneminde konfederatif bir örgütlülük yaratılıp oturtulmuş ve toprak kazanımı edinilmiştir. Fakat, bu kazanımların kalıcılaştırılmasını sağlayabilecek bir kurumlaşma düzeyi oluşturulamamıştır. Bu anlamda Keyakser dönemi kurumlaşma

120 İskitler M.Ö. 2000'lerde Aral gölü çevresinde yaşamışlardır. Daha sonraları Doln, Volga ırmakları ve Kafkasya dağları arasında yer alan Kimmer bozkırlarına yerleşmişlerdir. Yerli Kimmer topluluklarını topraklarından kovmuş ve onların peşlerinden Anadolu'ya gelmişlerdir. Bir dönem Asur Devleti ile ilişki kurmuşlardır. Yine M.Ö. 635'lerde Medler ve Kaldeliler ile ilişkilenmişlerdir. Medler'in Asurların başkenti Ninova'ya yöneldikleri dönemde onlar Kürdistan'yı talan etmiş, kimi alanlarda 20 yıl gibi etkinlik kurmuşlardır. Daha sonraları Kayakser tarafından püskürtülmüşlerdir. Bir ara Mısır'a yönelen İskitler, M.Ö. 610'larda Mısırlılarca (firavun Psametikh dönemi) kovulmuşlardır.

ve kalıcılaşma yönlü çalışmaları ifade etmektedir. Kayakser; siyasal, askerî ve diplomatik alanlarda yetenekleriyle öne çıkmış bir liderdir. O, Med Devlet diplomasisinin başlatıcısıdır. İskit, Kaide ve Lidyalılar ile kurulan ilişkilerde bu yeteneği, buna somut örnekler olmaktadır. Keyakser salt askerî yol değil, anlaşmalar ve politik becerilerin tümünü eşgüdüm içinde yürütebilmiştir. Bu dönemde Med denetiminde olan görece daha küçük topluluklar esnek ilişkiler içinde tutulmuşlardır.

Zerdüşt'le sağlanan ideolojik temel Keyakser tarafından güçlü bir politik temsile kavuşturulacaktır. Bu anlamıyla Zerdüşt-Keyakser ilişkisi tıpkı Aristo-İskender ilişkisi gibidir. Zerdüşt umudu ve ideolojik temeli sağlarken, Keyakser; siyasal kurumlaşmaları ve ordu gücünü hazırlamaktadır. Aynı zamanda Protokürt toplulukların ezici çoğunluğu arasındaki birliğin de sağlayıcısı yine Keyakser olmuştur. Keyakser, bu birliği oluşturma sürecinde Aryanler içinde toparlanma çalışması yürütülürken, dışarıda Asur yönetimine karşı, başlangıç süreçlerinde yarı bağımlı, vasallık statüsünü sürdürmektedir. Böylece Pers toplulukları (aşiretler) dahil, tümü içerisinde birlik sağlanmıştır ve Asur savaşçı iktidar kliğine karşı, özgürlük ve bağımsızlık için gerekli silahlı direnişi hazırlamaya başlamıştır. Ahamenişler ise, Güney Aryanom'da, Susa'da özerk statüde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu hazırlıklar içinde tarihin ilk "düzenli askerî birliklerini" kuruyorlar. Bu hazırlıklar belli olgunluğa ulaşınca isyana başlamıştır. Antik köleciliğin son sınırsız şiddet uygulayıcısı olan Asur İmparatorluğuna karşı mücadeleye başlamışlardır. Asur iktidarının zulmüne karşı ilk büyük başkaldırı başlamıştır. Heredot bundan şu şekilde bahsetmektedir: "*(...) İlk Medler ayrıldılar, bağımsızlıkları için Asurlular'a karşı savaşarak yiğitlik kazandılar; kölelikten kurtulup özgürlüğü elde ettiler. Onlardan sonra aynı şeyi başka halklar da yaptılar.*"[121]

İlk saldırılarda hayli zorlanan Asur İktidar güçleri esasta İskitlerin yardımıyla ayakta kalabilmişlerdir. Asur devleti İskitler'i Medler'e

121 Heredot, *Heredot Tarihi*, s. 48.

karşı kışkırtmaktadır. Tüm provakatif girişimlerine rağmen Med yönetimi sabırlı davranıp plan dışı bir çıkışa yönelmemiştir. Asur devleti için bir yandan Med saldırıları, diğer yandan Güneyde Arami kültüründen Kaldelilerin isyanları yükselmektedir. Kaide direnişi M.Ö. 626'da bağımsızlıkla sonuçlanır. Böylece, (tarihte bilinen adıyla) "Yeni Babil" süreci (M.Ö. 612-539) başlayacaktır. Kaideliler bağımsızlığın ilk evresinde (M.Ö. 626'larda) Medler ile ittifak kurmuşlardır. Böylece Asur Köleci İmparatorluğuna karşı ortak mücadele başlamıştır. Kaidelilerin liderleri o dönem Nabu Polasser'dir (M.Ö. 625-605). Bağımsızlaşmalarında Med direnişi ve ittifakının yeri büyüktür.

Asur Devletinde, özellikle Asurbanipal'in ölümüyle birlikte büyük çalkantılar yaşanmaktadır. Dışarıda Med ve Kaldelilerin direniş ve saldırıları, içeride ise taht kavgası eksenli gerginlikler, entrikalar tam bir kargaşaya yol açmaktadır. Med ve Kaide ittifak güçleri Asurluların iç kargaşa süreçlerini de gözetip saldırılarına yoğunluk kazandırmış ve direnişi daha da yükseltmişlerdir. Medler bu dönem öncelikli olarak İskitler'e yönelmişlerdir. Onları yendikten sonra, Asur'a dönük daha güçlü saldırılara başlamışlardır. M.Ö. 625'lerde başlayan bu yoğun saldırılar, M.Ö. 615'lere gelindiğinde daha da şiddetlenmiştir. Yenilgi sonrası Mısır'a yönelen İskitler, orada da başarısız olmuş ve ağır darbeler almışlardır. En sonunda Medler İskitleri tekrar Kafkasya'ya sürmüşlerdir. Urartu alanlarından İskitler çekilince, Protokürt Urartu aşiretleri Medler ile ilişkilerini arttırmışlardır. Böylece en geniş örgütlenme formatında Protokürt topluluklar buluşmuştur. Tarihî bir dönemeç yaşanmaktadır. Neredeyse tüm Protokürt topluluklar, Yukarı Mezopotamya ve Zağros kolları ile birlikte bu birlik içinde yer almışlardır. Yine, aynı kültür kökeninden gelen ancak, yerelleşerek özgün kimlik kazanmış bulunan Part ve Pers (Ahemeniş dışında) toplulukları da Med Birliği içinde yer almışlardır. Bu Birlik'de kuruculuğu Medler yapmışlardır. Asur köleci rejimine karşı halkların özgürlükçü bağımsızlık mücadelesi böyle yönetilmektedir.

Bölgenin batı ucunda bulunan Batı Anadolu'da, İonya'da ve daha Batı'da, Grek Yarımadasında yaşayan topluluklar da bu gelişmelerden etkilenmekte ve hareketlenmektedirler. Med Birliği öncülüğünde gelişen bölgesel halk direnişi, Köleci Asur İmparatorluğunun bölge halklarını mutlak egemenlik altına alan saldırgan politikalarından kurtarmakta, tehdidi asgari düzeye indirmektedir. Yunan toplulukları, başta İonya olmak üzere, bu durumu toparlanma, güçlenme düşünsel ve siyasal gelişme temelinde değerlendirmişlerdir. Bilindiği gibi M.Ö. 650-620 arasında Yunan toprak aristokrasisinin iktidarı ile, sayısı her geçen gün artan mülksüzler arasında yoğun sınıf kavgaları yaşanmıştır. Ve sonunda geniş ayaklanmalar görülmüştür. Toplum içi sınıf çelişkilerinin artması sonucu egemen aristokratik kast, bu gergin çelişkileri şiddetle bastırmak istemiştir, ancak sonuç vermemiştir. Sonrasında ise kimi tavizleri de göze alarak reformlara yönelmiştir. M.Ö. 620'lerde yaşanan elverişli dış koşullarda, Yunan toplumlarında bu tür açılımlar gerçekleşmektedir. M.Ö. 620'lerde Dragon Yasaları bu temelde geliştirilmiştir. Ve bu biçimde Solon, Pesistratos, Cleisthenes ile daha yetkinleştirilerek Yunan Demokrasisine ulaşılacaktır. Grek Yarımadası'nda bunlar yaşanırken, İonya'da, yani Batı Anadolu'da daha özgün gelişmeler görülmektedir.

İon toplulukları bir yandan kültürlerini geliştirmeye, bir yandan da Doğu (Sümer, Mısır, Babil, Girit vd.) kültürlerini özümseyerek sentezleme yoluna başvurmaktadır. Böylece yaratıcı ve zengin kültürel harmanlama gelişip şekillenmektedir. Özellikle Med direnişi ve buna bağlı olarak Asur köleci saldırganlık tehdidinin azalmasıyla birlikte, bu süreç daha da derinleşmiştir. Zihni açılımlar geliştirilir. Med direnişi bu boyutuyla Yunan uygarlıksal filizlenişinin/doğuşunun önünü açmış, kurtarıcı rol oynamıştır. Thales ile başlayan felsefi düşünsel gelişim ve zihni canlanma, böyle elverişli koşullar üzerinde somutlaşıp yetkinleşmiş. Üretim alanında da canlanma söz konusu. Bu yol ile ticari yayılma başlamış, Batı'ya açılım sağlanmış. Batı Akdeniz'de Kartaca denetim alanlarının dışında kalan tüm alanlara ulaşılmıştır. Kartaca, bu dönem Kuzey Afrika ve İspanya dolaylarında etkin bir güç durumundadır.

M.Ö. 614'de Asur İmparatorluğu yıkımla yüz yüzedir. Yoğun saldırılar söz konusudur ve bunların karşısında duracak olanakları kalmamıştır. Kuzey ve Kuzeydoğu'dan Med Birliği'nin, Güney'den ise Kaidelilerin saldırıları karşısında sıkışıp kalmış durumdadır. M.Ö. 613'e dek sürse de saldırılar, yine de tam sonuç alınamamıştır. M.Ö. 613'de bugünkü Güney Kürdistan üzerinden Asur İmparatorluk alanlarına yoğun Med saldırıları başlamıştır. Bu saldırılarda ilk başta Kerkük ele geçirilmiştir. Ninova'ya saldırılmış ancak, Asur direnişi bu yıllarda kırılamamıştır. Bu kez saldırılar İmparatorluğun "eski başkenti" olan Assur kentine yönelir. Kent Medlerin eline geçer. Bu yıllarda (M.Ö. 613) Medler ve Kaldeliler arasında bugün nedeni bilinemeyen ve kısa süren anlaşmazlık ve çatışma yaşanmıştır. Ancak, kısa süre sonra bu sona ermiştir. Tekrardan ortak tehdide, Asur İmparatorluğuna karşı ittifak sağlanmıştır. Bu yüzden de Asur İmparatorluğu'nun yıkımı, biraz daha zamana yayılmıştır.[122] Ama, M.Ö. 612'de Asur İmparatorluğuna dönük yoğun saldırılar başlayınca durum değişmiştir. Böylece, Ninova tekrardan kuşatılır, burçları yıkılır. Bu Asur Köleci İmparatorluğunun; onların katliamcı ve sınırsız şiddet içeren iktidarlarının da sonu olacaktır. Sonuçta antik köleciliğin son savaşı iktidar kliği'de yıkılacak, çevre toplulukların özgürlükçü direniş geleneği zafer kazanacaktır. Bu gelenek esas olarak Newroz'da ifadeye kavuşup, ebedi kılınacaktır. Dolayısıyla Newroz; Mezopotamya halkları şahsında Asur Savaşçı İktidar Kliğinin sınırsız şiddet ve katliamcı uygulamalarından kurtuluşun kutlandığı günün sembolü olarak anlam bulmuştur. Ninova'nın, dolayısıyla Asur köleci rejiminin yıkılışı, *İncil* de şöyle dile getirilmektedir: "*Ninova yıkıldı, yok oldu; ona kim acır?*"

Yıkılış sonrasında Asur İmparatorluğu denetimindeki alanlar büyük oranda Med Birliği ve Kaldeliler arasında pay edilmiştir. Asur İmparatorluğunun kendisini -bir biçimde- devam ettirebileceği kültürel

122 Med-Kalde güçleri arasında barışı yeniden sağlamak amacıyla Babil Kralı'nın oğlu Nabukadnazar ile Medli bir Prenses evlendiriimiştir. Veliaht Kral Nabukadnazar Medli Prensese olan sevgisini, aşkını ebedi kılmak için bugün Dünya'nın yedi harikasından biri olarak kabul edilen Babil'in ünlü Asma Bahçelerini yaptırmıştır.

altyapı olmadığı için, tümden ortadan kalkmıştır. Babil'de ise yeni bir süreç başlamıştır. Asur İmparatorluğu içinde barınan Asur etnik yapısına sahip aşiretlerin çoğunluğu bugünkü Suriye ve Güney Kürdistan'ın dağlık alanlarına sürülmüşlerdir. Orta Mezopotamya'da Babil hâkimiyeti -Kaide iktidarı- kurulmuştur. Anadolu'da Lidya devlet denetimi bulunmaktadır. Med birliği Kuzeyde Kızılırmak'a, Lidya sınırlarına dek uzanmaktadır. "*Medlerin tapınakları ile Lidyalılarınkiler arasında sınır, Hallys ırmağıydı.*"[123] Protokürt topluluklar bu dönem oldukça ileri bir siyasal birlik yakalarlar. Med yükselişi her geçen gün bölgenin genelinin "temel politiği" hâlini almaktadır. Öcalan'ın belirttiği gibi, günümüzde nasıl "ABD işbirlikçiliği"/ABD ile işbirliği yapmak moda hâline gelmişse, bu dönemin yükselen gücü olarak Medler ile ilişki kurmak da öyle aranır hâle gelmiştir. Helenlerin Medlerle kurdukları ilişki bu biçimdedir; Medler'den etkilenmişlerdir. Bu dönem Persler henüz silik pozisyondadırlar.

M.Ö. 610'lardan M.Ö. 605'lere dek Mısır'da (II. Psimmatikh dönemi) çok güçlü bir iktidar yoktur. Habeş egemenliği sona erdirilince, temel politika, eldeki bağımsızlığın korunmasıdır. Dolayısıyla Mısır genel olarak atıl bir durumdadır. Siyasal dengeler içinde pozisyonuna uygun tavır alabilmektedir. Medler ile ilişkilerini korumaya çalışmaktadır. Aynı şekilde Lidyalılar ve Kaldeliler ile de ilişki kurmuştur. Mısırlılar bu anlamda genelde denge politikası gütmektedirler. Asur İmparatorluğunun yıkılışı sonrasında, kendilerinin eskiden denetledikleri alanları, yani Suriye ve Filistin'i yeniden kontrollerine alma girişimleri olsa da, Medlerin ve Kaidelilerin karşı çıkışları sonrasında geri adım atmışlardır. Bu anlamda bölgesel denetimde baskın olan güçler Med Birliği ve Kaide devletidir. Yeni merkezî yapılar bu güçlerdir. Tüm siyasal hesaplar bu güçlere göre şekillenmektedir. Bir diğer güç olarak Lidya bulunmaktadır.

Med yükselişi sürecinde kurulan yapı, esas olarak *Aşiret Konfederasyonu* biçimindedir. Bir başka deyişle; ne tam klasik Köleci

123 Heredot, *Heredot Tarihi*, I. Kitap Klio, s. 38.

İmparatorluktur, ne de Konfederatif yapıdır! İkisinin arasında *Yarı Devlet* diyebileceğimiz yönetsel bir oluşum söz konusudur. Yarı merkezî iktidar özelliğiyle, Protokürt tarımcı Aryan geleneğinden gelen esnek-konfederatif birlik özelliklerini içiçe taşıyan, imparatorluğa yakın bir siyasal oluşum olmaktadır. Med organizasyonunun bu yapısı antik kölecilikten klasik köleciliğe geçişi sağlamada önemli yer edinmiştir. Diğer yandan aynı özellik Med yönetsel organizasyonunun bünyesinde parçalanmaya açık kapı bırakan zayıf nokta olarak da yer edinmiştir. Medler siyasal yapıları kendilerine merkez olarak Ekbatan/Hemedan kentini seçseler de Şiz şehri gibi politik-kültürel ve dinî başşehir niteliği taşıyan çok sayıda farklı kente de sahiptirler.

M.Ö. 605'te Kaideliler kurdukları iktidara başkent olarak Babil'i seçmiş ve ilan etmişlerdir. Aynı yıl yönetime Nabukadnazar geçer (M.Ö. 605-562) bu yıllarda Lidya devleti de etkindir ve diplomatik olarak Medler başta olmak üzere, tüm güçler ile ilişki içindedir. Lidya'da iktidarda Alyettes (M.Ö. 607-560) vardır. Diğer yandan Kaideliler toparlandıkça yayılma emelleri de belirginleşmektedir. İlk olarak ise Doğu Akdeniz'e açılmaya başlamışlardır. Bu alanlar için Mısır devleti ile çatışırlar. Bu savaşlarda Kaide güçleri daha baskın çıkmış ve Kargamış ve dolaylarını denetimlerine almışlardır. M.Ö. 604'de Suriye'ye yönelen Kaldeliler, böylece geniş bir alanı kontrollerine almışlardır. Mısır iktidar güçleri ancak M.Ö. 595'de karşı saldırıya geçmiş ve Gazze'yi geri almışlardır. Ardından Sidon kentini kuşatmışlardır. Bu kuşatma döneminde Yahudi Yuda/Yahuda Krallığını Kaide saldırılarına karşı ayaklanmaya sevketmişlerdir. Kudüs'te de isyanlar baş göstermiştir. Kudüs isyanına Peygamber Daniel öncülük etmektedir.

Bu dönem Kudüs (Jaruselem) Yuda Krallığının (Güney İsrail'in) başkentidir. Olayların yaşandığı yıllar (M.Ö. 600-595) Yuda Krallığı içinde önemli değişimler yaşanmaktadır. Çeşitli reformlar geliştirilmektedir. İşaya dönemi İsrail tarihi Eski Teşu, Samuel ve çeşitli Krallara ait olan dinsel kitapların incelenip yorumlanması temelinde

yeniden yazılmaktadır. Bu yorumlarda Yehova'ya dayalı izahlar ile Filistin'in yerli halkının imhası temellendirilmeye çalışılmaktadır. Aynı yıllar Yeşu öncülüğünde Filistin'e saldırılar başlatılmış ve fethedilmiştir. Özellikle Asur İmparatorluğunun yıkılışı sonrasında özgürleşme yönünde elverişli koşullar açığa çakmıştır. Otorite boşluğu tüm topluluklarda daha fazla bağımsızlaşma ve büyüme istemine yol açmıştır. Sonuçta Mısır devletinin kışkırtma ve desteği ile böylesi koşullarda Kaldeliler'e karşı Yahudi isyanı başlamıştır.

M.Ö. 595'de başlayan yoğun saldırılar M.Ö. 587 yılına dek sürmüştür. Bu süreçler içinde yenilgiler ve sınırlı bağımlılıklar oluşmuştur. İlk yıllarda (M.Ö. 595-550) Kudüs talan edilmiştir. On binlerce insan tekrardan esir olarak Babil'e götürülmüştür. Bunların içinde Yahudi ileri gelenleri de bulunmaktadır. M.Ö. 590-587 yılları arasında kısa süren sessizlik sonrasında, tekrardan 587'de Kudüs'de isyan başlamıştır. Bu isyana Kaldeliler daha da sert yönelmiş; kapsamlı ve yıkıcı seferler düzenlemişlerdir. Yahudiler yenilince, bu kez çok daha fazla sayıda Kudüslü Yahudi esir alınmış sürgün edilmiştir. Tarihte *Babil Sürgünü/Esareti* diye bilinen süreç böyle başlamıştır. Bu sürgün süreci, Asur İmparatorluğu dönemindekinde olduğu gibi götürülenlerin asimile edilip eritilmesi ile sonuçlanmamıştır. Sargon yıllarında Yahudiler iki kola ayrıştırılır. Biri Babil'de, diğeri ise Fırat Irmağının bir kolu olan Kebar Irmağı yanında, Nippur ve Ur'a yakın bir bölgede, Tel Aviv'de (Bahar Tepesi) yaşamışlardır. Sürgünler içinde Hezikel adlı bir rahip de bulunmaktadır (Yahudi esareti takriben M.Ö. 587-538 arası sürmüştür).[124]

Kaideliler için bu yıllar en güçlü ve en parlak olunan yıllardır. Bu yükselişte Medler ile kurdukları barışın rolü büyüktür. Böylelikle Kaide devleti Mısır'ı yenmiştir. Babil'in parlak döneminde sürgünde bulunan Yahudiler için buralar yeni eğitim alanları olmuştur. Yahudiler Babil sürgününde yeni uygarlık esini alırlar. Zaten Yuda Krallığının

124 K. Armstrong, *Tanrının Tarihi*, s. 74. ve Andrew Collins, *Meleklerin Küllerinden*, s. 101.

yönetici sınıfları bu sürgüne giderlerken, yanlarında kendi yazılı kitapları ile gitmişlerdir. Bu anlamda sürgün yıllarında kendilerini korumuş, erimemişlerdir. Kaldı ki, Asur dönemindeki gibi sistemli asimilasyona da tabii tutulmamışlardır. Yoğun araştırmalar yapmışlardır. Burada edindikleri birikimler ile geri döndüklerinde *Tevrat*'a eklemeler yapacaklardır. En belirgin olarak öne çıkan, Yehova'nın "*Tek Tanrı benim*" demeye başlaması/başlatılmasıdır! Yahudi ileri gelenleri Babil'de, Babil'in Marduk'unu, Mısır'ın Aman-Ra'sını ve Akhenaton'unu, Aryanon'un Zerdüşt'ünü inceleyerek bu sonuca ulaşmışlardır. Bu yıllarda Suriye coğrafyasında Fenikeliler etkindirler. Ve Mısır devletinin Suriye'ye egemen olma istemlerine karşı koymuşlardır ve yoğun çatışmalar başlamıştır. Bu çatışmaları yakından izleyen Yunanlar ise Mısır devletine destek vermektedirler. Çünkü, Yunanlar için Fenike iktidarının zayıflaması, Yunan ticaretinin gelişip güçlenmesi anlamına gelecektir. Aynı yıllarda Orta Anadolu'da Lidya egemenliği bulunmaktadır. Lidya devleti kendisini Batı Anadolu'daki Yunan şehirlerinin koruyucusu olarak görmektedir. Lidya, kısa zamanda Kaidelilerin etkinlik gücüne ulaşmıştır. Adeta Batı Gücü olarak konumlanmıştır.

Med Birliği ise Doğu'da etkindir. Lidya iktidarı karma bir paralı asker gücü, orduya sahiptir ve askerî açıdan güçlendikçe Kimmerler'i sıkıştırıp Kafkasya'ya sürmüşlerdir. Böylece Medler ile aralarındaki engeller tümden kalkmıştır. Aralarında üstünlük sağlama mücadelesi başlamıştır. Savaş, M.Ö. 590'da başlamış ve beş yıl (M.Ö. 590-585) sürmüştür. Karşılıklı bir yenişememe durumu olunca ve bu dönemde gerçekleşen Güneş Tutulması da "*Tanrıların Savaş istemediği*" şeklinde yorumlanınca, Kaidelilerin aracılığı ile Med-Lidya Barış Anlaşması gerçekleşir. Sınır olarak tekrar Kızılırmak (Hallys) belirlenir. Anlaşmayı sağlamlaştırmak için klasik yöntem işletilmiş; Alyettes'in kızı Aryanis, Keyakser'in oğlu Astiages ile evlendirilmiştir.

Böylece M.Ö. 585'de Anadolu'nun batı yakasında Lidyalılar, Aşağı Güney Mezopotamya'da Kaldeliler, Doğu Akdeniz'de Mısır

(26. Firavun Hanedanlığı) ve Aryanom, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'da (Kızılırmak'a dek) ve Kafkasya sınırlarına dek Med Birliği hâkimdir. Bu dönem Mısır ve Fenike iktidarlarının zayıflamaları ve Doğu Akdeniz'de etkinliklerinin azalması Yunan Topluluklarını harekete geçmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda, Atina ve İonya coğrafyalarındaki Yunan toplulukları arasında birlik çabaları artmıştır. Yaşanan ilişki ve yakınlaşmalar beraberinde kültürel etkileşime de yol açmaktadır. Böylece İon kültürü Atina'ya taşınmıştır.

M.Ö. 600'lü yıllarda Grek Yarımadası'nda siyasal planda etnik yapılı federasyondan, sınıf yapılı merkezî köleci iktidar yapısına geçilmiştir. Bu iktidarın kimi özellikleri bulunmaktadır. Din ikincil plandadır ve siyasal yön başattır. Bu yönüyle bir nevi cumhuriyet idareli köleci devlet gibidir. Yönetimde bulunan tüccar orta sınıf laiktir ve rahiplere mesafeli yaklaşmaktadır. Bu anlamda iktidar ideolojisi rasyoneldir. Üretimde tarım ve ticaret gelişkin olup önemli bir yere sahiptir. Deniz ticaretindeki gelişkinlik belirgindir. Bu ise Yunan devleti ve toplumuna refah ve zenginlik sağlayan önemli bir faktördür. Bahsedilen zenginlik, dolaylı olarak felsefi düşünceye'de zemin oluşturmuştur. Önemli oranda "boş zaman" oluşturma avantajı sunmuştur. Yanı sıra, Doğu-Batı ve Güney-Kuzey ticari ilişkilenmesi içinde karşılıklı kültürel ve düşünsel etkileşim ve alışveriş yaşanmaktadır. Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a dek mal ticareti yapılmaktadır. Adeta, ilk "küreselleşme hamlesi" gerçekleşmektedir. Cumhuriyet ve Demokrasi, böylesi bir ortamda doğmuştur. Zengin ve karmaşık maddi koşullar üzerinde özgün siyasal yapı oluşturulmuştur. Ve böylece "Atina Demokrasi' si" şekillenmiştir. Sonuçta, katı köleci anlayış ve mitolojilerin ve katı din yönetiminin çözülüş süreçleridir. Tanrı korkusu azalmıştır. Grek dinî inancı zayıf durumdadır. Refah ortamının yarattığı artı zaman/boş zaman sayesinde yoğun tartışmalar geliştirilmektedir. Yeni siyasal yönetim arayışı başlamıştır. Aynı zamanda "akla yakın" düşünsel gelişim devreye girmektedir.

M.Ö. 585'lerde Med iktidarının başına Astiages geçer (M.Ö. 585-550). Astiages Medlerin enerjisini tüketen bir bolluk içine gömülmüş ve kendisini rahata yatırmıştır. Oysa bu dönem Lidya devleti zengindir. Altın ve gümüş madenleri üzerinde (Krezüs döneminde: M.Ö. 560-545) devlet tekeli kurmuşlardır. Diğer yandan Mısır devleti orta düzeyde de olsa varlığını korumaktadır (II. Psammetikh: M.Ö. 595-568 dönemi). Med Birliği içinde yer almayan Pers-Ahameniş Aşireti başta olmak üzere, genelde Pers kabilelerinde hareketlilik baş göstermektedir.

Medler'de M.Ö. 560'larda büyük bir iç kargaşa başlar. Astiages, savunma sorunları ile ilgilenmemektedir. Askerî açıdan gerileme, zayıflama başlamıştır. Aşırı lükse eğilim iktidar yönetimi içinde başattır. Dış fetih ve açılım zaten söz konusu değildir. İçeride üretime yeterli düzeyde ağırlık verilmemektedir. Devlet hazinesi zayıflamıştır. Bu gibi durumlar Med soyluları, soylu sınıfları içinde rahatsızlıklara neden olmuştur. Bu rahatsızlıklar zamanla saray içi entrikalara dönüşecektir. Med-Pers soyluları yeni bir hanedan arayışına girmişlerdir. Ve iç kargaşalıkları da körüklemektedirler. Dışarıda ise Lidya ve Kaide iktidar yapıları bu gelişmeleri izleyerek tavır ve politika belirlemektedirler. Özellikle Pers-Ahamenişlerin özerk yönetimi daha dikkatle izlenmektedir. Gelişmeleri ve koşulları gözetip içten bir darbe ile iktidarı ele geçirme hesapları bulunmaktadır. Astiages, Ahamenişlerin bu hareketliliklerini denetime alma amacıyla kızı Mandane'yi Ahamenişlerin lideri konumunda olan I. Kambyses ile evlendirmiştir.[125] Onları

125 Med Birliği dışında Güney Aryanom'da (Susa'da) özerk bir yaşam süren Pers-Ahamenişlerin bilinen ilk temsilcileri Teispes'dir. Sonraları sırasıyla; I. Kuraş (M.Ö. 640-600), I Kambyses (M.Ö. 600-559) bulunmaktadır. I. Kambyses döneminde belli düzeyde Medler'e bağımlılık vardır. Tüm Aryanom coğrafyası Med Birliği denetiminde olduğu için onlar da dışında kalmamışlardır. Ahamenişler için asıl yükseliş II. Kuraş (M.Ö. 559-530) dönemi yaşanmıştır. Astiages'in yeğeni dir. O dönemler Persler, soyluluk anlamında Medler'e göre ikincil plandadırlar. Buna rağmen Astiages kızı Mandane'yi I. Kambyses ile evlendirir. Ahamenişler'i bu yolla kendine yakın tutmak ister. II. Kuraş Mandane'nin oğludur.

bu ilişki ile yanına çekmeyi hedeflemiştir. I. Kambyses ise, bu evliliğin sağladığı "soyluluk bağı"nı önemli bir olanak biçiminde değerlendirmiş; Susa dolaylarında bulunan Anzan bölgesindeki tüm Pers topluluklarının prensi hâline gelmesinin dayanağı yapmıştır. Arkasına aldığı "Med bağı" ve dolayısıyla "desteği" ile kendi otoritesini Ahamenişler içinde sağlam ve kalıcı kılmıştır. Kalde iktidar güçleri de Medler'de açığa çıkan iç çelişkileri körüklemektedir. Bu amaçla Ahamenişler'i desteklemişlerdir. Bu yıllarda I. Kambyses, sınırlı da olsa Med Birliği denetimini kabul etmiştir. Onun ardından Prens olan II. Kuraş (Kyrusi M.Ö. 559-530) Pers-Ahamenişler açısından asıl yükseliş dönemini ifade eder. II. Kuraş, Astiages'in yeğenidir. II. Kuraş Pers birliğini daha da pekiştirmiştir. Dışarıda ise Kaideliler ile ilişkilerini geliştirip yoğun destek sağlamıştır. Med iktidarı içinde yaşanan çelişkileri ve soyluların rahatsızlıklarını kullanarak, kendisine destekçi sağlamış ve onları işbirliğine çekmiştir. Onların Astiages ile olan çelişkilerini böylece daha da derinleştirmiştir. Bunlardan biri olan ve Astiages ile kişisel çelişkileri de bulunan Med Ordusu komutanlarından Horpagos'un II. Kuraş ile ilişkisi önemlidir. Med Birliğindeki en büyük içihanet Horpagos'unkidir. Horpagos, sarayda mevcut yönetimden rahatsız olan soylularla birlikte, II. Kuraş ile işbirliğine girip, Kürdistan'da isyan ve darbe hazırlıklarına girmiştir. Kaideliler Nabonid döneminde (M.Ö. 556-539) II. Kuraş'a destek verip teşvik etmektedir. Çünkü, Medlerin zayıflaması demek, bölgede Kaide egemenliğinin daha da artması demek olacaktır. Oysa, Lidya devleti II. Kuraş'a (Ahamenişler'e) destek vermemiştir. Daha ihtiyatlı yaklaşmaktadırlar. Çünkü Medler ile kurdukları barış, kendi sınırlarının korunması ve güvenliği için önem taşımaktadır. Mısır iktidarı ise bu dönem kendi çevreleri ile sınırlı kalmış durumdadır. Bu süreç Mısır devleti için adeta son "parlak" dönemdir (Amosis dönemi, M.Ö. 568-526).

Böylesi koşullarda Pers-Ahamenişler ayaklanmış, içerden de soyluları harekete geçirmiş ve içdarbe ile Astiages'i devirmişlerdir. Böylece yeni bir hanedan başa geçmiştir; Ahameniş hanedanlığı!

Tarih M.Ö. 550'leri göstermektedir.[126] Bu isyan ve darbeyi bir etnik yapının diğerine karşı iktidar mücadelesi olarak değil, içeride yürütülen hanedan çatışması ve mücadelesi olarak ele almak daha gerçekçi olacaktır.

Zaten Pers iktidar süreçlerinde Medli yöneticilerin iktidarda yer almaları, Pers-Yunan savaşlarının "Med Savaşları" diye anılması, "Kralın ölümsüzleri"nin Medli ve Persliler'den oluşması gibi gerçeklikler, bu hususu doğrulamaktadır. Bu anlamda, gerek Med ve gerekse Pers iktidar süreçleri ağırlıklı olarak *Med-Pers Devleti* ve iktidarı olarak ele alınmaktadır. Bu iktidar süreçlerinde kuruculuk rolünü Medler oynamışlardır. Persler ise henüz yıpranmamış güç konumundadırlar. Bu yönüyle Med-Pers iktidarının imparatorluğa yakın oluşumun dönüşümü ve daha etkin kılınmasında önemli rol oynamışlardır. Dolayısıyla esasta Pers İmparatorluğu Med iktidarının devamıdır. Bir nevi "ortak devlet" söz konusudur. Hanedan değişimi sonrasında Med topluluklarının bir kısmı tekrar dağlara çekilerek direnişe geçmişlerdir. Bunlar çoğunlukla yoksul halk kesimleri olmuşlardır. Kimi kesimler ise Pers-Ahameniş Hanedan yönetiminde yer alarak onlara katılmışlardır. Ki, bunlar da Mezares ve Hapez öncülüğündeki soylu üst tabakalardakilerdir.

Med iktidarındaki değişim, Hanedan değişimi Astiages ile başlayan kaybediş ve yenilgi sürecinin nedenleri üzerinde çok şey söylenmektedir. En net olan şey ise şudur: Astiages dönemi, Medler açısından gerileme ve çöküşü içermektedir. Yenilgi nedenlerine dair Heredot; daha çok Astiages'in silik yönetimini ve aşırı barışçıllığını belirtmektedir. Machiavelli de benzer şekilde bunu "barışçıl politikalarda ısrar" olarak ifade eder.[127]

---

126 Med-Pers toplulukları ortak kültür kökeninden oldukları, aralarındaki farklılıkların yerellik kazanmayla oluştuğu; buna rağmen, Med Birliği'nde Persler'in de yer aldığı ve daha sonraki Pers süreçlerinin de "Med-Pers dönemleri" olarak ele alındığı bilinmektedir.

127 Heredot, *Heredot Tarihi* ve Machiavelli, *Hükümdar.*

Elbette özgün bir inceleme konusudur. Yukarıdaki vurguları da içirmekle beraber, farklı hususlar da bulunmaktadır. Kısaca bazı vurgular yapabiliriz. Birincisi; Med toplumsal örgütlülük formatı aşiretsel olup, yönetsel planda konfederatif ilişkilere dayanmaktadır. Birliğin ideolojik zemini olan Zerdüştlük'ün öngördüğü model de, yine konfederatif esaslarda dır. Antik köleciliğin baskıcı ve katı yönetim anlayışının antitezi olarak gelişen isyancı bir gelenek söz konusudur. Barışçıllığı ve idareleri altında bulunan topluluklara da bu eksenle yaklaşım gösterilmiş ve esnek bağımlılık ilişkileri içinde tutmuşlardır. Bu özellik dolayısıyladır ki, klasik bir imparatorluksal kurumlaşmaya yönelinmemiştir. Bu anlamda geçiş dönemi devletleşmesi / yönetsel organizasyonu olup özgünlük arz etmektedir. İkincisi; Astiages'in öncülüğünde yönetimi devralan kesimin/grubun gevşek, lükse gömülen, yönetsel işler için gerekli öngörü ve derinlikten uzak bulunmaları, diplomatik yetenekten uzak oluşlarıdır. Bu gibi nedenlerden dolayı dış siyasal dengeler yeterli düzeyde takip edilememiş, zamanında ve uygun politikalar geliştirilip ittifaklar sağlanamamış, iç ve dış tehdit zamanında ve gerçekçi tahlil edilememiş ve tedbirler alınamamıştır. Birçok sorun son anda görülünce de engellenememiş ve çözümleyici olunamamıştır. Üçüncüsü; coğrafik/jeostratejik önem ile ilgili olarak yoğun dış saldırılara ve egemenlik hesaplarına maruz kalınmış; bu yönde gelişen çok sayıda çatışma ve savaşlar ise güçsüzleşmeye ve zayıflamaya yol açmıştır. Dördüncüsü; ideolojik planda Zerdüştlük ile sınırlı kalınmasıdır. Zerdüştlük yaratıcı temelde üretilip yeni koşullara uyarlanma temelinde yenilenememiştir. Gelişmelere cevap verecek düzeye kavuşturulamamıştır. Toplum - yönetim ilişkileri kopabilmiştir. Nihayetinde yıkım sonrasında halk dağlara çekilmiş, oysa soylu kesim yeniden Pers yönetimine katılabilmiştir. Sonuçta Pers-Ahameniş Hanedan darbesi gerçekleşmiş ve iktidara yeni yönetim el koymuştur.

Lidya devleti bu yeni yönetimden memnun olmamış, ihtiyatlı olmuş ve endişe duymuştur. Bu yüzden de Grekler ve özellikle Spartalılar, Kaldeliler ve Mısırlılar ile ilişkilenip anlaşmaya çalışmışlardır.

Ancak, yeterli zaman bulamadan Pers saldırılarına maruz kalmışlardır. Böylece Persler M.Ö. 547'de Lidya Devleti'ni yıkıp ele geçirmişlerdir. Onların Kralları Krezüs'ü esir alırlar. II. Kuraş Krezesüs'ü öldürmüş. Bu ise Perslerin dış toplumlar nezdinde "barış getiren fatihler" imajı ile tanınmalarını sağlamıştır. Lidya engeli kalkınca sıra İonya'ya gelir. İonlara dönük saldırılarda asıl hedef "Lidya'ya bağlı olunduğu gibi Pers İktidarı'na bağlı olmaları"nın sağlanmasıdır. İlk süreçlerde İonyalılar ve yöneticileri bunu kabul etmişlerdir. Kabul etmeyen kimi boylar Atina'ya göç etmişlerdir. Bu yolla İonyanın Miletos sitesinde açığa çıkmış olan felsefi birikim Atina'ya taşınmıştır. Önemli felsefecilerden Thales Atina'ya, Pisagor ise Güney İtalya'ya göç edenler arasındadır. Thales'in geliştirdiği düşünce akımının Yunanistan'a ve Atina'ya taşınması büyük sonuçlar doğuracaktır. Yine felsefeci olan Anaksimendros'da bu süreçte devreye girecektir. İonyalı[128] olan Pisagor da öne çıkacaktır. Pisagor Babil'deki tüm Doğu bilimlerini, özelliklede Zerdüşt doktrinini derinliğine incelemiş bir filozoftur. Güney İtalya'da Elea bölgesinde yeni düşünce akımının öncülüğünü yapmıştır. İonya ve daha Batı'da Elea bölgesinde güçlü ideolojik çıkışlar görülmektedir. Her iki bölgede; gerek doğu merkezî güçlerine uzak oluşları ve gerekse Grek Yarımadasının kendi üzerlerindeki denetiminin görece zayıf oluşu dolayısıyla, yeni bir çıkış için elverişli koşullara sahiptir. Bu özellikleri dolayısıyla diğer Yunan kentleri ve kolonilerine nazaran daha özgün hareket edebilmektedirler. Bu dönem Hindistan'da ise kast sistemi temelinde Brahmanizm gelişmiş ve öne çıkmıştır. Hindi Çin'inde de etkili olmuştur. Bu dönem egemen kast sistemi eksenli Brahman zihni yapısına karşı, yoksulların direnişini temsilen Uphanishad hareketi geliştirilmiştir. Onlar aşırı tüketiciliğe ve lükse tepki biçiminde protesto nitelikli çileciliği seçmişlerdir.

---

128 İonya: Batı Anadolu'da Ege denizi kıyılarında bir bölge ismidir. Bu topluluklar deyim yerindeyse "en güçsüz" Yunanlardır. Miletos, Myes, Frieze, Karia, Ephoses, Kolophen, Lebedes, Teos, Klazamonal, Phukai, ve irili ufaklı kimi adaları içermektedir. İonya'daki Yunanlar Pelopphones'de yaşarlarken, gelişen Akha saldırıları sonucu Batı Anadolu'ya göç etmiş, buralara yerleşip 12 kentli bir konfederasyon kurmuşlardır.

Etkileri büyük olmuştur. Bu anlamda, dönemlerine göre doğal toplum değerlerine dayalı bir direnişin temsilini yapmışlardır. Diğer yandan Persler ise M.Ö. 539'da Babil'e yönelmiş, Kalde iktidarına son verip yönetimi denetimlerine almışlardır. Babil'in Perslerce fethi, sonuçta Yahudi esaretini de sona erdirmiştir. Yahudiler tekrardan Yuda Krallığı'nı kurmak üzere eski yurtlarına dönmüşlerdir. Persler buna izin vermiş, hatta teşvik etmişlerdir. Kudüs'ü yeniden inşa etmelerine destek sunmuşlardır. Ancak, tüm Yahudiler (bu duruma rağmen) geri dönmemiş, kalanlar olmuştur.

Lidya'nın ele geçirilişi ardından Sardes (Lidya'nın Başkenti) Perslerin Anadolu'daki satraplık merkezi hâline getirilmiştir. Persepolis ve Sardes arasındaki uzun "Kral Yolu" bu dönem inşaa edilir. Böylece dönemin en büyük siyasi organizasyonu gerçekleştirilir. Karadeniz dolayları, Mısır, Afganistan, Hindistan, Partya, Ermenistan egemenlik altına alınmıştır. Batı Ege'deki İonya üzerinde Yunan sınırlarına uzanılmıştır. Bu organizasyonda, tüm Aryan topluluklar bir çatı altında toplamıştır adeta. Bu geniş yayılmada tarihi-kültürel etki, gevşek ve akılcı yöntem, esnek idari yaklaşım, fetihlerde yağmaya ve yıkıcı tutumlardan uzak durma gibi etkenler, önemli bir rol oynamıştır. Ele geçirilen alanlarda yerli halkların inançlarına karışılmaz; Babil'de Marduk'a ve Yuda Krallığında Süleyman'a inanılmasına engel olunmaz, kendi tapınaklarını kurmalarına izin verilir. Bu durum daha çok Med-Pers iktidarlarının özgünlükleriyle ilgili şekillenen yönetsel-idari anlayışla bağlantılı olmaktadır. Ancak genel vurgularda salt Pers liderlerine mal edilerek anlatılmaktadır. "*Kendi imparatorluğuna kattığı her ülkesinin kurumlarını alıkoymasına özen gösterdi; vergilerle onları ezmemeye dikkat etti; ulusal azınlıklara saygı gösterdi ve onları kendi tayin ettiği yöneticilerin gözetimi altında birleştirmekle yetindi. Karışıklıkları bastırmak zorunda kaldığı zamanda acımasız vahşetle dolu bunca yüzyıllardan sonra savaşı insanileştirdi.*"[129] Tüm

129 Andre Riberd, *İnsanlık Tarihi*, s. 82.

bunlara rağmen, imparatorluğun yayılma ve daha fazla egemenlik çabaları da sürmüştür. İndus vadisi ve Orta Asya topluluklarına bu amaçla seferler düzenlenmiş, bu alanlardaki topluluklar egemenliği kabul etmeyerek bağımsızlıklarını koruma direnişleri yürütmüşlerdir.

Med yönetsel süreçlerinde Neolitik geleneğin izlerini taşıyan ilkel ortakçılık Pers süreçlerinde farklılaşmıştır. Somut olarak Pers saraylarında sınıfsallığın daha belirgin hâle gelişinde bu hususu görmek mümkündür. Bu dönemde tüm bölgenin tek bir hükümdür yönetiminde toplanması düşüncesi, en çok tüccarlar ve tefeciler tarafından desteklenmektedir. Bu destekleriyle de yeni iktidar yapısı üzerinde önemli etki düzeyine ulaşmışlardır. Böylece farklı coğrafyalara açılıp ticaret yapma ve geniş ticari ağlar içinde güç kazanmaları olasılık dahiline girmektedir.

M.Ö. 530'da Perslerin Orta Asya'ya yayılma süreçlerinde, yine bir çatışma esnasında II. Kuraş öldürülmüştür. Onun yerine oğlu II. Kambuzya/Kambyses (M.Ö. 530-532) geçmiştir. Bu yıllarda (M.Ö. 527'ler) Mısır Devleti'ne dönük Pers saldırıları başlatılarak iktidar ele geçirilmiştir. Artık Mısır'da Pers egemenliğindedir. Bu süreç Mısır tarihinde "27 Sülale" biçiminde (Pers Egemenliği) ifade bulmaktadır. Satraplık türü özerk bir yapı şekillendirilir. Yönetim Mısırlılar'dan oluşturulur; Pers denetiminde çalıştırılır. Mısır seferi sonrasında Persler Kartaca'ya, Habeşistan'a (bugünkü Etyopya) yönelmişlerdir. Bu seferlerin başladığı yıllarda, Pers saraylarında yoğun iç çatışma ve çelişkiler başlamıştır. Din adamları ve soylular II. Kambuzya/Kambyses'in iktidar yönetimini her geçen gün daha fazla tekleştiren ve merkezileştiren tarzından rahatsız olmaktadırlar. İktidar üzerinde kendi rollerinin sınırlandırılmasına tepki duymaktadırlar. Dolayısıyla iktidarı ele geçirme hesapları gütmektedirler. Bu amaçla, mevcut iktidar yönetimi ile çelişkisi olan kabileleri isyana sevk etmeye çalışmışlardır. II. Kambuzya/Kambyses artık iyice yaşlanmış ve bunamıştır. İktidar için kardeşini öldürmesi ve aşırı derecede kaba uygulamalara sahip olmasıyla, her çevrede tepki uyandırmış durumdadır. Başarılı bir politik temsil yeteneğinden uzaktır. Onun bu durumu

muhaliflerinin işine yaramaktadır. Etnisite temelli isyanların artması ise, esasta yönetim anlayışının kabalaşıp ilk kuruluşdaki esnek ve katılımcı çizgiden uzaklaşmasıyla yakından ilgilidir. Etnik temelli isyanların en belirgin alanları Babil'de yaşayan ayaklanma ile, Kürdistan'da Mag rahiplerince (ve onların öncülüğünde) geliştirilmiş olan Gomata isyanı olmuştur. Özellikle Gomata isyanı oldukça etkili olmuş; kısa süreli de olsa iktidarı ele geçirme ile sonuçlanmıştır.

M.Ö. 522'de gelişen Gomata isyanı esasta aşırı despotikleşen ve Med-Pers kuruluş dönemindeki birlik ölçülerinden uzaklaşan, kopan yönetim tarzı ve uygulamalarına karşı oluşan genel tepkiyi ifade etmektedir. Persli din adamları ve soylularının da bu isyanı desteklemesi,etkisini daha da artırmıştır. Bu yönüyle hem etnik, hem politik ve hem de dinî özellikleri bir arada barındırmaktadır. Saray içi darbe biçiminde gelişmiştir. Yedi ay gibi kısa bir süre yönetim ele geçirilmiştir. II. Kambuzya/Kambyses seferde iken bu isyanı duymuş; bastırma amacıyla geri dönerken yolda ölmüştür. Sonra yerine I. Dara/Darius (M.Ö. 522-486) geçmiştir. İsyanı kanla bastıran I. Dara'dır. Maglı rahipleri vahşi uygulamalara tabii tutmuşlardır.

M.Ö. 520'lerle başlayan bu süreçler, her açıdan özgünlükler taşımaktadır. Pers imparatorluksal ilerleyişi/yayılışı Hint, Çin ve Orta Asya'ya, Doğu'ya doğru fazla zorlanmadan sürmüştür. Çünkü sistem bu alanlara nazaran yenilikçi bir yapı arz etmektedir. Oysa Batı'ya ilerleyişte tersi bir durum yaşanmaktadır. İonya başta olmak üzere; özgün zihinsel-felsefi açılımlar ve yeni idari yapılar açığa çıkmıştır. Böylesi uygarlıksal çatallaşma içerisinde Pers sistemi çelişik bir yapı arz etmektedir. Yaşanan sorunlar ve çelişkilerin giderilmesi için çözüm arayışları gündeme girmektedir. Ancak bu çözümler her geçen gün daha fazla olumsuz yöntemlere bürünmektedir. Eskinin esnek ve "hoşgörülü" yaklaşımları terk edilmiş, bunun yerine tutuculaşma ve "mutlar" olma anlayışı geçmiştir. M.Ö. 520'lerden başlayan ve M.Ö. 330'lara dek sürecek olan monarşik yapı ve katı uygulamalar sonucunda sistemin gerileme belirtileri artacaktır.

Bahsedilen tutuculaşma Batı Ege, Suriye, Klikya, Fenike, Filistin, Kıbrıs, Mısır, Lidya, Kürdistan, Hindistan (v.b.) gibi, yaklaşık otuz civarında olan tüm satraplıklarda koşulların ağırlaştırılmasına yol açmıştır. Vergiler ağırlaştırılmıştır. Para sistemi geliştirilmiştir. M.Ö. 513'de Trakya'nın büyük bölümü denetime alınmıştır. Ancak yığılmış bulunan köklü siyasal sorunlara çözümleyici yaklaşımlar geliştirilememiştir. Siyasal yetersizlik ise şiddet ve baskıcı yöntemlerin gelişimini kaçınılmaz kılmıştır. Yaklaşık yedi yıl süren kapsamlı şiddet dalgası devreye sokulmuştur.Bu şiddet yöntemi ile iç-muhalefet bastırılmıştır. Pers aristokratları bu uygulamaları desteklemektedirler, ilginç olan bir yandan şiddet ve bir yandan da belli düzeyde "liberal" tavırların içiçe görülebilmesidir. Bastırma ve esneklik oldukça kendine has bir şekilde eşgüdüm içinde yürütülebilmektedir. Diğer yandan Pers yayılmacılığı arttıkça İonya'daki Yunanlar kaygılanmaktadırlar. Kaygı, sıranın kendilerine geliyor olmasını görmeleri ile ilgilidir. Bu yüzden Grek Yarımadası'ndaki tüm sitelere Atina, Sparta v.d. birlik çağrısı yapmışlardır. Dışarıya bu çağrıyı yaparken, içeride de isyan ve direniş (M.Ö. 500'ler civarı) hazırlıkları yapmaktadırlar. Gerçi bu dönem İmparatorluk denetiminde olan birçok satraplıkta isyanlar patlak vermiştir. Despotik ve baskıcı İmparatorluk saldırganlığı ve şiddetine karşı, halkların özgürlükçü arayışları kısa aralıklarla da olsa sürekli kendini hissettirmiştir. Etnisitelerin bağımsızlıkçı mücadelesi, yoksulların ise özgürlük ve daha refah yaşam arayışı yönündeki direnişleri devrededir. İçeride ve dışarıda İmparatorluk iktidarına karşı isyan ve direnişler arttıkça, sürekli savaş ve çatışma varlığını sürdürdükçe, iktidarın da saldırganlığı ve kendini mutlak irade biçiminde despotik hâle getirmesi yoğunlaşmaktadır. Bu gidişat Persler'e kaybettirecektir: Pers Despotizmi karşısında Atina Demokrasisi kazanacaktır.

Bu dönem zarfında, Batı'da, Roma'da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. M.Ö. 509'da Etrüskler yenilgiye uğratılıp kovulmuşlardır. Böylece Roma'da Latin Birliğinin sağlanması için önemli bir dönemeç yakalanır.[130] Bu birlik, içeride Roma'nın kendi sorunlarını büyük

oranda gidermesinin ve dışa açılmaya hazır hâle gelişinin de habercisi olmaktadır. Gerçi, bahsedilen birliğe üye olan toplulukların çoğuna yönetime katılım hakkı tanınmamaktadır. Bu durum içeride isyanlara ve çatışmalara yol açmaktadır. Yine dışarıda M.Ö. 450'li yıllarda Kelt saldırıları ile uğraşılmaktadır. Ancak, tüm bu zorluklara rağmen, Roma, kendini yenilemekte; hukuk düzeninde M.Ö. 578-535'de Servius Tullus dönemi hukukunda değişim yapılmaktadır. Ordu üzerinde Romalı zenginlerin etkisi belirgin olarak artmaktadır. Tüm bu hususlarla beraber, yine de M.Ö. 495'de Roma'da iç kargaşa yaşanmaktadır. Ülke yirmi boy'a ayrılmış durumdadır. Sınıf mücadeleleri her tarafta devreye girmiştir.

Aynı dönemler Çin'de Lao-Çe ile başlayan, 6. yy.'da ise Tao ile süren ve sonuçta Konfüçyus ile bu yıllarda belirginlik kazanan "akılcı ahlak öğretisi" yaşanmaktadır. Bu dönemde Çin'de katı monarşik yapı yıkılmış, sonrasında kargaşa ve kaos başlamıştır. Belli bir konfederatif birlik sağlanmışsa da esasta çok parçalı beylik statüsü/statüleri potansiyel parçalanma etkenleri olarak ortada durmaktadır. Dolayısıyla bu kaotik durumdan çıkma yönünde bir arayış söz konusudur. Yerleşik dogmalar ile sistemin yürütülemeyeceği artık görülmüştür. Her beyliğin kendi çapında büyük birer köleci devletçik hâlinde varlığını korumasına karşılık birçok mistik direniş grupları oluşmuş; yoksul halk tabanının tavrı da bu gruplarda ifade edilir olmuştur. Bu gruplar içinde felsefi öğretiler de oluşturulmaktadır. Konfiçyus'da bu felsefelerden biridir.

---

130 M.Ö. 1000'lerde Avrupa'da yaşanan halklaşmanın ilk temel adlandırmaları başlamıştır. Buna göre; Rusya ve dolaylarında Slav, Kuzey Avrupa'da Norman, Töton, bugünkü Almanya'ya doğru gelindiğinde Germen, Got, Güney Avrupa'da Kelt ve Latin v.b. tarzında adlandırmalar oluşmuştur. Daha ilerleyen tarihlerde bu adlar iyice daraltılmış, çeşitli coğrafyalarda özgün kavim ve milliyet tarzı oluşumlara dönüşmüştür. Buna göre; Grek Yarımadası'nda Helen, İtalya'da Latin adları ile halklaşmalar görülmüştür. Bu süreçler aynı zamanda Avrupa Neolitiğinin sonlarıdır.

Ancak o, aynı zamanda Lou beyliğinde Bakan'dır. M.Ö. 496'da on yıllık bir sürgün cezası olmuştur. Bu sürgün ona sürekli gezme ve gezdiği alanlarda düşüncelerini yayma olanağını -nesnel olarak- sunmuştur. Bu yıllar esas olarak Çin toplumunun da şekillendiği yıllardır. Bu şekillenme ağırlıklı olarak Honan bölgesinde odaklaşmaktadır. Tüm beylikler şekillenen Çin toplumuna hâkim olabilmek amacıyla Honan bölgesini ele geçirme mücadelesine girişmektedirler. Çatışmalar oldukça şiddetli yaşanmaktadır. Kaos ve kargaşa alabildiğine artmıştır. Öyle ki kaotik, kriz ortamına düzen sağlama en temel ihtiyaç hâline gelmiştir. Bu kapsamda öne çıkan Konfüçyus'un çözümü sistemin reformasyonunu öngörmektedir. Toplum ve siyasal düzenin yeniden sağlanmasının felsefi temelini oluşturma hedefi bulunmaktadır.[131]

Benzer bir durum Hindistan'da yaşanmaktadır. Brahmanizm'in katı kast sistemine karşı olan Uphanishad hareketinden ayrı olarak Budizm gelişmiştir. Bu dönem Hindistan'da da sınıfsal kastlaşma ve çelişkiler had safhadadır. Acı ve sefalet adeta trajedi boyutuna ulaşmış ve toplumu kemirmektedir. Böylesi koşullarda kendisi de bir Prens olan Gautama, saraydaki lüks yaşamın dışına çıkıp dış dünyayı/ saray dışındaki yoksulluğu görmüş ve etkilenmiştir. Böylece saray dışındaki acılı dünya gerçeğine çözüm aramaya başlamıştır. Bu çabasına atfen kendisine "Aydınlanmış insan" anlamında Budha sıfatı verilmiştir. Gautama (Budha) zihinsel açıdan Zerdüştlük'ten etkilenmiştir. Bu eksende kendi toplumu için çözüm aramakta ve toplum içinde kastlaşmayı kırıp, denge oluşturmak istemektedir. Ahlaki felsefi açılım geliştirip verili sisteme akıl ve vicdan taşıyarak dogmaların

131 Konfüçyus Toplumsal ilişki ve yaşamı düzeltme amaçlı beş ilke geliştirmiştir (Yönetici-yönetilen, Kadın-Erkek, Büyük-Küçük, Oğul-Baba ilişkisi). Bu temelde karşılıklı saygı ölçülerinin oluşturmuştur. Bu ölçülerin işlemesi için bilgelik erdeminin gerçekliğine dikkat çekmiştir. Öğretisi esasta mistiktir. Tanrı ile değil, sistem değişimi ile uğraşır. Taoizmi restore eder. Karmaşayı aşma ve eski düzeni yeniden kurma/restore etme arayışındadır.

gücünü sıralamaya çalışmıştır. Kast sistemini reforma uğratmak amaçlı ahlaki reforma ağırlık vermiştir.[132]

M.Ö. 500'lerin en önemli olayı "*Med Savaşları*" diye bilinen Pers-Yunan savaşlarıdır. Bu süreç esas olarak ifade edilen savaşlar ekseninde ve bu savaşların sonuçları temelinde ete kemiğe bürünecektir. Bu dönem Doğu satraplıkları üzerinden geniş açılımlar sağlayan ve egemenliklerini tesis eden Persler, artık yönlerini Batı'ya çevirmişlerdir. Batı'ya sefer hazırlığı yapıldığı dönemlerde imparatorluk bünyesinde yaşanan gelişmeler olmuştur. Entrikalar ve kavgalar, isyanlar başlamıştır. Tüm satraplıklarda ayaklanmalar söz konusudur. Halkların isyanları, despotik ve baskıcı karakteri zirveleşmiş bulunan imparatorluk iktidarını hayli zayıflatmıştır. İktidar güçleri ise halkların özgürlük ve bağımsızlık direnişlerine karşı baskı ve şiddeti daha da arttırmış, katı ve tutucu tavırlarını daha da derinleştirmişlerdir. Aynı süreçlerde Grek Yarımadası'ndaki Yunan toplulukları içinde ise demokratik ve imparatorluksal yönlü gelişim adeta at başı ilerlemektedir. Dış tehditler Yunan topluluklarını imparatorluk biçimli birliğe sevk ederken, diğer yandan, her geçen gün derinleşen sınıf çelişkileri ve çatışmaları demokratik açılımı ve hakların genişletilmesini dayatmaktadır. Bunların ve onca çelişkili çatışmalı olayların varlığına rağmen, Yunan ekonomisinde genelde büyüme yaşanmaktadır. Yunan siteleri bağımsız varlıklarını korumaktadırlar. Bunların içinde en etkili olan Atina ve Sparta siteleri ön plandadır. Helen siteleri arasındaki birlik, temelde dinsel bağ ile korunmaktadır. Bu bağlamda Zeus onuruna düzenli olarak olimpiyat oyunları yapılmaktadır. Olimpiyat oyunları Yunan Birliği'ni perçinleyen önemli bir etken olmuştur. Simgesel anlamı böyledir. Diğer yandan Atina'nın tahıl üretimi yetersizdir. Bu

132 Budizm daha çok Güneydoğu Asya'da etkili olmuştur. Acılı dünyaya ahlaki açılımlarla çözüm aramaktadır. Budizm'e göre: Acı cehaletin sonucudur. Bilgi Nirvana'ya ulaşmada gizlidir. Nirvana'ya ulaşarak acıyı yenme hedeflenmektedir. Nirvana'ya ulaşmanın yolu bilgi ve aydınlanmadan geçmektedir. Budist felsefede Tanrı'ya ve Doğa'ya yer yoktur; fazla rastlanmaz.

ihtiyacını dış ticaret ile gidermektedir. Akdeniz'e açılım başlangıçta böyledir. Ancak, önemli bir engel olarak Pers iktidarı bulunmaktadır. Akdeniz'in ticaretinde Pers denetimi söz konusudur. Yunan topluluklarının bu dönem donanımlı bir deniz gücü dahi yoktur. Böylesi güç dengesizliği söz konusu olduğu için, Persler ile İonyalılar arasında yaşanan gerginlik ve çatışmalara yaklaşımda Grek Yarımadası'ndaki Yunan toplulukları temkinli yaklaşmakta ve uzak durmaktadırlar.

Pers-İon çatışmaları M.Ö. 500'de fiilen başlamıştır. Bu süreç "İonya Savaşı" (M.Ö. 500-494) diye bilinmektedir. Bir yanda daha fazla egemenlik kurmak isteyen Pers monarşisi, diğer yanda ise ilişkilerin eskisi gibi sınırlı ve esnek "bağlılık" içinde sürmesini isteyen ve bunun için direnen İon siteleri bulunmaktadır. Anlaşma olmaz ve çatışmalar başlar. Direnen ilk İon sitesi Miletos'dur. Onlar Persler'e saldırıp Sardes'e (bugünkü Manisa) dek yürümüşlerdir. Ardından diğer birçok İon sitesi de direnişe katılır. Bu durumda İon siteleri bir Tiran'ın (Miltiades'in) komutasında birleşmişlerdir. İonyalılar hem direnişi yürütmekte ve hem de Grek Yarımadası'ndan yardım istemektedirler. Yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı bu desteği alamamışlardır. Sadece Atina sitesi son derece kısıtlı düzeyde (ve sembolik olmaktan öteye geçmeyen) yardımda bulunmuştur. Pers saldırıları daha da artmış ve M.Ö. 494'de gerçekleşen Lade Savaşı ile İonya isyanı ve direnişi bastırılmıştır. İsyana öncülük yapmış olan Miletos sitesi yakılıp yakılmış, Tiran Miltiades ise kaçıp Atina'ya sığınmıştır (Miltiades daha sonraları Atina'da ordu komutanı olup ünlü Marathon Savaşı'nı yürütecektir). Sonuçta Batı Ege'deki tüm İon sitelerinde Pers egemenliği oturtulmuştur. Böylece Grek Yarımadasına saldırı için tüm engeller ortadan kalkmıştır. Persler aynı süreçlerde Trakya'ya yönelmişlerdir. Bu dönemde Trakya'da Yunanların "Barbar" diye niteleyip küçümsedikleri Aristokratik monarşi ile yönetilen Makedon krallığı bulunmaktadır. M.Ö. 493'de Kral I. Alexandros'un başında bulunduğu Makedonlar kimi zaman çatışmalara girmişlerse de, genel olarak Perslerle iyi ilişkiler içinde olmayı esas almışlardır. Zaten bu süreçlerde ağırlıklı çatışmaları içe dönük olmuştur. İçe kapalı,

yarı bağımsız bir yapıları vardır. Ve dolayısıyla Persler açısından henüz tehdit ifade etmemektedirler. Fakat aynı şey Grek Yarımadası toplulukları için geçerli değildir. M.Ö. 490'da yaygınca bilinen adıyla "*Med Savaşları*" başlayacak: Perslerin Yunanistan seferleri devreye girecektir.

M.Ö. 490'da karadan ve denizden Pers saldırıları başlatılmıştır. Ancak Pers deniz güçleri, çıkan fırtına karşısında ağır kayıplara uğramıştır. M.Ö. 490'daki "I. Med Savaşı" esas olarak Marathon'da başlamıştır. Yunan ordusunun başında İonyalı Tiran Miltiades bulunmaktadır. Persler, Atina'ya yönelmiş ve Atina'ya çok uzak olan Marathon ovasına girmişlerdir. Burada savaş başlamış; Yunanlar büyük bedeller pahasına direnmiş ve saldırıları püskürterek zafer kazanmışlardır. Pers güçleri geri çekilmişlerdir. İlk savaşta yaşanan Pers yenilgisinde etkin Yunan direnişi belirleyici olmuştur. Ancak, yenilgi de Pers iktidar merkezlerinde yaşanan sorunlarında payı bulunmaktadır. Persler içerde Babil ve Mısır satraplıkları ile uğraşmakta; halkların bağımsızlıkçı direnişleri karşısında zorlanmaktadırlar. Bu isyanları bastırmak demek, gücü dağıtmak ve zayıflatmak demektir. Sonuçta bir biçimde Yunanlar karşısında yenilgi alınmıştır. Bu yenilgi tüm Doğu dünyasındaki "yenilmez Pers gücü" inancı ve imajını kırmış, otorite zayıflamasına yol açmıştır. Pers iktidarı ve yönetimi bu kez çok daha büyük bir sefer için tüm satraplıklardan güç toplamıştır. Bu güç içinde "kralın ölümsüzleri" diye adlandırılan ve Med-Pers savaşçılarından oluşan 10 bin kişilik özel birliklerde yer almaktadır. Pers imparatoru bu yıllarda Keykavus/Kserkses'dir (M.Ö. 486-465). Yunan seferinden önce imparatorluk bünyesi altındaki tüm iç kargaşa ve hareketler adeta hışım ile bastırılmıştır. Bu güçlü bir dış sefer olarak, mutlak bir "görev" biçiminde ele alınmıştır. Bu süreçte Marathon zaferi Yunanlar da özgün bir tartışma başlatmıştır: Zaferin kaynağı nedir? Askerî güç mü? Demokrasinin gücü mü? Yapılan tartışmalarda buna yanıt aranmaktadır. Çıkacak sonuç bir anlamda Yunan siyasal sisteminin geleceğini belirleyecektir! Demokrasi ya da askerî oligarşi! Askerî gücü denetiminde tutan Themistokles "Atina

İmparatorluğu" tasarısı gütmektedir. Fakat, içerde sınıf çatışmaları artınca, egemen sınıf tavizlerde bulunmak zorunda kalmıştır. M.Ö. 487'de Solon Kanunları böyle geliştirilmiştir. Bu ise Themistokles'in tasarısının önünü almıştır. Buna rağmen Themistokles güçlü bir deniz donanması oluşturmaktan geri durmamıştır. M.Ö. 482'de oluşan bu donanma, Yunanlar için önemli bir güç olarak açığa çıkmıştır.

Gerek Pers imparatorluğunda ve gerekse Yunan iktidar güçlerinde, olası savaşlar öncesinde böylesi hazırlıklar görülmektedir. "II. Med Savaşı" bu biçimde M.Ö. 480'de başlamıştır (M.Ö. 480-478).

Savaşın başında Persler Boiatra, Thebai, Delphoi gibi Yunan kentlerini ele geçirmiş; Atina'yı yakmışlardır. Bu savaş sürecinin üç önemli ayağı olmuş ve bunlar gidişatı da belirleyebilmiştir. Thermopil (M.Ö. 480), Salamine (M.Ö. 480) ve Mykale (M.Ö. 479). Her üç çatışmada da Yunanlar büyük bedeller pahasına direnmiş ve üstün gelmişlerdir. Pelophenes ve Sparta gibi siteler de bu çatışmalara katılmışlardır. Sonuçta Persler geri çekilmiştir. Savaşın en yoğun olduğu M.Ö. 478'li yıllarda, Yunanlar aralarında anlaşıp "Helen Birliği"ni kurmuşlardır.

Pers İmparatorluk gücü Mezopotamya'ya döndüğünde, Babil başta olmak üzere birçok satraplıkta başlamış olan ayaklanmalar ile karşılaşmışlardır. Bu arada Yunanlar da İonya ve genel olarak Ege kıyılarını ele geçirmişlerdir. Giderek tüm boğazları ele geçirme uğraşına yöneleceklerdir. Böylelikle deniz hâkimiyeti peşine düşmüşlerdir. Bir yandan Doğuya açılırlarken, diğer yandan da Batıya yayılmaları sürmektedir. Sirakuza üzeri Yunan kolonileşmesi Batıya kaymaktadır. M.Ö. 480'de Kartaca'ya saldırıp yenilgiye uğratmışlardır. Böylece Sicilya'ya dek açılım gerçekleştirmişlerdir. Bu yayılmada İon kökenli felsefe bu alanlara taşınmaktadır. Bu temelde aydınlanma ve ekonomik zenginlik öne çıkmaktadır. M.Ö. 474'de Kartacalıların yakın müttefiki olan Etrüskler'e de saldırmışlardır. Tüm bunlardan da anlaşılacağı gibi, Yunan iktidar güçleri bu yıllarda Doğu'da ve Batı'da kendilerine tehdit olabilecek birçok gücü; ya zayıflatmış, ya etkisiz kılmış, ya da ortadan kaldırmışlardır. Bu anlamda Yunan

egemen sınıfları için asıl sorun Yunan Birliği'ni sağlayabilmek hususunda yaşanmaktadır. Temel konu, birlik oluşturup daha da güçlü toparlanabilmektir.

Bu yönde ilk siyasal birlik arayışı M.Ö. 477'de başlamıştır. Atina sitesi öncülüğünde "*Atina-Delos Deniz Birliği*" kurulmuştur. Fakat en önemli Yunan Siteleri'nden olan Sparta, bu birliğe katılmamıştır. Bu Yunan Birliği için önemli bir handikaptır. Atina Delos Birliğinin başında Perikles bulunmaktadır ve iç kargaşaya son vermeye çalışmaktadır. Daha sonraları ise deniz gücünü geliştirmeye ağırlık vermiştir. Bunun, Perslerin denizdeki zayıflıklarının görülmesi ile direkt bağlantısı vardır. Delos Sitesi, Yunanlar için dinî merkez konumundadır. İlk deniz gücü ittifakının burada yapılması, böylesi bir dinsel dayanağa sahip kılınmak istenmesiyle de ilgilidir. Diğer yandan, Yunan kentleri arasında yaşanan yoğun rekabet bu birliğin sağlam kılınmasını engelleyen en önemli sorun olmaktadır. Özellikle Atina ile Sparta arasında yaşanan çelişki buna örnektir ve bu süreçte çelişkileri bariz olarak öne çıkmaktadır. Ve bu çelişkiler artık çatışmalara dönüşmüştür.

M.Ö. 470'de Pers İmparatorluk güçleri bir kez daha Yunan Sitelerine saldırmışlardır. Fakat bu defa da istediklerini elde edemeyip geri çekilmişlerdir. Bu saldırılar, Pers iktidarının Yunanlara yapmış oldukları son saldırılar olmuştur. Geri döndüklerinde, alabildiğine artmış bulunan iç sorunlarla uğraşmışlardır. Pers lideri Artekserkes (M.Ö. 465-424) Yahudileri Kudüs'e dönmeye ve Kudüs'ü yeniden restore etmeye teşvik etmiştir. Yıl M.Ö. 460'dır. Tümü olmasa da, çok sayıda Yahudi geri dönmüştür. Bu dönüşte Yahudi ileri gelenleri artık Babil saraylarında "okuryazarlık" öğrenmiş durumdadırlar. Ve bunu kendi toplumlarına yaymaya çalışmaktadırlar. Bu yüzden, Yahudi tarihinde bu sürece *Yazarlık Dönemi* denmektedir. Sürecin öncülüğünü Ezra yapmaktadır. Ezra, Babil'de yetişmiş ve eğitim görmüştür. *Kitabı Mukaddes*'i yazıya geçen Ezra'dır. Yönetsel/İdari planda siyasal meclisler kurulmuştur. Bu dönemlerde Yahudiler içinde siyasal bölünme görülmektedir. Pers yanlısı siyasi parti (Ferisiler)

kurulmuştur. Yine bu dönemde Zebur ve Tevrat tekrar ele alınarak Mezopotamya ve Mısır düşünceleri ile sentezlenmiş; özgün yenilenmeye kavuşturulmuştur. Oluşan yeni inançları bağnaz, aşırı bencil ve kibirli teokratik yönetime elveren bir içerik taşımaktadır.

Yunanlar içinde Atina Delos Birliğinin bir anlamı da; askerî oligarşinin değil, demokratik yolun seçileceğinin ortaya konmasıdır. Çünkü, Themistokles yurttaşlıktan atılmış ve sürgün edilmiştir. Perikles öncülüğündeki "Demokratik Parti"nin etkinliği artmıştır. Diğer yandan Sparta Sitesinde M.Ö. 465-460 yılları arasında yoğunca köle (helot) ayaklanması yaşanmaktadır. Bu ayaklanmalar M.Ö. 420'ye dek sürmüştür. Atina-Delos Birliği M.Ö. 445'lere dek ciddi bir alternatif güç ile karşılaşmadan varlığını korumuştur. Ancak, M.Ö. 443'te Sparta öncülüğünde "*Peloponnessos Birliği*" kurulunca, çok şey değişecektir. İki birlik olunca araları gerginleşebilmiştir. Perikles, her iki birliğe ve birlikte yer almamış olan bir diğer önemli Yunan Sitesi Korent'e, Akdeniz'i ticari olarak paylaşma önerisi yapmıştır. Buna göre; Batı'ya Korent, Peloponnessos'a Sparta, Ege ve Kuzey bölgelerine Atina bakıp denetleyecektir. Ancak, Atina Sitesinin öne çıkma eğilimi hiç duraksamamıştır. Zaten Atina Delos Birliği bir anlamda Atina emperyalizminin habercisi gibidir. Tüm bunların sonunda, artık Yunan iç savaşı kaçınılmaz hâle gelmiştir.

M.Ö. 431'de Atina Sparta savaşının başlaması, gerçek anlamda Yunan iç savaşının başlangıcı olmuştur. Arada kimi barış süreçleri olsa da, M.Ö. 400'e dek sürecek olan bu savaşlar Yunan dünyasında kargaşa, kaosa sebep olmuştur. Bu kaosa çözüm arayışı temelinde önemli zihni açılımlar da gerçekleştirilmiştir. İçerde sınıf çelişkisi artarak gergin bir hâl almıştır. Dinî duygular önemini yitirmiştir. Dolayısıyla Tanrı inancı zayıflamıştır. Çeşitli felsefe okulları devreye girmiştir. Bu buhran döneminde "*herkesin kendine özgü fikri vardır*" söylemlerini savunan düşünce akımları türemiştir. Bunlar zaten bol sayıda bulunan Yunan demagoglarına egemenlik kurma zemini sunmuş, adeta "orman kanunları"na yol açmışlardır. Sonuçta, büyük bir kafa karışıklığı, belirsizlik ve çürüme başlamıştır.

Sokrates (M.Ö. 470-399) böylesi koşullarda devreye girmiştir. Amacı ise bozulan düzeni, sistemi reforme etmektir. Sokrates'te cehaleti tüm kötülüklerin kaynağı saymaktadır. Bu anlamda bilgiyi her şeyin erdemi saymıştır. Ve bilginin, yararlı iş yapabilmenin zorunlu koşulu olduğunu savunmuştur. Bu biçimde köklü bir ahlaki reformun temelini atmıştır. Ancak, verili bozuk düzenden rant yiyenler (tiranlar, rantçılar, demagoglar vs) Sokrates'ten rahatsız olmuşlardır. Ona karşı entrika ve komplo hazırlıkları başlatmışlardır. Onu, "birliği bozmak" ve "Koruyucu Tanrıları tanımamak" ile suçlamış; "gençliğin ahlakını bozup kandırmak" ile itham etmişlerdir. Bu biçimde Sokrat'ın önü kesilmek istenmiştir (bu ithamlar ile yargılamış ve M.Ö. 399'da baldıran zehiri içirilerek ölüme mahkûm etmişlerdir). Fakat Sokrat'ın oluşturduğu zihinsel temel üzerinde büyük gelişmelerin yaşanmasını -yine de- engelleyememişlerdir.

İç Savaş ve öncesindeki yıllar ele alındığında, Helen Birliğinin kurulmasını engelleyen faktörlerden birisi de Atina sömürgeci yayılmacılığıdır. Sparta oligarşik bir yönetim grubuna sahip olsa da, yine de Helen Birliği için çaba sarf etmekte ve Delos Birliği içindeki sitelere "bağımsızlık" çağrısı yapmaktadır. Bu arada "*Peloponnessos Birliği*" de genişlemektedir. Bu süreçte Delos ve Peloponnessos Birlikleri arasında "*Peloponnessos Deniz Savaşları*" diye bilinen çatışmalar devreye girmiştir. Korent Sitesi gibi, Atina egemenliğine karşı olan diğer siteler de çatışmalara katılmışlardır. Sparta Sitesi çatışmalar başladığında, Atina ile çelişki hâlinde olan Persler ile ilişki kurup destek almaya çalışmıştır. Persler, Yunan iç çelişkilerinden yararlanmak amacıyla Sparta'ya destek sunmuşlardır.

İç Savaşın ilk on yıllık süreci (M.Ö. 431-421) geride kaldığında geçici barış yapılmıştır. Atina zayıflamış ve kimi tavizler vermek zorunda kalmıştır. Zayıflama, bahsedilen iç savaş kadar, Batı'da Sirakuza Krallığı ile çelişmenin başlaması ve çatışmaya dönüşmesi ve Sirakuza Krallığının Sparta Sitesi ile işbirliği yapıyor olması da önemli rol oynamıştır. Atina iktidarı bu savaşlarda tam anlamıyla yıpranmış, güçsüz düşmüştür. Savaş giderlerini telafi etme amacıyla

içerde vergileri arttırmıştır. Soylular bu duruma tepki duymuşlardır. Yoksul halk zaten ağır yaşam koşullarının baskısı altında tümden huzursuzlaşmıştır. Soylu kesimler iktidar yönetimine karşı halkta oluşan bu tepkileri körükleyip yönlendirmeye başlamışlardır. Atina soyluları bunu Sparta Sitesi ile işbirliği içinde yapmaktadırlar. Atina ekonomisi bu dönemde köle emeği üzerine kuruludur. Köleler, bahsedilen koşulların etkisi altında M.Ö. 411'de kitlesel gruplar hâlinde Atina'dan kaçmaya başlamışlardır. Binlercesi bu biçimde Atina'yı terk etmiştir. Muhalif pozisyonda bulunan Atina soyluları bu durumu da fırsat bilerek, çözümün ancak oligarşik sisteme geçiş ile sağlanabileceğini dillendirmeye başlamış ve dayatmışlardır. Bu yol ile Pers desteğinin de sağlanabileceğini savunmuşlardır. Ve Atina'da bu biçimde -kısa süreli de olsa- oligarşik Yönetim oluşturulmuştur. M.Ö. 405'de ise Sparta güçleri, bir sefer yapıp Atina'ya girmiş ve kendi atadıkları otuz kişilik oligarşik yapıyı yönetime getirmiştir. Atina'da Demokrasi yanlılarının çoğu bu gelişme üzerine Thebai Sitesine geçmişlerdir. Onlar oligarşik yapıya karşı direniş ve çalışmalarını Thebai'de sürdürmüşlerdir. Kısa bir süre sonra Sparta iktidar güçleri Atina'dan çıkıp, Atina oligarşisinden desteğini çekince Thebai'deki Atinalı Demokratlar harekete geçer; direnişi yükselterek oligarşik yapıyı yıkarlar. Bu yıllarda Makedon Krallığı'da Atina oligarşik yapısı ile çatışmalı olduğu için fiilen demokratların direnişini desteklemişlerdir.

Yunan iç savaşının asıl "kazananı" Persler'dir! Yine, Yunanların buhran ve zayıflamalarını fırsat bilip İtalya'daki Yunan Siteleri'ne kaldırıp yenilgiye uğratan Kartacalılar'dır! Pers desteğine de sahip olan Kartacalılar, bu saldırılarda İtalya'daki Yunan sitelerinden Selinus ve Khimara'yı ele geçirmiş, buraların ticaretini kendi denetimlerine almışlardır.

Bu yıllarda Grek Yarımadasında Thebai Sitesi öne çıkmıştır. Böylece Atina, Sparta ve Thebai Siteleri Yunan topluluklarında yaşanan gelişmelerin belirleyicisi olan güçler olmuşlardır. Thebai Sitesi öncülüğünde "*Boetya Federasyonu*" kurulmuştur. Zaman içinde

Atina Sitesi de bu federasyona katılmıştır. Sparta Sitesi bu gelişmeler sonucunda iyice zayıflayıp yenilmiş duruma düşmüştür. Sparta'nın böylesi bir sonucu yaşamasında Pers desteğinin kesilmiş olmasının da etkisi büyüktür. Pers desteğinin kesilmesi, Persya'da ayaklanmaların yoğunlaşması ve dışarı ile uğraşamayacak hâle gelmesiyle oluşmuş bir durumdur. Dolayısıyla, Thebai, Yunan dünyasının yeni merkezi olmuştur.

Helen dünyasının en büyük açmazlarından biri, siteler arasında biraz güçlenen olduğunda "bağımsızlaşma" yönlü eğilim içine girmesi olmaktadır. Bu husus ile ilgili olsa gerek, M.Ö. 380'li yıllarda Thebai, Atina ve Sparta siteleri arasında çatışmalar yine başlamıştır. Bu savaşlarda Thebai diğer iki siteye üstün gelmiştir. Buna rağmen çatışmalar derin kaotik süreçlere yol açmıştır. Duraklama yılları böylece başlamıştır. Bu koşullarda Sokrates'in öğrencisi olan Eflatun (Platon) (M.Ö. 427-347) öne çıkmıştır. Klasik felsefede açılım yapmaya çalışmıştır. Eflatun, Atina devleti şahsında Yunan devleti ve siyasetini kurma arayışına koyulmuştur. Bu kapsamda, Yunan sınıflı iktidar süreçlerini, yükseliş ve çöküş dönemlerini, iç çekişme ve çatışmaları, tüm bunların nedenlerini sorgulamaktadır. Ve bunların birçoğuna kendisi de tanık olmuştur. Dönemin bunalım ve açmazlarından çıkmak için "filozofça yönetim"i önermektedir. Bilgelerin yönetiminde bir devlet tasarlamaktadır. Bu geçici ve idealist mistik devlet, yaşanan geçiş sürecinin modeli olarak işletilmiş olsa da, kalıcı olmamıştır. Duraklama döneminde Yunan siteleri Makedon ve Pers yardımına muhtaç hâle gelmiş ve birçok Yunan bu güçlere paralı asker olarak çalışmaya başlamıştır.

Yunan dünyasında bunlar yaşanırken, Batı'da, Roma'da farklı gelişmeler söz konusudur. M.Ö. 400'de Roma, diktatörlük ile idare edilmektedir. Bu idari biçim, dış tehdide karşı bir tedbir olarak geliştirilmiştir. İçeride böyle bir hâkimiyet sağlayan Roma iktidar güçleri, yüzlerini/yönlerini dışa çevirmiş, toprak elde etme hedefine kilitlenmiştir. Fakat bahsedilen "iç hâkimiyet" durumu görecelidir. Çünkü, içeride sınıf çatışmaları durmamış, yoğun biçimde sürmüştür. Ve bu

iç çatışmalar Roma iktidarını güçsüz kılabilmektedir. Onların yayılmacı emellerini engellemektedir. Dışarıda da etnik yapıların özgürlükçü direnişleri başlamıştır. M.Ö. 390'da Galyalılar, Roma iktidar merkezine dönük bağımsızlıkçı saldırılara hız vermiş durumdadırlar. Bazı Roma şehirlerini ele geçirip hazinelerini alarak, şehirleri yıkmış ve geri çekilmişlerdir. Daha sonra ise Tiber Irmağı dolaylarında yerleşik düzene geçmiş, kentler inşaa etmişlerdir. Bu yeni kentler de yerleştikçe, dış ilişkilerini de geliştirmiş, bu kapsamda Helenler ile de ilişki kurmuşlardır. Bu ilişkiler içinde Helen Kültüründen etkilenmişlerdir.

Batı'da bunlar yaşanırken, Grek Yarımadasında M.Ö. 360'da Boetya Birliği dağılmıştır. Bahsedilen duraklama dönemi en çok Makedon Birliğine yaramıştır. Böylece Makedon yükselişi gerçekleşecektir.

Makedonya yükselişi, esas olarak Pers-Yunan çatışmaları ve Yunan iç savaşlarının yarattığı koşullar üzerinden gerçekleşmiştir.[133] bu dönem Makedonlar kendi içlerinde önemli bir toparlanma düzeyi yakalamışlardır. Bu yıllarda (M.Ö. 360'larda) Makedonya Kralı Filip (Philippos)'dir. Filip, Yunan kültürü ve düzenine özenmektedir. Filip'in etkilenişi Makedon yöneticilerine yayılmıştır. Böylece, Makedon aristokrasisinin dili Yunancaya kaymış; Yunanca, yoğun ve

133 Bugünkü Makedonya ovalarında, Olimpos Dağlarının ormanlık alanlarının kuzeyinde, çoğunlukla avcılık yaparak geçinen topluluklar yaşıyorlardı. Bu topluluklar içinde özellikle atlarla ilgilenen bir boy aristokratik yapılanma biçiminde öne çıkmıştır. Bu boy, bölgedeki diğer toplulukların öncüsü hâline gelerek sivriimiştir. İlk çalışmaları Makedon birliğini sağlama yönündedir. Diğer topluluklar içinde yönetici pozisyonda bulunan kesimlerin desteklerini de almışlardır. Bahsedilen birlik, ağırlıklı olarak ordu ekseninde şekillenmektedir. Siyasal topluluk, böylece gerçekleşme zeminine kavuşunca, kaçınılmaz olarak askerî rengi de belirgin bir özellik hâline gelmiştir. Oluşan bu yeni birlik, artık dıştan dayatılan tüm egemenlikli dayatmalara karşı çıkmıştır. Yunanlar, bu toplulukları "barbar" diye nitelemişlerdir. Böylece onları kendilerinden farklı saydıklarını belirtmişlerdir. Dillerini zaten anlamazlar. Makedon Birliği/Krallığı zamanla güçlenip toparlanmış ve Grek Yarımadası ve İonya'ya doğru yayılma planlarına yönelmişlerdir. Toprak düzenine geçiş ve mutlak Krallık'a geçmiş olmaları, Makedon dışa açılımını tetikiemiştir. Makedonlar, kültürel olarak Yunanlardan etkilenirler ve kendilerini onlara yakın sayarlar.

yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Filip, bu dönem özel doktorunun oğlu olan Aristo'yu Yunanistan'a eğitim almaya göndermiştir.

Makedon iktidar güçleri, Doğu'da Galyalıları kendilerine karşı tehdit olarak görmekte ve sürekli bir savunma durumunda bulunmaktadır. Güneyde ise Denizci Sitelere karşı kendileri saldırı hâlindedirler. Bu yaklaşımlarıyla asıl olarak kendi üzerlerinde Yunan egemenliğini ve siyasal etkilerinden çıktıklarını da ilan etmişlerdir. Doğu'da Trakya'nın bir kısmını ele geçirmişlerdir. Trakya'nın önemi, dağlardaki altın madenleri, buğday kervanları ve ticaret yolları ile ilgilidir. Buraları denetledikçe Makedon ekonomisi güçlenmiştir. Kıyı şeritlerinde etkinlikleri arttıkça, denizlere açılım hedefi, Makedon iktidar güçleri için temel politika hâline gelmiştir. Trakya bölgesinin bu önemi Makedon ve Atina iktidarlarını karşı-karşıya getirmiştir. Yine bu iki güç arasında Bizans'ı ele geçirme sorunu vardır. Makedonya yönetimi Atina şahsında Yunan dünyası üzerinde egemenlik kurma hazırlıklarına yönelmiştir.

M.Ö. 350'lerde Yunan dünyasında dış pazarlar daralmış, sınıf çelişkileri gerginleşmiştir. Orta sınıflar ağır borç altına sokulmuşlardır. Bu kargaşa içinde Yunan sanatı çöküşü yaşamaktadır. Buna karşın, Yunanlar'ın güçlü rakibi Kartaca Devleti, deniz ticaretinde çok daha etkin hâle gelmiştir. Yine, Batı'da Roma iktidarının yetkinleşmesi görülebilmektedir. Dolayısıyla İtalya'daki Yunan kolonilerin güvenliği kalmamıştır. Yunanlar için böylesi koşullarda Makedonya ile savaşmak önemli bir sorundur ve savaş istememektedirler. Buna rağmen Makedon Krallığı saldırılara başlamıştır. İlk saldırılarda Bosfor ve dolayları Makedonların ellerine geçmiştir. Artık Atina Sitesi de -istemese de- savaşa girmiştir. Çatışmaları yakından izleyen Pers İmparatorluk yönetimi, Makedon yükselişini tehdit olarak görmüş onlarla ilişkilerini kesmiş ve Atina Sitesi'ne destek sunmuştur. Atina yönetimi -doğal olarak- bu desteği temkinli karşılamıştır. M.Ö. 346'da Makedon saldırıları artınca, Persler'e nazaran kendilerine daha yakın gördükleri Makedonlar ile ilişki kurmayı çıkarlarına daha uygun görmüşlerdir. Bu biçimde aralarında ilk anlaşma gelişmiştir. Fakat

kısa bir süre sonra M.Ö. 340'da yine çatışmalar başlamıştır. Atina direnmeye çalışsa da, başarılı olamamıştır. Sonuçta M.Ö. 339'da Makedon güçleri Atina devletini yenilgiye uğratmış ve böylece tüm Yunanistan'ı fethetmiştir. M.Ö. 338'de Makedon yönetimi tüm Yunan sitelerine birlik çağrısı yapmıştır.

Bu çağrının amacı, Yunanlar üzerindeki sınırlı Pers denetimini kırmak ve onları kendi öncülüklerinde toparlayıp Pers İmparatorluğuna karşı savaşa çekebilmektir. Böylece Doğu'nun fethine yöneleceklerdir. Sonuçta Yunan dünyasını Makedon çatısı altında birleştirilmesinin ilk adımı Korent Sitesinde yapılmış olan bir toplantı ile atılmıştır. *Korinthos Birliği* bu toplantıda inşaa edilmiştir. Makedon Kralı Filip, bu birliğin liderliğini yapmaktadır. Bu birliğin ilk kararı ise, Pers İmparatorluğu'na savaş ilan etme olmuştur. Yunan siteleri için içte birlik sağlama işi, bu dönemin en temel ihtiyacı durumundadır. Bu düşünüldüğünde, Makedon öncülüğünün neden kabul gördüğü daha iyi anlaşılabilmektedir. Öyle ki bu birlik, Yunanların özlemlerinin gerçekleşme umudu hâlini almıştır. Bu yüzden tüm Yunanlar'dan destek görmüştür. M.Ö. 336'da Makedonya, tüm Yunanların desteği sayesinde, Yunanistan'da hâkim güç olabilmiştir. Aynı yılda (M.Ö. 336'da) Anadolu'ye geçen Filip, bir hastalık sonucu ölmüştür. Onun yerine M.Ö. 335'de oğlu III. Aleksandros (Büyük İskender) geçmiştir. Büyük İskender yönetime geçtiğinde hazırda büyük etkinliğe sahip bir devlet, güçlü bir ordu ve Helenlerin desteği bulunmaktadır. Böylelikle Makedon fetihçiliği ile Yunan kültürünü birleştirecek, tarihlerinin en büyük yayılma sürecine gireceklerdir.

Büyük İskender M.Ö. 334'de Asya seferine yönelmiştir. Bu sefer, yaklaşık olarak on bir yıl (M.Ö. 334-323) sürmüştür. Başlangıç amacı esas olarak 200 yıllık Pers İmparatorluk hâkimiyetini kırmak, Pers iktidar saraylarında biriken zenginlikleri ele geçirmek ve böylece Helenler için en büyük tehdit odağı olan Persler'i yok etmek; egemenlik altına almaktır. Adeta Büyük Dara/Darius'un (M.Ö. 520-485) Doğu-Batı hamlesini taklit eden bir seferdir. Askeri, siyasi yönleri kadar kültürel etkiye de sahip bir hareket olmuştur. Bu hareketin

arkasında büyük düşünce gücü olarak Aristo bulunmaktadır. Aristo, Büyük İskender'in hocasıdır. Keyakser'in Zerdüşt düşüncesine dayanarak yakaladığı düzeyi Büyük İskender Aristo'ya dayanarak sağlayacaktır. Doğu-Batı hâkimiyetini bu temelde kuracaktır. Doğu dünyası Helenlere açılmıştır. Büyük İskender'in bu seferinde birçok bilgin ve düşünür yer almıştır. Bunlar aracılığı ile Doğu'nun düşünce alanındaki eserleri incelenmiş, birçoğu bu seferlerde Yunanistan'a taşınmıştır. İfade edilen hususlar, Büyük İskender öncülüklü Makedon yükselişinin kimi verilerini ifade etmektedir; ancak, tümünü değil! Çünkü, Pers İmparatorluğu'nun aşırı tutuculaşarak hantallaşması ve kendini yenileyemeyişi de, önemli bir etkendir. Çıkış dönemlerindeki özden uzaklaşmaları ve despotikleşmeleri; buna karşın halkların artan isyan ve direnişleri sonucu imparatorluğun zayıflaması da Makedon yükselişinde önemli rol oynamıştır.

Büyük İskender'in seferlerinde Makedon ve Helenler'den oluşan 40 000 kişilik bir ordu bulunmaktadır. Bu ordu M.Ö. 334'de Çanakkale Boğazı'nı geçmiştir. Pers ordusu ile ilk çatışma Biga Çayı dolaylarında gerçekleşmiştir. Ordu, Pers askerî güçlerini bu çatışmada yenmiş ve Pers ordusu geri çekilmiştir. Gordion kenti Makedonların eline geçmiştir. Pers iktidar yönetimi (III. Dara/Darius dönemi M.Ö. 336-330) içten ve dıştan kuşatılmıştır ve zor durumdadır; Kapadokya'ya dek ilerlemiş olan Makedon birlikleri Klikya Bölgesine yönelmişlerdir. M.Ö. 333'de Isos'da Pers ordusu yine ağır darbe yemiştir. M.Ö. 332'de Makedon güçleri Fenike ve Filistin'i ele geçirmişlerdir. Ele geçirilen alanlarda, yani Sur, Sayda, Gazze, Amon, Secem'de yeni şehir devletleri/yönetimleri kurmuşlardır. Buralarda yaşayan Yahudi toplulukları içinde Helenlerden etkilenerek onların kültürünü özümseyip eğitimlerini alanlar, felsefe ile ilgilenenler ve paralı askerlik yapanlar olmuştur. Ancak, benimsemeyip direnen ve isyan edenler de olmuştur.

Makedon güçleri bu kez Mısır'a yönelmiş ve oradaki Pers egemenliğine son vermişlerdir. Aşağı Mısır'da bu dönem "İskenderiye" kenti inşaa edilmiştir. Tyr kentini (ki, Yunanlar için en eski rakip güçtür)

yıkmışlardır. Ardından, Libya'ya yönelmişlerdir. M.Ö. 331'de Makedonlar Mısır üzerinden Babil'e yönelmişlerdir. İyice zorlanan Pers iktidar yönetimi Makedonlar'a barış çağrısı yapmıştır. Makedonlar, bu çağrıya cevap vermemiş ve saldırılarına devam etmişlerdir. M.Ö. 331'de Güney Kürdistan'ın Erbil/Hewler kenti dolaylarındaki Gaugamela bölgesinde büyük bir savaş yaşanır. Bu savaş, Büyük İskender'in savaşlarında yaşanan en kapsamlı olanıdır. Erbil'e bağlı Arbela kasabası civarında başlamıştır savaş. Bu savaş, Büyük İskender'in Doğu seferinin kaderini belirlemiştir. Pers İmparatorluk güçleri ağır yenilgi almışlardır. Pers İmparatorluğu şahsında, doğu imparatorluklarının ve egemenliklerinin de sonu olmuştur bu yenilgi.

Büyük İskender, ordusuyla Pers iktidar sarayına yönelmiştir. Sefer boyunca ve özelde de Persepolis'in yakılıp yıkılması sürecinde Med-Pers dönemine ait kültür büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yazılı kültür belgelerinin çoğu da imha edilmiş, ya da çalınarak Yunanistan'a taşınmış ve kültürel katliam gerçekleştirilmiştir. Persepolis yakılmıştır. "*(...) bu yangında Avesta'nın metni ve onunla birlikte Zerdüşt'ün bir araya getirilip düzene konmuş düşünceleri de yanıp gitti.*"[134] Böylece Mezopotamya uygarlıklarının hâkimiyet süreçleri sona ermiş, devreye Grekoromen iktidar güçleri girmiştir. Büyük İskender ve Makedon egemenliği bunun ilk temsili olmaktadır. Doğu'da III. Dara/Darius, M.Ö. 330'da öldürülmüştür. Büyük İskender, gerçekleştirdiği fetihler ile Asya'yı Yunan ticaretine ve kolonizasyonuna açmıştır. Mezopotamya ve Mısır'ı Hellas kültürel ekonomik yapısının parçası hâline getirmiştir.

Böylece üçüncü evre biçiminde ele almış olduğumuz dönem sona ermiş oluyor. Bundan sonrasında Grekoromen dönemi başlayacaktır. Bu evreyi Protokürt topluluklar açısından ana hatları ile özetleyerek konuya geçmek daha uygun olacaktır.

- Bu evrede Protokürt toplulukların iki ana kolunun (Mezopotamya ve Zağros kollarının) tek bir siyasal form altında

134 Andre Ribart, *İnsanlık Tarihi*, s. 113.

birleşmesi gerçekleşmiştir. Daha önceki evrelerde gördüğümüz gibi, yaşanan iktidar deneyimleri sürekli farklı kollar biçiminde gerçekleşmiştir. (Horrit-Mitanni-Urartu/Nairi-Hiksos ve Gutu-Lulumb-Kassit) bu anlamda Med Birliği Protokürt toplulukların en geniş birlik formu olmuştur. Bu, işleyen bir süreç olarak halklaşma olgusunda kaynaşma, içiçe geçişi daha da perçinleyebilmiştir.

Med Birliği bölge düzeyinde yeni bir sistemin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu, başta Protokürt toplulukları olmak üzere, tüm Aryanler'in sistem karşıtı direniş içinde olmaları ve dolayısıyla her açıdan bir antitez olarak gelişmeleri ile ilgili olmaktadır. Böylece sistem reforma uğratılmıştır. antik kölecilikten klasik köleciliğe geçiş yapılmıştır. Zerdüşt doktrini bu geçişin ideolojik-zihni zeminini oluşturmuştur. Bu temelde (Doğu'da ve Batı'da) daha "insani", akılcı ve rasyonel-felsefi düşünsel gelişimin de önü açılmıştır.

Med Birliğinin Asur antik köleci sistemini yıkması, nesnel olarak Yunan uygarlığı ve demokrasisinin gelişim koşullarını hazırlamıştır. Med çıkışı öncesinde Asur rejimi yönünü Batıya, Batı fethine dönmüş durumdadır. İonya ve Grek yarımadası Asur'un ilk hedefi olacaktır. Dolayısıyla daha doğmadan boğulması (Yunan uygarlığının) söz konusudur. Bu anlamda Asur tehdidinin kaldırılması ve zihni planda Zerdüşt düşüncesinin gelişimi, Yunan uygarlığı için önemli bir yükseliş zemini olmuştur. Med çıkışının bir de böylesi bir misyon yüklendiği açıktır.

Med siyasal organizasyonu Asur'da ifade bulan antik köleciliğin karşıtlığı temelinde gelişen isyanlar içinden doğmuştur. Bu anlamıyla bir ret/karşı koyuş olmaktadır. Gerek bu durum ve gerekse Protokürt Aryan geleneğinin aşiret formunda ifade bulan Neolitik eşitlikçi yönetsel anlayış, Med organizasyonunu derinden etkilemiştir. Sonuçta, sis-

temsel planda adeta bir "arada kalış"! söz konusu olmuştur: Ne tam köleci bir sistemdir; ne de Neolitik aşiret kollektivitesi; aksine karma bir yapıdır. Genelde "klasik kölecilik" olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda hem köleciliğin yumuşatılıp klasik hâle getirildiği bir özellik içermektedir, hem de Neolitik eşitlikten kalma özellikleri kapsamaktadır. Egemenlikleri altında tuttukları ülke ve toplulukları adeta federal eyaletler biçiminde esnek bağlarla idare etmeleri bu yönleriyle ilgilidir.

Perslerin yönetim süreçlerinde Protokürtlerin toplumsal dokularında belirgin bir bölünme açığa çıkmıştır. Aşiret üst kesimlerinde sisteme eklemlenme ve yönetime çeşitli biçimlerde katılım söz konusudur. Yoksul tabanda ise ağırlıklı olarak muhalif konumda olma, dağlara çekilip direnme ve bağımsız yaşamda ısrar ediş görülmektedir. Bu iki kesimde de, içinde oldukları konumlanışa uygun özgün karakter şekillenmiştir. Egemen sınıfta hep egemen sistemle ve onların yönetimi ile ilişkilenip onların eklentisi olma ve bu misyon ile yetinme, kendi halkına yabancılaşma, özgüven ve öz güç yoksunluğuna girilme ve işbirlikçileşme gelişmiştir. Yoksul halk tabanında ise hep muhalif olma, içe kapalı yaşama, bağımsızlığına bağlılık temelinde isyan ve direniş içinde olan bir şekillenme söz konusudur. Bahsedilen sosyal doku parçalılığı bağlamında egemen sınıf içinde iktidar çatışmaları gelişmiş, bu ise çoğu zaman ihanetler ile dışa vurmuştur. Bu evrede de Protokürtler'de kökeni M.Ö. 2000'lere uzanan Enkidu, Mattiwaza gibi ihanetler yaşanmamış; bu, Harpagos'un şahsında ifade bulmuştur. İç ihanet olgusu Protokürtlerde iktidarlaşmanın uzun ömürlü olamamasının önemli bir nedeni olarak sürekli var olagelmiştir.

Bu evre tamamlandığında Protokürt toplulukları açısından uzun yıllar boyunca sürecek olan parçalanma dönemleri

başlayacaktır. Bağımsızlıklarını yitirecek; çoğunlukla iç-otonom/yerel beylik biçiminde varlıklarını sürdüreceklerdir. Üzerlerinde sürekli dış güçlerce hesap yapılan halk olma durumunu yaşayacaklardır. Bir yandan bağımsızlıkçı gelenek temelindeki direniş ve isyanlar sürecek, diğer yandan ise işbirlikçilik ve ihanet varlığını koruyacaktır. Birliğin önemli bir engelleyici faktörü olarak "aşiretsel parçalılık" handikabı devam edecektir. Kürtler açısından bundan sonraki süreçlerin ana çerçevesi böyle özetlenebilir.

IV. BÖLÜM

ORTADOĞU'DA ARA DÖNEM

ORTADOĞU'DA ARA DÖNEM: GREKOROMEN SÜREÇLER, M.Ö. 300-M.S. 300

Bu bölümde daha çok, bölge üzerinde etkin hâle gelen Grekomakedonların ve onların ardılı olan Ptolome, Antioklar, Selefkosların ve sonraları Romalıların seferlerini, bu seferlere yerli halkların belli desteği ile bunlara karşı koyan Partlar ve Sasaniler arasında yaşanan yeni siyasal güç dengelerini, sonuçlarını incelemeye çalışacağız. Bir yandan egemenlik ve paylaşım savaşları varken, diğer yandan da bağımsızlıkçı halk direnişleri görülecek; bu direnişler yerel idari yapılarla varlıklarını sürdürme olanaklarına kavuşacaklardır. Kültürel planda etkileşimler olduğu gibi, çatışmalar da yaşanacaktır. Doğu-Batı sentezi temelinde yerel iktidarlar devreye girecektir. Tüm bu hususları genel akışı içinde inceleyebiliriz.

I- Makedon Egemenliği ve Sonrasında Ptolome, Selefkos, Antioklar Süreçleri

Büyük İskender ve ordusu M.Ö. 329'da Amuderya'yı aşarak Orta Asya'ya yönelmiştir. Bu sefer Kırgızlar'a dek devam etmiş; Afganistan dolaylarına ulaşılmıştır. Bu dönemlerde Hindistan'da Brahman saltanatı sona ermiştir. Büyük İskender'in -Makedonların- fetih hareketi M.Ö. 325'e dek sürmüştür. Ancak, Makedon ordusu artık ilerleyecek durumda değildir. Ve askerler daha fazla ilerlemek istemediklerini

açıkça söylemişlerdir. Sonuçta Makedon ordusu Babil'e geri dönmek zorunda kalmıştır. Dönüş güzergâhı boyunca askerî garnizonlar, Antakya, Selevkiya gibi kentler ve konaklar kurulmuştur. Mezopotamya'da bunlar yaşanırken, sefer tarihinden itibaren Yunanistan'da iç kargaşa hiç durmamıştır. Bölünmeler başlamıştır. Seferle beraber yaşanan iktidar boşluğunu iyi değerlendiren Roma ve Kartaca devletleri, bu durumu kendi açılarından güçlenme ve toparlanma temelinde kullanmışlardır. Bu anlamıyla Büyük İskender'in Doğu ve Batı'yı birleştirme hayali bir yanda iken, diğer yanda ise Batı'da kargaşa ve yeni güçlerin yükselişi yaşanmaktadır. Tüm bu gelişmelerden haberdar olan Büyük İskender Roma üzerine yürümek istemiştir. Fakat buna ömrü yetmez. M.Ö. 323'de Babil'de henüz 32 yaşında iken hastalıktan ölmüştür.

Aynı yıllarda İtalya'da Yunan kolonilerinden Napoli'de, Roma iktidar güçleri ile ilişki kurulmuştur. Roma yönetimi bu yolla bir zamanlar Etrüsk ve Yunanların kullanmış olduğu gevşek konfederatif ilişki ağı temelinde çevre toplulukları kendi etrafında birleştirip güçlenmeye çalışmaktadır. Oysa Doğu'da Büyük İskender'in güçlü bir ordu ile gerçekleştirdiği fetihler, görünüşte zafer olsa da, ele geçirilen alanlarda tam anlamıyla oturmuş düzenler dahi yaratamamıştır. Fakat iç politika da esnek, dışarıda katı politika (ki, Med-Pers geleneğinin etkisidir) yürütülerek, totaliter olmayan bir yaklaşım sergilenmesi, kendileri için en büyük avantaj olmuştur. Bu sistem Yunan dünyasına da taşınacaktır.

Büyük İskender ölünce, onun döneminde egemenlik altına alınmış olan bölgeler ve bu bölgelerdeki iktidar yapıları; Büyük İskender'in komutanları arasında paylaşılmıştır. Bu "paylaşım" anlaşma ile sağlanmamıştır. Aralarında yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Bu komutanlar içinde, özellikle Asya seferinde yer almış etkin biri olan Selefkos/Selevkides, ön plandadır. Zaten Makedonya'daki yönetim de (Büyük İskender ölünce onun yerine) Selefkos'u atamıştır. Dolayısıyla başlangıçta denetim Selefkos'dadır. Selefkos bu süreçte tüm bölgeyi krallık rejimi ile yönetmeye çalışmıştır. Bu süreçte Protokürt

topluluklar çoğunlukla dağlarda bağımsız olarak yaşamaktadırlar. Kimi dönemler daha geniş çaplı etkinlik kurma amaçlı direnişler geliştirmişlerdir. Fakat başarılı olamamış ve direnişleri bastırılmıştır. Buna rağmen, bölge de Selefkosların denetimleri de çok uzun sürmemiştir. Çünkü, bölgede Selefkos egemenliği kısa sürede birkaç monarşik iktidar biçiminde bölünmüş, parçalanmıştır. Bu temelde Mısır, Filistin, Güney Suriye ve Kıbrıs'ın bir kısmında totaliter bir rejim olarak I. Ptolome hanedanlığı oluşmuştur. Hanedana adını veren I. Ptolome/Ptolomaios Büyük İskender'in bir generalidir. Yine, adını Selefkos'dan alan Selefkoslar hanedanlığı; Mezopotamya'da ve Kuzey Suriye, Aryanom ve İndus Vadisinde hâkimdir. Makedonya'da, yine Büyük İskender'in komutanlarından Antigone yönetimdedir.

I. Ptolome Mısır'da Helen kültürünü yaymaya çalışmıştır. Selefkoslar Yuda Krallığını denetim altında tutmaktadırlar. Kudüs ve Elam tapınaklarını yağmalamıştırlar. Dokunmadıkları tek yer Babil Tapınağı olmuştur. Parçalanan Makedon egemenliği sonrasında oluşan yeni iktidarların her biri, bölgede özgün uygulamalar geliştirmişlerdir. Bu uygulamalar bölge düzeyinde büyük kargaşa ve huzursuzluklara da yol açmıştır. Bölge halkları bu iktidar güçlerine karşı özgürlük ve bağımsızlık mücadeleleri vermiş ve direnmişlerdir. Direnişler kesintisiz sürmüş olsa da, zihni planda kendini yenileyebilen bütüncül ve sistemli duruş sağlanamadığı için sonuç alınamamıştır. Direnişlerin gerekli zihni temelden yoksun oluşu, egemen iktidar yapılarının ise katı askerî örgütlülüklerinin varlığı gibi nedenlerden dolayı isyan ve direnişler yenilgi ile sonuçlanmışlardır.

M.Ö. 280'lerde Roma iktidar yönetimi yoğun "Kelt akınlarının" ardından toparlanarak Güney İtalya'daki Yunan koloni kentlerine yönelmiş ve bir çoğunu denetime almışlardır. Grekomakedon devletli yapılarının içerde parçalı oluşları, bir yandan da çatışma hâlinde bulunmaları (Makedon-Selefkos çatışmaları) en çok Roma devletine yaramıştır. Bu yıllarda Selefkos-Makedon çatışmaları içinde Makedon Kralı Antigone öldürülmüştür. Onun yerine torunu Antigone Gorates geçmiştir. M.Ö. 278'de. A. Gorates dışarıdan gelişen

Galya saldırılarına karşı güçlü savunma yapmıştır. Buna rağmen Makedonya'da yeni bir Grekomakedon egemenliği kuracak gücü kalmamıştır. Roma iktidarı da bu dönemde oldukça zorluklarla karşı karşıyadır. Soylu (*Patrici*) ve yoksul (*Pleb*) çatışmaları artmıştır. Kargaşalıklar ve yoksulların daha iyi yaşam ve eşitlik arayışları büyük direnişlere dönüşünce, sonuçta, Roma Cumhuriyeti yoksullara (*Pleblere*) vatandaşlık haklarını vermek zorunda kalmıştır. Bu tavizler sonucu çatışmalar -kısa sürede olsa- durmuştur.

M.Ö. 280'lerde Hindistan'da da yeni bir siyasal yapı oluşmaktadır. Bu oluşum hem Med-Pers ve hem de Büyük İskender'in Makedon yönetim tarzından esinlenmiştir. Hinduların ilk politik birliği böyle şekillenmiştir. Bu birlik temelli iktidar Maurya İmparatorluğudur. İsim, iktidarın başında bulunan Çandragupta Maurya'dan esinlenilerek verilmiştir. Maurya İmparatorluk güçleri Selefkoslar ile ilişki kurmuşlardır. Bu dönemde kısmen ilişki kopukluğu içinde oldukları Çin devleti ile yeniden ilişkilenmişlerdir. Aynı dönem Yunanistan'da tersi bir durum yaşanmaktadır. Sosyal çalkantılar baş göstermiştir. İçerde kaynaklar tükenmiş, işsizlik ve yoksulluk artmıştır. Orta sınıf çökmüş, yaşanan kaçışlar ile birlikte kölelerin sayısı alabildiğince azalmıştır. Böylesi sosyal dengesizlikler içinde yoğun çatışma ve ayaklanmalar başlamıştır.

Mısır'da Ptolome hanedanlığı bu yıllarda egemenlik alanlarını genişletme arayışındadır. Ptolome iktidarı Kıbrıs, Rodos, Habeşistan ve Güney Suriye'de etkinliğini tesis etmiş ve kurumlaşmaya ağırlık vermiştir. Etnik açıdan zengin bir mozaik söz konusudur. Bunu en iyi yansıtan İskenderiye kentidir. Bu anlamda kültürel harmoni (Doğu-Batı) yaşanmaktadır. Fakat "Mısır milliyetçiliği" diye nitelenebilecek halk tabanlı tepki hareketleri ve direnişlerde hiç durmamıştır. Egemen güçlere karşı bağımsızlıkçı mücadeleler sürmüştür. Bir yandan direniş, bir yandan ise Helenleşme sürmektedir. Ptolome hanedanlığı döneminde ticari ve sınai gelişme görülürken, askerî alanda güçlü bir savunmadan bahsedilmemektedir. Savaş ve diplomatik ilişki diyalektiği cılızdır. Oysa Roma ve Kartaca iktidar

yapıları bu dönemde açılım içindedirler. Ancak, tersi bir "gelişme" söz konusudur. Bu dönemin Roma'sında çarmıha germeler her geçen gün artmakta iken, Hint Maurya imparatorluğunda kurban kesimleri dahi yasaklanmıştır. Böylesi farklılık ve daha özgün bir siyasal yelpaze söz konusudur. Maurya imparatorluğunda, imparator Açoka döneminde halka barış ve sükunet sunulmaktadır. Budizm devlet dini hâline gelmiştir.

Selefkoslar, egemenlik altında tuttukları Mezopotamya'da ve kısmen Anadolu'da Helenleştirme politikalarını geliştirmeye çalışmışlardır. Bölgenin coğrafik tanımından hareketle; *Mezos Photamos* (Mezopotamya -iki ırmak arası, ortası-) diye adlandırılması bu dönemde yapılmıştır. Helenleştirme politikasında Frig, Lidya ve Luvilerin ardılı olan topluluklar eritilmişlerdir. Eritme politikası Protokürt toplulukların sınırlarında kalmıştır. Neolitik kültürden gelme güçlü aşiret formları, dil ve kültür düzeylerinin kalıcılığı ve sıkı oluşu sonucu, dışarıdan bir kültürel sızmayı önlemiştir. Zaten, M.Ö. 290'larda Med-Pers iktidar deneyimi ve birikimi üzerinden Adıyaman merkezli Selefkoslar'ca yapılmış olan Kommagene adı ile özgün bir siyasal oluşum gerçekleşmiştir.[135] Kommagene, yaklaşık olarak 500 yıl boyunca varlığını koruyabilmiştir (M.Ö. 250 - M.S. 300'ler). Adıyaman-Samsat merkezli bir oluşumdur. Malatya, Maraş, Antep, Urfa, Elazığ dolaylarını içeren geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Doğu-Batı sentezinin tipik bir yansıması olmaktadır. Kommagene siyasal yapısı altında yaşayan halklar çeşitlilik içermektedir. Ağırlıklı olarak Kürtler olmakla birlikte; Ermeniler ve Luviler bölgeye yerleşmiş Helenler'den oluşmaktadır.

Birçok topluluk Helenleşip eriyince, geriye Kürtler ve Ermeniler kalmıştır.[136] Kürtler tarım ve hayvancılık ile Ermeniler maden ve

---

135 Adlandırma, bu coğrafyanın sosyoekonomik yapıları ile ilgilidir. Kom-Gen/Gel: Halk grupları, çoban - çiftçi halk anlamına gelmektedir. Bugünkü Kürtçe'de Kom; Mezra, küçük yerleşim anlamına gelmektedir. Gen-Gel: Boy, Halk demektir.

136 Mekansal nedenlerle ilgili olarak kaynak yetersizliği yoğundur. Bu yüzden Ermenilerin kültürel kökenleri hakkında yeterli bilgiye ulaşamadık. Bu konuda iki görüş ortaya ./.

zanaatçılık ile uğraşmaktadırlar. Kommagene'nin en yakın komşusu Palmira'dır.[137] Palmira, coğrafik olarak bugünkü Güneybatı Kürdistan ile kısman Kuzey Suriye'yi kapsamaktadır. Kommagene klasik köleciliğin tipik bir örneği gibidir. Zeugma Mozaikleri ve Nemrut Harabeleri bu dönemden kalmıştır. Gelişkin bir madenciliğe sahiptir. Önemli bir ticaret merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Mısır, Mezopotamya, Kafkasya, Aryanom ve Anadolu üzerinden gelen mallar ve dolayısıyla fikirler bu coğrafya üzerinden piyasaya sürülmektedir. Doğu - Batı sentezi oluşu bu jeostratejik ve jeopolitik durumuyla da yakından bağlantılıdır. "*Kommagene'de gerçekleşen, yaratıcı bir sentezdir ve uygarlıklarının sentez olacağının ilk ciddi örneğini temsil etmektedir.*

çıkmaktadır. Birincisi; Trakofrig kökenli olup, deniz kavimleri göçüyle birlikte bölgeye gelip Kapadokya dolaylarında önce Kayseri'de, sonra Malatya dolaylarında yerleştikleri yönlü bir görüştür. Daha sonra Malatya dolaylarında Sofen Beyliği adı ile ilk siyasal form kazandıkları aktarılmaktadır. İkinci görüş; bölgenin yerli halkı oldukları yönündedir. Aryan kültür katmanında yer aldıkları, Hint-Avrupa dile sahip olduklarıdır. Ermeniler Med-Pers egemenlik süreçlerinde satraplık biçiminde M.Ö. 7-6.yy'da öne çıkmışlardır. Med-Pers güçleri Ermenilere Armania, Helenler ise Armanidia adlandırması yapmışlardır. Ermeniler ise kendilerini Hayk adı ile anmaktadırlar. Yaşadıkları coğrafyada Hayastan demektedir. Med-Pers egemenliği sonrasında ise Selefkos egemenliğinde kalmışlardır. M.Ö. 190'da Romalılar Selefkoslar'ı yenilgiye uğratınca Ermeni coğrafyası da iki vilayete ayrıştırılmıştır. Ermeniler asıl toparlanmaları liderleri Tigran ile başlamıştır. Ermenilerin ilk inançları Zerdüştlük olarak bilinir. Ancak, Roma ile kurdukları siyasal ilişkiler yoğunlaşınca M.S. 300'lerde Hristiyanlığı resmî dil olarak kabul etmiş ve benimsemişlerdir. Ermeniler Roma'nın onayıyla M.Ö. 190'da Erivan merkezli bir Krallık kurmuşlardır. Bu Krallık bir dönem Part imparatorluğu denetiminde kalmıştır. Ermeniler'in en güçlü oldukları dönem M.Ö. 95'lerdir. (Tigran dönemi) bu dönemde siyasal açıdan bir yükselişi yaşamışlardır. Ermeni tarihini başka bir biçimde yorumlayan bir çalışma için bakınız, Arsen Ceyhan, *Küçük Asya'da Hint-Avrupa Gezileri*, Belge Yayınları, 2005.

137 Palmira; M.Ö. 268'e dek varlığını koruyabilmiştir. Birçok kez Roma saldırılarına karşı direnmişlerdir. Roma en son M.S. 268'de yaptığı kapsamlı saldırı ile ancak yıkabilmiştir Palmira'yı. Palmira Krallığında Kraliçe Zennuba/Zenobya yönetimde iken tüm inançlara eşit ve seviyeli yaklaşmıştır. Zenobya, ülkesine bağlıdır. Roma-Sasani çatışmaları içinde kendilerine yönelim gösterilince, Roma teslimiyeti dayatmış, Zenobya direnmiş ve teslim olmamıştır.

Kommagene'nin temel halkı ağırlıklı olarak bugünkü Kürtlere yakın aşiret grupları olmakla birlikte Ermeniler, Luviler, Helenler ve Semitik kökenli Asurlu gruplardan oluşmaktadır. Kürtleşmenin bu dönemde niteliksel bir gelişme gösterdiği tahmin edilmektedir. Luviler, Helenler erirken, hâkim kavim olarak Kürtler ve Ermeniler önem kazanmaktadır."[138] Kommagene ve Palmira dışında Urfa merkezli Abgar Krallığı, Erivan dolaylarında Ermeni Krallığı gibi, diğer sınırlı - özerk iktidar yapıları da bulunmaktadır. Tümü de Doğu-Batı sentezini yansıtan kültürel bir mozaiği çağrıştırmaktadır. Kültürler ve diller bu dönemde karşılıklı olarak etkileşim ve içiçe geçişi yaşamaktadırlar. Adeta ilk kapsamlı "küreselleşme" gerçekleşmektedir.

M.Ö. 270'li yıllardan itibaren Doğu-Batı güçleri açısından siyasal tarihi etkileyecek ticari, sosyoekonomik boyutlu önemli gelişmeler başlayacaktır. Bu süreçlerin yükselen gücü Roma'dır. Roma iktidarı, kendi gelişimine engel olarak gördüğü Kartaca devletine karşı savaş başlatmışlardır. Amaç Akdeniz ticaretini ele geçirmektir. M.Ö. 265'de Roma-Kartaca arasında savaş başlamıştır. Fakat, aynı süreçte Mısır'dan Hindistan'a dek önemli düşünsel gelişmeler de yaşanmaktadır.

Bu dönem Kartaca devleti Akdeniz ticaretinde etkin güç durumundadır. Kuzey Afrika'ya hâkimdir. Ancak, içeride yoğun sınıf çatışmaları yaşanmaktadır. İktidardaki soylu-aristokrat kliğe karşı halkların özgürlükçü tepkileri direnişe ve ayaklanmalara dönüşmüştür. Benzer bir durum Roma için de söz konusudur. Onlar da bu türden sınıf çatışmaları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Roma iktidarı için bu dönem önemli düzeyde tahıl gereksinimi doğmuştur. Bu anlamda Roma'nın dışa açılımı siyasi ve ticari amaçlı olduğu kadar, içerideki böylesi ihtiyaçlarla da bağlantılıdır. Bu açılım için en uygun olan alan ise Akdeniz'dir. Kartaca devleti, bu "amaç"ın önündeki en büyük engel olmaktadır. Adeta "tahıl ambarı" durumunda olan Sicilya, Afrika ve Akdeniz ülkeleri Roma iktidar güçleri açısından önemli

138 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

olduğu için, Kartaca engelini aşmayı kaçınılmaz görmektedirler. Savaşın gerekçeleri özetle bu biçimde ifade edilebilinir.

Roma-Kartaca egemenlik savaşlarına genelde "Pön Savaşları" denmektedir. İlki, M.Ö. 265-241 yılları arasında yaşanmıştır. Savaşın ilk merkezi Sicilya olmuştur. Kartaca iktidarı bu dönem Mısır iktidarı ile ilişkiye geçip destek istemişse de, Mısırlılar tarafsızlığı seçip olumsuz yanıt vermişlerdir. Savaş, M.Ö. 251'de Sicilya'nın Roma denetimine girmesiyle daha da yoğunlaşmıştır. Kral Anibal dönemi Kartaca iktidar güçleri Hamilkar komutasında güçlü bir ordu hazırlayarak tekrardan Sicilya üzerine saldırıya geçmişlerdir. Kısa bir süre sonra bu çatışmalar anlaşma/barış ile sonuçlanır. Ancak, esasta kazanan yine Roma güçleridir. Çünkü, Roma dış ticarette gelişme sağlamış ve yeni denetim alanlarına sahip olmuştur. Artık, Roma iktidarının temel siyaseti yayılma üzerine kurulmuş durumdadır. M.Ö. 240'larda Roma-Kartaca savaşları kısa süreli bir duraksamayı (M.Ö. 220'ye dek) yaşamıştır. Batı'da durum budur. Doğu'da yeni bir güç doğmaktadır: Partlar.[139]

Partlar, M.Ö. 250'lerde Kuzeydoğu Aryanom'da Selefkos iktidar güçlerine karşı, Med-Pers iktidar güçlerinin "manevi halefliği" iddiasıyla direnişe geçerek, M.Ö. 247'de Arsak Krallığı adı ile bağımsız varlık kazanmışlardır. Bu dönem Aryanom coğrafyasındaki topluluklar Helen egemenliğince geliştirilen kaba uygulama, asimilasyoncu politikalara karşı isyanlar ve direnişler geliştirmişlerdir. Büyük İskender

139 M.Ö. 250'lerde öne çıkan Partler/Paidler, Kuzeydoğu Aryanom'un yerli topluluklarındandırlar. Medceye yakın dil yapıları vardır. Aryan kültürü içinde yer almaktadırlar. Selefkos egemenlik süreçlerinde Helen kültüründen de etkilenmişlerdir. Part toplulukları içinde Arsakid sülalesi I. Arsakses'in öncülüğünde M.Ö. 247'de Selefkoslar'a karşı ayaklanıp bağımsızlıklarını kazanmış ve kendi hanedanlıklarını kurmuşlardır. İlk siyasal oluşumları, (liderlerinden esinlenerek) Arsak Krallığı biçiminde belirginlik kazanmıştır. Önceleri Helen egemenliğine karşı Aryan toplulukların tepkisi ve temsilcileri olarak gelişim göstermişlerdir. Ve kendilerini Med-Pers süreçlerinin "manevi halefleri" saymışlardır. Yaklaşık olarak M.Ö. 250'lere dek büyüyerek güç kazanmışlardır. Roma'ya karşı Doğu Uygarlıklarının direniş gücü olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. En güçlü oldukları süreç M.Ö. 170'lerdir.

sonrası yaşanan parçalı Makedon-Helen egemenliği, bölgede isyanlarla karşılaşmıştır. Bu direnişler içinde sivrilip ilk bağımsızlıklarını kazananlar Partlar (Paidler) olmuştur.

Bu yıllarda Hindistan'daki Maurya İmparatorluğu'nda da, İmparator Açoka'nın ölümü üzerine bölünme yaşanmıştır. Bu parçalanmaya rağmen Hint topluluklarında Selefkos egemenliğine karşı direniş sürmüştür. Bağımsızlıkçı komünal değerler temelinde varlığını koruma mücadelesi kesintiye uğramamıştır. Yine, Çin'de de parçalı bir süreç yaşanmaktadır. Bu durumla ilgili olsa gerek bu dönem "savaşan beylikler" adıyla anılmaktadır. Bu parçalı ve çatışmalı durum Çin topluluklarında birlik ihtiyacını koşullamaktadır. Çin'de her beylik kendi içinde katı, merkezî ve bürokratik iktidar yönetimi ile idare edilmektedir. Beylikler arasında konfederatif birlik bulunsa da, bu statü her geçen gün zayıflatılarak sembolik düzeye indirgenmektedir. Bu beylikler içinde en güçlü olanı Ch'in Beyliği'dir. M.Ö. 220'lerden itibaren tüm beyliklere ve dolayısıyla konfederatif yapıya egemen olma çabaları, Ch'in Beyliğinin öncülüğünde güçlü bir imparatorluk iktidarının doğuşuyla sonuçlanmıştır. Bahsedilen beyliğin adından esinlenerek, bu iktidara; "*Ch'in İmparatorluğu*"[140] denmiştir.

Mısır iktidarının başına ise babasını zehirleyerek geçen kişi IV. Ptolome bulunmaktadır. Bir zamanların bilim sanat merkezi olan İskenderiye, bu süreçle beraber sefalet içine gömülmüştür. Daha batıda Gol'ler M.Ö. 225'de Roma iktidar merkezine dönük saldırılara başlamışlardır. Roma'nın birçok kentine ağır darbeler vursalar da, sonrasında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Roma iktidarı ise her geçen gün güçlenmekte ve büyümektedir. Ancak, kültürel planda hâlâ zayıftır. Makedonya üzerine Keltlerin akınları söz konusudur. Protokürt topluluklar Kürdistan'da dağınık biçimde yaşamaktadırlar. Kommagene dışında bulunan aşiretler, daha çok küçük beylikler biçiminde varlıklarını sürdürmektedirler. M.Ö. 225-220'li yıllarda birçok

140 Bu tarihten başlayarak M.Ö. 206'ya dek egemenlikleri devam etmiştir. M.Ö. 206 sonrasında ise Batı Han Hanedanı Ch'ine hakim olacaktır. Bu Ch'in beyliğine ve sonrasında İmparatorluğuna Ts'in/Qin adı verilmektedir.

kez birlik denemeleri olmuştur. Selefkoslar'a karşı çokça direnmişlerdir. Ancak, tümü de yenilgi ile sonuçlanmıştır. Bunca direnişe rağmen kendi aralarında güçlü bir birlik yakalayamamıştırlar. Bu yüzden de uzun bir süre (M.Ö. 150'li yıllara dek) çok belirgin etkinliklerinden bahsedilmemektedir. Ve otonom tarzı küçük birimler hâlinde varlıklarını korumuşlardır.

M.Ö. 220'li yıllarda Roma ve Kartaca iktidarları arasında "II. Pön Savaşı" (M.Ö. 218-201) başlamıştır. Kartaca güçleri saldırıya geçmiş, Sardanya ve Korsika adalarını, Po vadisini ve Adriyatik kıyılarını ele geçirmişlerdir. Dışarıdan da güç almak ve Roma karşıtlarını harekete geçirmek için bu dönem Roma ile çatışma hâlinde bulunan Galyalılar ile ittifak geliştirmiş ve destek sunmuşlardır. Bu çatışmalı yıllarda (M.Ö. 218-217'de) Kartaca'da öncü konumunda bulunan Hamilkar ölmüş ve yerine oğlu Anibal geçmiştir. M.Ö. 212'de Kartaca iktidarı zayıflama sürecini yaşamaktadır. Roma iktidar güçleri bu durumu da gözeterek yoğun saldırılar yapmışlardır. Saldırılarda Sicilya tekrar ele geçirilmiştir. Çatışmalar ağırlıklı olarak İspanya'yı ele geçirmeye dönük sürdürülmektedir. M.Ö. 210'da Roma iktidarı iyice güçlenmiş durumdadır. İspanya'da hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Kartaca iktidarı için asıl yenilgi M.Ö. 202'lerde yaşanmıştır. Roma iktidarı ise içerde orta sınıfın oluşumu temelinde dış ticaretini iyice geliştirip öne çıkarmıştır. Yayılmacı dönem belirginleşmiştir. Sonuç itibari ile durum şudur: Roma askerî iktidarı tüccar Kartaca iktidarına nazaran hızla büyüyüp gelişmektedir. İspanya da, Endülüs bölgesi dahil artık Roma denetimine girmiştir. Bu yıllarda (M.Ö. 202) Batı Akdeniz tümüyle Roma iktidarının denetimine girmiş ve yayılma alanı hâline gelmiştir. Bu yüzden Akdeniz için, *Marenostrum* (Bizim Deniz) şiarını öne çıkarıp kullanmışlardır. Artık Roma, Batı'dan egemenliğini tamamlamış gibidir. Bundan böyle yönünü Doğu'ya dönecek; Doğu dünyasını fethetmeyi temel politika hâline getirecektir. Ancak, bir sorunu vardır; savaşlarda edindiği tüm askerî kazanımlarına rağmen, içerde ekonomisi felçli durumundadır. Buna rağmen Doğu seferlerinden vazgeçilmemiş, Makedonya,

Yunan Şehir Devletleri, Mezopotamyadaki tüm Helenistik Krallıkları Suriye ve Mısır'ı hedefleyen sefer hazırlıklarına girişmiştir.

Roma-Makedonya savaşları öncesinde Doğu dünyasındaki siyasal dengeler alabildiğine karmaşıklaşmış durumdadır. Selefkos iktidarının ardılı olan Antioklar (III. Antiochos döneminde), Antakya başkent merkezli olan Anadolu ve Afganistan çevresinde bulunan coğrafya üzerinde egemenlik kurup denetimi ele geçirmişlerdir. Çin'de Ch'in/Ts'in sülalesi devrilmiştir. M.Ö. 209'da Prototürkler, Mete Han döneminde Çin, Afganistan, Hindistan ve Batı'ya doğru büyük bir göç başlatmışlardır. Çin'e yönelen bu topluluklar, ağırlıklı olarak Uygur bölgesine sızmışlardır. Çin yönetimi bu akınları durdurmak için ünlü Çin Seddi'ni inşaa ettirmiştir. Bu dönem Çin'in iç siyasetinde Lieu-Pang etkin olup öne çıkmıştır. Lieu-Pang, Büyük Han İmparatorluğunu kurmuştur. Göçebe akınlarını sıkıştırıp Ortadoğu üzerinden Batı'ya sürmüştür. Batı'ya yönelen Hun akınları böyle başlamıştır. Doğu Akdeniz'de Yuda Krallığının yıkıntıları üzerinde varlıklarını sürdüren Yahudiler Antiokos'ların iktidar denetimi altındadırlar. Grek kültürüne özenen bir kısım Yahudi toplumu içinde "Grek işbirlikçiliği" esasına dayalı bir partileşmeyi yaşamaktadırlar. Bunlar Sadukilerdir. Fakat, genele nazaran etkileri zayıftır. Bu dönem Grekce ikinci bir *Kitab-ı Mukaddes* dönemi başlatanlar Sadukiler'dir. Aynı süreçlerde 72 kabileden oluşan geniş Yahudi kesimleri İskenderiye'de bulunan Grek Krallığının yanında yerleşerek güç edinmeye çalışmaktadırlar. Bu toplulukların içinden bir kesim M.Ö. 200'de isyan başlatmıştır. İlk etapta bastırılan bu isyan kısa aralıklarla sürmüştür. İleriki yıllarda Makabi İsyanı diye bilinen ayaklanma, bu isyan sürecinin üzerinden gelişecektir.

Roma iktidar güçleri Makedonya üzerine sefere çıktıklarında Kartaca iktidarı Makedonya devletine destek sunmuştur. Roma-Makedon savaşı M.Ö. 200'lerde başlamıştır. Bu yıllarda Yunan siteleri hâlâ Makedonya'nın denetimindedirler. Ancak, Roma etkisi her geçen gün artmaktadır. Denetimlerine aldıkları Yunan şehirlerinde oligarşik rejimler kurup özerk kılmaktadırlar. Bu süreçteki amaçları,

oligarşik özerk yapıları Makedon iktidarı karşısında kullanmaktır. Ancak, genelde Roma iktidar diplomasisi kaypaktır. Dış seferlere çıktıklarında "*Karada, Denizde Barış; Doğu'ya düzen!*" şiarını öne çıkarmaktadırlar. Sefer yaptıkları ülkelere "savaş ilanı" yapmadan o dönem genel bir ölçü olmasına rağmen saldırmakta ve ittifak kurdukları ülkelere kolayca sırt çevirip satabilmektedirler.

M.Ö. 197'de Teselya'da yaşanan savaşta Makedon ordusu Roma güçleri karşısında ağır yenilgi almıştır. İmzalanan barış anlaşmasında Makedonya'nın toprak kaybı söz konusudur. M.Ö. 192'de Sparta Sitesi Roma egemenliğine girmiştir. Roma iktidar güçleri M.Ö. 191-189 yılları arasında Suriye coğrafyasındaki topluluklara ve yerel iktidarlara dönük seferler düzenlemişlerdir. Böylece, Akdeniz'in tümünde Roma egemenliği oluşmuştur. Antiokoslar da M.Ö. 190'da Roma karşısında yenilmişlerdir.

Roma iktidar yönetimi, denetimlerine aldıkları Ermeni aşiretlerini Artaksad Krallığı altında özerk kılmışlardır. Bu Krallık daha sonraları Part iktidarının denetimine geçecektir. Sonuçta; Makedon, Yunan ve Selefkoslar ve ardılı olan iktidar yapılarına karşı olarak, Roma egemenliği galip gelmiştir.

M.Ö. 175'de Amuderya'da İskitler, Doğu'da ve Güney'de Dekhan yerlileri direniş hâlindedirler. Hindistan'da Maurya İmparatorluğu önce ikiye bölünmüştür. Daha sonraları her iki parça, yeni bir iktidar biçiminde birleşme eğilimine girmiştir. Budizm yerine Tektanrı inancı oluşmaktadır. Partlar Mitridate önderliğinde yeni bir atılım sürecine girmişlerdir. Afganistan'da, Yunan asıllı, Afganistan doğumlu Prens Menandre Pencap ve Ganj ırmakları arasında Helen Uygarlığını yaymaya çalışmaktadır. Bu anlamda Yunan kültürü, Budist inanç ve Çin felsefesi buralarda içiçe geçmiş bulunmaktadır. Çin iktidarında ise Büyük Han İmparatorluğu'nun resmî dini olarak Konfüsyusculuk yükseliştedir. Bu İmparatorluğun siyaseti; Kore, Moğolistan ve Türkistan'ı denetime alıp genişleme üzerine kurulmuştur. Bu dönemde Çin iktidar güçleri; Batı ile ilişkilerini kesmişlerdir. Roma ve Hun akınları arasında kalan Helen uygarlığı, boğulmakla yüz yüze kalmıştır.

Bu belirsizlik sürecinin en tipik yansıması Yunan felsefesinde Sepitizm/Şüphecilik akımı biçiminde görülecektir. Dinî Doktrinler Tektanrılı Dinler içinde erimektedir. Eklektik ve Seçmeci dinler içinde bilim yutulmak üzeredir.

III. Antiachos dönemi Selefkosların aldıkları yenilgi sonrasında (M.Ö. 190'lar) Partlar güçlenme koşulu bulmuşlardır. Asıl büyük atılımları ise M.Ö. 170'lerde gerçekleşmiştir. Bölgede Kommagene, Sofen Osroene/Aramiler, Kürdistan, Antropotane, Gordyenne gibi Selefkosların yarı denetiminde olan birçok Krallık bulunmaktadır. Protokürt topluluklar bu dönemde başlıca üç bölgede toplanmış durumdadırlar: Kommagene, Gordyenne, Kürdistan. M.Ö. 171-138 arası yılları Partların atılım süreçleri olmuştur. Bu yıllarda Kafkasya'dan Fırat'a dek eski Pers İmparatorluğunu yeniden kurma amacıyla harekete geçmişlerdir. Doğu'da ve Batı'da, yoğun egemenlik savaşlarına başlamışlardır. Bölge güçleri ile ticari ilişkilerini yoğunlaştırmışlardır.

Bu dönem M.Ö. 171-168 yılları arasına yayılan yeni bir Roma-Makedon savaşı yaşanmaktadır. Savaş tutsağı olan çok sayıda insan köleleştirilmiştir. Çoğunluğu doktor, mühendis, tiyatrocu, müzisyendir. Tümü Roma'ya köle olarak taşınmıştır.[141] Roma kentinde Yunan kültürünün belirginleşmesi bu yolla olmuştur. M.Ö. 168'de Roma iktidar güçleri Makedon devletini tekrardan yenilgiye uğratmışlardır. Böylece Mezopotamya'nın kapıları açılmış olmaktadır.

141 Köleleştirilen bu insanlar genel olarak Helenistik-Roma dönemi Britanya, Etyopya, Güney Rusya, Fas, İran, İspanya'dan sağlanmaktadır. Yunan, Yahudi, Ermeni, Cermen, Zenci, Arap olan bu insanlar Selevkiya, Antakya, İskenderiye, Kartaca, Roma ve Bergama'ya taşınıp dağıtılmışlardır. Özellikle de Delos'daki uluslararası pazara taşınmaktadırlar. Salt işçi, fahişe v.b. değil, eğitimli olan doktor, bilgin, sanatçı, yazar gibi sıfatlara sahip olanları da çak sayıdadır. Tacirler gittikleri alanlarda bu köleler aracılığı ile çok sayıda acenteler açmışlardır. Koloniler kurulmuştur. Bu insanlar ile beraber onların dinî inanç ve teknikleri de taşınmaktadır. Böylece -sonuç itibari ile- ticaret ve diplomasi yoluyla Doğu Akdeniz kültürleri harmanlaşmıştır bir anlamda.

M.Ö. 165'lerde Partlar yükselişte iken, Selefkosların devamcıları olan Antioklar Yahudiler üzerindeki baskılarını arttırmışlardır. Onların inançlarına önem vermemiş, Yahudi tapınaklarına Zeus Sunak'ını yerleştirmişlerdir. Yahudi topluluklarının tepkileri de -bu yüzden- dinsel karakterli olarak dışa vurmuştur. Kendi içlerinde birlik arayışlarına hız vermişlerdir. İsyan böyle başlamıştır. Makabi isyanı diye bilinen bu isyan oldukça etkili olmuş ve önemli sonuçlar doğurmuştur. En başta bu isyan içinde Yahudilere özgü bir kimlik oluşmuştur. Yerelde iktidarı ellerine geçirmişlerdir. Antiok iktidarı zayıflamış, zorlanmış ve kimi tavizler vermek zorunda kalmıştır. Yahudiler için -bu dönem- bağımsızlığa yakın bir statü kabul edilmiştir. Dinsel özgürlüklerini kazanmışlardır. Ancak bu özgürlük içinde şekillenen Yahudi dini anlayışı dinsel hoşgörüsüzlüğün, manevi totaliterliğin bir biçimi hâline gelmiştir. Bu yıllarda Yahudi toplumu içinde belli başlı üç eğilim görülmektedir: Birincisi; Museviliği Ortodoksça ele alan, bağnaz yaklaşan Ferisiler'dir. İkincisi; Zengin kesimlerden oluşup, Greklerin işbirlikçisi durumunda olan Sadukiler'dir. Üçüncüsü; Ölüdeniz civarında yerleşmiş bulunan imparatorluğu kesin reddeden ve Mesih inancı taşıyan yoksulların ve ezilenlerin hareketi Essenilerdir. Hz. İsa bu hareketin içinden çıkmıştır.

Bu yıllarda Antioklar, bir yandan Yahudi isyanı ile uğraşırlarken diğer yandan Part saldırılarına maruz kalmışlardır. Part iktidar güçleri gerçekleştirdikleri yoğun saldırılar ile Kürdistan Beyliğini/Krallığını Antiok hâkimiyetinden çıkarmış ve denetimlerine almışlardır. Aynı yıllar (M.Ö. 160-155) Roma iktidarı İspanya'da gerçekleşen isyan ve direnişler ile karşı karşıyadır. İspanya'daki direniş Roma egemenliğine karşı bağımsızlığı hedefleyen bir karaktere sahiptir. Kartaca devleti bu koşulları da gözeterek, bir kez daha ezeli rakipleri olan Roma iktidar merkezine dönük saldırılara başlamış durumdadır. Bu saldırı süreçlerinde Makedonların da desteklerini almışlardır. Makedon güçleri bir yandan, Kartaca ordusu bir diğer yandan saldırmaktadırlar. M.Ö. 150 yıllarında çatışmalar şiddetlenmiş, fakat M.Ö. 146 yılına gelindiğinde bu ittifak güçleri başarısız kalmış

ve Roma iktidarına yenilmişlerdir. Roma güçleri -başarıya rağmen- büyük ölçüde yıpranmış ve zayıflamıştır. Roma'nın bu dönemki zenginlik kaynağı temelde ele geçirilen topraklardır. Ve savaşlardı ele geçen ganimetler, köleler ve alınan haraçlardır. Dışarıda güçlü ticaret yapamamaları, içerde ise aşırı tüketicilik olunca, M.Ö. 140'larda büyük bir ekonomik çöküş içine girilmiştir. Ekonomik çöküş ve gerileme ise içerdeki yaşam koşullarını ağırlaştırmış; rahatsızlıkları dindirme amaçlı olarak ise iktidar baskıları arttırılmış, vergiler fazlalaştırılmıştır. Tüm bunlar karşısında yoksul halk tabanında ve köleleştirilmiş insanlarda büyük tepkiler oluşmuş, isyan ve ayaklanmalar geliştirilmiştir. Devletli-iktidar güçlerine karşı komünal/doğal toplum değerleri ile donanmış kesimler eşitlik, özgürlük talepli direnişler geliştirmişlerdir. Tarihin tek yönlü irade ile yürütülemeyeceği bir kez daha kanıtlanmıştır. Aynı yıllarda (M.Ö. 146'larda) Yunan yarımadasındaki Roma egemenliği ve himayesine karşı Akhaların birleşip hareket geçişleri yaşanmaktadır.

Bu süreçlerde Roma iktidarı hâlâ cumhuriyet ile idare edilse de, imparatorluk rejimine evrilmenin koşulları adım adım oluşmaktadır. Ancak, rejimin totaliterleşmesine karşın içerde yoksulların ve kölelerin direniş mücadeleleri de bu paralelde kitleselleşmekte ve daha etkin hâle gelmektedir. İlk olarak M.Ö. 135'lerde Sicilya'da büyük bir köle ayaklanması başlamıştır. Roma iktidar güçleri bu çaptaki isyanı beklemedikleri için adeta hazırlıksız yakalanmışlardır. İsyanda yer alan köleler açısından ortak bir bilincin olmaması, isyanın en büyük handikabıdır. Ve kölelerin özgürlük arayışları sonuçsuz kalmış, yenilmiştir. Aynı dönemlerde Afrika, Makedonya, Delos, Sicilya, İtalya ve Bergama gibi yerlerde, yine Roma iktidarına dönük birbirinden yalıtık gelişmiş olan tüm köle isyanları bastırılmıştır. Oldukça kanlı bir şekilde bastırılan bu özgürlük direnişleri içinde yer alan köleleştirilmiş kesimlerin sayıları yüz binlerle ifade edilmektedir. Bir yandan bu isyanlar, bir yandan Roma egemenlik alanlarının tümünü saran ekonomik kriz karşısında, Roma'da büyük bir sarsıntı yaşanmaktadır. Orta ve küçük toprak sahipleri, toprak düzenlemesi

yaparak, krizi aşma yönünde önlemler almak istemişlerse de, çözüm olmamıştır. Bu yüzden M.Ö. 120'lerde çözümsüzlük iyice derinleşmekte, iç çatışmalar da giderek boyutlanmaktadır.

M.Ö. 130'larda VII. Antiokhas döneminde Antiok iktidarı büyük bir güç toplayarak Part iktidarına dönük saldırı başlatmıştır. Antiok-Part savaşı, büyük oranda Kürdistan coğrafyası üzerinde gerçekleşmiştir. Antiokların ordusunda Persli ve Elemli askerler de yoğun olarak bulunmaktadır. Part güçleri bu saldırılarda büyük darbe almış ve oldukça zora düşmüşlerdir. Kürdistan Beyliği üzerinde Part egemenliği ve denetimi kalkmıştır. Antiok ordu güçleri Kürdistan ülkesinde dağınık biçimde konumlandırılmıştır. Kürdistan'daki Protokürt toplulukları, Persler'e karşı Pers satraplık süreçlerinden kalma yoğun bir tepki duymakta ve çelişki yaşamaktadırlar. Böylesi sorunlara rağmen, Antiok ordusu içinde bulunan Persli askerlerin Kürdistan ülkesinde konumlandırılmalarını ve onların halk içinde taciz, talan ve yağma girişimlerine tepkilenen halk ayaklanmıştır. Bu ayaklanma kendiliğinden gelişmiş ve kısa sürede boyutlanmıştır. Bu ayaklanma içinde yaşanan çatışmalardan birinde VII. Antiochos öldürülmüştür. M.Ö. 129'da yaşanan bu ayaklanma Part-Antiok/Selefkos savaşının belirleyicisi olmuştur adeta. Antioklar/Selefkoslar yenilmiştir. Part ordu güçleri tüm zorlukları bu ayaklanma sonucu aşmış gibidir. Adeta başarı önlerine konmuştur. Bu ayaklanma Grekomakedon iktidarlarının Mezopotamya'daki egemenliklerinin de çöküntüye girmesinin dönemeci olmuştur. Denetim büyük oranda Part iktidar güçlerine geçmiştir artık. Protokürt topluluklarının direnişleri örgütlü değil, daha çok tepki hareketi olarak gerçekleşmiştir. Aşiret üst tabakaları ise bölgenin hâkim güçleri ile ilişkili olmakla yetinmiş; bu ilişkilere dayanarak aşiretleri içinde konumlanma ile yetinmişlerdir. Bu yüzden koşulların bağımsızlığa el vermesine rağmen bu durum değerlendirilememiştir. Sadece Argu liderliğinde sınırlı bir birlik yakalanmıştır. Bu birlik Part-Roma ve Ermeni yönetimlerine karşı mücadele edip yarı bağımsız bir idari yapı biçiminde - kısa süreli de olsa- varlığını koruyabilmiştir. Ancak, genelde Protokürt

toplulukların yaşadıkları alanlarda sınırlı düzeyde de olsa Part denetimi bulunmaktadır. Antioklar ise Anadolu'nun dar bir bölgesinde sıkışmış durumdadırlar.

II- Ortadoğu'da Part-Roma Egemenlik Savaşları

M.Ö. 110'larda Roma iktidarı yoğun çatışmalar ile uğraşmaktadır. İçerde yoksulların ve köylülerin özgürlükçü direnişleri, dışarıda ise eşitlikçi, bağımsızlıkçı göçebe Töton, Daçlar, Galyalılar ve Germenlerin mücadeleleri ile karşı karşıyadırlar. M.Ö. 105'de Sicilya'da tekrardan köle isyanları başlamıştır. Bu isyana yoksul köylüler, fakir ve işsiz kentlilerin yoğun destekleri olmuştur. Genişleyen isyan uzun yıllara yayılmıştır. Ezilen kesimler ve köleleştirilmiş insanlar Sicilya eyaletinin idaresini yedi yıl boyunca ellerinde bulundurmuşlardır. Onların bu özyönetimleri, M.Ö. 95'lerde başlayan Roma saldırıları ile sona ermiştir. İçerde kanlı bir şekilde isyanları bastıran Roma iktidar güçleri, bir kez daha yönlerini dışarıya; özellikle Anadolu'ya çevirmişlerdir. Sefer başlamış ve kısa sürede Anadolu'daki Antiok/Selefkos egemenliğine son verilmiştir. Ve böylece Anadolu'da Roma egemenliği başlamıştır. Roma artık Part Devleti ile "sınırdaş" hâle gelmiştir. Roma iktidar yönetimi, iyice sıkıştırarak güçsüz kıldıkları Antiok/Selefkos güçlerini "Suriye eyaleti" biçiminde sınırlı ve dar bir coğrafyada kendisine bağlı bir statüde bırakmıştır. Bu sınırlı yapı M.Ö. 64'de tümden kaldırılacaktır.

Fırat nehri bu dönemde "Roma-Part sınırları"nı ayırmaktadır. Doğu'da Part iktidarının gücü ve etkinliği artmakta ve Roma iktidarına karşı alternatif hâle gelmektedir. Zaten Roma güçlerinin bölgedeki saldırıları ve genel uygulamaları, yerli topluluklarda tepkiye yol açmaktadır. Bölge genelinde Roma karşıtlığı temelinde yakınlaşma ve birlik eğilimi doğmaktadır. Part iktidar yönetimi bir yandan bu eğilimleri örgütleyip güç olmaya çalışırken, diğer yandan Roma iktidarına karşı gelişen Sicilya, Bosfor gibi içayaklanmaları mali açıdan destekleyip teşvik etmektedir. Böylesi farklı yöntemlerle Roma'ya karşı üstünlük arayışını sürdürmektedir.

M.Ö. 91'de, yine Roma iktidarına dönük isyan gelişmiş ve bu iç savaşa dönüşmüştür. İsyanın merkezi yine Sicilya'dır. Bu iç savaş koşullarında Roma yönetimi, adeta tüm müttefiklerini karşısına alıp çatışmıştır. Müttefik güçler Roma'ya karşı ayaklanmış ve vatandaşlık haklarından yararlanmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu "müttefikler", diğer İtalya kentleri ve Kent yönetimleridir. Söz konusu iç savaş ve isyanlarda köle çiftlikleri/Latifundialar ve koloniler de aktif olarak yer alıp mücadele etmişlerdir. Ve bu çatışmalar kısa süreli kesintilere uğrasa da, M.Ö. 30'lara dek sürecektir.

Bu dönem Ortadoğu'da yaşanan otorite zayıflığını iyi değerlendiren Ermeniler, Kralları Tigran öncülüğünde güçlenip öne çıkmışlardır. M.Ö. 95-70 arası, Ermenilerin yükseliş süreçleridir. Ermenilerin siyasal planda güçlenip sivrilmeleri bölgede Antiok egemenliğinin kalkması ve Part egemenliğine karşı olarak Roma iktidarının desteklerini elde etmeleri v.b. gibi etkenler önemli yer edinmiştir. Ermeni güçleri/yönetimi eski Antiok etkinlik alanlarında denetim kurmaya dönük çalışmalar yürütürler. Böylesi hedefler için ilk olarak Malatya'ya yönelmişlerdir. Diğer yandan Ek Batan/Hemedan'a yönelip yağmalamış, Erbil/Hewler'e dönük saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Bu anlamda da tüm Protokürt bölgelerine karşı saldırı hareketi içine girmişlerdir. Bu alanlardaki Part himayesini kırmaya çalışmış, belli ölçüde başarı da elde edebilmişlerdir. Özellikle çatışmalar sonrasında Part güçleri Van Gölünün güneyi, Mardin, Urfa, Amed gibi Protokürt kentlerinden geri çekildikçe, bu alanlarda Ermeni iktidarlarının etkinliği artmış ve kimi Ermeni aşiretler buralara yerleştirilmeye çalışılır. Sonraları Gürcistan, Doğu Kafkasya, Tebriz dolaylarına dek açılım sağlanmıştır. Suriye ve Filistin'e seferler geliştirilmiş, Klikya'ya açılım yapmışlardır. Bu anlamda Büyük Ermeni Devleti, etkin bir güç olarak varlık kazanmıştır. Ancak, bu devletin ömrü uzun olmamıştır. Bu yükselişin gerçek güvencesi ise Roma desteğidir (Part karşıtlığı temelinde bir çeşit "güvenlik sibop'u" konumu doğmuştu). Roma, dışarıda böylesi uğraşılara sahip iken, içerde yaşanan isyanlar hiç durmamıştır. M.Ö. 88'de bu isyanlar bir kez daha bastırılmıştır. Fakat,

Roma iktidarında yaşanan isyanlar karşısında zorlanması sonucu, tüm İtalyanlara "Roma Vatandaşlığı" vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Roma'nın yeni çekirdeği böyle oluşmuştur. Ve Roma "Müttefikler Ulusu" biçiminde örgütsel form kazanmıştır. Böylece Roma iktidarı ve devleti için "Denizötesi Uluslar" sadece "sömürülecek mülk" biçiminde algılanacaktır. Roma bu gelişmeler sonrasında yönünü bir kez daha Doğu'ya dönecek ve Part iktidar yapısına yönelecektir. Part yönetimi de Roma'ya açıktan savaş ilan etmiştir; bölgede bir savaşlar gelgiti yaşanır.

M.Ö. 87'de yaşanan ilk çatışma da Part güçleri yenilmiştir. M.Ö. 86'da Roma ordusu tüm Yunan kentlerini de yağmalamıştır. M.Ö. 85'de Makedonya adeta yeniden fethedilmiştir. Böylesine bir askerî etkinlik üzerinden hareket eden Sulla, kendisini Diktatör ilan etmiştir ve Sulla, M.Ö. 78'e dek yönetimde kalabilmiştir.

Part yönetimi bu yıllarda denetin altına tuttukları alınları, yaklaşık olarak 20 Vasal Krallık biçiminde yönetmektedir. Protokürt bölgeleri üzerinde Kurdienne/Gordyenne ve Kürdistan Krallıkları bulunmaktadır. Diğer Protokürt topluluklar ise çoğunlukla Ermeni Krallığı denetiminde kalmış durumdadır. Ve bu Ermenilere sunulmuş olan Roma desteği sayesindedir. M.Ö. 86'da Partlar egemenlik alanlarında bulunan kölelerin çoğunu serbest bırakmışlardır. Bunu Roma'ya karşı bir tedbir olarak ele almışlardır. Ancak, Roma egemenliği ve etkisi bölgede gittikçe yaygınlık kazanmaktadır. Roma iktidar merkezlerinde bu dönemde de iç savaş, direnişler sürmektedir. En çok zorlayanları ise köle isyanları olmaktadır. Bu, M.Ö. 78'de Sulla'nın ölümüne dek sürmüştür. Sulla ölünce, Roma yönetiminde otorite boşluğu doğmuştur. Böylece, kargaşa ve çatışmalar tekrardan artmıştır. Özellikle İspanya çalkantı içindedir. Dışarıda Part güçleri, içerdi ise kargaşalar Roma için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Tam da böylesi koşullarda, M.Ö. 74'lerde tarihin en önemli ve kapsamlı köle isyanı başlamıştır: Spartaküs İsyanı!

Spartaküs, Trakya kökenli bir köledir. Fiziki sağlamlılığı dolayısıyla gladyatör okuluna alınmıştır. Bulunduğu okulda, daha önce

yaşanmış isyanların tümünden haberdar olmuş ve bunlardan etkilenmiştir. Aynı yıllarda, kaldığı okulda küçük bir grup ile isyan başlatarak okuldan kaçıp Vezüv Dağı'na doğru yola çıkmışlardır. Yol boyunca çevre yerleşimlerinden ve çiftliklerden yoksulların çiftçilik kölelerinin ve işsizlerin yoğun katılımları olmuştur. Çok kısa sürede isyancıların sayısı 70 bin kişiye ulaşabilmiştir.

Böylece Roma iktidar güçleri açısından göz ardı edilemeyecek bir tehdit olarak ele alınmışlardır. Spartaküs öncülüğündeki isyanın başlangıçtaki amacı Roma iktidar güçlerince uygulanan sınırsız baskı, zülüm ve sömürgeye karşı güçlü bir tepki göstermektir. Ve özgürlük hedeflenmektedir. Ancak, belirgin bir plan projeden bahsetmek zordur. İsyana öncülük edenler dahi, başta Spartaküs olmak üzere Galya'ya kaçmayı tasarlamaktadırlar. Bu kaçış onlar açısından özgürlüğe açılan bir kapı gibi algılanmaktadır. Oysa, sayısal anlamda her geçen gün daha fazla büyümekte ve adeta "ordu" hâline gelmektedirler. Bu, onların da beklemediği bir gelişme olmuştur. Ancak, bu "ordu"nun eğitimsiz ve kozmopolit yapısı, yağma ve talana eğilim taşıyan çok sayıda insanı barındırması ve bunun gibi hususlar, en büyük zaafiyetlerini oluşturmaktadır. Disiplin ve düzene sokulmaları oldukça zordur. Buna rağmen Roma iktidar güçlerine karşı, kendilerinden bağımsız olarak direnişe geçmeleri dahi, sonuçları itibari ile ezilen kesimlerin ve egemenlik altına alınmış toplulukların kafalarındaki korku duvarlarını yıkmıştır. Askerî planda Roma Ordusu'na ağır darbeler vurmuş ve yıpratmıştır. Roma savaşçı iktidar kliğine karşı doğal, komünal toplumun, gerektiğinde nasıl direnebileceğinin güçlü göstergesi olarak rol oynamışlardır.

Roma yönetimi, Spartaküs isyanı karşısında hayli zorlanmıştır. Romalı faizci bir zengin olan Marcus Crasius'u Lejyonlarının başına atamıştır. Crasius komutasındaki Roma Lejyonlarının bir çoğu isyanı bastırmak üzere seferber edilmiştir. Spartaküs, "köle ordusu" ile birlikte Roma ordusuna karşı güçlü bir direniş sergilemiştir. Ancak, Lejyonlar çok daha güçlüdür ve köleler ordusu kendine has dezavantajlara sahiptir. Sonuçta geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu

geri çekilme esnasında kopan gruplar olduğu gibi, güzergah boyunca bölgedeki yerleşimlere dönük talan ve yağmaya yönelenler de olmuştur. Gün geçtikçe Spartaküs ve "ordusu" güç kaybetmektedirler. M.Ö. 71'de Orta İtalya dolaylarında Spartaküs'ün "köle ordusu" ile Roma savaşçı iktidarının Lejyonları arasında büyük bir çatışma yaşanmıştır. Büyük olasılık ile Spartaküs'ün kendisi de bu çatışmada öldürülmüştür. Sonuçta "köle ordusu" kanlı bir bastırma harekatıyla yenilgiye uğratılmıştır. Böylece, ezilenlerin bu görkemli isyancı direnişleri sona erdirilmiştir. Roma Lejyonları daha sonra sağ ele geçirdikleri direnişçi "köle"lerin binlercesini yol boyunca çarmıhlara gerip katletmişlerdir. İsyan, Roma oligarşik cumhuriyet yapısının son dönemlerinde gelişmiştir. İsyan süresince köle ordusu kısa bir süre de olsa orta ve güney İtalya üzerinde önemli bir denetim gücü hâline gelebilmişlerdir.

Roma iktidarı, içeride isyanları bastırınca, yönünü "dış tehdit'e" çevirmiştir. Ve Part güçlerine karşı sefer başlatmıştır. M.Ö. 69'larda Ermenilerin etkinlik kurmuş oldukları alanlara (bugünkü Ermenistan sınırlarına) Gürcistan'a dek ilerlerler. Bu alanlarda zayıflamış olan denetimlerini yeniden ve daha katı bir şekilde kurmaya başlamışlardır. Önceleri, Ermeni Krallığı bu politikaya karşı direniş göstermiştir. Ancak, Ermeni Krallığı kendi içinde ciddi sorunlar yaşamaktadır. Artık önemli düzeye taşmış olan taht kavgaları, entrikalar v.b. etkenler ciddi çürüme belirtileri olmaktadır. Kral Tigran'ın oğulları arasında yaşanmaktadır bu kavga. Oğullardan biri Roma iktidar güçlerine sığınmıştır. Roma yönetimi bu oğul aracılığı ile M.Ö. 66'larda Ermenistan'a büyük bir sefer başlatmıştır. Sonuçta Ermeni iktidarı devrilmiş bunun yerine, Romalılara sığınan oğul idaresinde Roma'ya bağımlı bir yerel iktidar oluşturulmuştur. Böylece Fırat'ın Doğusundan, Kuzey Kürdistan'dan itibaren Part denetimi söz konusuyken, hemen bu sınırların Kuzeyinde; Gürcistan ve Ermenistan dolaylarında, bağımlı Ermeni Krallığı dolayısıyla Roma denetimi oluşturulmuştur. Ermeni Krallığının etki alanları daraltılmış, Roma ve Part iktidarları arasında adeta tampon bölge konumuna sokulmuştur.

M.Ö. 60'lı yıllarda, Roma iktidarı içinde; çürüme, yozlaşma, entrika ve karmaşa yaşanmaktadır. Bu anlamda derin bir yönetsel kriz söz konusudur. Pompei, Crasius, Sezar üçlüsünden oluşan "Triumuin Vira/Üçlü Yönetim" iktidarda bulunmaktadır. M.Ö. 55'li yıllarda içerdeki kargaşa kadar, dışarıda da Doğu iktidar güçleri tehdit olarak durmaktadırlar. Doğu iktidarları olarak Mezopotamya'da Partlar, Çin'de ise Han İmparatorluğu bulunmaktadır. Her iki güç de önemli etki düzeyine sahip bulunmaktadır. Çin yönetimi kendilerine yönelmiş olan Hun Akınlarını İpek Yolu'nun ötesine püskürtmüştür. Ve bu alanlara dek kendi denetimlerini kurmuş durumdadırlar. Asya ve Akdeniz arasındaki bölgelerde ise genelde denizler üzerinde etkin durumda olan güç Partlardır. Bu alanlar önemli ticari merkezleri kapsamaktadır. Önemli zenginlik içermektedirler. Bu yüzden de Roma iktidar yönetimi Crasius öncülüğünde büyük bir orduyu Mezopotamya'ya sürmüşlerdir. Bu Roma ordusu ile Part ordusu Protokürt Kürdistan bölgesinde kapsamlı çatışmalara tutuşmuşlardır. Roma Lejyonlarının komutanı olan Crasius, Harran'da yaşanan bir çatışmada öldürülmüştür. Crasius'un ölüm haberi Roma'ya ulaşınca Pompei ve Sezar arasında -zaten gündemde olan- iktidar savaşı daha da artmıştır. Artık, iki başlı iktidar söz konusudur. Sezar yönetimindeki güçler ağırlıklı olarak Galya üzerinde egemenlik kurmak için saldırılara başlamışlardır. Galya'daki topluluklar bağımsızlıkları için yoğunca direnmişlerdir. Diğer yandan Sezar içeride Pompei'ye karşı üstünlük mücadelesi vermektedir. M.Ö. 50'de giderek baskın çıkan Sezar olmuştur. Zayıflayan Pompei ise Mısır'a kaçmıştır. Sonraki yıllarda yine orada öldürülecektir. Aynı yıllar Sezar İskendireye'ye geçer ve orada Kleopatra ile tanışır. Ondan etkilenmiştir. Öyle ki, bir süre Mısır'da kalarak İtalya'ya dönmüş ve Kleopatra'yı da yanına aldırtmıştır. M.Ö. 48'lerde Roma savaşçı iktidar yapısı genel anlamda düşüş ve gerileme içindedir. Buna rağmen Batı'da Daçlar'a ve İskitler'e karşı, Doğu'da ise Partlar'a karşı savaş hazırlıkları içindedirler. Büyük kayıplara rağmen sömürü ve egemenlik hırsından vazgeçmemişlerdir. İçerde entrika ve komplolar ile iktidar savaşı tüm hızıyla sürmektedir. M.Ö. 44 yılında

Sezar'a karşı komplo düzenlenmiş ve Sezar öldürülmüştür. Komplocular arasında Sezar'ın en yakın yardımcısı olan Brütus da bulunmaktadır. Sezar'ın ölümü sonrasında Roma ordusunun başına Sezar tarafından önceden atanmış olan Mark Antonius geçmiştir. Mark Antonius, Kleopatra ile evlenerek Mısır'ı da yanına almıştır.

Roma'da M.Ö. 30'lu yıllarda iktidara Oktavius geçmiştir. Fakat, pratikte yine üçlü yönetim söz konusudur: Oktavius, Lepid, Mark Antonyus! Lepid, en etkisiz olanıdır. Bu yüzdendir ki, Oktavius ve M. Antonyus, Lepid'i Afrika'ya göndererek etkisizleştirmişlerdir. Böylece iktidardan da uzaklaştırmışlardır. Dolayısıyla Roma iktidarının egemenlik alanları Oktavius ile M.Antonius arasında pay edilmiştir. Batıda Oktavius, Doğuda Mark Antonius!

Mark Antonius Part iktidarına dönük savaşmış, başarılı olamamış ve iyice zayıf düşmüştür. Oktavius, onun bu yenilgisinin yarattığı fırsatı da değerlendirerek askerî bir darbe yapmıştır. Mark Antonyus'a komplo kurmuş; onun vasiyetinde tüm mal varlığını Kleopatra'dan olan oğluna bıraktığını, dolayısıyla Mısır'a devrettiğini Senato'da anlatır ve yetkilerinin alınmasını önerir. Böylece Mark Antonyus'a karşı kapsamlı bir savaş açmıştır. Aralarındaki ilk silahlı çatışma Adriyatik kıyılarında yaşanmış ve Mark Antonius yenilmiştir. Mısır'a çekilmiştir. Oktavius Lejyonları ile Mısır, Suriye, Fenike ve Filistin'e yönelmiştir. Tüm bu alanlarda egemenlik kurduktan sonra kendisini tek lider ilan etmiştir.

Filistin Roma tarafından alınınca, dönemin Yahudi özerkliği de ortadan kalkmıştır. Buna karşın Yahudiler direnişe geçmişlerdir. Roma yönetimi ise kendilerine daha yakın olan bir Yahudi'yi, Herod'u Yahudilere vali olarak atamıştır. Kısa süre böylesi bir bağımlılık statüsünde yaşayan Yahudiler, Herod'un ölümü sonrasında kargaşa içine gömülmüşlerdir. Herod'un oğulları arasında Yahudilerin yerel yönetimi üçe bölünmüştür. Ancak Roma'ya karşı olup isyan edenler de vardır. İsyancılar "*yönetim Tanrı egemenliğine geçmeli*" demektedirler. İsyana öncülük eden Jean Babtiste çatışmalarda öldürülmüştür. Onun ardılları "*Yehova topluluğu*" adı ile faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Hz. İsa da onun öğrencilerindendir. M.Ö. 10'da Roma bu isyanı da bastırıp, yine bir Vali ile Yahudileri yönetmiştir.

Bu dönemlerde Oktavius içerde orta sınıf ve köle sahiplerinin desteği temelinde diktatörlük yönetimini fiilen kurmuş durumdadır. Cumhuriyet yönetimini bir dönem daha "süs" olarak kullanmıştır. M.Ö. 19'da "sürekli konsül" seçilmiştir. Yetkileri kendinde toplamıştır. Kısa süre sonra ise *Augustus* (Ulu Yurdun babası) unvanı almıştır. Bu unvanı senato vermiştir. Roma esas olarak Oktavius ile birlikte, M.Ö. 27'lerden itibaren cumhuriyetten imparatorluğa geçiş yapmıştır. Bu yıllarda (M.Ö. 20'ler) Roma iktidar güçleri ve soylular aşırı derecede lükse gömülmüşlerdir. Daha fazla zenginlik kaynağı elde etme amacıyla tekrardan Doğu seferi (M.Ö. 21-19) başlatmışlardır. Bu sefer yıllarında Roma'da iç çürüme net olarak açığa çıkmış durumdadır. Aynı şekilde dışarıda da sorunlar yaşanmaktadır. Ve Batı'dan Galya saldırıları başlamıştır. Germenler de hareketlenmişlerdir. Bu anlamda Roma iktidarı çepeçevre kuşatılmıştır. Oysa Doğu dünyası hâlâ canlı ve diridir. M.Ö. 20'li yıllarda Babil Tapınakları hâlâ işlevseldir. Araştırma kuruluşları çalışmaktadırlar. Yunan bilginleri "tez" çalışmaları için kendilerine gerekli olan bilgileri elde etmek amacıyla hâlâ Babil'deki Bilim Merkezleri'ne başvurmaktadırlar. Aldıkları eğitim sonrasında ise Belge almaktadırlar. Bu belgelere "Kaldeli" unvanı denilmekte ve verilmektedir.[142] Partlar ise İpek Yolu üzerindeki Roma egemenliğine son verip denetimi ellerine almış durumdadırlar. Çin'de savunma seddine rağmen, Hun saldırıları sonucunda Kuzey Çin Bölgesi Hun egemenliğine girmiştir. Büyük Han İmparatorluğu parçalanmayı yaşamaktadır. Mezopotamya'da Palmira Krallığı zenginleşmektedir. Mısır, İtalya ve Tuna dolaylarından gelen ticaret kervanları Palmira'ya almaktadırlar.

Palmira coğrafik olarak Roma ve Part güçleri arasında bulunduğundan dolayı her iki güç tarafından tampon belge olarak algılanmış ve fiilen açığa çıkmış bulunan bağımsız statüsüne karışılmamıştır.

142 Gordon Childde, *Tarihte Neler Oldu?*

Oktavius başa geldiğinde "Tarih" alanına el atıp teşvik etmeye başlamıştır. Amacı, Roma eksenli yaşanmış olan geçmişi kutsamak ve tarihte Eski Roma'ya hâkim rol verecek biçimde yeni bir düzenleme yapmaktadır; tıpkı 20. yy.'da Avrupa Benmerkezci tarih yazımı ve anlayışı gibi... Yine Oktavius döneminde Roma'nın ünlü "*Yurttaşlık hakkı*"na kıstas olarak "kişinin iktidara katkısı" gösterilmiştir! Kim ne denli katılım çabası gösteriyorsa, elde edeceği hak da o kadar olacak; buna göre düzenlenecektir. Bu yüzden de Romalı olan ve Romalı olmayan kategorik ayrıştırması derinleşmiştir. İçeride ve bağımlı alanlar üzerinde sömürü ağırlaşarak devam etmektedir. Dış politikada saldırganlık esastır. İspanya ve Galya'da yeniden egemenlik kurulmuştur. Tuna ve Karadeniz kıyılarına dek açılım sağlanmıştır. Elbette Roma gibi savaşçı bir iktidar kliğinin katliamcı, baskıcı uygulamaları karşılıksız kalmamış, halklar nezdinde kolayca oturtulamamıştır. Tek yanlı bir iradi dayatım kabul görmemektedir. Roma'ya karşı halkların direnişi de hiç durmamıştır. Batı'da Dalmaçlar ve Germenler M.Ö. 15'de yoğun bir direniş sergilemiş, mücadele etmişlerdir. Böylesi yoğun çatışmalı yıllarda Augustus/Oktavius ölmüştür. (M.Ö. 14). Bu tarihten itibaren monarşik yönetim Tiberius ile yürütülmüştür. Ancak, muhalefet güçlüdür. M.Ö. 5 yılında yoğun girişimlerde bulunmuşlardır. Ama, Tiberius yine de ayakta kalmayı başarmıştır.

Yahudiler içerisinde üst tabakaların Roma ile işbirlikçilik temelli ilişkileri bu yıllarda artmaktadır. Diğer yandan yoksullar içinde taban bulan Esseniler hareketi de gelişmektedir. Başlarında Yahya adlı bir vaiz bulunmaktadır. Ve bunlar böylesi kargaşa ortamında giderek yaygın bir eğilim hâline gelebilmişlerdir. Onlar, Yahudi Kahinlik kurumuna karşıdırlar. Bu kurumun çürüyüp yozlaştığını savunmaktadırlar. Böylesi yaklaşımlara sahip olmaları dolayısıyla da, Roma iktidar güçleriyle de yoğun ilişkileri olan Yahudi Kabile-Üst kesimlerinin hedefi durumuna gelmişlerdir. Essenilerin eski Yahudi inançları ile çelişen anlayış ve tavırları her geçen gün öne çıkmaktadır. Dinin tek bir kavime mal edilmesine inanmamaktadırlar. Böylece Yahudiler içinde ideolojik ayrışma ve sınıfsal farklılaşma alabildiğine belirginlik kazanmıştır. Giderek

çelişkiler çatışmalara dönüşmüştür. Bu çatışmalar içinde Vaftizci Yahya öldürülmüştür. Esseni hareketi O'nun düşünceleri temelinde varlığını sürdürmüştür. Bu topluluğun bir üyesi olan Hz. İsa, Esseni hareketini daha da ileri taşıyacaktır. Hz. İsa, Roma iktidarının cumhuriyetten imparatorluğa dönüştüğü ve sınırsız baskı ve şiddet uygulamalarının devreye girdiği kaotik ve belirsizlik ortamında öne çıkmıştır. Acılı bir dünya gerçekliği bulunmaktadır. Ezilen kesimler ve komünal topluluklar arasında kurtarıcı/mesih beklentisinin zirvede olduğu koşullarda çıkış yapmıştır. Zihni planda Tanrı-Kral anlayışının yıkıldığı, İnsan-Kral anlayışına geçildiği bir süreç söz konusudur. Köleci sistem krizdedir. Halklar nezdinde köleci Roma'ya karşı büyük tepki oluşmuştur. Büyük İskender'in Doğu-Batı kültür sentezini sağlamış olması, Hz. İsa çıkışının zihni planda evrensel içeriğe kavuşmasına zemin oluşturmuştur. Bu anlamda: "*İsa kendini yetiştirmiş bir önderlikten ziyade, oluşturulmuş ve yakıştırılmış bir önder peygamberdir. Bütün acı ve yoksulluk çekenlerin özlemleriyle, lanetlilerin öfkesini sırtlamış bir kurtarıcı hâline getiriliyor. Beklenen Mesih/Kurtarıcı oluyor.*"[143] "*Hz. İsa, İmparator Tanrı olamaz*" diyerek, Roma İmparatorluk zihniyetinin çözülüşünü ilan etmiştir adeta. Bu yönüyle dinsel görüntülü siyasal bir duruş söz konusudur. Hz. İsa zihni yapıda reform denemesine koyulmuştur. Yahudi ve Roma kültüründe önemli değişim başlatmıştır. Bu yüzden de hem Roma iktidar güçlerinin ve hem de Yahudi üst tabakasının hedefi hâline gelmiştir. İsevilik biçiminde şekillenecek bu akım esas olarak, İbrani Peygambersel öz, Zerdüştçü ahlak ve Stoacı doğal inancın toplamı olarak karakter kazanacaktır. Bu temelde ele alındığında İsa, diğer dinlerden farklı olarak esasta insan acılarına eğilir, Tanrısını evrenselleştirir. Bu yönüyle kavim inancını aşmıştır. Temel olarak yoksullara dayanmıştır. Siyasi ve askerî yönden ziyade, inanç temelli bir sosyal hareket geliştirmiştir. Örgütçülükten çok, ahlakçı yana ve hümanist öze sahiptir.

143 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

Roma iktidarı içeride böylesi sosyal nitelikli hareketlerle, dışarıda ise etnik nitelikteki göçebe akınları ile sarsılmaktadır. Adeta Roma yayılımcılığı, yoksulların İsevi yaygınlaşması ile karşılanmaktadır! Roma iktidar yönetimi tüm engelleri şiddetle ezmeye dönük kanlı yönelimler sergilese de sonuç alamamıştır. Bu yönüyle Hristiyanlığın doğuşu ve gelişimi köleciliğin çürüme ve çözülüşünün hem sonucu ve hem de hızlandırıcısı olmuştur.

M.S. 37'lere dek Roma'da Terör Rejimi hüküm sürmüştür. Muhaliflere dönük sınırsız şiddet uygulanmıştır. Muhalefet yoğun faaliyetleri ile Tiberius'u devirmiştir. Tiberius iktidarda olduğu yıllarda, dış politika dahilinde Ermeni'leri kendine yakın tutmuş, Part iktidar güçleri ile de ilişki kurmuştur. Bunun gibi kimi diplomatik başarılar elde etmiştir. Tiberius sonrasında iktidara Caligula geçmiştir. Caligula şahsında denenen iktidar modeli monarşik bir yönetimdir. Caligula M.S. 41'e dek iktidarda kalmıştır. Bu tarihten sonra iktidara Claudius geçmiştir. Roma iktidar güçleri böylece tekrar dış yayılımcılığa yönelmişlerdir. Karadeniz'e açılım sağlanmıştır. Ermeniler daha sıkı bağımlılık altına alınmıştır. Afrika'da iki ayrı eyalet kurulmuştur. Aynı yıllarda içeride yoğun entrikalar yaşanmaktadır. Bu entrikalı saray süreçlerinde Klaudius kendisine "Neron" adlı bir çocuğu evlat edinmiştir. Neron'un annesi Agripina Claudius'un metresidir. Bu gelişme üzerine Agripina Neron'u ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Belli bir yaşa gelince de Claudius'un muhalifleriyle ilişkiye girmiş ve Klaudius'a karşı geliştirilen komploya ortak olup ölümüne yol açmıştır. Ve Neron bu tarihte (M.S. 55'de) iktidara geçmiştir. Elbette perde arkasından ipleri elinde tutup oynatan Agripina'dır. Roma, bu yıllarda İngiltere'yi fethetmiştir. İngiltere'nin işgal süreçleri hayli kanlı geçmiştir. Roma iktidarının emperyalist egemenlik saldırılarına karşı direnen isyancı lider Galgacus, Roma için çarpıcı bir tasvir yapmıştır: "*Bunlar, dünyanın yol kesen korsanları: Karaları soyup tükettiler, şimdi denizleri baştan başa dolaşıyorlar. Kurbanları zenginse soyup soğana çevirirler. Kurbanları fakir ise onları kul köle ederler. Hırsızlığa, adam öldürmeye, yağmalara sahte bir isim takmışlar; İmparatorluk*

diyorlar. Ve bir ülkeyi taş üstüne taş bırakmadan yakıp yıktıkları zaman da barış sağladıklarını iddia ediyorlar."[144]

İsa'nın çarmıha gerilerek katledilmesi sonrası, İsevilere dönük yoğun baskı ve katliam uygulamaları başlamıştır. Roma iktidarının teröründen dolayı İsevi Havariler'den birçoğu bu dönem, özellikle Urfa ve Nusaybin dolaylarınadaki "ara bölgeye" kaçmışlardır. Kaçıp saklandıkları birçok farklı yerlere, İseviler, bu tarihten itibaren çalışmalarını gizlice yapmaya başlamışlardır. Adeta İsevilik, "yeraltına" çekilmiştir. Bu çalışmalar, Antakya, İskenderun, Urfa, Nusaybin gibi yerlerde yoğunlaşmıştır. Palmira Krallığı'ndan destek görmüşlerdir. Roma yönetiminde Neron dönemi, İseviler yine bizzat Neron tarafından "anarşist" diye nitelendirilmektedirler.

İseviler içinde önde gelen bir havari olan St. Pierre, bu dönemlerde Kudüs'ten Antakya'ya (Antiochia) sürülmüştür. St. Pierre, sürgünde, Antakya'da St. Paul ile tanışır. Paul, zanaatçıdır. St. Pierre ilk tanışma sonrasında Hıristiyan olur. İlk önceleri Hıristiyanlara karşı Roma tarafından yürütülen bastırma, sindirme işlerinde çalıştırılmış birisidir. Fakat, Hıristiyanlaşması sonrasında İseviliğin yayılıp örgütlenmesinde çok çalışmıştır; büyük rol oynamıştır. Paul güçlü bir örgütçüdür. Artık Aziz Paul diye anılmaktadır. İseviliği Makedonya'ya, Korent'e Suriye'ye, Mısır'a taşıyıp yayan Aziz Paul'dür. Sonraları tekrar Kudüs'e dönmüştür. Onun faaliyetleri Roma yönetimi nezdinde büyük rahatsızlık yaratmıştır. Bu yüzden tutuklanmış ve yargılanmıştır. Aziz Paul'ün yargılanması süreci Hıristiyanlığın da gerçek anlamda Roma'ya girişi anlamına gelmiş ve bunun koşullarını hazırlamıştır. Onu zindanda ziyaret etmek için Roma'ya giden zanaatçı, tüccar (v.b.) gibi değişik mesleklerden ve farklı ülkelerden insanlar, onun düşüncelerini Roma'da anlatmış ve yaymışlardır. Aziz Paul onları bu yönde örgütlemiştir. Roma iktidar güçleri, başlangıçta bu durumu önemsemektedirler. Zaten fiilen Stoacılığı resmî görüş hâline getirmişlerdir. Stoacılar, "*doğadaki düzenin normalliği gibi,*

144 Andre Riberd, *İnsanlık Tarihi*, s. 157.

imparatorluk düzeninin de toplumda normal olduğu"nu savunan bir anlayıştadırlar. Roma yönetiminin Stoacılığı ele alışı ve olumlu yaklaşımları bu anlayışla ilgili olmaktadır. Stoacılar bu yaklaşımları ile imparatorluk düzenine zihni temel sunmuşlardır.

Roma'da Neron giderek güçlenmektedir. Neron, entrikacılığı ve aşırı derecede lükse düşkünlüğü ile tanınmaktadır. O'nun döneminde yoğun bir ekonomik harcama/tüketim yapılmaktadır. Yine M.S. 60'larda özellikle yoğunca idam kararı vermiştir. M.S. 64'de Roma'da büyük bir yangın çıkmış ve şehir büyük ölçüde yanmıştır. Fakat, Yahudi mahallelerinde herhangi bir tahribat olmamıştır. Bu durum ise Yahudilerin suçlanmasına yol açmıştır. Suçlamalar karşısında, Yahudi üst tabakası mensupları ise, olaydan İsevileri sorumlu tutmuş ve suçu onlara atmışlardır. Oysa, yangını çıkaran Neron'un kendisidir. Ortam iyice karışmıştır. Aziz Paul'ün yargılanması böylesi koşullarda sürdürülmüştür. İsevilerin yangından ve her tür karmaşadan sorumlu tutulması üzerine Aziz Paul'ün yargılanması hızlandırılmış ve idam ettirilmiştir. Buna rağmen İseviliğin Roma'da yaygınlaşması engellenememiş; İsevilik kitlesel taban bulmuştur. Yine İsevilere karşı başlatılan öldürme ve baskılama histerisi Roma'yı iyice karıştırmıştır. Bu yüzden büyük yangının İsevileri sindirmek amacı ile düzenlenen komplonun bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Artan kargaşa ortamında Neron, önce annesi Agripina'yı öldürtmüş, sonra ise Roma'dan kaçmıştır. İsevilik bu yıllarda Mezopotamya, Filistin, Suriye ve Aryanom'da yayılmaktadır. Mezopotamya'da İseviliği ilk kabul edenler Asuriler olmuştur. Ve bu tarihten itibaren "Asuri Tarihi", esas olarak "Kilise Tarihi" ile içiçe geçmiştir. Diğer yandan Part güçleri, Ermeni yerel iktidar merkezine yönelmiştirler. Roma yönetimi kendi himayesinde bulunan Ermeni Krallığını korumak için harekete geçmiş, Part saldırılarını püskürtmüşlerdir. Bu çatışma sürecinde Gürcistan'ı da denetime alarak; Kafkasya dolaylarına dek tekrardan hâkimiyetlerini kurmuşlardır. M.S. 66'da Karadeniz'de yerel bir iktidar olarak; Kafkasya dolaylarına dek tekrardan hâkimiyetlerini kurmuşlardır. M.S. 66'da Karadeniz'de yerel bir

iktidar olarak varlığını sürdüren Pontus Krallığını Roma Eyaleti yapmışlardır. Aynı yıllarda Kudüs'te isyan yaşanmaktadır. Roma güçleri isyanları bastırma seferlerinde Kudüs Tapınağı'nı yıkmış ve Filistin'deki Yahudileri sürgün etmişlerdir. Batı'da ise Galya'lıların direnişleri sürmektedir. M.S. 68'de, böylesi kaotik bir ortamda Neron öldürülmüştür. Kimi kaynaklar ise intihar ettiğini aktarmaktadır. O'nun ardından kısa aralıklarla biri birinin peşi sıra birçok değişik kişi iktidara geçmiştir (M.S. 69'da Avrelius, Sulpiacius, Galba, Avkus, Vitellius, Marcus, Otto, Titus vd.). M.S. 96'ya dek yoğunca yaşanan iç entrikalar, öldürmeler ve iktidar çatışmalarının türlü yöntemleri ile ilgili olarak bunlar yaşanmaktadır. M.S. 98'de Nerva imparator ilan edilmiştir. Ölünce de, yerine yardımcısı Trajunus geçmiştir.

Roma iktidar süreçlerinde M.S. 96-192 yılları arasındaki süreçler "*Antoniuslar zamanı*" diye anılmaktadır. Ve bu dönem Roma iktidar süreçlerinin en parlak dönemi olarak kabul edilmektedir.[145]

M.S. 100 yıllarında Germenler ve Galyalılar Roma egemenliğine karşı aralarında ittifak kurmuş ve bağımsızlık mücadelesi başlatmışlardır. Bu saldırılar Roma iktidarını çok zorlamış ve salt Lejyon orduları ile başa çıkamayacakları görülünce de, bu kez farklı yollara başvurmuşlardır. Bunlardan en belirgin olanı ise Galyalılar ile Germenleri birbiri ile çatıştırmak olmuştur. Bu yüzden her iki güç arasında çelişki yaratma amaçlı olarak gizli faaliyetler devreye sokmuşlardır. Sonuçta bunu elde eden Roma yönetimi, hasımlarını birbiri ile çatıştırarak zayıf kılabilmiştir.

Bu yıllarda doğuda/Çin'de belirgin bir toparlanma yaşanmaktadır. Çin iktidar güçleri böylece seferlere başlamış; Orta Asya'yı ve Doğu Türkistan'ı denetimlerine almışlardır. Göçebe Hun akınlarına karşı daha aktif savunma içine girmişlerdir. Sınırları böylece Pamir ve Part iktidar saraylarına dek genişlemiştir. Çin yönetimi Roma

145 "Antoniuslar zamanı"nda temel olarak otoriter bir yönetim söz konusudur. Sırasıyla Nerva (96-98), Trajanus (98-117), Hadrianus (117-138), Antonius (138-161), Mavrus Avrekius (161-180), Kommodius (180-192) tarafından temsil edilen yönetsel süreçleri kapsamaktadır.

iktidarı ile ilişki kurmamıştır. Bu dönem için Çin'deki iktidarı en çok zorlayan etken ise; Güneyden Tibetliler, Doğu'dan Pasifik "eşkıya"ları, Japon Adalarından ise Malezyalı Korsanlar olmak üzere genelde göçebe topluluklarca kuşatılmış olmasıdır. Böylesi durumlara rağmen Çin yönetimi ve iktidarı varlığını sürdürebilmektedirler. Kültür ve sanatta canlanma ve zihni planda aydınlanma yaşanmaktadır. Budist inanç tüm çevreye yayılmıştır. Hindistan'da Budist inancı esas alan yeni bir İmparatorluk devreye girmiştir. Hint iktidar güçleri de Part yönetimine karşı Roma'ya "ortak mücadele" çağrısı yapmıştır.

Hadrianus döneminde, 117'li yıllard, Roma yönetimi askerî güçlerini Mezopotamya"dan büyük oranda çekmiştir. Bu süreçlerde "barışçıl" politikaya yönelim öne çıkmaktadır. Savunma stratejisi ağırlık kazanmıştır (dış siyasette). İmparator Hadrianus Helenizm'den etkilenmiştir. Bahsedilen politik değişimde onun bu kültür anlayışının etkisi olmuştur. O, Roma'nın tüm eyaletlerini (Doğu ve Batı eyaletlerini) gezmiştir. Böylece sorunlara daha yakından tanıklık edebilme olanağı bulmuştur. Toplumun nabzını tutup politika geliştirmeye çalıştığı için birçok çevreden destek görebilmiştir. 120'li yıllarda Germen saldırılarında yine artış görülmektedir. Buna rağmen Roma yönetimi "barış" ı öne çıkarmıştır. "*Pax Romana*" (Roma Barışı) bu sürecin politikası olarak öne çıkarılmış ve şekillendirilmiştir. Diğer yandan Roma egemenlik alanlarında parçalanma eğilimleri de her geçen gün artmaktadır. 140'lı yıllara gelindiğinde bu durum "Doğu-Batı" ayrışması biçiminde belirginleşmektedir. Öyle ki, Doğu'da kendilerini İmparator ilan edenler açığa çıkmıştır. 138 yılında Hadrianus sonrasında başa geçen Antonius (138-161) "*Pax Romana*" stratejisini sürdürmüştür.

Partlar 160 yılında Suriye ve Ermenistan'ı işgal etmişlerdir. Aynı yıllarda Roma'ya veba salgını kasıp kavurmaktadır. Böylesi zorluklarla baş başa oldukları dönemlerde, Roma egemenlik alanlarına yönelik Part saldırıları başlamıştır. Roma yönetimi bu saldırılara karşılık olarak 161 yılında (161-165) yeni bir Doğu Seferi'ni başlatmıştır. Ancak, oldukça zayıflamış olmaları, onların seferlerinin etki düzeyini

de düşürmüştür. Nitekim "savunma stratejisi" de esasta iç-dış zayıflık ilgili olarak öne çıkmıştır. Doğu'da da, Batı'da da çatışma hâlinde olmaları Roma iktidarı için önemli bir güçsüzleşme nedeni olmaktadır. Britanya ve İspanya gibi alanlarda isyanlar artmakta ve etkili olabilmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayıdır ki, bu yeni Doğu Seferi başarısız olmuş ve Doğu'da Part iktidar etkinliği daha da fazlalaşmıştır.

Roma yönetimi 178'ler de İseviler'e dönük de saldırılar başlatmış durumdadır. Özellikle Kommodis dönemi (180-192) şiddet daha da artmıştır. Kommodis, tüm muhaliflere dönük sınırsız şiddet ve katliamcı uygulamalar yürütmüştür. Bu dönemlerde yaşanan iç kargaşa, buhran, ekonomik kriz (v.b.) gibi sorunlar içerideki parçalanma eğilimini daha da arttırmıştır. Roma'da genel olarak "Yeniden Birleşme" ihtiyacı doğmuştur. Roma iktidarının tekrardan egemenliklerini sağlamlaştırabilmeleri için birleştirici bir faktöre, çimentoya gereksinimleri vardır. "Özellikle Antoniuslar Zamanı"nın sona erip "parlak" yılların bitişi ile birlikte, bu ihtiyaç çok daha yakıcı bir hâl almıştır.

Çin'de oldukça etkili olmuş olan Büyük Han İmparatorluğu'da 180'li yıllarda dağılmış ve dışarıdan göçebe akınlar sızmaya başlamıştır. İçeride ise 184 yılında "Sarı Türbanlılar" ayaklanması başlamıştır. İmparatorluk bu iç-dış saldırı ve direnişlerin gölgesinde çözülüşü yaşamıştır. Böylesi koşullarda Budizm yaygın hâle gelmiştir. Özellikle yoksullar içinde taban bulmaktadır.

193 yılında Roma egemenliğindeki Doğu iktidar yapılarında yoğun isyanlar devreye girmiştir. Roma askerî güçleri ise bastırma harekatı başlatmışlardır. Bölge halkları Roma egemenliğine karşı özgürlükçü ayaklanmalarını yoğunca sürdürmüşlerdir. Aynı yıllarda Roma iktidar merkezlerinde de iç kargaşalar yaşanmaktadır. Göçebe Germen saldırıları da bir diğer faktör olarak devrededir. Böylesi altüst oluş içerisinde şehirlerde soyluların ve zenginlerin çoğu kırsala akmakta; buralardaki malikanelerine çekilmektedirler. Bu malikanelerde özgür köylülük, çiftçilik düzeni v.b. tarzda yeni bir yapı ve sistem kurulup gelişim gösterecektir. Roma iktidarını 193'lerde "Severiuslar Hanedanı" yönetmektedir. Septimus Severius esas olarak Kartaca

kökenlidir. Roma'ya yabancıdır. Onun döneminde sık sık hükümet darbeleri yaşanmıştır. 193-197 yılları arasında tekrar içsavaş başlamıştır. Bu yüzden de dış politikanın temeline ordu yerleştirilmiştir. 211'de iktidarın başında bulunan Karakalla dönemi, Roma iktidarının çöküşünü iyice zirveye taşımıştır. Karakalla, ekonomik krizi çözmek ve hazineye para kazandırmak amacıyla herkesi "vatandaş" kabul etmiştir. Böylece tüm vatandaşlardan vergi almayı düşünmüştür. Ancak, yine de çözüm yaratılamamıştır. Zaten, Karakalla 217'de öldürülmüştür.

Roma için 220'li yıllar çöküş yıllarıdır. Karanlık süreçler başlamıştır. Bu dönem de Doğu'da yeni bir güç yükselmektedir; Sasaniler! 226 yılında Sasaniler bir saray darbesiyle iktidarı ele geçirmişlerdir. Part Kralı Artabonus'a karşı (213-224) Ardeşir bu darbeyi yapmıştır. Ve Part İmparatorluğu bu biçimde sona ermiştir: Tarih, 225'dir. Sasaniler (226-640) artık Doğu'nun yeni iktidar gücüdürler. Ardeşir Papakan, bu yeni Hanedanın kurucusudur. Sasaniler kendilerini Partlardan farklı görmektedirler. Ve Ahamenişlerin (Persler'in) gerçek devamcıları saymaktadırlar. Part iktidar dönemlerinde kısmi bir Helenizm sempatisi görülmüşse de, Sasaniler de aksi bir durum görülmektedir. Adeta, Helenizm'e karşı Aryan "tepkiciliği" belirmiştir. Bu tarihlerden başlayarak Roma-Sasani iktidar güçleri arasında savaşlar başlayacaktır.

Ardesir, eski Persepolis Rahibi olan Sasan'ın torunudur. Sasani Hanedanının adı, bu "dede"den esinlenerek kullanılmaktadır. Sasaniler döneminde, kısmi de olsa Aryanler arasında yeni bir birlik sağlanabilmiştir. Sasaniler Aryan kültürüne ve Zerdüşt inancına bağlı kalmışlardır. Bu yönüyle "milli"ci bir yana sahiptirler. Sasani iktidar yapısında Protokürt toplulukların aşiret üst kesimleri de yer almış ve belli etki düzeyini yakalamışlardır.

Aleksandr Severius döneminde Roma, yine kargaşa içindedir. Roma'nın bu durumu Sasani iktidar güçlerince değerlendirilmiş; etkinliklerini arttırmışlardır. Roma iktidar güçleri Sasaniler'de yaşanan bu güçlenme durumuna müdahale amacıyla seferler geliştirmişlerse de başarılı olamamışlardır. 235'lerde artan Germen saldırılarına karşı geliştirilen seferler de aynı başarısızlığa uğramaktan kurtulamamıştır.

Maximus döneminde Roma siyasetinde bunalım görülmektedir. Bu bunalım etkileri 268'lere dek sürecektir Roma siyasal bunalımının aksine Sasaniler güç olma yönünde ilerlemektedirler. 240'larda Sasani Hükümdarı I. Şapur'dur. (239-276) I. Şapur, Aryanist Mazda inancına değer vermiştir. Bu dönemde Sasani iktidar etkinliği Antakya, Suriye, Ermenistan dolaylarına dek ulaşmıştır. Afrika'ya açılım sağlanmıştır. Roma yönetimi içeride iç savaş ile karşı karşıya olmasına rağmen, Doğu seferinden geri durmamıştır. Mezopotamya'da Roma-Sasani çatışmaları başlamıştır. Çatışmalarda Roma güçleri ağır yenilgi almış, Kralları Valerian esir düşmüştür. Roma her açıdan zora düşmüştür. Batı sınırları da tehlike altındadır. Frank, Germen bağımsızlıkçı direnişleri ve saldırıları Roma'yı sarsmaktadır. Aynı süreçlerde Kuzey Çin'de Hun Devleti kurulmuştur. Sibirya üzerinden hareket eten Moğollar, Batı'ya akın etmektedirler. 245'li yıllarda Roma iyice hantallaşmıştır. 250'li yıllar Roma için en karanlık süreçlerin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu yıllarda Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüştür (250'de). Doğu'da Diacletanus, Batı'da Maximus bulunmaktadır. Bu yıllarda Maximus Diacletianus'un "sağ kolu" gibidir. Doğu'da Sasaniler ve Batı'da Germenler Roma karşısında güçlenmiş ve saldırılarını arttırmış durumdadırlar. Roma için Hıristiyanlık faaliyetleri ise ayrı bir gerginlik etkeni olarak varlığını korumaktadır. Roma yönetimi siyasal birliğini kaybetmenin yarattığı zaafları ve zayıflıkları yaşamaktadır. İçeride sıkça yaşanan askerî darbeler bu durumu daha da ağır hâle sokmaktadır.

Roma-Sasani güçlerinin çatışma alanları, yine çoğunlukla Kürdistan coğrafyası olmaktadır. Bu çatışmalarda Kürt topluluklar büyük yıkımla karşıkarşıya bırakılmışlardır. Genelde de bölgenin güçlü potansiyeli, böylesi savaş ortamında, uygarlık gücü kazanamamaktadır. Kürt topluluklar, küçük beylikler ve aşiret grupları biçiminde özgün formlar ile varlıklarını devam ettirmektedirler. Aşiret üst kesimleri ağırlıklı olarak siyasal dengelere göre yerlerini ve tavırlarını belirlemektedirler. Bu anlamda istikrarlı bir politik duruşa sahip değildirler. Bölgede yaşanan çatışmalarda özellikle kent merkezleri işgal ve

istilaya maruz bırakılmaktadır. Toplumsal yapı kaçınılmaz olarak etnik ve askerî biçimde ayrışmalara uğramaktadır. Bu iki kesim arasında aracı halka olarak tüccar sınıfı bulunmaktadır. Yaşanan çatışmalar genel olarak karanlık süreçleri yaratmıştır. İseviler, gizli tarikatlar yoluyla çalışmalarını sürdürmektedirler. Diğer yandan Aryanom'da yeni bir zihni açılım öne çıkmaktadır: Manişeizm.[146] Adeta bir Rönesans yaşanmaktadır. Mani'nin gelişimi önemli olsa da, Sasani yönetimince yeterince anlaşılamamış ve değerlendirilememiştir. Bu dönem Batı'da ise yeni Platonculuk akımı canlanarak öne çıkmıştır.

Manişeizm, Zerdüştlük ve Hıristiyanlığın sentezi olarak gelişim göstermiştir. Mani (210-276), yenilik arayışındadır. Tüm dinlerin sentezini yaratıp Sasani-Roma çatışmalı ortamında, zihinsel açılım sağlayarak aydınlanmayı geliştirerek barışı tesis etme amacı taşımaktadır. Abdullah Öcalan'ın dediği gibi; bir nevi "*Erken İslam*"dır, Hz. Muhammed'in "*erken doğumu*" gibidir.[147] Mani, sonunda tutucu Zerdüşt Rahiplerince öldürtülmüştür. Diğer yandan Zerdüştlük-İsevilik çatışma hâlindedir. Mezopotamya'da özellikle Kuzey Kürdistan'ın Nusaybin kentinde Sasani denetimi döneminde Hıristiyanlaşmış Nasturiler kendilerine "Süryanilik" biçiminde ad kazanan Hıristiyan kimlik edinmişlerdir. Bu anlamıyla Süryanilik, esas olarak Hıristiyanlaşan Nasturilerin edindikleri dinî kimliğin adı olmaktadır. Asuri-Nasturiler Mezopotamya'da İseviliğin yayılımında Greklerden daha etkin olmuştur. Aynı zamanda, bu dönemden başlayarak Nasturiler ciddi ve kalıcı arşiv çalışmaları yapmaya başlamışlardır. Urfa, Nusaybin ve Siirt'te akademiler kurmuşlardır. Bu yıllarda, nasıl ki Batı'da Helenik dil başat durumda ise, Doğu'da da Aramice başattır. Ancak, hem Hıristiyan gruplar ve hem de Manişestler çalışmalarını

146 Mani, Türkistan, Hindistan ve Çin'i dolaşmıştır. Kendisini "son mehdi" saymıştır. Kurtuluş, çilecilik ve iyi kötü çatışmasına vurgu yapmaktadır. Afrika, Tibet, Orta Asya'ya dek düşünceleri yayılmıştır. Manicilik, bir dönem Sasaniler'de Resmi Din haline gelmiştir. Ancak, dönemin tutuculaşmış Zerdüşt din adamları Mani'ye karşıt olmuşlardır. En sonunda onun derisini yüzmüş, kafasını keserek öldürmüşlerdir.

147 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

gizlice yapmak zorunda bırakılmışlardır. Daha birçok özgün inanç ve sosyal gruplar, tarikatlar gelişmiştir. Bu tarikatlar ve gruplar bireylerin irade ve bağımsız gelişmelerinde önemli rol oynamışlardır. Köleci ahlakın ve sosyal anlayışın yıkılışı böylesi zeminlerde geliştirilmiştir.

İseviler 264 yıllarında Palmira Krallığından destek almışlardır. Özellikle Palmira Kraliçesi Zenobia (Zenobya) onlara hayli yardımcı olmuştur. 265 yılında Roma'da yine iç-dış çatışmalar sonucu büyük kargaşa yaşanmaktadır. Afrika'da, Mısır'da, Galya'da isyanlar devam etmektedir. Kıtlık ve salgın hastalıklar yoğunca yaşanmaktadır. 270 yılında Roma iktidar merkezinde ve tüm İmparatorluk denetim alanlarında isyanlar başlamıştır. Roma iktidar güçleri büyük çöküntü içindedirler. Oysa, Sasaniler gelişmektedirler. Roma'da inançsal planda Hıristiyanlık ve Mitra inancı ağırlık kazanmaktadır. Ancak, piskopos yönetimi giderek öne çıkmaktadır. Diğer yandan Kommagene, Abgar ve Palmira yerel iktidarları bu dönemin çatışmaları arasında kalıp yıkılmışlardır. Roma saldırı ve işgal girişimleri bu yıkımda belirleyici olmuştur. Kommagene esas olarak 250 yılındaki Sasani-Roma çatışmaları arasında yıkılmıştır. Sonrasında ise Sasani denetim alanlarında "içotonom" yapıda yaşayan Kürt aşiret toplulukları bu yıllarda iyice dağıtılmış durumdadırlar.

285'li yıllarda Roma iktidarı dörtlü yönetim ile idare edilmektedir. Galya, İtalya, Balkanlar ve Doğu eyaletleri olmak üzere, tümü de ayrı ayrı yönetilmektedirler. En başta Diyoklesyen (Diocletianus) görülmektedir. Anacak O, sadece İmparatorluğu koruma çabası sergileyebilmektedir. Bu yıllarda üretim adeta durmuştur. Kent pazarları kapanmış ve dış pazarlar da elden çıkmıştır. Bu yüzden kent merkezleri boşalmakta ve nüfus kıra, malikanelere akmaktadır. Bu karmaşa içinde kitaplıklar imha edilmekte; hiçbir değer verilmemektedir. Sanki tüm bunların sorumlusuymuşcasına Hıristiyanlık suçlanmaktadır. Aynı yıllarda Roma'da hırsızlık ve cinayet artmıştır. Ren Nehri boylarında Germenler yerleşmişlerdir. Franklar Roma'ya yönelik harekât başlatmışlardır. Diyoklesyen, böylesi koşullarda yönetime geçmiştir. Artık iki İmparator vardır. Batı İmparatorluğu'na en yakın dostunu

atamıştır Diyoklesyen. Çünkü, bu dönem Batı en zayıf halka durumundadır. Doğu İmparatorluğunun yönetimine ise kendisi üstlenmiştir. Diyoklesyen aynı zamanda Ogüst sıfatı taşımaktadır. Tüm zayıflama ve çürümüşlüğe rağmen Roma iktidar güçleri, Paris'ten İzmit'e dek belli düzeyde hâkimiyete sahip durumdadırlar. 300'lerde Roma yönetimi yeniden Hıristiyanlara dönük baskılara başlamıştır. Diğer yandan ekonomik krize de çözüm aramaktadırlar. Çünkü, artık kent ekonomisi düzeltilemez hâle gelmiştir. Yeni sistem ve ekonomik yapı malikanelerde şekillenmektedir.

Diyoklesyen döneminde Roma yönetimi hem Manişeizm'e ve hem de İseviliğe dönük baskıcı uygulamalarını sürdürmektedir. Bu yıllarda Diyoklesyen iktidardan -kendi isteğiyle- çekilmiştir. Onun ardından, 20 yıl boyunca (300-320) süren bir içsavaş başlamıştır. Tam bir kaos ve kargaşa yaşanmaktadır. Bu dönem Diyoklesyen'in arkadaşı ve halefi Konstantin 312'de iktidara geçmiştir. Onunla beraber büyük değişimler yaşanmıştır. En önemlisi ise Roma iktidarına karşı yaklaşık üç yüz yıl boyunca direnmiş olan Hıristiyanlığın sistemle uzlaşması ve sisteme eklemlenmesidir. Tarih 312 dir. Roma yönetimi uzun yıllar boyunca uyguladıkları zor, şiddet ve baskı ile yapamadıklarını bu kez Hıristiyan camiasının ileri gelenleri ile uzlaşıp yanına çekerek yapabilmişlerdir. Böylece direnişçi Hıristiyanlık akımını etkisiz kılarak kendilerine eklemlemişlerdir. Ancak Hıristiyanlığın yoksul tabanı farklı mezhepsel biçimler yoluyla (Ariusçuluk v.b.) direnmeye devam etmişlerdir. Roma iktidar güçleri Hıristiyanlara uyguladıkları yöntemin bir benzerini bu kez dışarıda Germen ve Hunlar'a karşı uygulamışlardır. Bu toplulukların üst tabakaları ile uzlaşıp yanlarına çekerek; onları işbirlikçi kılabilmişlerdir. Fakat, görünürdeki bu "başarı"larına rağmen esasta Roma yine çürümekte ve çökmektedir.

Konstantin, 315'lerden 320'lere dek Edirne ve bugünkü İstanbul'un ilçesi olan Üsküdar dolaylarından başlayarak yoğun çatışmalara girmiştir. 320'lerde Doğu İmparatoru Galerius'dur ve Batıda Konstantin'e karşı direnmektedir. Konstantin Diyoklesyen'in dostu ve halefi olarak Doğu'yu da esenliği altına almak istemektedir. 320'lerde

artık Doğu Roma'da büyük oranda Konstantin'in güçlerince ele geçirilmiştir. Fiilen parçalı iktidar ve işlevsizleşmiş "dörtlü yönetim" kalkmıştır. Galerius 323'de ölünce, tek İmparator Konstantin olmuştur. Konstantin, Hıristiyanlara ılımlı yaklaşmıştır. İçsavaşa son vermiştir. Bu dönemlerde serbestlik kazanan kilise giderek toplum içinde etkin hâle gelmektedir. Özellikle yargı ve arazi davalarına bakmaları, önemli zenginlik kaynaklarının elde edilmesini sağlamıştır. Kilise zenginleştikçe kendi içinde ayrışmalara ve sapmalara uğramakta; bu gibi durumlar ise yoğun tartışmaları doğurmaktadır. Bu giderek önemli bir sorun hâline gelmiştir. Konstantin, bu gidişata müdahale ederek tüm din bilginlerini toplamıştır. Onlarla konuşup 325 yılında Hıristiyanlığı resmî din ilan ederek tartışmalara son vermiştir. Bu tarih ile beraber, Hıristiyanlık artık yayılmacı, emperyalist Roma iktidar güçlerinin ideolojik kılıfı olarak işlevsel kılınacaktır. Konstantin, artık Hıristiyanlaşmış bulunan Roma İmparatorluğuna bir başkent aramaktadır. Bu başkent, Doğu-Batı arasındaki ayrılığı da giderecek, ikisinin buluşma noktası olabilecek coğrafik konuma sahip olacaktır. Bu yüzden Bizans kenti dolayları uygun bulunmuştur. Bizans dolaylarında 330 yılında yeni bir kent inşaa edilmiştir. Ve bu kentin adı "*Constantinopol*" konarak, başkent ilan edilmiştir. Yine bu kentte Aya İrini kilisesi yapılarak, "*Kutsal Barış Kilisesi*" ilan edilmiştir. Tüm bunlardan sonra, Konstantin, artık yüzünü Doğu'ya çevirecektir. Ve 340'lı yıllarda Sasani'lere karşı ilk savaştan galip çıkacaktır.

Sonuç olarak bu dönem de tamamlanmış olmaktadır. Artık, sistemsel planda feodalizm başlayacaktır. Önceleri Sasani-Roma, sonraları ise Arap-İslam güçleriyle Bizans çatışmaları devreye girip siyasal süreçlerin önemli faktörleri olarak devreye girecektir.

III- Sonuç

Bu tarihten itibaren Ortadoğu'da Grekoromen iktidarlarının etkileri azalacak; ağırlıklı olarak Batı Anadolu ile sınırlanıp "Bizans" adı ekseninde varlıklarını devam ettireceklerdir. Bu güçlerin böylesi bir duruma gelmelerinde, içeride; sistemsel planda gerileme, parça-

lanma ve çöküşü yaşamaları rol oynarken, dışarıda ise; başka Sasaniler ve sonrasında Arap-İslam akınları ve yükseliş süreçlerinin başlamış olması etki yapmıştır.

Bu ara evrede Kürt topluluklar Kommagene gibi içotonom/yarı bağımlı yerel iktidarlar biçiminde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak, Horrit-Mitanni, Guti-Lulumblar ve Med iktidar deneyimleri ayarında belirginleşen ve güçlü birlik sağlayabilen oluşumları yakalayamamışlardır. Aksine; güçsüzleşme, parçalı bir yapı arz etme, sosyal yapı da derin bölünmelere uğrama gibi hususlar başat hâle gelmiştir. Bu yüzden de bölgesel güç dengeleri içinde etkisizleşmiş ve erimişlerdir. Aşiret üst kesimlerinde işbirlikçilik, yoksul halk tabanında ise içe kapanma, sürekli isyan hâlinde olma ve yenilgi alınca da Dağlara çekilme olayı görülmekte ve yaşanmaktadır. Bu anlamda bu evrede Kürtlerin çok belirgin bir etkilerinden söz edilememektedir. Belirgin olan yan, kendini koruma yönündeki çabadır. Bu durumların sorumlusu esas olarak aşiret üst kesimleridir. Ve onların politik tutarsızlıklarıdır:

"*(...) Köleci Çağ Tarihinde Kürt Soy Gruplarının en temel özelliği içe kapanık, direnişçi aşiret yapıları ile daha güçlü uygarlıklar kuran komşularının egemen sınıflarıyla işbirlikçi temelde bağ kuran üst tabaka arasındaki ayrımdır. Bunlar adeta tampon bir rol oynamaktadır. Kendi toplum özelliklerine göre siyasi bir oluşuma gitmedikleri gibi adeta dış güçler adına kendi toplumlarını kontrol etmek ve denetim altında tutmak için yabancı siyasi oluşumları özden yoksun bir biçimde temsil etmeyi politik sanat hâline getirmişlerdir. Bu konumlanış, tarihte ilerici ve yaratıcı bir rol oynamalarını önlemektedir. Görevi bekçilik olan yaratıcı olamaz; başkaları adına hep kontrol eder. Bu yönüyle geleneksel Kürt işbirliği, tarihin tanıdığı en verimsiz, özüne karşı en hain ve onursuz bir sınıf karakterindedir.*"[148]

Bu tarihten sonra yaşanacak olan şeyler, artık, feodal dönemin siyasal süreçleri içinde ele alınmak durumundadır. Çalışmamızın ilk kısmı böylece sonuçlanmış oluyor. Bundan sonrası ise "Feodal ve Kapitalist Süreçler" ayrı bir cilt olarak tasarlanmıştır.

148 A. Öcalan, *Demokratik Uygarlık Manifestosu.*

KAYNAKÇA

Aksoy, Gürdal, *Avukatsız Halk Kürtler*

Aksoy, Gürdül, *Tarihi Yazılmayan Halk: KÜRTLER*

Albayrak, H., *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*

Amedi, Botan, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*

Andersson, Stefan, *Asurlar*

Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*

Ayhan, Medeni, *Bilim Tarihi ve Metodolojisi*

Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Hakları*

Bender, Cemşid, *Kürt Tarihi ve Uygarlığı*

Blanek, Horst, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*

Boguslavski, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*

Boris, *Materyalist Tarih ve Felsefesi*

Bottero, Jean, *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*

Bottomoe, Tom, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*

Bruneisseen, M. V., *Kürdistan Üzerine Yazılar*

Bulut, S., *Demirci Kawa'ya Işık*

Burkay, Kemal, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*

Cambell, Josef, *Doğu Mitolojileri*

Cemal, Mustafa, *Eşitlikçi Toplumlar*

Champdor, Albert, *Mısırlıların Ölüler Kitabı*

Childe, Gordon, *Kendini Yaratan İnsan*

Childe, Gordon, *Tarihte Neler Oldu*

Cigerxwin, *Tarixa Kürdistan (Cilt-1)*

Cloran, E. M., *Tarih ve Ütopya*

Collinicos, Aleks, *Tarih Yapmak*

Collins, Andrew, *Meleklerin Küllerinden*

Craessen, Henry J. M., *Erken Devlet*
Çetinkaya, Hikmet, *Troya'dan İonya'ya*
Çığ, Muazzez İlmiye, *İbrahim Peygamber*
Çığ, Muazzez İlmiye, *Gilgamış: Tarihte İlk Kral Kahraman*
Çığ, Muazzez İlmiye, *Hititler-Hattuşaş İştar'ın Kaleminden*
Çığ, Muazzez İlmiye, *Sümerli Ludingirra*
Çubukçu, Aydın, *Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm*
Darwin, Charles, *Türlerin Kökeni*
Edward Hallet CARR / *Tarih Nedir*
Eliade, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitolojisi*
Engels, Frederich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*
Engels, Frederich, *Anti-Dühring*
Engels, Frederich, *Seçme Yapıtlar (Cilt -1)*
Engels, Frederich, *Seçme Yapıtlar (Cilt -2)*
Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih*
Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*
Friedell,Egon, *Antik Yunan Kültür Tarihi*
Gumilev, L. N., *Hunlar*
Gumilev, L. N., *Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzü Üzerinde Yaşam Bölgeleri*
Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*
Heredot, *Heredot Tarihi*
Hobsbawn, Eric, *Tarih Üzerine*
Holloway, John, *İktidar Olmadan Dünya'yı Değiştirmek*
Hooke, S. H., *Hindu Mitolojisi*
Hooke, S. H., *Ortadoğu Mitolojisi*
Hourani, Albert, *Avrupa ve Ortadoğu*
Ilım, M., Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*
İncil
İplikçioğlu, Bayram, *Eski Batı Tarihi (cilt-1)*
İplikçioğlu, Bayram, *Eski Batı Tarihi (cilt-2)*
Kari, Marx, *Alman İdeolojisi*
Klengel, Horst, *Kral Hamurabi ve Babil Günlüğü*
Kollektif, *Kongre Programı-Kongre Belgeleri*

Komisyon (MEB), *Eski Ön-Asya Tarihi Ana Hatları*
Kovel, Joel, *Tarih ve Tin*
Krammer, Samuel Naah, *Ortadoğu Mitolojisi*
Krammer, Samuel Naah, *Sümerler*
Krammer, Samuel Naah, *Tarih Sümer'de Başlar*
Kulke, Herman, *Hindistan Tarihi*
Kuran-ı Kerim *(Türkçe Açıklaması ile)*
Kutlay, Naci, *21. yy.'a Girerken Kürtler*
Laborit, Henry, *Evrenin Oluşumu*
Lacoste, Yves, *Tarih Biliminin Doğuşu: İBN-İ HALDUN*
Lange, F. A., *Materyalizmin Tarihi*
Lenin, V. I., *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*
Lukacs, Gyorgy, *Tarih ve Sınıf Bilinci*
Maisels, Charles Keith, *Uygarlığın Doğuşu*
Mattay, Matfiyef, Bar, *Asurlar ve Modern Çağda Asur Sorunu*
Mihotolli, Selahaddin, *Aryan Uygarlıklarından Kürtlere*
Minorsky, *Kürtler*
Morgan, Henry, *Eski Toplum (Cilt-1)*
Morgan, Henry, *Eski Toplum (Cilt-2)*
Morin, E., Nair, S., *Bir Uygarlık Siyaseti*
Nikitin, Bazil, *Kürtler*
Öcalan, Abdullah, *Atina Savunması*
Öcalan, A., *Bir Halkı Savunmak*
Öcalan, A., *Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru (Cilt -1)*
Öcalan, A., *Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru (Cilt- 2)*
Öcalan, A., *Tarih Günümüzde Gizli ve Biz Tarihin Başlangıcında Gizliyiz*
Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*
Parlar, Suat, *Ortadoğu: Vaadedilmiş Topraklar*
Plongeon, A., *Mısırlıların Kökeni*
Plutarkhos, *Büyük İskender Hayatı ve Savaşları*
Polukhaov, P,. *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*
Rambout, Lucien, *Çağdaş Kürdistan Tarihi*
Reed Evelyn, *Kadının Evrimi (Cilt-1)*

Reed Evelyn, *Kadının Evrimi (Cilt-2)*
Ribard, Andre, *İnsanlık Tarihi*
Roux, Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlığı*
Said, Edward, *Oryantalizm: Doğu Bilimi*
Sander, Oral, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*
Sever, Erol, *Asur Tarihi*
Smith, Anthony, *Ulusların Etnik Kökeni*
Stalin, Jozef, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*
Strauss, Claude Levi, *Irk, Tarih ve Kültür*
Şenel, Alaeddin, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*
Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*
Tanilli, Servel, *Uygarlığın Tarihi*
Tanilli, Servel, *Yüzyılın Gerçeği ve Mirası (Cilt-1)*
Tanilli, Servel, *Yüzyılın Gerçeği ve Mirası (Cilt-2)*
Tanilli, Servel, *Yüzyılın Gerçeği ve Mirası (Cilt-3)*
Tevrat
Thomson, George, *Tarih Öncesi Ege (Cilt-1)*
Thomson, George, *Tarih Öncesi Ege (Cilt-2)*
Timuçin, Afşar, *Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları*
Tori, *Kürtlerin İlkçağ Tarihi*
Tori, N., Tori, W., *Kürt Kökenli Büyük Boylar*
Uhlig, Helmut, *Avrupa'nın Anası Anadolu*
Vanlı, İ. Şerif, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*
Wiesehöfer, Josef, *Antik Pers Tarihi*
Xemgin, Ethem, *Kürdistan Tarihi (Cilt-1)*
Xemgin, Ethem, *Kürdistan Tarihi (Cilt-2)*
Xemgin, Ethem, *Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi*
Yıldır, Hasan, *Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler*
Yıldırım, Cemal, *Bilim Tarihi*
Zeki, M. Emin, *Kürdistan Tarihi*
Zubritski, *İlkel-Köleci-Feodal Toplum*

A
Abgar Krallığı 289, 318
Agade 185
Ahameniş(ler) 234, 244, 253, 253n125, 254-256, 315
Pers-Ahameniş 234, 253, 253n125, 254-256, 315
Akad 89, 126, 133, 134, 137, 138, 142, 143, 159, 168, 176, 181, 184-194, 199, 209n109, 215
Akdeniz 38, 109, 142, 166, 180, 190, 204, 237n115, 269, 289, 292, 294, 304
Batı Akdeniz 237, 246, 292
Doğu Akdeniz 38, 106, 107, 109, 111, 116, 118, 135, 171, 177, 181, 185, 186, 189, 190, 192, 193, 199, 205, 207, 215-217, 221, 222, 228, 249, 251, 252, 265, 293, 295n141
Akhenaton 212, 219, 251
Altın hilal 107, 108
Aman-Ra 251
Amorit(ler) 174, 175, 177, 189, 192, 216, 220
Anadolu 107-110, 118, 124, 124n62, 135, 139, 140, 170, 170n95, 175, 176, 180-182, 186, 190, 193, 203, 205, 216, 220-223, 225, 228, 229, 236, 236n114, 237, 237n115, 239, 243n120, 246, 248, 251, 252, 257n128, 258, 275, 287, 288, 293, 299, 320
Anibal 290, 292
Antigone 285
Anu Tapınağı 120, 129
Arap 10, 55, 101, 166, 167, 174, 180, 183, 295n141, 320, 321
Arap yarımadası 135, 166, 169, 171, 185, 192
Aratta Birliği 122, 123
Aristo 244, 274, 276
Artaksad Krallığı 294
Aryan 125, 126, 134-144, 146-148, 159, 167-171, 174, 175, 177, 182, 183, 186, 188-190, 197, 198, 205, 215, 216, 229, 230, 232, 232n111, 233, 233n112, 236n114, 237, 237n115, 238, 240, 241n118, 242n119, 244, 249, 251, 252, 253n125, 258, 278, 285, 288, 288n136, 290, 290n139, 311, 315, 317
Aryan Geleneği 249, 278
Aryanom 124n62
Askeri kral 128
Astronomi 27, 39
Assur kenti 247
Asur(lular) 138, 139, 141-148, 163, 167, 168, 176, 192, 193, 196, 199, 201-205, 207-215, 218-228, 232, 235-248, 250, 251, 278, 289, 311, 317
Eski Asur 193, 203, 209n109
Aşiret 102, 104, 106, 118, 137, 138, 141, 145, 147, 148, 169, 171, 175, 176, 183-185, 188, 191, 197, 198, 203, 207, 209-211, 218, 224, 228-231, 233-238, 240, 241, 244, 245, 248, 253, 256, 278-280, 287, 289,
Aşiret birliği (birlikleri) 145, 147, 176, 183, 235, 241

Aşiret konfederasyonu 104, 137, 141, 148, 175, 197, 218, 231, 248
Atina 252, 257, 261, 264-268, 270-272, 274, 275
Atina Delos Birliği 268, 269
Atina Delos Deniz Birliği 268
Atina Demokrasisi Atioklar (Antiole) 252, 261, 271
Atina emperyalizmi 269
Atina Sparta savaşı 269
Augustinus 53
Avrupa 38, 55, 59, 60, 62, 72-74, 77, 79, 80, 109, 137, 138, 165, 166, 262n130, 288n136, 307
Aydınlanma 10, 28, 55, 56, 59, 61, 264, 267, 313, 317

B - C - Ç
Babil 49, 50, 73, 136-139, 141, 143, 144, 149, 163, 168, 176, 189, 192-203, 205, 209n109, 215, 218-220, 223-226, 228, 230, 236, 237, 242, 243, 245-247n122, 248-251, 257, 258, 260, 266-268, 277, 284, 285, 306
Babil Sürgünü (Esareti) 250
Yeni Babil 215, 243, 245
Babilonya Tarihi 50
Baharat Yolu 166
Bakır Çağı 40, 110, 160, 162
Barbarlık 69
Bizans 274, 320
Boetya Federasyonu 271, 273
Brahman 233n112, 257
Brahmanizm 263
Budizm 50, 263, 264n132, 287, 294, 313, 314
Büyük Dara (Darius) 275
Büyük Patlama (Big Bang) 29, 30
Childe, Gordon 38, 38n5, 40n7, 42n10, 108n50, 112, 112n54, 120, 120n57, 126n65, 128n68, 130n71, 135, 135n78, 140n82, 170n94, 181n97, 194n103, 202n107
Çin 38, 163, 165, 203, 238, 257, 260, 262, 263, 286, 291, 293, 294, 304, 306, 312-314, 316, 317n146

D - E - F
Daniel Peygamber 249
Delos Sitesi 268
Demirci Kawa 147, 148, 233, 240
Demokrasi 21, 114, 130, 156, 199, 246, 252, 261, 266, 271, 278
İlkel demokrasi 114
Klan demokrasisi 130, 156
Demokratik Parti 269
Determinist 69, 71, 77, 78, 86
Deterministik yorum 77, 78
Devletçi toplum 87, 161
Devletleşme 68, 89, 90, 104, 121, 128, 138, 155, 160, 161, 188, 193, 209n109, 222, 239, 256
Devletsiz toplumlar 43, 44, 93
Dicle Nehri 107, 111, 117, 121, 135-137, 142, 144, 145, 166, 200, 203, 218, 225
Diokes 228, 233-235
Diyalektik yöntem 63
Doğal Toplum 41, 83, 83n34, 84, 87, 107, 113, 114, 116, 119, 120, 121, 131, 133, 138, 153, 156, 157, 159, 161, 175, 181, 187, 238, 258, 297
Doğal (komünal) değerler 70, 133, 138, 181, 187, 297
Doğu Uygarlığı 73, 80, 104, 168, 290n139
Ebla Arşivleri 177
Eflatun (Platon) 46, 272
Ekbatan (Hemedan) 144, 235, 249
Engels, F. 47, 62, 63, 63n18, 68-70n22, 95

Enki 129
Enkidu 182, 279
Ensi 128, 130, 132, 172, 178, 179
Enumaeliş 49
Eridu 115, 162, 168
Ermenistan 124n62, 145, 226, 232n111, 258, 303, 313, 316
Ermeni Krallığı 289, 301, 303, 311
Ermeni saldırıları243
Ermeniler 146, 167, 243, 287, 287n136, 288n136, 289, 294, 295n141, 298, 300, 301, 303, 309, 311
Esseniler 296, 307, 308
Eşitlikçi kültür 158
Eşitlikçi toplumlar 154, 158, 160
Etnisite 83, 84, 104, 175, 181, 260, 261
Etnik grup 136, 188
Etrüskler 237n115, 261, 267
Evrim 30, 31, 33, 37-40, 47, 66, 94, 109
Biyolojik evrim 37, 39, 40
Sosyal evrim 37, 39, 40
Sosyolojik evrim 37
Ezidilik 167
Ezra 268
Fenike 73, 163, 186n99, 187, 190, 193, 194, 202, 215, 216, 222, 224, 237, 237n115, 251, 252, 261, 276, 305
Feodalizm 58, 164, 320
Feodalleşme 165
Ferisiler 268, 296
Fırat Nehri 107, 117, 121, 135-137, 144, 145, 166, 190, 201, 212, 218, 225, 239, 250, 295, 299, 303
Filip (Philippos) 273-275
Filistin 80, 167, 187, 189, 199, 203, 204, 206, 212, 214, 215-217, 220-223, 248, 250, 261, 276, 285, 300, 305, 311, 312
Frig(ler) 221, 222, 229, 236, 287, 288n136
Frig Devleti 229, 236, 237, 239
Froart 147, 240, 240n117, 241, 243

G - H
Galya 273, 274, 286, 292, 299, 302, 304, 306, 307, 312, 318
Gautama (Budha) 263
Girit 163, 180, 186n99, 193, 202, 212, 216, 240, 246
Girit Uygarlığı 202, 212
Gılgamış Destanı 43, 49, 123, 129, 130, 182
Gomata İsyanı 260
Gutiyam 176, 190
Göbekli Tepe 108
Göçebe 83, 104, 105, 125, 126, 133, 134, 156-159, 168, 170n95, 171, 172, 174, 175, 177, 180, 181, 183, 184, 199, 215, 216, 220, 236, 238, 242, 243, 293, 299
Göçebe saldırıları 158, 160, 179, 200, 309, 312
Göçebe topluluklar 105, 124, 125, 131, 134, 161
Greko-Romen dönemi 57, 163, 164, 166, 168, 232, 277, 283, 285, 286, 298, 320
Guti(ler) 126, 134, 136-138, 142, 143, 149, 170, 171, 175, 176, 183, 184, 189-192, 205, 209, 213, 226, 228, 229, 234, 321
Guti - Lulu Birliği 184, 190, 191
Guti Birliği 176
Habeşliler 229, 238, 248
Habeş Devleti 229, 259, 286
Halk direnişleri 246, 283
Hamurabi 164, 194-196, 200, 209n109
Hamurabi Yasaları 195
Harappa 174
Hattuşaş 190, 198

Helen(ler) 215, 221, 222, 226, 237n115, 242119, 248, 262n130, 264, 272, 273, 275, 276, 285-287, 288n136, 289, 290, 290n139, 291, 293, 294
Helen Birliği 267, 270
Helen topluluklar 221, 239, 240
Hezikel 250
Hıristiyan(lık) 46, 52-54, 57, 167, 310, 316-320
Hiksos(lar) 137, 138, 140, 140n82, 142, 149, 189, 193, 197, 199, 200, 202, 229, 278
Hindistan 165, 167, 174, 224, 232n111, 238, 257, 258, 261, 263, 283, 286, 289, 291, 293, 294, 313, 317n146
Hitit(ler) 140-142, 144, 163, 170, 170n95, 190, 193, 197, 198, 200, 201, 201n106, 202-215, 221, 222, 229, 236n114, 237
Hiyerarşi 21, 22, 41, 43, 68, 83, 83n34, 84, 87, 90, 113, 114, 116, 119-121, 128, 153, 156, 157, 161, 162, 175, 176, 234
Hiyerarşik otorite 114, 116, 119, 128, 156, 176
Hiyerarşik toplum 83n34, 153, 161
Homeros 43
Hominid 35, 37-39
Homo Erectus 38
Homo Habilis 35, 38
Homo Sapiens 38, 39
Horpagos 254
Horritler 126, 134,136-142, 146-149, 170, 170n95, 171, 174-177, 182-184, 189, 190, 193, 196-201, 201n106, 202-204, 206, 207, 209n109, 210-213, 215, 216, 218, 224, 229, 278, 321
I - İ -J
İştar 129
İlyada 43, 223, 224
İbn-i Haldun 54-56
İnanna 120, 139, 195
İbrahim 138, 198, 217, 219
İbrahimî çıkış 198, 199, 217, 219
İbrahimî gelenek 148, 164, 198, 199, 230
İbrani(ler) 140, 163, 167, 189, 194, 199, 203, 215, 217, 222, 233n112
İktidar güçleri 22, 75, 77, 82, 144, 187, 191, 195, 201, 204, 206, 207, 210, 211, 213, 214, 219, 220, 223-226, 228, 233, 239, 242, 244, 249, 254, 264, 267, 271, 272, 274, 277, 284, 285, 289, 290, 292-299, 302, 304, 306-310, 312, 313, 315, 318-320
İktidarlaşma 23, 68, 143, 189, 202, 209n109, 225, 235, 279
İndüs (Nehri) 122, 174, 238, 259, 285
İonlar 257
İon siteleri 265
İon topluluklar 246
İonya 239, 240, 246, 252, 257, 257n128, 258, 260, 261, 265-267, 273n133, 278
İpek Yolu 304, 306
İskender, Büyük (B. İskender) 242n119, 244, 275-277, 283-286, 290, 291, 293, 295n141, 308
İsa Hz. 46, 242n119, 296, 306, 308, 310
İsevi(ler) 164, 309-311, 314, 317, 318
İsevilik 308, 310, 311, 317, 319
İskenderiye 276, 286, 291, 293, 295n141
İskit(ler) 146, 243, 243n120, 244, 245, 294, 304
İslam 28, 52-55, 166, 317, 320, 321

İsrail 80, 166, 217, 222-224, 228, 237, 249
İşaya 249

K - L
Kabile 104, 107, 114, 116, 118, 129, 130, 135, 140, 154, 158, 162, 164, 171, 172, 188, 190, 191, 215-217, 219, 221, 223, 236n114, 237n115, 253, 259, 293, 307
Kabile konfederasyonu 190, 191, 219
Kabile geleneği 129, 140, 158, 162, 172
Kaldeliler 215, 243, 243n120, 244, 245, 247, 247n122, 248-251, 253, 254, 256, 258, 306
Kalde devleti 243, 248, 250
Kalde direnişi 245
Kalkolitik (Çağ) 108-111, 120-122, 155, 156
Kaos aralığı 69, 77, 86, 120, 156
Toplumsal kaos aralığı 83
Kartaca 163, 224, 237, 237n115, 246, 259, 267, 271, 286, 289, 290, 292, 293, 295n141, 296, 314
Kartaca Devleti 224, 237, 274, 284, 289, 296
Kassitler 142-144, 149, 192, 193, 196, 200, 201, 201n106, 202, 203, 205, 208, 209, 211, 213, 218, 219
Kast Sistemi 257, 263, 264
Keyakser 147, 243, 244, 251, 276
Kıbrıs 177, 216, 261, 285, 286
Kızılırmak 227, 239, 248, 251, 252
Kimmer(ler) 146, 229, 235, 236, 238, 239, 242, 243, 243n120, 251
Koloni 118, 138, 163, 173, 177, 181, 184, 186, 188, 190, 192, 197, 202n107, 224, 237n115, 240, 257, 267, 274, 284, 285, 295, 300
Kolonyalizm 173
Kolonizasyon 154, 167, 173, 277
Kolonyal yayılma 138, 173, 180, 188
Kommagenes 146, 287-289, 291, 295, 318, 321
Komünal gelenekler 156
Konfederatif ilişkiler 256, 284
Konfedaratif birlik 142, 148, 183, 191, 229, 235, 249, 262, 291
Konfüçyus 262, 263, 263n131
Korinthos Birliği 275
Kölecilik 153, 154, 162, 167, 168, 219, 221, 230, 231, 237, 242, 279
Antik kölecilik 148, 232, 249, 278, 240, 242, 244, 247, 256
Klasik köleceilik 148, 232, 278, 279, 288
Köleci sistem 148, 154, 161, 163, 164, 167, 171, 185-187, 190, 192, 195, 219, 231, 278, 308
Köle emeği 127, 164, 271
Kudüs 212, 223, 249, 250, 258, 268, 285, 310, 312
Kudüs isyanı 249, 250, 312
Köy devrimi 107
Kürdistan 20, 22, 85, 100, 101, 103, 106, 108, 110, 137, 146, 154, 166, 167, 177, 227, 235, 237, 242n119, 243n120, 254, 260, 261, 291, 295, 296, 298, 304, 316
Kürdistan Beyliği 296, 298
Kuzey Kürdistan 106, 124, 197, 198, 209, 210, 218, 232n111, 303, 317
Güney Kürdistan 110, 112, 114, 142, 146, 176, 198, 209, 210, 218, 226, 247, 248, 277
Doğu Kürdistan 110, 114, 115, 139, 142, 209, 242n119
Güney Batı Kürdistan 111, 198, 217, 227, 288

Kürt(ler) 10, 11, 22, 23, 43, 80, 93, 100-103, 106, 109, 110, 135, 137, 144, 147, 149, 167, 202, 218, 230, 242n119, 280, 285, 287, 289, 316, 318, 321
Kürt halk tarihi 99, 101, 103, 148, 149
Kürt halkı 93, 100, 101
Kürt siyasi tarihi 100
Proto Kürt(ler) 121, 135, 139, 140, 142, 143, 147-149, 166, 167, 171, 174-176, 182, 183, 184, 189-193, 196, 197, 199, 201, 201n106, 209-211, 213, 218, 224-226, 227n110, 228-231, 234, 235, 237, 240, 243-245, 248, 249, 277-279, 287, 291, 295, 298-301, 304, 315
Lade Savaşı 265
Lagaş 126, 128, 132, 168, 172, 178, 179, 191
Lagaş Beyliği 191
Latin Birliği 237n115, 261
Lidya 229, 236, 236n114, 237, 239, 244, 248, 249, 251, 253, 254, 256-258, 261, 287
Ludingirra 46, 49, 122, 122n59, 191n101
Lugal 123, 125, 129, 172, 179, 185
Lugalzaggezi 133, 179, 180
Lulu (Lumblar) 142, 143, 149, 170, 175, 176, 189, 190, 205, 209, 226, 228, 321
Luviler 137, 140, 175, 222, 236n114, 237, 287, 289

M - N

Madencilik 131, 146, 148, 155, 157, 288
Mag rahipleri 233, 233n112, 260
Makabi isyanı 293, 293
Makedonya 273, 273n133, 274, 275, 284-286, 291-294, 297, 301, 310
Makedonlar 168, 265, 273, 273n133, 274, 276, 277, 283, 296
Makedonya krallığı 273
Marathon Savaşı 265, 266
Marduk 195, 251, 258
Marduk kültü 195
Marduk mitolojisi 195
Marks, Karl (K.) 63n19, 89n40, 94n44, 41, 47, 62, 63, 66, 68, 79, 89, 94, 95
Mazda (inancı) 139, 141n84, 147, 204n108, 219, 241, 242, 316
Medler 137, 138, 146-149, 192, 209n109, 232n111, 233, 233n112, 238, 240-243, 243n120, 244, 245, 247-251, 253, 253n125, 254, 255
I. Med Savaşı 266
II. Med Savaşı 267
Med-Pers İmparatorluğu 164, 255, 287
Med-Pers soyluları 253
Med birliği 237, 243, 245, 246-248, 251-253n125, 254, 255n126, 278
Med direnişi 245, 246
Med konfederasyonu 147
Med savaşları 147, 255, 264, 266
Med toplulukları 234, 238, 240, 241, 255, 256
Mezopotamya 16, 17, 20, 22, 23, 49, 50, 52, 73, 74, 97, 99, 104, 106, 107, 109-112, 114-118, 122-126, 130, 134-136, 138, 140n82, 142, 145, 149, 166, 168-171, 173, 175-177, 180-183, 185, 186, 189-194, 196, 198, 203, 207, 209, 217, 219, 225, 228, 232, 245, 247, 248, 251, 252, 267, 277, 284, 285, 287, 288, 293, 295, 298, 304, 306, 311, 313, 316, 317
Aşağı Mezopotamya 116, 122, 124-126, 134, 169, 171, 177, 217

Mezopotamya halkları 23, 247
Orta Mezopotamya 138, 145, 170, 175-177, 181, 183, 185, 190, 192, 194, 203, 209, 225, 248
Yukarı Mezopotamya 107, 110, 116, 118, 126, 136, 140, 149, 168-170, 173, 175, 176, 181-183, 186, 189, 203, 225, 245
Mısır 28, 49, 52, 68, 73, 74, 137, 140-142, 144, 149, 163, 167, 169, 169n93, 170, 171, 174, 180, 186-189, 193, 194, 196-200, 201n106, 202-210, 212, 214-217, 219-222, 224, 226, 229, 230, 237, 237n115, 238, 239, 243n120, 245, 246, 248-254, 256, 258, 259, 261, 266, 269, 276, 277, 285, 286, 288-291, 293, 304-306, 310, 318
Aşağı Mısır 276
Eski Mısır 49, 169, 169n93
Yukarı Mısır 170, 200
Milet Sitesi 239
Miletos 257, 257n128, 265
Mitra İnancı 204, 318
Mittani(ler) 208
Morgan 69
Musa 164, 189, 200, 217, 219, 222
Mülkiyet 55, 107, 120, 127, 131, 132, 154, 163, 177
Kolektif mülkiyet 120, 132, 163
Özel mülk 120, 132, 163
Müslümanlık 167
Nairiler 136-138, 145, 147-149, 212, 218, 224, 229, 278
Nedensellik 55, 56, 61, 70, 77, 86
Nemrut 138, 196, 198, 199, 217, 288
Neolitik 40, 76, 83, 92, 106-110, 121, 122, 135, 137-140, 140n82, 149, 154-156, 158, 160, 171, 175, 176, 182-184, 191, 198, 215, 216, 227n110, 231, 237n115, 242, 259, 278, 279, 287
Avrupa neolitiği 262n130
Neolitik çağ 40, 92
Neolitik devrim 76, 83, 106, 109, 135, 137, 149, 155, 171, 198
Neolitik dönem 83, 106, 108, 110, 155, 182
Neolitik gelenek 139, 176, 259
Neolitik kültür 140, 140n82, 183, 184, 187
Neolitik topluluklar 156, 216, 237n115
Neolitik toplum 106-109, 121, 135, 160
Nevala Çore 108, 111
Ninova 115, 236, 243n120, 247
Nippur 122, 128, 191, 250

O - Ö

Obeyd (El -Ubaid) 111, 112, 114-117, 121, 135, 148, 169n93, 173
Oktavius 305-307
Odyseus 43
Orta Asya 259, 260, 283, 312, 317n146
Ortadoğu 99, 100, 109, 134, 151, 153, 154, 165-169, 171, 195, 231, 233, 283, 293, 299, 300, 320
Ortadoğu tarihi 99, 229
Orta sınıf 163, 186, 252, 274, 286, 292, 306
Oryantalizm 165
Otorite 53, 114, 116, 119-121, 128, 130, 134, 141, 144, 156, 157, 161, 172, 175, 176, 179, 187, 189, 193, 195, 200, 224, 233, 234, 239, 250, 254, 266, 300, 301, 312n145
Doğal otorite 157
Öcalan, A. 19, 23, 24, 38n4, 45, 47, 47n13, 67, 69n21, 73n23, 75n27,

78-82, 82n32, 83n34-34, 84n35, 85, 85n36, 86, 87, 87n37, 88, 93n43, 99, 100, 103, 103n45, 106n46, 107n48, 109n51, 111n53, 122n58, 127n67, 129n70, 135n77, 136n79, 140n83, 141n85, 148, 154, 159n90, 160, 161n91, 163, 182n98, 188, 188n100, 199, 199n104, 248, 289n138, 308n143, 317, 317n147, 321n148
Ölüler Kitabı 49
Özgürlük 10, 17, 19, 21-23, 47, 60, 84, 87, 102, 132, 138, 159, 175, 178, 181, 184, 187-190, 193, 197, 201, 219, 226, 230, 238, 241, 244, 245, 247, 261, 264, 273, 285, 289, 296, 297, 299, 302, 314
Özgürlük hareketi 17, 23
Toplumsal özgürlük 21

P-R
Paleolotik 40
Palmira Krallığı 288, 288n137, 289, 306, 310, 318
Para ekonomisi 186, 196
Partya 147, 258
Partlar 232n111, 283, 290, 291, 294-296, 301, 304, 304, 313, 315
Peloponnessos Deniz Savaşları 270
Pencap 122, 174, 294
Perikles 268, 269
Pers 147, 148, 164, 168, 215, 229, 232, 232n111, 233, 234, 242, 244, 245, 248, 253, 253n125, 254, 255, 255n126, 256-261, 264-268, 270-277, 279, 284, 286, 286n136, 290, 290n139, 295, 298, 315
Pers despotizmi 261
Pers topluluklar 168, 234, 244, 254, 255n126
Persepolis 258, 277, 315
Peygamberlik hareketi 199
Pisagor 257
Pleb(ler) 286
Prehistorik dönem 43, 153
Prehistorya 40, 42
Ptolome 283, 285, 286, 291
Ptolome hanedanlığı 285, 286
Pön Savaşları 290
II. Pön Savaşı 292
Rahip kral 128-131, 134, 172, 179
Roma 37, 38, 52, 159, 215, 232, 237, 237n115, 261, 262, 272-274, 294, 295, 295n141, 296-320
Roma Cumhuriyeti 286
Pax Romana (Roma Barışı) 313

S-Ş
Sadukiler 293, 296
Samiler 123, 126, 143, 169, 171, 175, 177, 185, 186, 189, 192-194, 196, 215
Batı Samiler 189, 192-194
Sargon 128, 133, 134, 164, 179, 180, 185, 186, 195, 228, 229, 235, 236, 2550
Sasaniler 17, 283, 288n137, 315-318, 320, 321
Satraplık 258, 259, 261, 264, 264, 266, 267, 288n136, 298
Selefkos(lar) 50, 283-288, 288n136, 290, 290n139, 291-296, 298, 299
Selefkoslar hanedanlığı 285
Sınıf mücadeleleri (mücadelesi) 83, 262
Sınıf çatışmaları 237n115, 267, 272, 289
Sınıflaşma 68-70, 104, 121, 163, 179
Sınıflı uygarlık 68, 153, 162, 168
Sicilya 267, 289, 290, 292, 297, 299, 300

Sokrates 270, 272
Solon kanunları 267
Sosyalizm bkz. Tapmak sosyalizmi 272, 87, 119, 129, 130, 162, 171
Sömürgecilik 22
Sparta 256, 261, 264, 267-272, 294, 301-303
Spartaküs (İsyanı) 301, 302
Subari (Subaria) 136, 137, 139, 142, 170, 175, 176, 189, 197
Sümer(ler) 28, 38n4, 46, 48, 49, 49n14, 68, 74, 80, 89, 114n56, 117, 121, 122, 122n59, 123-125, 125n63, 136-130, 132, 132n74, 134-139, 143, 147, 155, 159, 162, 163, 166-175, 177-180, 182-186, 191, 192, 194, 198, 242n119, 246
Sümer kent devletleri132, 180
Sümer kültürü 125, 142, 182, 186
Sümer Rönesansı 126, 143, 192
Sümer Yaratılış Destanı 49
Sümer orijini 122, 237n115
Sümer kahramanlık çağı 123, 126, 128, 168, 172
Sümer okulları 48
Sümer tarihçiliği 48
Sümer krallar listesi 49
Sümer kolonileri 181
Sümerya 48, 49, 122, 131, 134, 139, 172, 173, 180, 184, 184, 191, 192
Sümer-Akad 89, 126, 137, 138, 142, 143, 176, 185, 187-191, 194, 209n109
Sümer teolojisi 127
Sümer Tanrıları 139
Sümer Yazıtları 121, 123, 182
Süryani(lik) 317
Şaman 114, 115, 156, 157, 159, 161
Şattülarap 107, 114
Şehirleşme 118, 120, 128, 168, 170, 173, 174, 202n107, 216

T
Tanrı kral anlayışı 195, 308
Tanrısal yasalar (yasallık) 77
Taoizm 263n131
Tapınak 89, 113, 115-121, 126-132, 134, 157, 159-164, 171-174, 178-180, 189, 191, 223, 248, 258, 285, 296, 306
Tapmak ekonomisi 113
Tapınak sosyalizmi 119, 129, 130, 162, 171
Tarih (Çizgisel tarih) 54, 77, 95
Doğa tarihi 27, 36, 37, 40, 42, 61
Döngüsel tarih 48, 51, 52, 95
Evren tarihi 27, 31
Faydacı tarih yaklaşımı 59, 73
İdealist tarih anlayışı 60-62, 71
Materyalist tarih (anlayışı / yorumu) 61-68, 70, 77-79
Sınıflı uygarlık tarihi 68
Siyasi tarih 83, 92
Sözel tarih 44
Tarih bilinci 22-24, 86, 90
Tarih bilimi 20, 21, 23, 44, 61, 62, 70-72, 75, 76, 78, 79, 84, 85, 88, 91, 94-96, 100
Tarih felsefesi 27, 51, 60, 61, 89
Tarih yasaları 65
Tarihin tarihçesi 20, 24, 27
Tarihsel ilerleme yasası 67
Tarihsel zorunluluk 66, 88
Toplumsal tarih 15, 16, 19, 20, 27, 40
Ulusal tarih yazıcılığı 59
Yazılı tarih 40-44, 66, 80, 117, 128
Tarihsel toplumsal yasalar 67
Tel Xalaf (Xalaf) 111
Tevrat 50, 251, 269

Thales 50, 246, 257
Thebai 193, 196, 267, 271, 272
Thukidides 46, 50
Tiamat 195
Ticaret 50, 110, 111, 118, 119, 127, 131, 142, 145, 163, 164, 169n93, 170, 171, 173, 177, 186, 190-193, 196, 204, 216, 224, 237n115, 239, 251, 252, 259, 265, 271, 274, 277, 288-290, 292, 295n141, 297, 306
Köle ticareti 163
Toplumsal artı 112, 113, 117-120, 127, 130-132, 157-159
Toros 116, 118, 173, 195
Toros - Zağros 38, 106-109, 111, 135-137, 242n119
Trakya 214, 229, 261, 265, 274, 301
Tunç çağı 40, 188
Tuşpa 145, 225, 228
U - Ü
Uphanishad hareketi 257, 263
Urartular 136-138, 145-149, 225-229, 235, 236, 240, 243, 245, 278
Urartu yönesansı 240
Urfa 108, 111, 117, 138, 139, 146, 190, 197-200, 227, 287, 289, 300, 310, 317
Uruk 111, 117, 118, 120, 121, 123, 126, 128, 129, 143, 148, 162, 168, 191
Uruk krallığı 123
Uruk kültürü 111, 117, 118, 121, 148
Uruk kültür aşaması 111
Üretim biçimleri 63, 66, 67, 143, 154
Üstyapı 66, 121, 154

V - Y - Z
Vasallık 244, 301
Yabanıllık 69
Yahudiler 50, 222, 249, 250, 251, 258, 268, 276, 293, 295n141, 296, 305-308, 311, 312
Yahya (Vaftizci Yahya) 307, 308
Yaşlılar meclisi 161
Yehova topluluğu 217, 250, 251, 305
Yeni-Plantonculuk 317
Yeşu 250
Yönetsel aygıt 129, 160, 162
Yunan(lar) 10, 28, 43, 55, 74, 147, 180, 202, 202n107, 205, 212, 221, 223, 239, 240, 242n119, 246, 251, 255, 257, 257n128, 258, 261, 264, 265, 240, 242n119, 246, 251, 255, 257, 257n128, 258, 261, 264-273, 273n133, 274-278, 284-286, 293-297, 301, 306
Antik Yunan 28, 52, 55, 73
Eski Yunan 43, 73
Yunan demokrasisi 246
Yunan devleti 252, 272
Yunan iç savaşı 269, 271, 273
Yunan kültürü 273, 275, 294, 295
Yunan ticareti 251, 277
Yunan topluluklar 221, 246, 252, 264, 265, 271, 227, 228, 232N111, 234, 242n119, 249
Zağroslar 17, 111, 124n62, 138, 141-144, 146, 149, 170, 173, 175, 182, 183, 189, 190, 192, 193, 201, 203-205, 209, 213, 219, 226-228, 232n111, 234, 242n119, 245, 277
Zanaat 118, 127, 129, 132, 159, 173, 174, 310
Zanaatçılık 118, 156, 157, 163, 288
Zerdüşt 141n84, 147, 148, 164, 198, 204n108, 233, 240, 241, 242n119, 244, 251, 257, 276-278, 308, 315, 317, 317n146
Zerdüştlük 139, 147, 167, 242n119, 256, 263, 288, 317
Zeus 264, 296
Ziggurat 120, 126, 127, 134, 172

MEZOPOTAMYA SİYASAL TARİHİ

Suat Gökalp

Medeniyetin beşiği Mezpopotamya ve Kurdistan bugün bir kez daha tarihsel bir dönüşüme sahne olmaktadır. Kürtler kapitalist modernitenin devletçi, sınıfçı ve cinsiyetci uygarlık paradigmasına karşı paradigmasal bir çıkış ile çağın sorunları için demokratik, ekolojik ve cinsiyet özgürlükçü bir paradigma çerçevesinde çözümler geliştirmektedirler.

Her paradigmasal kopuş yeni bir tarih tezini de beraberinde getirmektedir. Eskiden köklü ve radikal bir kopuş demek olan yeni paradigma, tarihin de bu yeni paradigmanın epistemolojisi temelinde yeniden yazılmasını şart koşmaktadır. Bunun anlamı yeni sorular sormak ve bu sorulara cevap ararken dünün tarih tezinde temel belirleyen olan bir çok faktörü artık geri plana atmak, hatta tamamen bir kenara bırakmak ve dün önem verilmeyen, görmezden gelinen faktörlere baş vurmaktır. Bu, bir yanıyla da, Nietzscheci bir anlamda değerlerin yeniden değerlendirilmesidir; eski paradigmanın barbar, gerici ve benzeri sıfatlarla lanetlediklerindeki güzelliği ve hakikati aramaktır.

Suat Gökalp'in *Mezopotamya Siyasal Tarihi* başlıklı bu çalışması, bu ihtiyacı karşılamayı amaç edinmiş bir çalışmadır. Suat Gökalp, bu eserini cezaevinde kaleme almasına karşın, içinde bulunduğu koşulların zorluklarının ardına sığınmadan, ilk önce modernist ve ilerlemeci tarih anlayışlarının bir eleştirisini yapmakta, tarihin yeni bir bakışla nasıl ele alınabileceğini tartışmaktadır. Bunların üzerinden de Mezopotamya, Kürdistan ve Kürtler hakkında bildiklerimizin ötesinde yeni sorular ortaya atmakta ve bu sorulara yeni bir paradigmanın ışığında yeni cevaplar aramaktadır.

978-975-344-383-8

9 789753 443838

22 TL

belge yayınları | Kuramsal ve Siyasal İnceleme